

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ
พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

Doctrines of Buddhism as Found in the Text Book of Chan Wannaprut
by The Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa

พระมหาวิเชียร ลีริวัตมโน (ไกรฤกษ์ศิลป์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙
ISBN 974-364-574-8

หลักสูตรทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ
พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พระมหาวิเชียร ลีริวทุมนโน (ไกรฤกษ์ศิลป์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Doctrines of Buddhism as Found in the Text Book of Chan Wannaprut
by The Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa

Phramaha Wichian Siri wattano (Kailerksil)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts (Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

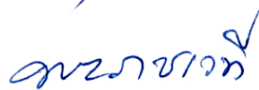

(พระศรีสิทธิมนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระเมธีรัตนดิลก)

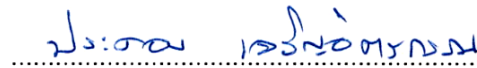
กรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

กรรมการ
(พระราชเวที)

กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน)

กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ประคอง เจริญจิตรกรรม)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระสุธีธรรมานุวัตร	ประธานกรรมการ
	พระราชเวที	กรรมการ
	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ
พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ผู้วิจัย : พระมหาวิเชียร ลีริวัตโน (ไกรฤกษ์ศิลป์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมาวุธ ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.

: พระราชเวที ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม.

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน อ.บ., อ.ม., อ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ ธันวาคม ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่มีคุณค่าต่อสังคมไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันท์วรรณพฤติขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้ารัชกาลที่ ๓ และเพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาการกวีนิพนธ์ ตามพระราชประสงค์รัชกาลที่ ๓ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตกราบทูลอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์ จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาชิงช้าพระที่นั่งพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นับเป็นตำราฉันท์ไทยเล่มแรกที่สมบูรณ์ที่สุด โดยอาศัยคัมภีร์วุตโตทัย ฉบับภาษาบาลีเป็นแม่บท ตำราฉันท์วรรณพฤตินี้กล่าวถึงฉันท์ ๕๐ ชนิด ได้ทรงคัดเลือกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นหัวข้อในการทรงพระนิพนธ์

เนื้อหาของวิทยานิพนธ์แบ่งออกเป็น ๕ บท ดังนี้ บทที่ ๑ เป็นบทนำ กล่าวถึงความเป็นมาของปัญหา ตลอดจนถึงวิธีดำเนินการวิจัยและประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย บทที่ ๒ กล่าวถึงความเป็นมาของฉันท์ ที่มา ความหมาย ประเภทและเนื้อหาของฉันท์ที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ บทที่ ๓ ว่าด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ บทที่ ๔ คุณค่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันท์วรรณพฤติที่มีต่อสังคมไทย และบทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ โดยศึกษาจากต้นฉบับแผ่นศิลาจารึกตำราฉันท์วรรณพฤติที่วัดพระเชตุพน

ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์นั้น ล้วนเป็นธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พุทธศาสนิกชนเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขสวัสดิ์แก่ตนเองและผู้อื่น ตำราฉันท์นี้มีเนื้อหาประกอบด้วยยอคติ ๔ มิตรเทียม ๔ มิตรแท้ ๔ ศีล ๕ อบายมุข ๖ กุศลกรรมบถ ๑๐ ภรรยา ๗ จำพวก สตรี ๒๐ จำพวก มงคล ๓๘ ประการ และราชสวัสดิธรรม ซึ่งมีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน) ครอบครัว สังคมและเศรษฐกิจ การปกครองและพระพุทธศาสนา

Thesis Title : Doctrines of Buddhism as Found in the Text Book of Chan Wannaprut by The Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa

Researcher : Phramaha Wichian Siri wattano (Kailerksil)

Degree : Master of Arts (Buddhism Studies)

Thesis Supervisor Committee

: Asst. Prof. Phra Suthithammanuvat Pāli IX, Ph.D.

: Phra Rajaveti Pāli IX, M.A.

: Asst. Prof. Dr. Sauvanit Vingvorn Ph.D.

Date of Graduation : December 1st, 2006

ABSTRACT

The objective of this thesis is to study the doctrines of Buddhism as found in the text book of Chan Wannaprut by the Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa that has an impact to Thai society.

The text book of Chan Wannaprut was written by the Supreme Patriarch H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa in B.E. 2385 in order to celebrate the honour of King Rama III (Phrabayt Somdej Phranungklaio Chao Yoohua Phramaha Jedsadarajchao). It was written to benefit anyone who is interested in studying poetry. The King had assigned Krommuenkraisaraivichit to inform H.R.H. Prince Paramanujitajinorasa to compose The Text Book to write for engraving on a picce of attached to the pillar in the inner balcony of Phra Uposatha hall of Wat Phra Chetuphon Vimolmangkhalaram (Wat Pho). It can be said that it is the first most perfect Thai text book of Chan. The text is based on Vuttodaya's Scripture which is written in Pāli language. There are 50 types of poems in Chan Wannaprut text book which the doctrines of Buddhism could be found.

The contents of the thesis are divided into 5 chapters. Chapter 1 : introduction, problems, research methodology and the benefits. Chapter 2 : history of text book, origin, meaning, types and contents of composition which are appeared in the text book of Chan Wannaprut. Chapter 4 : impact of the doctrines of Buddhism which appear in the text book of Chan Wannaprut to Thai society. Chapter 5 : conclusion and recommendations.

According to the result of the research, it is found that the doctrines of Buddhism which appear in the text book of Chan Wannaprut are the doctrines taught by the Buddha his followers in order that people can practice for peace and happiness towards themselves and others. The contents of this text book consist of 4 Agatis, 4 Mittapaṭirūpakas, 4 Suhadamittas, 5 Sīlas, 6 Apāyamukhas, 10 Kusalakammāpathas, 7 Bhariyās, 20 types of women, 38 Mangalas and Rājavasatidhammas. All of these doctrines are benefit to Thai society in a way of life, family, sociality, economy, governing and Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะอาศัยความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและอนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ คือ

พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุกโร ป.ธ.๔, พธ.ด. (กิตติมศักดิ์)) อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน พระราชมณฑลวัดพระเชตุพน (สุธีร์ สุนทรโร ป.ธ.๔, พธ.ด. (กิตติมศักดิ์)) ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา วัดโสธรวราราม ให้โอกาสศึกษาและสนับสนุนทุนการศึกษาแก่ผู้วิจัย พระราชเวที (สุรพล ชิตยาโณ ป.ธ.๙, อ.ม.) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน พระปริยัติกิจวิธาน (สมศักดิ์ ปสนโน ป.ธ.๔, กศ.ม.) เจ้าคณะอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา วัดโสธรวราราม ให้โอกาสศึกษาพร้อมทั้งความอุปถัมภ์และคำแนะนำสั่งสอนแก่ผู้วิจัย พระพิพัฒนวิริยาภรณ์ (แย้ม กิตติอนุโร ป.ธ.๓) เจ้าคณะอำเภอพุทธมณฑล วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม สนับสนุนทุนวิทยานิพนธ์ พระครูวิจิตรธรรมวิภา (สุทธิ ญาณวฑฺฒโน ป.ธ.๓) เจ้าคณะตำบลสองคลอง วัดนฤภัยประชามารุง จังหวัดฉะเชิงเทรา ให้โอกาสศึกษาและอบรมสั่งสอน พระมหาสำเร็จ อาภสโร ป.ธ.๙ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ให้โอกาสปฏิบัติงาน ณ สำนักงานวัดพระเชตุพน

พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ป.ธ.๙, Ph.D. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ สมัยดำรงตำแหน่ง คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระศรีสิทธิมนูณี (พล อาภากรโร ป.ธ.๙, Ph.D.) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ให้โอกาสศึกษา พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริยาโณ ป.ธ.๙, Ph.D.) ประธานกรรมการที่ปรึกษา พระราชเวที (สุรพล ชิตยาโณ ป.ธ.๙, อ.ม.) และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน กรรมการที่ปรึกษา ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในการ ทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างมาก

พระครูใบฎีกาสันน พยรโกไซ เจ้าหน้าที่โสตทัศนศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารอ้างอิง พระมหากิจจา กตกิจโจ กรุณาให้ยืมพระไตรปิฎก พระมหานรินทร์ อภิฉนฺโท พระมหาสุตใจ สุขวฑฺฒโน คุณพนอม บุญเลิศ คุณพิทักษ์ ลีนาลาด คุณสุชาติ สมมาตร เป็นธุระค้นคว้าหนังสือประกอบการวิจัย พระมหาประจวบ ยุตโตโยโค คุณสมจิต แยมวจิ ถวายทุนการศึกษา พระมหาสมเกียรติ ปญฺญาลิรี คุณบรรจบ ไมตรีจิตต์ คุณจุฑาทิพย์ อังคฺสิงห์ ช่วยถ่ายภาพจารึกตำราฉันท์วรรณพถุติ พระอนุชา อุตตมปญฺโญ ช่วยแปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ สามเณรศุภฤกษ์ พิศาลธูรกิจ ช่วยสอบทานต้นฉบับพระไตรปิฎก อาจารย์ชะบา อ่อนนาค ให้คำแนะนำและกรุณาค้นหนังสือประกอบการวิจัย อาจารย์ยวรุณี ชัยสงคราม คุณณัฐนรินทร์ บุตรเพ็ชร ช่วยอธิบายความตำราฉันท์วรรณพถุติ คุณวิทยา คุณจักรวดี สุดประเสริฐ กรุณาสืบค้นและจัดเตรียม ข้อมูลตำราฉันท์วรรณพถุติ

คุณอนุศักดิ์ เนตรานนท์ คุณทิพวรรณ บุญส่งเจริญ คุณพรพรหม บุญถนอม คุณสมใจ โพธิ์เขียว และคุณสุภา พูนผล ช่วยค้นคว้าและถ่ายภาพต้นฉบับตัวเขียนตำราฉันท์วรรณพถุติ คุณมนตรี สามารถ คุณกันสอน ฝอยทอง ช่วยพิมพ์ต้นฉบับ

พระมหาวิเชียร สิริวฑฺฒโน (ไกรฤกษ์ศิลป์)

๑ ธันวาคม ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	(๒)
กิตติกรรมประกาศ.....	(๓)
สารบัญ.....	(๔)
สารบัญตาราง.....	(๖)
สารบัญภาพ.....	(๗)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการจากการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ ตำราฉันท์วรรณพฤติ.....	๗
๒.๑ ความเป็นมาของฉันท์.....	๗
๒.๒ ที่มาของตำราฉันท์วรรณพฤติ.....	๒๖
๒.๒ ความหมายของฉันท์วรรณพฤติ.....	๓๓
๒.๓ ประเภทของฉันท์ที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ.....	๓๔
๒.๔ เนื้อหาในตำราฉันท์วรรณพฤติ.....	๓๗
บทที่ ๓ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ.....	๔๑
๓.๑ อคติ ๔.....	๔๒
๓.๒ การคบมิตร.....	๔๔
๓.๒.๑ มิตรเทียม ๔.....	๔๕
๓.๒.๒ มิตรแท้ ๔.....	๔๗

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๓ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติ (ต่อ)	
๓.๓ คีล ๕.....	๙๐
๓.๔ อปายมุข ๖.....	๙๒
๓.๖ กุศลกรรมบถ ๑๐.....	๙๘
๓.๕ ภรรยา ๗.....	๑๐๙
๓.๗ สตรี ๒๐๑๑๒.....	
๓.๘ มงคล ๓๘.....	๑๑๔
๓.๙ ราชวสตีธรรม.....	๑๕๓
บทที่ ๔ คุณค่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติที่มีต่อสังคมไทย.....๑๕๘	
๔.๑ คุณค่าด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน).....	๑๕๘
๔.๒ คุณค่าด้านครอบครัว.....	๑๖๓
๔.๓ คุณค่าด้านสังคมและเศรษฐกิจ.....	๑๖๘
๔.๔ คุณค่าด้านการปกครอง.....	๑๗๓
๔.๔.๑ การปกครอง.....	๑๗๓
๔.๔.๒ การบริหารราชการ.....	๑๗๔
๔.๕ คุณค่าด้านพระพุทธศาสนา.....	๑๗๗
บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....๑๘๗	
๕.๑ บทสรุป.....	๑๘๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๑๙๐
บรรณานุกรม.....๑๙๑	
ภาคผนวก ก	
พระประวัติและพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.....	๒๐๖
ภาคผนวก ข	
ตำราฉันทวรรณพฤติ.....	๒๓๔
ประวัติผู้วิจัย.....๒๔๘	

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๑	ฉันทียุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติ ตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๘๓).....๙
๒	ฉันทียุคตำราฉันทวรรณพฤติ สมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๘๕).....๑๑
๓	ฉันทียุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ถึง รัชกาลที่ ๘ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๔๔๙).....๑๒
๔	เปรียบเทียบชื่อฉันทในฉันทวรรณพฤติ จากกุตโตทัยมัญชรของพระคันธสาราภิวงศ์ ตำราฉันทวรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และฉันทศาสตร์ของนายฉันท ขำวิไล.....๒๓

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑ พระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓.....	๒๘
๒ พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร.....	๒๙
๓ บริเวณพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน.....	๓๐
๔ เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นในที่ติดศิลาจารึกตำราฉันทวรรณพฤติ.....	๓๑
๕ แผ่นศิลาจารึกตำราฉันทวรรณพฤติที่เสาพระเบียงพระอุโบสถชั้นใน.....	๓๒
๖ ตำหนักवासुกรี (บ้านกวี) สถานที่ประทับของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.....	๒๑๔
๗ ด้านหน้าตำหนักवासुกรี.....	๒๑๕
๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า องค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๒.....	๒๑๖
๙ พระโกศทรงฝรั่งประดิษฐานพระอัฐิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.....	๒๑๗
๑๐ ภายในตำหนักवासुกรี.....	๒๑๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒ ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาฐะ (ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฐกวรรค (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฐกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สญฺยตฺตนิคาย มหาวรรค (ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สญฺยตฺตนิคาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิกนินปาต (ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทิกนินปาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนินปาต (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนินปาต (ภาษาไทย)

อจ.ปญจก.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
อจ.ปญจก.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ.สตตก.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
อจ.สตตก.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อจ.ทสก.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
อจ.ทสก.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ข.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ข.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิปาตปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.	(บาลี) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิปาต ชาตกปาฬิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.	(ไทย) =	สูตรนตปิฎก ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาตก (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสังคณีปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก วิภังคปาฬิ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรนตปิฎก

ที.ปา.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎิกวคคอกุฏกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฺฌมฺนิกาย ปปญฺจสุทฺธิ มุลปณฺณาสกอกุฏกถา (ภาษาบาลี)

- ล.ม.อ. (บาลี) = ลัญจตุตตนิคาย สารตถปฺปกาลินี มหาวคฺคอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.เอกก.อ. (บาลี) = องคฺตุตตนิคาย มโนรธปุรณิ เอกกนิปาตอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ทุก.อ. (บาลี) = องคฺตุตตนิคาย มโนรธปุรณิ ทุกนิปาตอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ปญจก.อ. (บาลี) = องคฺตุตตนิคาย มโนรธปุรณิ ปญจกนิปาตอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อง.ฉก.อ. (บาลี) = องคฺตุตตนิคาย มโนรธปุรณิ ฉกนิปาตอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ข.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาจอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ส.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ปรมตฺถโชติกา สุตตนิปาตอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 ขุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย เอกกนิปาตชาตกอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

- อภ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณิ อุฏฺฐสาลินีอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
 อภ.วิ.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค สมฺโมหวิโนทนีอุฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

- ที.ล.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถปฺปกาลินี สิลกฺขนธวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
 ที.ปา.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย สีนตถปฺปกาลินี ปาฎีกวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
 ม.ม.ฎีกา (บาลี) = มัชฌิมนิกาย สีนตถปฺปกาลินี มุลปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
 ม.ม.ฎีกา (บาลี) = มัชฌิมนิกาย สีนตถปฺปกาลินี มัชฌิมปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
 อง.ฉก.ฎีกา (บาลี) = องคฺตุตตนิคาย ฉกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

- มงฺคล. หมายถึง มงฺคลตฺถทีปนี
 อภิธาน. หมายถึง คัมภีร์อภิธานวรรณนา

การใช้หมายเลขย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ จะแจ้งเล่ม ข้อและหน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๖/๑๖๔-๑๖๘ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคบาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๖๖ หน้า ๑๖๔-๑๖๘

การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ จะแจ้งเล่ม ข้อและหน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒-๒๑๘. หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๒๖๖ หน้า ๒๑๒-๒๑๘

การอ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒ จะแจ้งเล่ม ข้อ และหน้า ตามลำดับ เช่น อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๖/๒๔ หมายถึง องคุดตฺตนิคาย มโนรปุรณิ ทุกนิปาตอฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ ข้อ ๑๖ หน้า ๒๔ และจะแจ้งเล่ม หน้า เช่น อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙ หมายถึง อภิธมปิฎก ธมมสังคณี อฎฐสาลินีอฎฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ หน้า ๑๔๙

การอ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ จะแจ้งข้อ และหน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๔๔/๑๕๙ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตูปปกาลินี ปาฎิกวรรคฎีกา ภาษาบาลี ข้อ ๒๔๔ หน้า ๑๕๙

การอ้างอิงมงคลตถทีปนี จะแจ้งเล่ม ข้อ และหน้า ตามลำดับ เช่น มงคล. ๑/๓๐/๒๔ หมายถึง มงคลตถทีปนี ปจโม ภาโค ข้อ ๓๐ หน้า ๒๔

การอ้างอิงคัมภีร์อิทธิฐานวรรณนา จะแจ้งข้อและหน้าตามลำดับ เช่น อิทธิฐาน. ๓๙๕/๔๙๖ หมายถึง คัมภีร์อิทธิฐานวรรณนา ข้อ ๓๙๕ หน้า ๔๙๖

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม การดำเนินชีวิตของประชากรส่วนใหญ่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำด้านจิตใจและสติปัญญา

เมื่อสังคมไทยมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา จึงทำให้ประชาชนมีการดำเนินชีวิตด้วยความสงบสุข ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา และมีค่านิยมที่มาจากความเชื่อ ความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องกรรม ความกตัญญูกตเวที การให้ทาน การประหยัด ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์ เป็นต้น การปลูกฝังค่านิยมด้านคุณธรรมเหล่านี้บรรพบุรุษของไทยมีกุศโลบายในการสอดแทรกให้ผู้รับได้ซึมซับโดยไม่รู้ตัวในรูปแบบต่างๆ เช่น นิทาน เพลงท้องถิ่น หรืองานวรรณกรรมประเภทต่างๆ สื่อเหล่านี้ทำให้ผู้ที่ได้รับการสอนไม่รู้สึกรัดอึดอัดเหมือนกับการสอนที่เป็นวิชาการ จึงซึมซับรับไปโดยไม่มีการต่อต้าน ทำให้เป็นบุคคลที่ดีมีคุณธรรมตามที่สังคมต้องการ สังคมที่ประชาชนมีคุณธรรมมีความเจริญทางด้านจิตใจเป็นสังคมที่พึงประสงค์ของมนุษย์ ต่อมา กระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกมีผลกระทบต่อสังคมไทย ประเทศไทยรับวัฒนธรรมตะวันตกที่เป็นสังคมแบบอุตสาหกรรมเข้ามา ทำให้คนในสังคมไทยมีความหลงใหลกระแสวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จิตใจหันไปผูกพันกับวัตถุภายนอก ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทุกอย่างโดยมีเป้าหมายเป็นเงิน เพื่อนำมาซึ่งสิ่งทีตนเองต้องการอุปโภคบริโภค กลายเป็นสังคมวัตถุนิยมและบริโภคนิยม

การที่สังคมไทยรับวัฒนธรรมตะวันตกมาโดยไม่ได้ประยุกต์ในส่วนที่เข้ากับสังคมไทยได้ มีผลทำให้คนไทยสมัยปัจจุบันไม่สนใจหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องล้าสมัย จึงทำให้ค่านิยมของคนไทยสมัยปัจจุบันต่างกับในอดีตโดยสิ้นเชิง วรรณกรรมที่เป็นภูมิปัญญาไทยใช้ฝึกฝนอบรมสั่งสอนเยาวชนจึงถูกลืมเลือนและกลายเป็นเพียงตำนานเล่าขาน

สภาพสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมากจนคนในยุคปัจจุบันไม่สามารถศึกษาสภาพสังคมไทยเดิมได้จากความเป็นจริง การศึกษาวรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ได้รับยกย่องว่าโดดเด่นในแต่ละยุคสมัยจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจสภาพทางสังคม ค่านิยม และคุณธรรมที่คนในยุคสมัยนั้นยึดถือปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จึงมีผู้กล่าวว่าวรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสภาพแวดล้อมในทุกๆ ด้านของสังคมยุคนั้นๆ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นกวีเอกของไทย สมัยรัตนโกสินทร์ พระองค์เป็นบุคคลที่อยู่ในช่วงรอยต่อของสังคมยุคเก่าที่จะเข้าสู่ยุคเริ่มการเปลี่ยน

แปลงตามวัฒนธรรมตะวันตก พระองค์เปี่ยมด้วยความรู้และพระปรีชาสามารถในเรื่องพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนา ราชประเพณี โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม และวิชาการทางโลก พระนิพนธ์ของพระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าถือเป็นแบบฉบับด้านหลักภาษาและการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน พระองค์ได้รับการยกย่องว่าเป็น “รัตนกวี” แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุที่พระองค์ดำรงพระชนมชีพในสังคมไทยแบบเดิม วรรณคดีของพระองค์จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และอนุชนคนไทยสามารถศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแม่แบบในการฝึกฝนอบรมสั่งสอนและหล่อหลอมคุณธรรมของคนไทยในสมัยนั้นตลอดจนศึกษาคำนิยมขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม ด้วยเหตุดังกล่าวองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) จึงได้ประกาศยกย่องพระองค์เป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก^๑ นับเป็นพระสงฆ์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการประกาศยกย่องในเกียรติคุณนี้

ตำราฉันท์วรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ประกอบด้วยฉันท์ ๕๐ ชนิด รูปแบบการแต่งเป็นฉันท์และมีเนื้อหาเป็นวรรณคดีคำสอน แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งเป็นส่วนนำของเรื่อง กล่าวถึงระยะเวลาในการประพันธ์ สาเหตุและวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ ที่มาของการแต่งฉันท์ว่ามาจากคัมภีร์วุตโตทัย ส่วนที่สองเป็นเนื้อหาของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ใช้อบรมสั่งสอน การประพฤติปฏิบัติของบุคคลทุกระดับชั้นตั้งแต่พระมหากษัตริย์ไปจนถึงประชาชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในส่วนนี้มีเรื่องการเลือกคู่ครอง อบายมุข ๖ การคบมิตร อกติ ๔ เบญจศีล ลักษณะของสตรี ๒๐ จำพวก กุศลกรรมบถ ๑๐ และมงคลชีวิต ๓๘ ประการ ในส่วนที่สามสุดท้ายเรื่องราชสวัสดิวัตร ถือเป็นหลักธรรมคำสอนสำหรับข้าราชการบริพาร ในราชสำนัก ประกอบด้วยเรื่องการประพฤติปฏิบัติในการถวายงานพระมหากษัตริย์ หลักในการปฏิบัติรับราชการ มารยาทและหลักธรรมสำหรับข้าราชการ ข้อควรประพฤติปฏิบัติโดยส่วนตัวของข้าราชการ การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นและพระสงฆ์ ตำราฉันท์วรรณพฤตินี้ได้รับการยกย่องว่ามีคุณค่าต่อสังคมไทย เป็นต้นแบบในการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์ แต่ไม่เป็นที่แพร่หลายนัก ด้วยว่าภาษาที่ใช้เป็นภาษาที่ไม่ได้ใช้สื่อสารกันในปัจจุบัน จึงเป็นการยากที่จะทำความเข้าใจในเนื้อความให้ถ่องแท้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์วรรณกรรมทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรองเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันมีผู้สนใจศึกษาพระนิพนธ์ของพระองค์ในด้านต่างๆ ส่วนใหญ่ศึกษาและวิจัยเรื่องคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ ภาษาศาสตร์และสังคมศาสตร์ เช่น เอมอร ชิตตะโสภณ ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของพระองค์จากวรรณกรรม ๓ เรื่อง คือ ฉันท์วรรณพฤติ ฉันท์มาตราพฤติ และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งศึกษาเฉพาะด้านประวัติของฉันท์และลักษณะคำประพันธ์ พระมหาวิง อาจใจ ศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นการศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมในภาพรวมจากวรรณกรรม ๑๒ เรื่อง มีทั้งประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากตำราฉันท์วรรณพฤติ ๗ ชนิด จากฉันท์ ๕๐ ชนิด คือ

^๑ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

^๒ อ่างแล้ว.

ตะนุฆัฒาณันท์ กุมาระลพิทาณันท์ จิตรปทาณันท์ วิชชุมมลาณันท์ มาณวะกะณันท์ หละมุขีณันท์ และปหาลินีณันท์ ในด้านการดำเนินชีวิตและเศรษฐกิจ จากการศึกษางานวิจัยดังกล่าวข้างต้นและงานของผู้สนใจศึกษาพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่าเป็นการศึกษาเน้นหนักในด้านลักษณะของคำประพันธ์ ภาษาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ส่วนการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมเฉพาะเรื่องมีน้อยมาก

การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีนี้ยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาโดยละเอียด ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและตระหนักถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ที่มีเนื้อหาประกอบด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายหมวดหมู่ด้วยกัน เพราะพระนิพนธ์ดังกล่าวพระองค์ทรงนำหลักธรรมจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามาทรงพระนิพนธ์ในรูปแบบบทกวีคำฉันท์เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาพัฒนาบุคคลในสถาบันต่างๆ ของสังคมไทยให้เป็นผู้มีคุณภาพได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีทั้งหมดโดยศึกษาหลักธรรมที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ด้านครอบครัว ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ด้านการปกครอง ด้านพระพุทธศาสนา และยังเป็นการนำหลักธรรมมาพัฒนาตนเอง อบรมสั่งสอนเยาวชนไทย ตลอดจนเป็นการเผยแพร่ผลงานของพระองค์ให้เป็นที่รู้จักของคนไทยสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันท์วรรณคดีที่มีคุณค่าต่อสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดี

๑.๓.๒ คุณค่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันท์วรรณคดีที่มีต่อสังคมไทย

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษานี้ ศึกษาเฉพาะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดี พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาจากแผ่นศิลาจารึกตำราฉันท์วรรณคดีที่เสาชิงช้าพระอุโบสถวัดพระเชตุพน จำนวน ๕๐ ชนิด และประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชทศวรรษและ

ฉลอง อายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสถานุรักษ์ ป.ธ.๔) วันที่ ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔)

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หลักธรรม หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ

คุณธรรม หมายถึง ผลจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม^๑ กล่าวถึงตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ในวรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส สรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิต จัดการผดุงและส่งเสริมการกวีในเมืองไทย กรมหมื่นไกรสรวิชิตจึงทูลอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรสให้ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันท์ขึ้นจากโคลงบทแรกพบว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤตินี้ยังเป็นวรรณคดีที่เชิดชูพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส เนื่องจากเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถที่ดีเด่นของ พระองค์ในการแต่งฉันท์ต่างๆ ถึง ๕๔ ชนิด เป็นวรรณคดีที่ให้คติธรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและคติธรรมโบราณได้เป็นอย่างดี

เอมอร ชิตตะโสภณ^๔ ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส สรุปได้ว่า พระนิพนธ์ประเภทฉันท์ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ศึกษาฉันท์เรื่องฉันท์วรรณพฤติ ฉันท์มาตราพฤติ และกฤษฎาสนนึ่งคำฉันท์ ซึ่งเป็นการศึกษาประวัติและลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันท์ จากการศึกษาพบว่าพระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของพระองค์มีความดีเด่นในด้านเสียงของคำ ความหมายและรส เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพในการทรงนิพนธ์ ทำให้พระนิพนธ์ของพระองค์เป็นที่ยอมรับในด้านภาษาศาสตร์และควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

กุลนิจ คณะฤกษ์^๕ ศึกษาวิจัยยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส สรุปได้ว่า พระนิพนธ์เรื่องยาวมหาเวสสันดรชาดกใช้คำประพันธ์

^๑ น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง), ๒๕๔๓.

^๔ เอมอร ชิตตะโสภณ, “พระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๓.

^๕ กุลนิจ คณะฤกษ์, “การศึกษารายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๒.

ประเภทรายยาวหรือกลอนเทศน์เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหา เป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้เทศน์มหาชาติ รูปแบบของคำประพันธ์มีความเหมาะสมกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ มีความสอดคล้องระหว่างศิลปะการประพันธ์กับศิลปะการใช้ภาษา ทำให้สามารถสื่อความรู้สึกนึกคิด อารมณ์และความสะเทือนใจไปถึงผู้อ่านได้ และยังสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ผู้ศึกษาสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

พระมหาวิง อาจใจ^๖ ศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สรุปได้ว่า เป็นการศึกษาเฉพาะหลักจริยธรรมที่ปรากฏในพระนิพนธ์ ๑๒ เรื่อง คือ โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน รัยยาวมหาเวสสันดรชาดก รัยยาวทำขวัญนาคหลวง ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค ตำราฉันท์วรรณพฤติและตำราฉันท์มาตราพฤติ ฉันท์กล่อมช้างพังและกาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง สรรพสิทธิ์คำฉันท์ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สมุทโฆษคำฉันท์ตอนปลาย กลอนเพลงยาวเจ้าพระ และพระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งงานวิจัยนี้ได้ศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากตำราฉันท์ วรรณพฤติ ๗ ชนิดจากฉันท์ทั้งสิ้น ๕๐ ชนิด คือ ตะนุฆัมมาฉันท์ กุมารละลิตาฉันท์ จิตรปทาฉันท์ วิชชุมมาลาฉันท์ มาณวะกะฉันท์ หละมุขีฉันท์ และปหาสินีฉันท์ ทั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะหลักจริยธรรมในด้านการดำเนินชีวิตและเศรษฐกิจหลักจริยธรรมที่ปรากฏในพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นหลักพุทธจริยธรรมที่พระองค์ใช้วิธีการสื่อสารหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่จิตใจของประชาชน ในรูปแบบของวรรณคดี เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาทำความเข้าใจ และได้รับสารัตถธรรมจากการอ่านพระนิพนธ์ของพระองค์ ผู้ที่สนใจสามารถนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้ง ๓ ระดับ คือ เกื้อกูลต่อชีวิตของตนเอง ผู้อื่นและเกื้อกูลทั้งตนเองและผู้อื่นด้วย

พระมหาสมชัย สิริวฑฒโน (ศรีนอก)^๗ ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย สรุปได้ว่า คำสอนจากบทเพลงลูกทุ่งไทยได้สอดแทรกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของคนไทยในชนบทเรื่องกฎแห่งกรรม และกฎไตรลักษณ์ในเรื่องอนิจจัง (การพลัดพราก) ดังนั้น เพลงลูกทุ่งจึงสามารถสะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของสังคมไทยในชนบทที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของชาวชนบทยังสามารถลดความรุนแรงของช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยได้อีกด้วย

พระมหาประหยัด ปญญาโร (สุนนท์)^๘ ศึกษาจริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน สรุปได้ว่า จริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอนมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ จริยธรรมด้านจารีต และจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลักจริยธรรมด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเป็นคำสอนในเรื่อง บุญ-บาป

^๖ พระมหาวิง อาจใจ, “การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓.

^๗ พระมหาสมชัย สิริวฑฒโน (ศรีนอก), “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

^๘ พระมหาประหยัด ปญญาโร (สุนนท์), “จริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

อดิศร เพียงเกษ^๙ ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ-บาป ที่ปรากฏในพจนานานุกรม อีสาน สรุปได้ว่า ในภาคอีสานได้เรียนรู้หรือเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในรูปแบบพจนานานุกรม และนำมาฝึกฝนอบรมสั่งสอนบุตรหลานด้วยวิธีถ่ายทอดแบบปากต่อปาก (มุขปาฐะ) หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพจนานานุกรมส่วนใหญ่เป็นเรื่องการทำบุญตามแนวแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่สำคัญ และหลักการทำบาปตามอกุศลกรรมบถ ๑๐ นอกจากนี้ยังปรากฏหลักธรรมอื่นๆ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมและคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของ
คนไทย

Page 21 of 303

บทที่ ๒

ตำราฉันทวรรณพฤติ

๒.๑ ความเป็นมาของฉันท

ฉันทเป็นคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่นิยมใช้ในวรรณกรรมไทยภาคกลาง โดยกำหนดคณะครุฑและลัมผัส ไทยรับเอาคำประพันธ์ประเภทฉันทนี้มาจากอินเดีย มีประวัติว่าฉันทที่ใช้ในวรรณกรรมของอินเดียมานานนับเป็นเวลากว่าพันปี เชื่อกันว่าใช้ในรูปมุขปาฐะมาก่อน ฉันทเป็นรูปแบบคำประพันธ์ชนิดหนึ่งที่ฤๅษีอินเดียโบราณประดิษฐ์ขึ้น สำหรับใช้สวดสรรเสริญสฤติเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าพึงพอใจจะได้อำนวยพรตามที่ผู้สวดปรารถนา^๑ ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้มากในวรรณกรรมยุคพระเวท ยุคสันสกฤตมาตรฐานและยุคปรากฏต ฉันทยุคพระเวทพบในวรรณคดีพระเวท ฉันทยุคสันสกฤต-มาตรฐานพบในวรรณคดีมหากาพย์และบทละคร เป็นต้น และฉันทปรากฏพบในวรรณคดีพุทธศาสนา จึงแบ่งฉันทออกเป็น ๓ ยุค ตามลักษณะของภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ คือ ยุคพระเวท อยู่ในช่วงเวลาประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ยุคสันสกฤตมาตรฐาน อยู่ในช่วงเวลาประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ ปีก่อน คริสตกาล และยุคปรากฏต อยู่ในเวลาใกล้เคียงกับฉันทยุคสันสกฤตมาตรฐาน^๒ วิวัฒนาการของ ฉันทอินเดียทั้ง ๓ ยุค มีความต่อเนื่องเกี่ยวข้องกัน ซึ่งฉันทยุคปรากฏต โดยเฉพาะฉันทบาลีเป็นที่มาของฉันทไทยโดยตรง

นอกจากคำประพันธ์ประเภทฉันทจะได้รับความนิยมแล้วยังทำให้เกิดวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังทำให้เกิดตำราประพันธ์หลายเล่มทั้งที่เป็นตำราของสันสกฤตและตำราของบาลี ตำราฉันทของสันสกฤตที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคสันสกฤตมาตรฐาน คือ “ปิงคลฉันทศาสตร์” ประพันธ์โดยปิงคลาจารย์ เป็นตำราสำคัญที่ทำให้เกิดการแต่งตำราการประพันธ์อีกหลายเรื่อง หนึ่งในจำนวนนั้นคือ “วฤตตรตนากร” ตำราฉันทศาสตร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยปิงคลฉันทศาสตร์เป็นพื้นฐาน ต่อมาพระสังฆรักษ์ขิตมทาสามีเถระ พระเถระชาวลังกาได้ประพันธ์ “คัมภีร์วฤตโตทัย” ขึ้นโดยอาศัย “วฤตตรตนากร” เป็นหลัก^๓

^๑ ประคอง นิมมานเหมินท์, “ฉันท”, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๙๔.

^๒ ดู ญาดา อรุณเวช, “พัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

ฉันทแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ ฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ ฉันททั้ง ๒ ประเภทนี้ ในพจนานุกรมเรียกเป็นอย่างเดียวกันว่า “คาถา” ไม่นิยมเรียกชื่อว่าฉันท ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะฉันทลักษณะมีชื่อเรียกมากมายหลายอย่างตามรูปลักษณะของฉันทนั้นๆ ประกอบกับคำว่า คาถามีความหมายเป็นลักษณะสากลว่า เป็นคำประพันธ์ เป็นคำร้อยกรองมาแล้ว เช่นเดียวกับคนไทยเรียกบทประพันธ์ทั่วๆ ไปว่า “คำกลอน” หมายถึงคำฉันท กาพย์ โคลง และกลอนทั้งหมด ไทยรับเอาฉันทอินเดียผ่านคัมภีร์วุตโตทัยซึ่งเป็นคัมภีร์ฉันทบาลีเล่มแรก คัมภีร์วุตโตทัยเป็นผลงานของพระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวลังกาผู้เชี่ยวชาญในด้านไวยากรณ์ วาทศิลป์ และฉันทลักษณ์^๕ แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ ในสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุ ซึ่งเป็นที่ยอมรับในหมู่กวี และผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นคัมภีร์หลักในเรื่องฉันทบาลี พระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ แต่งคัมภีร์วุตโตทัยขึ้นโดยอาศัยคัมภีร์ฉันทภาษาสันสกฤตชื่อ “วฤตตตรนากร” เป็นหลัก รวมทั้งได้ตรวจสอบเทียบกับคัมภีร์ภาษาสันสกฤตอื่นอีกหลายเล่ม^๖

คัมภีร์วุตโตทัย คือ ตำราการประพันธ์ฉันทที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในการศึกษาวิธีการประพันธ์ให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ ตำรานี้แพร่หลายมาถึงชนชาติต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชาติที่ได้รับอิทธิพลด้านการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทจากอินเดีย และถือเอาคัมภีร์วุตโตทัยเป็นหลักในการประพันธ์ฉันท ได้แก่ พม่า มอญ และไทย สันนิษฐานว่าชาวอินเดียได้นำคัมภีร์วุตโตทัยเข้ามาให้ชาวไทยได้รู้จักสมัยอยุธยาตอนต้น และเป็นต้นกำเนิดตำราการประพันธ์ฉันทของไทยสืบมา^๗

ในคัมภีร์วุตโตทัยมีฉันทชื่อต่างๆ ถึง ๑๐๘ ชนิด คือ ฉันทวรรณคดี เป็นฉันทที่ประพันธ์โดยยืคำหรือพยางค์เป็นเกณฑ์ มี ๘๑ ชนิด และมาตราพฤติ เป็นฉันทที่ประพันธ์โดยยืจังหวะการออกเสียงหนักเบาเป็นเกณฑ์ มี ๒๗ ชนิด โดยกวีไทยได้นำฉันทของบาลีมาปรับให้เข้ากับลักษณะซึ่งเป็นที่ยอมรับตามระเบียบของคำประพันธ์ที่ไทยมีอยู่แล้วเพียงบางชนิดที่เห็นว่าไพเราะ และเหมาะสมแก่การบรรจุคำในภาษาไทยได้เท่านั้น ฉันทที่นิยมใช้ในวรรณกรรมไทยตั้งแต่สมัยโบราณมี ๖ ชนิด คือ อินทวิเชียรฉันท โศกฉันท วสันตติลกฉันท มาลีฉันท ลัทธลัทธิวิกิพิตฉันท และลัทธราฉันท^๘

ฉันทปรากฏในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น โดยใช้ร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่นในวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีที่แต่งด้วยฉันทล้วนๆ หรือผสมกับกาพย์

^๕ ธงชัย ลุนนัจกร, **ประมวลฉันทลักษณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๐.

^๖ Malalasekera, G.P. **The Pali Literature of Ceylon**. (Columbo : M.D. Gunasena & Co.Ltd, 1958), p. 197.

^๗ ประคอง นิมนานเหมินท์, “ฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ : วรรณคดีคำสอนในรูปตำราฉันท”, **๒๐๐ ปี กวีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓, ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย และภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เผยแพร่), หน้า ๑๑๗.

^๘ ญาดา อรุณเวช, “พัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุสิต-บัณฑิต**, (ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๒.

^๙ ประคอง นิมนานเหมินท์, “ฉันท”, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๔**, หน้า ๑๖๙๕.

ที่เรียกกันว่า “วรรณคดีคำฉันท์” อีกเป็นจำนวนมาก ในสมัยอยุธยา มีวรรณคดีคำฉันท์ซึ่งเหลือถึงปัจจุบัน ๑๑ เรื่อง ได้แก่ เสือโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อนิรุทธคำฉันท์ ราชูปถัมภ์คำฉันท์ คำฉันท์ดุษฎีสังเวย คำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่า คำฉันท์คชกรรม-ประยูร พระจันทกนิริคำฉันท์ บุญโผนาทคำฉันท์ และกาเกีคำฉันท์

สมัยธนบุรีพบวรรณคดีคำฉันท์ ๒ เรื่อง คือ กฤษณาสนน้องคำฉันท์ และอิเหนาคำฉันท์^๙

สมัยรัตนโกสินทร์มีวรรณคดีคำฉันท์ไม่ต่ำกว่า ๑๒๐ เรื่อง ได้แก่ เวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ ฉันท์กล่อมช้างหลายสำนวน รทเสนคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ กฤษณาสนน้องคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ วิศวนิชคำฉันท์ มัทนะพาธา สามัคคีเภทคำฉันท์ และฉันท์ยอเกียรติชาวนครราชสีมา เป็นต้น^{๑๐}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ ๑

ฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติ ตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี
และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๘๓)

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยอยุธยา (ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๒-๒๓๑๐)		
(๑) เสือโคคำฉันท์	พระมหาราชครู	นิทานชาดก
(๒) สมุทรโฆษคำฉันท์ (สำนวนอยุธยา)	พระมหาราชครู สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	นิทานชาดก
(๓) คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง	พระมหาราชครู	สดุดี
(๔) อนิรุทธคำฉันท์	-	นิทาน
(๕) ราชูปถัมภ์คำฉันท์	-	บทพรรณนา
(๖) คำฉันท์ดุษฎีสังเวย	ขุนเทพกระวี เมืองสุโขทัย	โบราณราชประเพณี
(๗) คำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่า	-	โบราณราชประเพณี
(๘) คำฉันท์คชกรรมประยูร (พ.ศ. ๒๒๙๑)	หลวงราชวังเมือง (แต่งใน รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว บรมโกศ)	โบราณราชประเพณี
(๙) พระจันทกนิริคำฉันท์	-	นิทานชาดก

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙๘.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙๙.

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยอยุธยา (ต่อ)		
(๑๐) บุญโณวาทคำฉันท์	พระมหานาค วัดท่าทราย	บทพรรณนา
(๑๑) กากีคำฉันท์	-	นิทานชาดก
สมัยธนบุรี (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)		
(๑) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์	พระยาราชสุภาวดี และ พระภิกษุอินท์	คติคำสอน
(๒) อิเหนาคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๓๒๒)	หลวงสรวิชิต (หน) ภายหลังเป็น เจ้าพระยาพระคลัง	นิทาน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๓)		
(๑) วนประเวศน์คำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๒) มหาพนคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๓) กุมารคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๔) กุมารคำฉันท์	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา และ พระองค์เจ้าหญิงอุบล	นิทานชาดก
(๕) มัทรีคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๖) ลักขณพคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๗) มหาราชคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๘) พรหมนารถคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๙) รถเสนคำฉันท์	-	นิทานชาดก
(๑๐) สรรพสิทธิ์คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๓๓๔)	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส*	นิทานชาดก
(๑๑) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๓๓๔-๒๓๓๘)	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	คติคำสอน
(๑๒) ฉันทกล่อมช้างพัง (พ.ศ. ๒๓๔๓)	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	โบราณราชประเพณี
(๑๓) ฉันทสังเวทกลองวิญฉัยเภา (พ.ศ. ๒๓๔๓)	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส และพระยาบำเรอบริรักษ์	โบราณราชประเพณี

* สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติพบว่ามี ๑๓ เรื่อง แต่ญาดา อารุณเวช กล่าวว่า มี ๑๗ เรื่อง เพราะรวมวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทั้งหมด ทั้งก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณพฤติไว้ด้วยกัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์* ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติขึ้นเพื่อใช้เป็นคู่มือในการแต่งฉันท์ ตำราฉันท์เล่มนี้เนื้อหาสาระมีลักษณะเป็นวรรณกรรมคำสอน ประกอบด้วยฉันท์วรรณพฤติ ๕๐ ชนิด และฉันท์มาตราพฤติ ๘ ชนิด ฉันท์วรรณพฤติที่ทรงพระนิพนธ์ส่วนใหญ่มีจำนวนพยางค์ที่แน่นอนทำให้เกิดจังหวะที่สม่ำเสมอ มีรูปคำที่สัมพันธ์กับเสียงที่เปล่งออกมา และมีลักษณะครูลงตรงตามตำแหน่งพยางค์ที่บังคับตามข้อกำหนดของฉันท์แต่ละชนิด จึงสามารถรักษารูปครูลงหรือเสียงหนักเบาอันเป็นหัวใจของฉันท์อื่นได้ โดยประสานเข้ากับสัมผัสซึ่งเป็นหัวใจของคำประพันธ์ไทย ทำให้ฉันท์กลายเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งของไทย ฉันท์ในยุคหลังฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติเริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ และมีพัฒนาการอย่างกว้างขวางและต่อเนื่องทั้งในด้านรูปแบบชนิดของฉันท์ การสร้างคำครูลง ตลอดจนการกำหนดสัมผัส มีฉันท์วรรณพฤติชนิดใหม่ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติทำให้เกิดหลักเกณฑ์ที่ลงตัวในการประพันธ์ฉันท์ และเป็นแบบแผนยึดถือร่วมกันทั้งในด้านครูลงและสัมผัส^{๑๑}

วรรณคดีคำฉันท์ร่วมสมัยกับฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติที่ปรากฏ คือ โลกนิติคำฉันท์สำนวนของขุนสุวรรณสารวัต เป็นคำฉันท์จำนวน ๒๖๕ บท เนื้อความตรงตามคาถาของคัมภีร์โลกนิติ

ตารางที่ ๒

ฉันท์ยุคตำราฉันท์วรรณพฤติ
สมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๘๕)

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
(๑) ฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	คดีคำสอน
(๒) โลกนิติคำฉันท์	ขุนสุวรรณสารวัต	คดีคำสอน

* พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระองค์เจ้าวาสุกรีเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ เมื่อปีขวด จ.ศ. ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘๘-๑๖๙๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันท์วรรณพฤติ และมาตราพฤติ ซึ่งเป็นวรรณคดีประเภทคติคำสอนในรูปแบบคำฉันท์ จำนวน ๕๘ ชนิดแล้ว ภายหลังก็มีวรรณคดีประเภทคำฉันท์เกิดขึ้นอีกมาก แต่ประเภทของเนื้อหาที่แตกต่างกันไป ดังตารางที่ ๓

ตารางที่ ๓

ฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติ
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ถึง รัชกาลที่ ๘ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๔๘๙)

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๓ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๓๙๔)		
(๑) สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย) (พ.ศ. ๒๓๘๙-๒๓๙๒)	กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	นิทานชาดก
(๒) ฉันท์กล่อมช้างพลาย	กรมหมื่นศรีสุเรนทร	โบราณราชประเพณี
(๓) พาลีสอนน้องคำฉันท์	-	คติคำสอน
(๔) ฉันท์อักษापानร	-	คติคำสอน
สมัยรัชกาลที่ ๔ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)		
(๑) สุนทรคำฉันท์	พระพิพิธสาลี (อ้น)*	นิทานชาดก
(๒) พระสุนทรคำฉันท์	พระพิพิธสาลี (อ้น)	นิทานชาดก
(๓) อุเทนคำฉันท์	พระยาอิศรานุภาพ (อ้น)	นิทาน
(๔) คำฉันท์เรื่องนางจินตหรา	กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ	นิทาน
(๕) นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์	กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ	บทพรรณนา
(๖) ฉันท์ชมกุฎี	มหาหวั่ง วัดมหาธาตุ	บทพรรณนา
(๗) ฉันท์สรรเสริญ พระมหามณีนรัตนปฏิมากร	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ ขุนสารประเสริฐ	โบราณราชประเพณี
(๘) ฉันท์สรรเสริญพระพุทธบุษยรัตน- จักรพรรดิพิมลมณีมัย	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ ขุนสารประเสริฐ	โบราณราชประเพณี
(๙) ฉันท์ลึงเวยพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ ขุนสารประเสริฐ	โบราณราชประเพณี

* พระยาอิศรานุภาพ (อ้น)

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๔ (ต่อ)		
(๑๐) ฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งไพศาลทักษิณ	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ ขุนสารประเสริฐ	โบราณราชประเพณี
(๑๑) ฉันท์สังเวทพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร	โบราณราชประเพณี
(๑๒) สดุดีพระเกียรติอัญเชิญขวัญมงคล คเชนทรขานีเพือกพลาย	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร	โบราณราชประเพณี
สมัยรัชกาลที่ ๕ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓)		
(๑) ฉันท์กล่อมพระที่นั่งวโรภาศพิมาน (ฉันท์สังเวทพระที่นั่งบางปะอิน)	สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร	โบราณราชประเพณี
(๒) ฉันท์แห่โลกันต์	ขุนปริษานุสาสน์ (โต)	โบราณราชประเพณี
(๓) ฉันท์กล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ	ขุนสารประเสริฐ (นุช)	โบราณราชประเพณี
(๔) ฉันท์กล่อมพระเศวตวรวรรณ	ขุนสารประเสริฐ (น้อย อาจารย์ยางกูร)	โบราณราชประเพณี
(๕) ฉันท์กล่อมพระเทพเชษฐรัตนกริณี พระศรีสวัสดิเศวตวรวรรณ	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร)	โบราณราชประเพณี
(๖) ฉันท์กล่อมพระเศวตวรสรรพางค์	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร)	โบราณราชประเพณี
(๗) ฉันท์กล่อมพระมหารพีพรพรรณ คชพงษ์	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร), หมื่นพากย์โวหาร (เริก), พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง)	โบราณราชประเพณี
(๘) ฉันท์กล่อมพระเศวตรุจิราพรรณ	พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรั่ง)	โบราณราชประเพณี
(๙) ฉันท์กล่อมพระเศวตอุดมวารณ	หลวงมหาสิทธิโวหาร (สีบ)	โบราณราชประเพณี
(๑๐) ฉันท์เรื่องนางโลมณีกัปราคษส	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร	นิทาน
(๑๑) พระราชพงศาวดารคำฉันท	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และนายคล้า	ประวัติศาสตร์
(๑๒) ลิขิตสารชาดกคำฉันท (ศิริสารทคำฉันท)	พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปาน)	นิทานชาดก

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๕ (ต่อ)		
(๑๓) เปรี๊ยะคณิศรคำฉันท์	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทาน
(๑๔) ฉันทกถ์ลอมพระเศวตสุภาพรรณ (พ.ศ. ๒๔๑๔)	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร)	โบราณราชประเพณี
(๑๕) ฉันทกถ์ลอมพระเศวตวรลักษณ์ (พ.ศ. ๒๔๑๕)	พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารย์ยางกูร)	โบราณราชประเพณี
(๑๖) ประทุมวดีคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๒๔)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทานชาดก
(๑๗) วนิชวานิชคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๓๓)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทาน
(๑๘) ฉันทกถ์แม่หม้ายสอนลูก (พ.ศ. ๒๔๓๓)	นายดี	คติคำสอน
(๑๙) ลิทธิศิลป์คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๓๕)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทาน
(๒๐) บรรพจริยาคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๔๐)	นายวร	คติคำสอน
(๒๑) กุญท์ปปลาโนยบุรุษคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๔๓)	ขุนมหาสิทธิโวหาร (สีบ)	นิทานชาดก
(๒๒) นิราศศรีประพนธ์ (พ.ศ. ๒๔๔๕)	นายศรีประพนธ์เนติประวัติ	บทพรรณนา
(๒๓) เพชรมงกุฎคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๔๕)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทาน
(๒๔) จาตุรงค์สันนิบาตคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๔๗)	พระอชิต	นิทาน
สมัยรัชกาลที่ ๖ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๘)		
(๑) ฉันทกถ์ลอมพระเศวตวชิรพาหะ (พ.ศ. ๒๔๕๔)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	โบราณราชประเพณี
(๒) รัชมังกลาภิเศกคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๔)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	สดุดี
(๓) กุฎาหกคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๖)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทานชาดก

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๖ (ต่อ)		
(๔) อิลราชคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๖)	พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ)	นิทาน
(๕) วาตมฤคชาดกคำฉันท์	สร้อยมาศ	นิทานชาดก
(๖) ฉันท์ลึงเวยพระมหาเศวตฉัตร รัชกาลปัตยุบัน	หลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก จิตรกลึก), พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ, ม.ร.ว. สำเริง อติศรัศดิ์*, พระองค์เจ้ารัชนิแจมจรัส**	โบราณราชประเพณี
(๗) พระนลคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๕๘)	พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.)	นิทาน
(๘) สามัคคีเภทคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	ชิต บุรทัต	นิทาน
(๙) อลินจิตต์คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา	นิทานชาดก
(๑๐) สรภังคชาดกคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	สร้อยมาศ	นิทานชาดก
(๑๑) อติตนิทานคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	น.สุวัทนา	นิทานชาดก
(๑๒) ลัดศรีคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	แม่ทองคำ	คติคำสอน
(๑๓) คชपालคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	อังกาบ	นิทานชาดก
(๑๔) เนาะเพื่อนคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	นักเรียนนายร้อยศรีจิตติ	คติคำสอน
(๑๕) เณลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗)	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	สดุดี
(๑๖) เขาย่อมเป็นผู้ก่อเขิน (พ.ศ. ๒๔๕๙)	ชิต บุรทัต	คติคำสอน

* พระยาพนาปริชา

** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.)

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๖ (ต่อ)		
(๑๗) ที่ที่ดอกกุหลาบโรย (พ.ศ. ๒๔๖๐)	รองอำมาตย์เอก หลวงอรรถเกษมภาษา (เพ็ญ บุญนาค)	บทพรรณนา
(๑๘) คำฉันท์ยอเกียรติชาวนครราชสีมา (พ.ศ. ๒๔๖๒)	พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)	สดุดี
(๑๙) ทมยันตีคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๓)	หลวงอรรถเกษมภาษา	นิทาน
(๒๐) เปลการบุตรคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๓)	ศ.เทศะแพทย	นิทาน
(๒๑) มหาชาติคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๔)	พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา	นิทานชาดก
(๒๒) ชาลิวิเศกคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๔)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	นิทาน
(๒๓) มงคลสูตรคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๖)	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	คติคำสอน
(๒๔) มัทนะพาธา (พ.ศ. ๒๔๖๖)	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	นิทาน
(๒๕) พาลีสอนน้อง (พ.ศ. ๒๔๖๖)	จามเรศร์ ภิรมย์จิต	คติคำสอน
(๒๖) เมตตานุสร (พ.ศ. ๒๔๖๖-๒๔๖๗)	ศ.เทศะแพทย	คติคำสอน
(๒๗) มหาภิเนษกรมคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก)	พุทธประวัติ
(๒๘) มหิสาสาคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	ฉ.ล.พิชัยญาติ	นิทานชาดก
(๒๙) ศรีสุตาคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	ศ.เทศะแพทย	นิทาน
(๓๐) ปชาวจันเพ็ชรคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	ศ.เทศะแพทย	นิทาน
(๓๑) เอ.บี.คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	ศ.เทศะแพทย	บทพรรณนา

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๖ (ต่อ)		
(๓๒) อิเหนารันทด (พ.ศ. ๒๔๖๗)	ป.เวชพงศ์ นร. คณะอักษรศาสตร์ ฯ	บทพรรณนา
(๓๓) เพลงยาวคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๗)	หลวงสำเร็จวรรณกิจ	บทพรรณนา
(๓๔) มารวิชัยคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๘)	ขุนสุนทรภาสิต	ศาสนา
(๓๕) กัญฐหาริชาดกคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๘)	จันทร์เต็ม	นิทานชาดก
(๓๖) สุธาติคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๘)	จำปี	นิทาน
(๓๗) ทารกนิทานคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๘)	ศรีไชย	นิทาน
(๓๘) ฉันท์พุทธปฏิมาสดุดี (พ.ศ. ๒๔๖๘)	พันธุ้งาม	ศาสนา
(๓๙) อุประมาหอยทาก (พ.ศ. ๒๔๖๘)	ขุนจงจัดนิสัย	คติคำสอน
(๔๐) ชยยาธิฐาน (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๖๙)	ศ.เทศะแพทย์	คติคำสอน
(๔๑) คุณาธิคุณคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๖๙)	ศ.เทศะแพทย์	คติคำสอน
(๔๒) พระราชพงษาวดารคำฉันท์ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๔๖๙)	พระนิมิตรอักษร	สดุดี
(๔๓) คำฉันท์สามัคคีบรรยาย	พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)	คติคำสอน
(๔๔) คำฉันท์เทวธรรมบรรยาย	พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)	คติคำสอน
(๔๕) นางอมรคำฉันท์	อำมาตย์โทหลวงพิลั่นพิทยาภูน	นิทานชาดก
(๔๖) คำฉันท์กล่อมช้างสำคัญ เมืองกาญจนบุรี	เนื่อง ชวางกูร	โบราณราชประเพณี

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๖ (ต่อ)		
(๔๗) อิลลิสชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	นิทานชาดก
(๔๘) พระสุริโยทัยคำฉันท์	ชิต บุรทัต	สดุดี
(๔๙) เวทัพพะชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	นิทานชาดก
(๕๐) ตาโปคำฉันท์	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๕๑) เสียงลึงคาล	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๕๒) ลัตวันน้ำขน	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๕๓) ลัญชาติอิกา	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๕๔) บทละครฉันท์สละกันเพราะ แต่งงาน	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๕๕) มหานครปเวศน์คำฉันท์	ชิต บุรทัต	สดุดี
(๕๖) สรรเสริญพระคเณศวร	ชิต บุรทัต	สดุดี
(๕๗) ฉันท์ราชสดุดีและอนุสาวรีย์กถา	ชิต บุรทัต	สดุดี
(๕๘) ฉันท์เฉลิมพระเกียรติ งานพระเมรุทองท้องสนามหลวง	ชิต บุรทัต	สดุดี
(๕๙) ปรีดีปรารมภ์	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๖๐) ตรุณร่าพึงคำฉันท์	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๑) ตรุณจตุราภิรมย์	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๒) ภาพที่หลับตาเห็น	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๓) เอกเขนกขอบสระ	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๔) วัสนานฤดู	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๕) ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล	ชิต บุรทัต	บทพรรณนา
(๖๖) สหลักษณ์	ชิต บุรทัต	คติคำสอน
(๖๗) ดุษฎีสังเวยคำฉันท์ กล่อมพระच्छลักษณ์	พระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟื้น สาลักษณ์)	โบราณราชประเพณี
สมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๗)		
(๑) ชยสูตรคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๗๐)	จันทร์เต็ม	คติคำสอน
(๒) อมรเทวีคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๗๐)	ศรีไชย	นิทาน

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๗ (ต่อ)		
(๓) อัศวิน (พ.ศ. ๒๔๗๐)	หลวงบุญยานพพานิชย์ (แสงทอง)	นิทาน
(๔) ความวิบัติของอำมาตย์ (พ.ศ. ๒๔๗๒)	ขุนจงจัดนิลย์	คติคำสอน
(๕) จุลนุคคหคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๗๓)	แสงจำกร	นิทานชาดก
(๖) เสือเฒ่าจำศีล (พ.ศ. ๒๔๗๔)	นิตา-เพ็ชร	นิทานคำสอน
(๗) กรุงเทพฯ คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๗๕)	ขุนสุนทรภษิต และชิต บุรทัต	สดุดี
(๘) ขันติธรรม (พ.ศ. ๒๔๗๖)	ส.วิเศษโกสินทร์	คติคำสอน
(๙) จุฬนุคคหบัณฑิตคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๗๖)	วิมลศักดิ์	นิทานชาดก
สมัยรัชกาลที่ ๘ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๙)		
(๑) นาคีคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๘๕)	อ.บุญยานพ (แสงทอง)	นิทาน
(๒) สดุดีวีรชน (พ.ศ. ๒๔๘๖)	วรรณไวทยากร*	สดุดี
(๓) แต่งโต้คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๘๖)	ส.สตะกูระมะ	นิทาน
(๔) บันเทิงคดีคำฉันท์เรื่องสุตปากฟ้า (พ.ศ. ๒๔๘๖)	เสวตร เปี่ยมพงษ์สคันต์	นิทาน
(๕) วีรชน (พ.ศ. ๒๔๘๖)	เสวตร เปี่ยมพงษ์สคันต์	สดุดี
(๖) วีรธรรมแห่งชาติไทย (พ.ศ. ๒๔๘๗)	จำลอง กลิกพันธุ์	สดุดี
(๗) ในสวนขวัญ (พ.ศ. ๒๔๘๗)	นาย ส.เปี่ยมพงษ์สคันต์	บทพรรณนา

* พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

วรรณกรรม	ผู้ประพันธ์	ประเภทเนื้อหา
สมัยรัชกาลที่ ๔ (ต่อ)		
(๘) วิจารณ์คำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๘๗)	จ.สุพรรณทัต	สดุดี
(๙) ในอุทยานแห่งวรรณคดีไทย (พ.ศ. ๒๔๘๗)	ส.เปี่ยมพงษ์สานต์	บทพรรณนา
(๑๐) นิราศจันทบุรีคำฉันท์	ส.เปี่ยมพงษ์สานต์	บทพรรณนา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดัดแปลงฉันทวรรณคดีจากฉันทในคัมภีร์วุดโตทัย ๕๐ ชนิด เป็นที่นิยมใช้ในการแต่งหนังสือไทยมาจนถึงปัจจุบัน ๑๘ ชนิด ได้แก่ วิชาชุมมลาฉันท ๘ จิตรปทาฉันท ๘ มาณวะกะฉันท ๘ อินทวิเชียรฉันท ๑๑ อุปชาติฉันท ๑๑ อุเปนทวิเชียรฉันท ๑๑ สาลินีฉันท ๑๑ อุปปฏิฐิตาฉันท ๑๑ อินทวงษฉันท ๑๒ กมลฉันท ๑๒ วัณฏฐฉันท ๑๒ ฤชงคปยาตฉันท ๑๒ ไตฎกฉันท ๑๒ วสันตติลกฉันท ๑๔ มालินีฉันท ๑๕ ลัททลวิกกีฬิตฉันท ๑๙ อธิสังฉันท ๒๐ และลัทธราฉันท ๒๑^{๑๒}

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องมัทนะพาธา ด้วยฉันทจากคัมภีร์วุดโตทัย จำนวน ๒๐ ชนิด ประกอบด้วย จิตรปทาฉันท ๘ วิชาชุมมลาฉันท ๘ อุปปฏิฐิตาฉันท ๑๑ อินทวิเชียรฉันท ๑๑ อุเปนทวิเชียรฉันท ๑๑ อุปชาติฉันท ๑๑ สาลินีฉันท ๑๑ รโถพธฉันท ๑๑ สวาคตาฉันท ๑๑ อินทวงษฉันท ๑๒ ไตฎกฉันท ๑๒ ฤชงคปยาตฉันท ๑๒ ปิยงวาทฉันท ๑๒ วสันตติลกฉันท ๑๔ มันทกกันตาฉันท ๑๗ กุสุมิตะลดาเวลิตาฉันท ๑๘ เมฆวิปผุชิตาฉันท ๑๙ ลัททลวิกกีฬิตฉันท ๑๙ อธิสังฉันท ๒๐ และ ลัทธราฉันท ๒๑^{๑๓}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นายฉันท ขาววิไล ได้ดัดแปลงฉันทจากคัมภีร์วุดโตทัยเป็นฉันทไทยเพิ่มอีก ๕๐ ชนิด ทำให้การดัดแปลงฉันทจากคัมภีร์วุดโตทัยมาเป็นฉันทไทยครบ ๑๐๘ ชนิด ในชื่อว่า “ฉันทศาสตร์” ประกอบด้วยฉันทวรรณคดี ๘๑ ชนิด และมาตราพฤติ ๒๗ ชนิด^{๑๔}

นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์ฉันทขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นฉันทที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์วุดโตทัยและฉันทวรรณคดีสำหรับการประพันธ์เพิ่มขึ้น โดยการนำเอาฉันทลักษณะของฉันทต่างชนิดกันมาผสมกัน เช่น ฉันทที่ปรากฏชื่อในหนังสือจินตามณี ๓ ชนิด คือ วิเชียรติลกฉันท ติลกวิเชียรฉันท และ ไตฎกติลกฉันท และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงประดิษฐ์ฉันทขึ้น ๕ ชนิด คือ ฤชพงศ์ฉันท โดยผสมฤชงคปยาตฉันทกับอินทวงษฉันท วสันตวงศ์ฉันท โดยผสมวสันตติลกฉันท

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙๙.

^{๑๓} อ้างแล้ว.

^{๑๔} อ้างแล้ว.

กับอินทวงษฉันทน์ **वलन्तपयातฉन्त** โดยผสมวลันตติลฉฉันทกับภุชงคปยาตฉฉันท **ภุชงควิเชียรฉฉันท** โดยผสมภุชงคปยาตฉฉันทกับอินทวิเชียรฉฉันท และ**อินทลิลิตฉฉันท** โดยผสมอินทวิเชียรฉฉันทกับภุชงคปยาตฉฉันท นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์ฉฉันทขึ้นใหม่โดยดัดแปลงจากคำประพันธ์ต่างประเทศบ้าง เลียนเสียงดนตรีหรือเสียงอื่นบ้าง ตลอดจนได้รับความบันดาลใจจากสิ่งต่างๆ เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ประดิษฐ์สยามรัตนฉฉันท สยามวิเชียรฉฉันทและสยามมณีฉฉันท โดยทรงดัดแปลงจากคำประพันธ์ของอังกฤษ สุภร ผลชีวิน ประดิษฐ์มูทิงคณาฉฉันทจากจังหวัดตะโปน ประกอบรำไทย และประดิษฐ์เปชนนาทฉฉันทจากเสียงครกกระเดื่องตำข้าว กวีสมัยใหม่บางคนก็ได้ประดิษฐ์ฉฉันทขึ้นใหม่ เช่น ศักดิ์ศรี แย้มนำตดา ประดิษฐ์ฉฉันทขึ้น ๓ ชนิดเพื่อใช้ในการแต่ง บทอาศิรวาท ได้แก่ จันทรกานตฉฉันท สุรายานตฉฉันทและสรสวติฉฉันท ถวัลย์ นวลักษณ์กวี (มงคลรัตน์) ประดิษฐ์ฉฉันทขึ้น ๒ ชนิด คือ ภูมิพลอดุลยเดชฉฉันท และวชิราโสมสวลีฉฉันท ทั้งคมทวน คันธนู ก็ประดิษฐ์ฉฉันทชนิดใหม่ขึ้น ๑๕ ชนิดโดยใช้วิธีนำฉฉันทชนิดต่างๆ มาผสมกันบ้าง และเปลี่ยนแปลง การใช้ครุ ลหุ ในฉฉันทชนิดต่างๆ บ้าง^{๙๕}

กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ชิต บุรทัต และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ได้นำกาพย์สุรางคนางค์ มาแต่งให้มีลักษณะเป็นฉฉันทโดยกำหนดตำแหน่งครุ ลหุ ทำให้มีลักษณะตรงกับคำประพันธ์ที่เรียกว่า **กาภคติในกาพย์สารวิลาสินี**^{๙๖}

การแต่งฉฉันทที่มีลักษณะเป็นกลบทแทรก ปรากฏในวรรณกรรมไทยหลายเรื่อง เช่น ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา เรื่องอนิรุทธคำฉฉันท คำฉฉันทดุขุสสังเวยกล่อมช้าง สมุทรโฆษคำฉฉันท และบุญโณวาทคำฉฉันท ในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏในพระนิพนธ์ของ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ในงานของชิต บุรทัต และนายฉฉันท ขำวิไล เป็นต้น^{๙๗}

ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมคำฉฉันทในสมัยอยุธยาถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลด้านเนื้อเรื่องจากชาดก ทั้งนิบาตชาดกและปัญญาสาชดก เช่น สมุทรโฆษคำฉฉันท เลือโคคำฉฉันท พระจันทกนิรีคำฉฉันท รทเลนคำฉฉันท สรรพสิทธิ์คำฉฉันท สุธนคำฉฉันท พระสุธนคำฉฉันท และวรรณกรรมคำฉฉันทเรื่องเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่างๆ เช่น กุมารคำฉฉันท มัทรีคำฉฉันท ลักกบรรพคำฉฉันท เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการนำนิทานจากมหาภารตะและรามายณะมาแต่งเป็นวรรณกรรมคำฉฉันท เช่น อนิรุทธคำฉฉันท ฤทธสาธอนน้องคำฉฉันท ราชพิลาปคำฉฉันท และพาลีสอนน้องคำฉฉันท เป็นต้น วรรณกรรมคำฉฉันทที่ได้รับอิทธิพลเนื้อเรื่องจากนิทานของชาว ได้แก่ อิเหนาคำฉฉันท และคำฉฉันทเรื่องนางจินตะหรา วรรณกรรมคำฉฉันทที่แต่งขึ้นใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ ฉฉันทดุขุสสังเวยกล่อมช้างฉฉันทสังเวยกพระมหาเศวตฉฉัตร ฉฉันทสังเวยกลองวินิจฉฉัยเกรี เป็นต้น วรรณกรรมคำฉฉันทที่เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติ ได้แก่ คำฉฉันทสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชสาท

^{๙๕} อ้างแล้ว.

^{๙๖} อ้างแล้ว.

^{๙๗} อ้างแล้ว.

ทอง นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่เป็นบทพรรณนาความงามของศาสนสถาน เช่น ปุณโณวาทคำฉันท์ เป็นต้น^{๙๘}

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่งเป็นสมัยแรกเริ่มของวรรณกรรมคำฉันท์เป็นต้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เนื้อหาของวรรณกรรมมี ๖ ประเภทด้วยกัน คือ นิทาน ศาสนา สดุดี โบราณราชประเพณี คติคำสอน และบทพรรณนา เนื้อหาที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ได้แก่ นิทาน^{๙๙} รองลงมาคือ โบราณราชประเพณี คติคำสอน สดุดี และศาสนา ส่วนบทพรรณนา^{*} นั้นมีปรากฏมากในสมัยรัชกาลที่ ๖ และจากตารางที่ ๓ แสดงให้เห็นว่าเนื้อหาส่วนใหญ่ของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติมีน้อยมากที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพันธ์ในรูปแบบของคำฉันท์โดยมากเป็นคติคำสอน

ในปัจจุบันความนิยมในการแต่งฉันท์ลดลง น่าจะเป็นเพราะแต่งยากและอ่านเข้าใจยาก ผู้แต่งจะต้องมีความรู้ในด้านอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะมีความรู้ด้านคำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นอย่างดีจึงจะแต่งได้ไพเราะ ผู้อ่านก็ต้องมีความรู้ในด้านคำศัพท์ต่างๆ ด้วย จึงจะอ่านเข้าใจอย่างลึกซึ้ง จึงทำให้วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคหลังมีเนื้อหาหลากหลาย มีน้อยคนนักที่จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพันธ์ในรูปแบบฉันท์อย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยมากจะเป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติ บทสดุดี วรรณกรรมนิราศ และวรรณกรรมคำสอนที่เป็นนิทาน อีกทั้งในปัจจุบันมีความนิยมในการสร้างสรรค์ และการอ่านวรรณกรรมร้อยแก้วประเภทเรื่องสั้น นวนิยาย และสารคดีมากกว่า การสร้างสรรค์งานร้อยกรองประเภทต่างๆ รวมทั้งที่เป็นฉันท์จึงมีให้เห็นน้อยลง

ผู้วิจัยได้ทำตารางเปรียบเทียบชื่อฉันท์ในฉันท์วรรณพฤติ จากวุฒโตทยมัญชรของ พระคันธสาราภิวงศ์ ตำราฉันท์วรรณพฤติพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และฉันทศาสตร์ของนายฉันท ขำวิไล ดังตารางที่ ๔

^{๙๘} อ้างแล้ว.

^{๙๙} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๕๔๘ ว่า นิทาน คือ เรื่องเล่ากันมา เช่น นิทานชาดก นิทานอีสป.

^{*} **บทพรรณนา** ประกอบด้วยบทรำพันคร่ำครวญแสดงความรู้สึก บทพรรณนาการเดินทาง บทพรรณนาความงามของบุคคล สถานที่และสิ่งต่างๆ รวมทั้งบทพรรณนาแสดงความคิดเห็น

ตารางที่ ๔

เปรียบเทียบชื่อฉันทิในฉันทวรรณพฤติ จากวุตโตทยมัญชรีของพระคันธสाराภิงค์
ตำราฉันทวรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
และฉันทศาสตร์ของนายฉันท ขำวิไล

วุตโตทยมัญชรี	ตำราฉันทวรรณพฤติ	ฉันทศาสตร์
(๑) ตณัมชฌาคาถา	(๑) ตณัมชฌาฉันท	(๑) ตณัมชฌาฉันท
(๒) กุมารลลิตาคาถา	(๒) กุมารลลิตาฉันท	(๒) กุมารลลิตาฉันท
(๓) จิตรปทาคาถา	(๓) จิตรปทาฉันท	(๓) จิตรปทาฉันท
(๔) วิชชุมมालาคาถา	(๔) วิชชุมมालาฉันท	(๔) วิชชุมมालาฉันท
(๕) มาณวกคาถา	(๕) มาณวกะฉันท	(๕) มาณวกฉันท
(๖) สมานิกาคาถา		(๖) สมานิกฉันท
(๗) ปมาณิกาคาถา		(๗) ปมาณิกฉันท
(๘) หลมุขีคาถา	(๖) หลมุขีฉันท	(๘) หลมุขีฉันท
(๙) ฤษคสุสสุฏาคาถา ^{๒๐}		(๙) ฤษคสุสสุฏาฉันท
(๑๐) สุธวิราชิตคาถา ^{๒๑}		(๑๐) สุธวิราชิตาฉันท
(๑๑) ปณวคาถา		(๑๑) ปณวฉันท
(๑๒) รุมมวตีคาถา	(๗) รุมมวตีฉันท	(๑๒) รุมมวตีฉันท
(๑๓) มัตตาคาถา		(๑๓) มัตตาฉันท
(๑๔) จัมปกมालาคาถา		(๑๔) จัมปกมालาฉันท
(๑๕) มโนรมาคาถา		(๑๕) มโนรัมฉันท
(๑๖) อุพาสกคาถา		(๑๖) อุพาสกฉันท
(๑๗) อุปฐิตาคาถา	(๘) อุปฐิตาฉันท	(๑๗) อุปฐิตาฉันท
(๑๘) อินทวิเชียรคาถา	(๙) อินทวิเชียรฉันท	(๑๘) อินทวิเชียรฉันท
(๑๙) อุเพนทวิเชียรคาถา	(๑๐) อุเพนทวิเชียรฉันท	(๑๙) อุเพนทวิเชียรฉันท
(๒๐) อุปชาติคาถา	(๑๑) อุปชาติฉันท	(๒๐) อุปชาติฉันท
(๒๑) สุมุขีคาถา	(๑๒) สุมุขีฉันท	(๒๑) สุมุขีฉันท
(๒๒) โทธกคาถา	(๑๓) โทธกะฉันท	(๒๒) โทธกฉันท
(๒๓) สาลินีคาถา	(๑๔) สาลินีฉันท	(๒๓) สาลินีฉันท
(๒๔) วาโตมมีคาถา	(๑๕) ธาตุมมีสสาฉันท	(๒๔) ธาตุมมีสสาฉันท

^{๒๐} ธงชัย สมนจักร, **ประมวลฉันทลักษณ์**, หน้า ๑๗๔ ว่า ฤษคสุสสุฏาคาถา.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕ ว่า สุธวิราชิตคาถา.

(๒๕) ลีรีคาถา	(๑๖) สุรัสวดีลีรีฉันท	(๒๕) สุรัสวดีลีรีฉันท
วุดโททยมัญชรี	ตำราฉันทวรรณพฤติ	ฉันทศาสตร์
(๒๖) รโหทธฎาถา ^{๒๒}	(๑๗) รโหทธฎาฉันท	(๒๖) รโหทธฎาฉันท
(๒๗) สวาคตาถา	(๑๘) สวาคตาฉันท	(๒๗) สวาคตาฉันท
(๒๘) ภัททิกาถา	(๑๙) ภัททิกาฉันท	(๒๘) ภัททิกาฉันท
(๒๙) วังสฎฐาถา	(๒๐) วังสฎฐาฉันท	(๒๙) วังสฎฐาฉันท
(๓๐) อินทรวงศ์คาถา ^{๒๓}	(๒๑) อินทรวงศ์ฉันท	(๓๐) อินทรวงศ์ฉันท
(๓๑) โดฎกคาถา	(๒๒) โดฎกฉันท	(๓๑) โดฎกฉันท
(๓๒) พุทวิลัมพิตคาถา	(๒๓) พุทวิลัมพิตะมาลาฉันท	(๓๒) พุทวิลัมพิตะฉันท
(๓๓) ปฎคาถา	(๒๔) ปฎะฉันท	(๓๓) ปฎะฉันท
(๓๔) กุสุมวิจิตตาถา	(๒๕) กุสุมะวิจิตรฉันท	(๓๔) กุสุมะวิจิตรฉันท
(๓๕) ภูซังคัปปยาตคาถา ^{๒๔}	(๒๖) ภูซังคปปยาตฉันท	(๓๕) ภูซังคปปยาตฉันท
(๓๖) ปิยงวทาถา	(๒๗) ปิยงวทาฉันท	(๓๖) ปิยงวทาฉันท
(๓๗) ลลิตาถา	(๒๘) ลลิตาฉันท	(๓๗) ลลิตาฉันท
(๓๘) ปมิตักขราถา	(๒๙) ปมิตักขราฉันท	(๓๘) ปมิตักขราฉันท
(๓๙) อุชชลาถา	(๓๐) อุชชลาฉันท	(๓๙) อุชชลาฉันท
(๔๐) เวสสเทวีคาถา	(๓๑) เวสสเทวีฉันท	(๔๐) เวสสเทวีฉันท
(๔๑) ตามรสคาถา	(๓๒) มรลัษณฉันท	(๔๑) ทิตามรสฉันท
(๔๒) กมลคาถา	(๓๓) กมลฉันท	(๔๒) กมลฉันท
(๔๓) ปหัลลณีคาถา	(๓๔) ปหาลินีฉันท	(๔๓) ปหาลินีฉันท
(๔๔) รุจิราถา	(๓๕) รุจิราฉันท	(๔๔) รุจิราฉันท
(๔๕) อปราชิตาถา ^{๒๕}	(๓๖) อปราชิตฉันท	(๔๕) อปราชิตาฉันท
(๔๖) ปหรณกลิกาถา	(๓๗) ปหรณะกุลิกาฉันท	(๔๖) ปหรณกลิกาฉันท
(๔๗) วสันตติลกาถา ^{๒๖}	(๓๘) วสันตติลกาฉันท	(๔๗) วสันตติลกาฉันท
(๔๘) สลิกลาถา		(๔๘) สลิกลฉันท
(๔๙) มณีนุณิกรคาถา		(๔๙) มณีนุณิกรฉันท
(๕๐) มालินีคาถา	(๓๙) มาลินีฉันท	(๕๐) มาลินีฉันท

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖ ว่า รโหทธฎาถา.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑ ว่า อินทรวงศ์คาถา.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗ ว่า ภูซังคปปยาตคาถา.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔ ว่า อปราชิตคาถา.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐ ว่า วสันตติลกาถา.

(๕๑) ปัททกคาคา	(๕๐) ปัททกะฉันท	(๕๑) ปัททกะฉันท
(๕๒) วาณีนีคาคา	(๕๑) วาณีนีฉันท	(๕๒) วาณีนีฉันท
วุตโตทยมัญชรี	ตำราฉันทวรรณพฤติ	ฉันทศาสตร์
(๕๓) ลิขริณคาคา	(๕๒) ลิขริณฉันท	(๕๓) ลิขริณฉันท
(๕๔) หริณคาคา	(๕๓) หริณฉันท	(๕๔) หริณฉันท
(๕๕) มันทักกันตาคาคา	(๕๔) มันทักกันตาคฉันท	(๕๕) มันทักกันตาคฉันท
(๕๖) กุสุมิตลตาเวลลิตาคาคา	(๕๕) กุสุมิตลตาเวลลิตาฉันท	(๕๖) กุสุมิตลตาเวลลิตาฉันท
(๕๗) เมฆวิปผุชชิตาคาคา	(๕๖) เมฆวิปผุชชิตาฉันท	(๕๗) เมฆวิปผุชชิตาฉันท
(๕๘) สัททูลวิกกีฬิตคาคา ^{๒๗}	(๕๗) สัททูลวิกกีฬิตฉันท	(๕๘) สัททูลวิกกีฬิตฉันท
(๕๙) วุตตคาคา ^{๒๘}	(๕๘) อีทิสฉันท	(๕๙) อีทิสฉันท
(๖๐) สัทธราคาคา	(๕๙) สัทธราฉันท	(๖๐) สัทธราฉันท
(๖๑) ภัททกคาคา	(๕๐) ภัททกะฉันท	(๖๑) ภัททกะฉันท
(๖๒) อุปัจจิตตคาคา		(๖๒) อุปัจจิตฉันท
(๖๓) ทุตมัมชคาคา		(๖๓) ทุตมัมชฉันท
(๖๔) เวควตคาคา		(๖๔) เวควตฉันท
(๖๕) ภัททวิราชคาคา ^{๒๙}		(๖๕) ภัททวิราชฉันท
(๖๖) เกตุมตคาคา		(๖๖) เกตุมตฉันท
(๖๗) อาชยานกคาคา		(๖๗) อาชยานกฉันท
(๖๘) วิปริตชยานกคาคา		(๖๘) วิปริตชยานกฉันท
(๖๙) หริณปลุตาคาคา		(๖๙) หริณปลุตาคฉันท
(๗๐) อปรวัตตคาคา		(๗๐) อปรวัตตฉันท
(๗๑) ปุปผิตคคาคา ^{๓๐}		(๗๑) ปุปผิตคคฉันท
(๗๒) ยวมตคาคา ^{๓๑}		(๗๒) ยวมตฉันท
(๗๓) วัตตคาคา ^{๓๒}		(๗๓) อาวัตตฉันท
(๗๔) ปฐยาวัตตคาคา ^{๓๓}		(๗๔) ปฐยาวัตตฉันท

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓ ว่า สัททูลวิกกีฬิตคาคา.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔ ว่า อีทิสคาคา.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔ ว่า ภัททวิราชคาคา.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓ ว่า ปุปผิตคคาคา.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔ ว่า ยวมตคาคา.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖ ว่า อาวัตตคาคา.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๘ ว่า ปฐยาวัตตคาคา.

(๗๕) วิปริตปฐยาวัตตคาถา ^{๓๔}		(๗๕) วิปริตปฐยาวัตรฉันท
(๗๖) จปลาวัตตคาถา		(๗๖) จปลาวัตรฉันท
วุดโตทยมัญชรี	ตำราฉันทวรรณพฤติ	ฉันทศาสตร์
(๗๗) ปิงคลวิปูลาคาถา		(๗๗) วิปูลาฉันท
(๗๘) เสตวิปูลาคาถา		
(๗๙) ภการวิปูลาคาถา		(๗๘) ภการวิปูลาฉันท
(๘๐) รการวิปูลาคาถา		(๗๙) รการวิปูลาฉันท
(๘๑) นการวิปูลาคาถา		(๘๐) นการวิปูลาฉันท
(๘๒) ตการวิปูลาคาถา		(๘๑) ตการวิปูลาฉันท

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะยึดรูปแบบการใช้ชื่อฉันท การเขียนคำและตัวสะกดการันต์ ดังที่ปรากฏในแผ่นศิลาจารึกที่ติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เรื่อง ตำราฉันทวรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นหลัก

๒.๒ ที่มาของตำราฉันทวรรณพฤติ

ฉันทวรรณพฤติ เป็นตำราแต่งฉันทที่จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน จารึกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓

ความเป็นมาของการทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติปรากฏในบทพระนิพนธ์ความนำในฉันทวรรณพฤติ ซึ่งทรงพระนิพนธ์เป็นโคลงและกาพย์ฉับบั้ง มีใจความว่า เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะผดุงการกวีจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตไปอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น เมื่อปี จ.ศ. ๑๒๐๔ ปีขาล เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๕^{๓๕}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมผู้สนใจศึกษากวีนิพนธ์ โดยอาศัยคัมภีร์วุดโตทย ดังพระนิพนธ์บทนำ ความว่า

บทฉันทวรรณพฤติที่ปรากฏแก่ชาวโลกนี้ เป็นแบบอย่างกลบทแห่งฉันท ๕๐ ชนิด ซึ่งกรมมุชิต-ชิโนรสได้รจนาไว้เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๐ ว่า วิปริตปฐยาวัตตคาถา.

^{๓๕} ประคอง นิมมานเหมินท์, “ฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ : วรรณคดีคำสอนในรูปตำราฉันท”, ๒๐๐ ปี กวีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๑๑๖.

จุลศักราช ๑๒๐๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ปีชวด เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีพระราชดำริที่จะผดุงส่งเสริมการกวี จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตพูลอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรสให้แต่งฉันทประเภตต่างๆ โดยทรงแปลฉันทนี้มาจากคัมภีร์ฉันทวุตโตทัย และได้ทรงแปลคัมภีร์นี้จากมคธพากย์ (ภาษาบาลี) มาเป็นสยามพากย์ (ภาษาไทย) เพิ่มเติมจากที่โบราณบัญญัติไว้ ๖ ชนิด ดังปรากฏในบทประณามพจน์ ความว่า

ขอน้อมมนัสการคุณพระศรีรัตนตรัยจงช่วยขจัดและป้องกันจัญไรและภัยอันตรายทั้งปวงให้ปราศบาราศไปสิ้นด้วยเถิด บัดนี้จักได้รังสรรค์คณะฉันทวรรณพฤติซึ่งได้กำหนดจำนวนไว้ ๕๐ ชนิด อีกฉันทมาตราพฤติ ๘ ชนิดนี้ได้เพียรนิพนธ์ขึ้นใหม่ ตำรับฉันทแต่ก่อนนั้นยังไม่มีปรากฏจึงได้สฤษฏีขึ้นไว้ในโลก เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริราชเจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยา ขอให้ฉันทนี้คงอยู่ตราบชั่วกาลปาวสาน เพื่อที่สาธุชนจะได้สืบสานฝึกแต่งได้อย่างเชี่ยวชาญ ตั้งต้นแต่ตะมุขฉันทกันไปจนถึงวิธีโลกฉันทครบถ้วนสมบูรณ์*

* ดูภาคผนวก ข หน้า ๒๓๓.

ภาพที่ ๑

พระบรมราชานุสาวรีย์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓

ประดิษฐาน ณ ลานพลับพลามหาเจษฎาบดินทร์ ถนนราชดำเนินกลาง

ผู้ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน และโปรดเกล้าฯ ให้จารึกตำราฉันท์วรรณพฤติประทับไว้ในพระอาราม

ภาพที่ ๒

พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร

ภาพที่ ๓

บริเวณพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน

ภาพที่ ๔

เสาชะรอยพระอุโบสถชั้นในที่ติดศิลาจารึกตำราฉันทวรรณพฤติ

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ลักษณะเป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาพที่ ๕

แผ่นศิลาจารึกตำราฉันท์วรรณพฤติที่เสาพระเบียงพระอุโบสถชั้นใน

๒.๓ ความหมายของฉันทวรรณพฤติ

ฉันท มีรากศัพท์มาจากธาตุ ฉท, ฉันท ในภาษาสันสกฤต ซึ่งแปลว่า ปรากฏมีลักษณะเป็นที่น่าพอใจ น่าพึงใจ^{๓๖} ในภาษาบาลี คำว่า ฉันท, ฉันท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ แปลว่า ความปรารถนา ความตั้งใจ^{๓๗}

ฉันท แปลว่า ปกปิดเสียซึ่งโทษ (คือความไม่ไพเราะทางภาษา) มีบทวิเคราะห์ดังนี้

ยชมานรวิโดยภูมิชลนโสสมารุตนภสงฆาเตหิ ย ร ต ภ ช ส ม นาติ อิเมหิ อุกฺขเรหิ นิยม อุปลกฺขิต วิวิเสโส อวชฺช ฉาเทตติ ฉนฺทํ แปลว่า การกำหนด คือวิธีพิเศษที่ท่านกำหนดด้วยอักษรเหล่านี้ คือ ย ร ต ภ ช ส ม น กล่าวคือ ยชมานะ (บูชาอยู่), รวิ (พระอาทิตย์), โดย (น้ำ), ภูมิ (ภาคพื้น), ชลนะ (ไฟ), โสมะ (พระจันทร์), มารุตะ (ลม), และ นกะ (ท้องฟ้า) ชื่อว่า ฉันท เพราะอรรถว่า ปกปิดเสียซึ่งโทษ^{๓๘}

วณฺณนิยม ฉนฺทํ ครุสฺสนิยม ภเว วุตฺติ แปลว่า การกำหนดจำนวนคำ ชื่อว่า ฉันท การกำหนดจำนวนครุสฺสนุ ชื่อว่า วุตติ หรือ คาถา^{๓๙}

ฉันท โดยทั่วไปกำหนดจำนวนคำ (อักษร) และกำหนดครุสฺสนุในตัว ซึ่งฉันทนี้อาจเรียกอย่างอื่นได้อีก เช่น พันธะ คาถา วุตติ หรือ พฤติ ซึ่งแท้ที่จริง คำเหล่านี้แม้จะเป็นชื่อเรียกคำประพันธ์ ซึ่งกำหนดลักษณะต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็เป็นไวยากรณ์ของกันและกันนั่นเอง

ฉันท หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่วางคำ ครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ^{๔๐}

^{๓๖} มารศรี ศุภวิไล, “การศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๖.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๓๘} มงฺค. ๑/๑๐/๑๐.

^{๓๙} พระอัครวงศ์เถระ, **ลัทธินิคฺคตมาลา**, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๔๕), ข้อ ๑๕๗ หน้า ๑๓๓.

ฉันทและคาถา มีความแตกต่างกัน โดยฉันทเป็นมูลเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท ทั้งนี้เพราะฉันทคือการกำหนดจำนวนพยางค์ คาถาคือการกำหนดวางครุ ลหุ เป็นแบบต่างๆ กันตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ในสังยุตตนิกาย เทวตาสังยุตตมีเทวตาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

กิสฺส นิทานํ คาถานํ กิสฺส ตาสํ วิยญฺชนํ

กิสฺส สนนินฺสฺสิตา คาถา กิสฺส คาถานมาสโย.

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ฉนฺโท นิทานํ คาถานํ อุกฺขรา ตาสํ วิยญฺชนํ

นามสนนินฺสฺสิตา คาถา กวิสฺส คาถานมาสโย.

^{๔๐} ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๓๓๕.

ฉันท์ หมายถึง ลักษณะถ้อยคำที่กวีได้ร้อยกรองขึ้นให้เกิดความไพเราะซาบซึ้ง โดยกำหนด
คณะครุ ลหุ และสัมผัสไว้เป็นมาตรฐาน^{๔๑}

วรรณ หมายถึง หนังสือ อักษร^{๔๒}

พฤติ หมายถึง คำฉันท์^{๔๓}

ฉันทศาสตร์ หมายถึง ตำราว่าด้วยการแต่งฉันท์ทั้งที่เป็นมาตราพฤติและวรรณพฤติ
เป็นศิลปศาสตร์อย่างหนึ่งในศิลปศาสตร์ ๑๔ ประการ^{๔๔}

ฉันทลักษณ์ หมายถึง คำประพันธ์ที่ร้อยกรองหรือเรียบเรียงขึ้นโดยมีข้อบังคับ จำกัดคำ
คณะ เอก โท และวรรคตอน ให้รับสัมผัสกันไพเราะตามกฎหมายที่ได้วางไว้เป็นโคลง ฉันท์ กาพย์
กลอน ร่าย ลิลิต และกลต่างๆ

วรรณพฤติ หมายถึง ฉันท์ที่กำหนดด้วยอักษรตามอักขรวิธีเป็นเสียงหนักเบาที่เรียกว่า ครุ
ลหุ เป็นสำคัญ^{๔๕}

ฉันท์วรรณพฤติ หมายถึง ฉันท์ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ซึ่งนับครุและลหุเป็น ๑ พยางค์
เท่านั้น^{๔๖}

ดังนั้น ฉันท์วรรณพฤติ จึงหมายถึงฉันท์ที่กำหนดด้วยตัวอักษร คือวางคณะและกำหนด
เสียงหนักเบาที่เรียกว่า ครุ ลหุ เป็นสำคัญ กล่าวคือเป็นการประพันธ์โดยยึดคำหรือนับพยางค์ใน
แต่ละบาทเป็นเกณฑ์

๒.๔ ประเภทของฉันท์ที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ

ในวุฒโททยมัญชรีแสดงฉันท์วรรณพฤติไว้ ๘๑ ชนิด แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เป็นฉันท์วรรณพฤติไทยไว้ ๕๐ ชนิด ฉันท์แต่ละชนิดที่ทรง
พระนิพนธ์พระองค์ทรงยึดตามแบบแผนการประพันธ์ในคัมภีร์วุฒโตทัย คือ การกำหนดนับพยางค์ใน
แต่ละบาท ในตำราฉันท์วรรณพฤติมีฉันท์ที่ปรากฏแต่ละประเภท ดังนี้

^{๔๑} กำชัย ทองหล่อ, **หลักภาษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๓), หน้า ๕๐๐.

^{๔๒} น้อมนิจ วงศ์สุทธีธรรม, **วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส**, พิมพ์ครั้งที่ ๖,
(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕๔.

^{๔๓} อ้างแล้ว.

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๓๓๕.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๕.

^{๔๖} ประคอง นิมมานเหมินท์, “ฉันท์”, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๔**, (กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๙๕.

ฉันท ๖

๒.๔.๑ ตะนุฆัณณฉันท ก่อถึงภริยาชั่ว ๓ จำพวก

ฉันท ๗

๒.๔.๒ กุมารละลิตาฉันท ก่อถึงภริยาดี ๔ จำพวก

ฉันท ๘

๒.๔.๓ จิตรปทาฉันท ก่อถึงอบายมุขเหตุฉิบหาย ๖ ประการ

๒.๔.๔ วิชชุมมามาฉันท ก่อถึงโทษแห่งการเสพสุรา ๖ ประการ

๒.๔.๕ มาณวะกะฉันท ก่อถึงโทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

ฉันท ๙

๒.๔.๖ หละมุขีฉันท ก่อถึงโทษแห่งการดื่มสุรา ๖ ประการ

ฉันท ๑๐

๒.๔.๗ รุมะวดีฉันท ก่อถึงโทษแห่งการเป็นนักเลง ๖ ประการ

ฉันท ๑๑

๒.๔.๘ อุปฐิตาฉันท ก่อถึงบาปมิตร ๖ จำพวก

๒.๔.๙ อินทวิเชียรฉันท ก่อถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ

๒.๔.๑๐ อุเปนทวิเชียรฉันท ก่อถึงลักษณะโทษแห่งอัญญะทัตถุหรมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๑ อุปชาติฉันท ก่อถึงลักษณะโทษแห่งวจีปรมมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๒ สุมุขีฉันท ก่อถึงลักษณะโทษแห่งอนุปิยภาณมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๓ โทระกะฉันท ก่อถึงลักษณะโทษแห่งอบายสหาย ๔ ประการ

๒.๔.๑๔ สาลินีฉันท ก่อถึงคุณลักษณะแห่งอุปการมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๕ ธาตุมมิลสาฉันท ก่อถึงคุณลักษณะแห่งสมานสุขทุกขมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๖ สุระสะลิริฉันท ก่อถึงคุณลักษณะแห่งอรรธักขาโยมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๗ รโถทตาฉันท ก่อถึงคุณลักษณะแห่งอนุกัมปกะมิตร ๔ ประการ

๒.๔.๑๘ สวาคตาฉันท ก่อถึงอคติ ๔ ประการ

๒.๔.๑๙ ภัททิกาฉันท ก่อถึงเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการ

ฉันท ๑๒

- ๒.๔.๒๐ วัชฐัฏฐฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นปาณาติบาต มืองค์ ๕
- ๒.๔.๒๑ อินทวษฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นอนินนาทาน มืองค์ ๕
- ๒.๔.๒๒ โตรุกฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นกาเมสุมิฉฉฉฉ มืองค์ ๔
- ๒.๔.๒๓ ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท ก่อถึงสตรี้ ๒๐ จำพวก
- ๒.๔.๒๔ ปุฏฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นมุสวาท มืองค์ ๔
- ๒.๔.๒๕ กุสุมะวิจิตรฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นปิสุณวาท มืองค์ ๔
- ๒.๔.๒๖ ฤษคคปยาศฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นพรุสวาท มืองค์ ๓
- ๒.๔.๒๗ ปิย้งวาทฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นลัมผ์ปลาปวาท มืองค์ ๒
- ๒.๔.๒๘ ลลิตาฉันท ก่อถึงมโนกรรม อภิฉฉฉ
- ๒.๔.๒๙ ปมิตักขราฉันท ก่อถึงพยาบาท
- ๒.๔.๓๐ อุชลาฉันท ก่อถึงทศกัศกรรณบถ เว้นมิฉฉฉฉฉฉ มืองค์ ๒
- ๒.๔.๓๑ เวศเทวีฉันท ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ปฐมคฉฉฉฉ ๓ ประการ
- ๒.๔.๓๒ มรล้งฉันท* ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ทุติยคฉฉฉฉ ๓ ประการ
- ๒.๔.๓๓ กมลฉันท ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ตติยคฉฉฉฉ ๔ ประการ

ฉันท ๑๓

- ๒.๔.๓๔ ปหาสินีฉันท ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้จตุตถคฉฉฉฉ ๔ ประการ
- ๒.๔.๓๕ รุฉฉฉฉฉฉ ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ปัญจคฉฉฉฉ ๔ ประการ

ฉันท ๑๔

- ๒.๔.๓๖ ปราฉฉฉฉฉฉ ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ฉฉฉฉฉฉ ๓ ประการ
- ๒.๔.๓๗ ปหรณะกุกฉฉฉฉ ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้สฉฉฉฉฉ ๕ ประการ
- ๒.๔.๓๘ วลันตฉฉฉฉฉฉ ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ฉฉฉฉฉฉ ๔ ประการ

ฉันท ๑๕

- ๒.๔.๓๙ มาลินีฉันท ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ฉฉฉฉฉฉ ๔ ประการ
- ๒.๔.๔๐ ปกัททกะฉฉฉฉ ก่อถึงมกคสสุตร อธิบายแก้ทศคฉฉฉฉ ๔ ประการ

* ฉฉฉฉฉฉ พ.ศ. ๒๔๓๒ ว่า หิตามรล้งฉฉฉฉ.

ฉันท ๑๖

๒.๔.๔๑ วาณินฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร (ราชวสดีธรรม)

ฉันท ๑๗

๒.๔.๔๒ ศิขรินฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตรว่าด้วยสำรวมกาย ๖ ประการ

๒.๔.๔๓ หรณฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

๒.๔.๔๔ มันทกกันตฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๑๘

๒.๔.๔๕ กุสุมิตะลดาเวลิตฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๑๙

๒.๔.๔๖ เมฆวิบผุชะตฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๐

๒.๔.๔๗ ลัทธวัชวิกกีฬิตฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

๒.๔.๔๘ อธิลฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๑

๒.๔.๔๙ ลัทธราฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๒

๒.๔.๕๐ ภัทกะฉันท กล่าวถึงราชวสดีวัตร

๒.๕ เนื้อหาในตำราฉันทวรรณพฤติ

๒.๕.๑ ตะนุฆณาฉันท ๖

ตะนุฆณาฉันท ในวุตโตทยมัญชรีใช้ ตะนุฆณาคาถา ตะนุฆณา แปลว่า คาถาที่เหมือนสตรี เหวบางร่างน้อย คือ มีลหุ ๒ พยางค์ท่ามกลางครุ ๔ พยางค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า ตนุ อุปป ชุทุกก สรีร์ มชฌมมิ ยสสา สา ตนุฆณา (สตรีผู้มีเอวบาง เรียกว่า ตะนุฆณา), ตนุฆณา วิทยาติ ตนุฆณา (คาถาที่เหมือนสตรีผู้มีเอวบาง ชื่อว่า ตะนุฆณา)^{๔๗}

^{๔๗} พระคันธสารากวีวงศ์, วุตโตทยมัญชรี : ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๔.

เนื้อหาที่ปรากฏในตะนุขฉฉฉฉฉฉ จำนวน ๑๐ บท กล่าวถึงภริยาชั่ว ๓ จำพวก ในบรรดา ภริยา ๗ จำพวก ความว่า

จักกล่าวถึงภริยา ๗ จำพวกที่องค์พระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ จำแนก เป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้

หญิงใดมีจิตคิดพิฆาตฆ่าสามี และมีใจประติพัทธ์ด้วยชายอื่น สามีซื้อไปด้วยทรัพย์สิน มิได้มีใจสมัครรักใคร่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี มีจิตหวังที่จะประทุษร้ายสามีแห่งตน หญิงลักษณะดังที่ แสดงมานี้ควรชื่อว่า วรกาสมภริยา (ภริยาดุจเพชฌฆาต)

หญิงใดมีจิตก่อปรปักษ์ด้วยความโลภ หวังที่จะลักทรัพย์ ทำลายล้างผลาญทรัพย์และ กิจการแห่งสามี หญิงลักษณะดังที่แสดงมานี้ควรชื่อว่า โจรสภริยา (ภริยาดุจนางโจร)

หญิงใดมีจิตเกียจคร้านในการบ้านการเรือน มีปากร้ายและผรุสวาจา กระทำอำนาจ ข่มเหงสามีแห่งตนประดุจทาส หญิงลักษณะดังที่แสดงมานี้ควรชื่อว่า อัยยภริยา (ภริยาดุจนายหญิง)

หญิงทั้ง ๓ จำพวกดังที่แสดงมานี้ มาตรแมนวายชีพเมื่อใด เหตุแห่งการมีจิตทุจริตย่อม บันดาลให้ไปสู่ทุกคติภูมิ เหตุเพราะการกระทำของตน*

๒.๕.๒ กุมารละลิตาฉฉฉฉ ๗

กุมารละลิตาฉฉฉฉ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ กุมารลลิตาคาถา กุมารลลิตา แปลว่า คาถาที่งาม เหมือนเด็ก (ที่เจริญเติบโตขึ้นเรื่อยๆ) มีรูปวิเคราะหว่า ซาติโยคโต กุมารสส ลลิต วิย ลลิต สุนทร โสภณ ลกขณ ยสสา สา กุมารลลิตา (คาถาที่มีลักษณะงามเหมือนความงามของเด็ก เพราะประกอบด้วย ช คณะ เป็นต้น ชื่อว่า กุมารลลิตา)“

เนื้อหาที่ปรากฏในกุมารละลิตาฉฉฉฉ จำนวน ๑๑ บท กล่าวถึงภริยาดี ๔ จำพวก ความว่า

อนึ่งหญิงผู้มีจิตก่อปรปักษ์ด้วยความกรุนา ักดี และอภิบาลดูแลสามีแห่งตนประดุจมารดา ดูแลเอาใจใส่ต่อบุตร หญิงนี้ได้ชื่อว่า ชเนติสภริยา (ภริยาดุจมารดา)

อนึ่งหญิงผู้มีจรรยาดีมิได้อหังการ และให้ความเคารพสามีประดุจน้องมีความเคารพ และกตัญญูกตเวทีต่อพี่ หญิงนี้ได้ชื่อว่า ภคินีสภริยา (ภริยาดุจพี่สาวน้องสาว)

อนึ่งหญิงผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ประดุจมิตรสหาย และมีจิตซื่อสัตย์ต่อสามี หญิงนี้ได้ชื่อว่า สขีสภริยา (ภริยาดุจเพื่อน)

* ดูภาคผนวก ข (๑) ตะนุขฉฉฉฉฉฉ หน้า ๓๓๘.

“ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘.

อนึ่งหญิงผู้ยำเกรงต่อสามี ประดุจปาวผู้ยำเกรงนายแห่งตน แม้นสามีจะโกรธ เหยียดตี หรือบริภาษตำหนิประการใดก็มิได้กระทำตอบโต้ ด้วยมีจิตมุ่งหวังภักดี หญิงนี้ได้ชื่อว่า วนิตะทาสีสมา ภริยา (ภริยาดุจทาสี)

หญิงทั้ง ๔ จำพวกดังที่แสดงมานี้ มาตรแมนวายชีพมรณะเมื่อใด ย่อมไปสู่สุคติโลกเสวย ทิพย์ไอศวรรย์*

๒.๕.๓ จิตรปทานันท์ ๘

จิตรปทา แปลว่า คาถาที่มีครุต่างจากกุมารลลิตา คือ กุมารลลิตามีครุ ๓ ตำแหน่ง ส่วน จิตรปทามีครุ ๔ ตำแหน่ง และตำแหน่งที่ตั้งครุก็ต่างจากกุมารลลิตา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุริมโต จิตรปท โภฏจาโส ยสสา สา จิตรปทา (คาถาที่มีส่วนต่างจากกุมารลลิตาคาถาก่อน ชื่อว่า จิตรปทา)^{๔๙}

เนื้อหาที่ปรากฏในจิตรปทานันท์ จำนวน ๑๐ บท กล่าวถึงอบายมุขเหตุฉิบหาย ๖ ประการ ความว่า

คณาปราชญ์ได้แสดงเหตุอบายในการประพฤติปฏิบัติให้ชีวิตประสบแต่ความสุข เจริญด้วย ลาภยศ และบริวาร โดยให้ละเว้นจากการกระทำอันเป็นเหตุแห่งความฉิบหาย ๖ ประการ ดังนี้

อย่าดื่มสุราและของมึนเมา เพราะการดื่มสุราและของมึนเมาทำให้ไม่สามารถควบคุม ตนเอง เป็นเหตุแห่งความประมาทและสูญเสียทรัพย์สิน

อย่าเดินตรอกซอกซอยในยามวิกาล โดยปราศจากไฟและแสงสว่าง เพราะอาจจะ ถูกอริศัตรูลอบทำร้าย นำความพินาศมาสู่ตน

อย่าทอดทิ้งนาซมมหรสพและการละเล่นทุกอย่าง เพราะเป็นเหตุแห่งความ ลุ่มหลงมัวเมา ละเว้นการปฏิบัติและศึกษาธรรม

อย่าริเป็นนักแสดงการพนัน เพราะความสนุกจากการเล่นการพนันจะเป็นเหตุแห่ง ความเสื่อมทรัพย์ และปราศจากการสรรเสริญจากชนทั้งปวง

อย่ามีจิตใคร่คบคนชั่วเป็นมิตร เพราะมิตรชั่วจะร่วมยินดีในยามสุขเท่านั้น แต่ในยาม มีทุกข์มักจะทำตัวเหินห่าง มิได้มีจิตคิดสมัครรักใคร่อย่างแท้จริง

อย่ามีจิตเกียจคร้านในกิจการงานต่างๆ ทั้งในกิจธุระแห่งตนและบ้านเรือน พึงสะสม และแสวงหาทรัพย์ด้วยความวิริยะพากเพียร

* ดูภาคผนวก ข (๒) กุมารลลิตานันท์ หน้า ๒๓๙.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

อบายมุขอันเป็นเหตุแห่งความฉิบหาย ๖ ประการดังที่พรรณนามานี้ แม้นชนใดละเว้นมิได้ประพฤติปฏิบัติ จักเจริญในยศถาบรรดาศักดิ์และพบแต่ความสุขสวัสดิ์*

๒.๕.๔ วิชชุมมालาฉันท ๔

วิชชุมมालา แปลว่า คาถาที่ร้อยไว้ด้วยครุล้วนเป็นสายยาวเหมือนสายฟ้าแลบ มีรูปวิเคราะหว่า อฎฐหิ ครุหิ โยคโต ทิฆรลิวิชุ วีย มาลา กมา ยสุสา ลา วิชชุมมालา (คาถาที่มีลำดับเหมือนสายฟ้าที่มีแสงยาว เพราะประกอบด้วยครุ ๔ พยางค์ ชื่อว่า วิชชุมมालา) คัมภีร์วุตตรตนากรเรียกว่า วิชชุมเลขา^{๕๐}

เนื้อหาที่ปรากฏในวิชชุมมालาฉันท จำนวน ๑๐ บท กล่าวถึงโทษแห่งการเสพสุรา ๖ ประการ ความว่า

พระลัทธิปัญญพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกแสดงโทษแห่งการเสพสุรา ๖ ประการไว้แก่เวไนยสัตว์ ดังนี้

เป็นเหตุแห่งการสูญเสียทรัพย์สินเงินทองเพราะนำไปซื้อสุรามาดื่ม มาตรการนั้นจะเว้นมิได้ดื่มก็จะทำให้รู้สึกไม่สบายมิได้มีความสุข

เป็นเหตุแห่งความเกียจครลาดธุรกานดีต่อยและก่อการวิวาท อันเป็นผลมาจากความมึนเมาด้วยฤทธิ์สุรา

เป็นเหตุแห่งการเกิดโรคภัยนานาประการเบียดเบียน ทั้งเป็นไข้ กายลั่น เวียนศีรษะ ผอมบางและร่างกายชुบชืด

เป็นเหตุแห่งการตำหนิตินินว่าร้ายของหญิงชาย มาตรการนั้นมิยศศักดิ์ก็ย่อมลดย่อมเสื่อมไปสิ้น และยังเป็นเหตุให้ชนทั้งปวงดูหมิ่นเหยียดหยาม

เป็นเหตุแห่งการปราศจากความอาย ไม่สังวรสำรวมระวังในกาย กระทำการสิ่งใดก็ได้กล่าวว่ามีผู้ใดติณินินทา ก่อกรรมบาปพยายชานานาเฉกเช่นสัตว์เดียรัจฉาน

เป็นเหตุแห่งการเสื่อมความสามารถและปัญญาเสื่อมถอย มิได้รู้จักใช้สติปัญญาไตร่ตรองเหตุผลผิดชอบ บาปบุญคุณโทษ มีแต่ความลุ่มหลงมัวเมาครอบงำ

โทษแห่งการเสพสุรา ๖ ประการนี้ ปวงปราชญ์พึงจดจำและสำรวมระวังไว้ เพราะเป็นเหตุแห่งความเสื่อมศีล เสื่อมทรัพย์ กระทำกรรมชั่ว มาตรการนั้นวายนมนก็จะชักนำไปสู่อบายภูมิ

* ดูภาคผนวก ข (๓) จิตรปทานฉันท หน้า ๒๔๐.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

บัณฑิตทั้งหลายพึงพิจารณาโทษแห่งการเสพยา และอย่าได้มีจิตเปรมปรีดีปราโมทย์ในเหตุแห่งความฉิบหายนี้ แม้ในศีลข้อหนึ่งก็ยังคงกล่าวไว้ว่า สิ่งที่ควรละเว้นคือการเสพยา*

๒.๕.๕ มาณวะกะฉันท ๘

มาณวะกะฉันท ในวุตโตทยมัญชรีใช้ มาณวกคาถา มาณวะกะ แปลว่า คาถาที่มีคณะใหม่กว่า วิชชุมมาลาคาถา อุปมาเหมือนคนหนุ่ม มีรูปวิเศษระหว่า บุริมโต อภินวตดา วุตตทุกเมน ปจฉิมกตดา จ มาณโว ตรุโณ วียาติ มาณวก (คาถาที่เหมือนมาณพหนุ่ม เพราะใหม่กว่าคาถาก่อน และเป็นไปในภายหลังจาลำดับที่กล่าวมาก่อน ชื่อว่า มาณวะกะ) อาจารย์กาลิทาสะ เรียกว่า มาณวกิศา ส่วนใน ปิงคลฉันทสูตร เรียกว่า มาณวกิพิตกันติ^{๔๑}

เนื้อหาที่ปรากฏในมาณวะกะฉันท จำนวน ๑๑ บท กล่าวถึงโทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ ความว่า

โทษแห่งการละทิ้งจากเคหสถานออกเที่ยวจรในยามวิกาลย่อมประสบภัยนานาประการ ดังพุทธคาถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ดังนี้

หนึ่งไม่อาจคุ้มครองดูแลร่างกายตน และอาจถูกศัตรูทั้งปวงลอบทำร้ายได้

หนึ่งได้ชื่อว่าละทิ้งไม่ดูแลบุตรภริยา อันเป็นเหตุให้บุตรเสียคนและภริยาก็เป็นคนชั่ว เพราะไม่มีผู้ปกป้องคุ้มครองดูแล

หนึ่งทรัพย์สินทั้งปวงก็ย่อมถึงกาลพินาศ เพราะโจรย่อมเข้ามาลักขโมยในยามวิกาล

หนึ่งเดินทางท่องเที่ยวในยามวิกาลมักจะพบพานกับโจรผู้ร้ายที่เข้ามาลักทรัพย์ในเคหสถานยามค่ำคืน หากเจ้าของทรัพย์ออกติดตามพบปะก็อาจจะสำคัญผิดว่าเป็นโจร และจักเป็นเหตุให้ถูกลงโทษหนัก ทั้งจงจำหรือประหารในข้อหาลักทรัพย์ได้

หนึ่งเดินทางผ่านประตูบ้านเรือนผู้ใดในยามวิกาล เจ้าเรือนอาจจะพาลกล่าวหาว่าเป็นโจร และกล่าวร้องประจานให้เป็นที่อับอาย แม้จะกล่าวความจริงประการใดก็ย่อมไม่พ้นข้อระแวงสงสัย

หนึ่งเดินทางท่องเที่ยวในยามวิกาลย่อมประสบภัยหลากหลายประการ มีทั้งชาวกหนามทิ่มแทง และสัตว์มีพิษย่อมขบกัดทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

* ดูภาคผนวก ข (๔) วิชชุมมาลาฉันท หน้า ๒๔๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำริถึงโทษแห่งการท่องเที่ยวในยามวิกาล ๖ ประการ ดังได้บรรยายมาใน มาตราแน่วเฝ้าได้ยอมจะปราศจากทุกข์ประสพแต่ความสุขชั่วฉินิรันดร์*

๒.๕.๖ ทละมุขีฉิน ๙

ทละมุขีฉิน ในอุตโตทยมัชฌิมา นิกายใช้ ทละมุขีฉิน ทละมุขี แปลว่า คาถาที่มี ร คณะอันเหมือนคราดอยู่ข้างหน้า มีรูปวิเคราะหว่า หล่ นงคสทิส รคณ มุข อาทิมทิส ยสสา สาทละมุขี (คาถาที่มี ร คณะอันเหมือนคราดในเบื้องหน้า ชื่อว่า ทละมุขี)^{๕๒}

เนื้อหาที่ปรากฏในทละมุขีฉิน จำนวน ๒๒ บท กล่าวถึงโทษแห่งการดูหมิ่น ๖ ประการ ความว่า

พระพุทธองค์ตรัสแสดงอนุสนธิโทษของการดูหมิ่นและการละเล่นรื่นเริงไว้ ๖ ประการ อันเนื่องด้วยกิจเหล่านี้ คือ การขบร้องประกอบดนตรี การบรรเลงดนตรีมีเครื่องดีดสีตีเป่าการ แฉกแจกแฉกวงวาทที่ผิดจากพุทธพจน์ การบรรเลงดนตรีมีเครื่องพินและรำมะนา การประโคมเกร์ และมโหรีทัก เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ปราศจากคุณ บันดาลให้เกิดโทษภัยนานาประการ สามารถประจักษ์ได้ในปัจจุบัน และยอมเป็นเหตุบันดาลให้ทรัพย์สิ้นเสื่อมสูญไป ดังนี้

เป็นเหตุให้เสื่อมทรัพย์ เพราะใช้จ่ายทรัพย์ซื้อน้ำอบน้ำหอมเครื่องลูบไล้ร่างกาย

เป็นเหตุให้เสื่อมทรัพย์ เพราะใช้จ่ายไปในการสะสมเครื่องประดับตกแต่ง

เป็นเหตุให้เสื่อมทรัพย์ เพราะใช้จ่ายไปในการจัดให้มีการละเล่นมหรสพและการรื่นเริง

เป็นเหตุให้เสื่อมทรัพย์ เพราะเป็นผู้ยินดีในการให้และการแจกจ่ายทรัพย์

เป็นเหตุให้เสียกิจการงานทั้งปวง เพราะมัวแต่ชมมหรสพและการรื่นเริงมิได้กระทำการ กิจการงานของตน

แม้ในหญิงที่ชอบทัศนากการละเล่นรื่นเริงในยามวิกาลในถิ่นที่ต่างๆ ก็ยอมเป็นเหตุให้ สามี หึงหวง ด่าทอกล่าวพรุสวาจาและทำร้ายทุบตี

โทษทั้ง ๖ ประการนี้เป็นสิ่งที่พึงประสพได้ในปัจจุบัน เบื้องอนาคตภูมิต้นยอมไปบังเกิดใน ทุกคติภูมิ ฉะนั้น เมื่อคณาปราชญ์ได้ทัศนากโทษแห่งการชมมหรสพ ๖ ประการนี้แล้วยอมประจักษ์ว่า มิใช่สิ่งที่เป็นคุณ หากแต่เป็นสิ่งที่ผู้เป็นพาลชนประพฤติดิปฏิบัติ**

* ดูภาคผนวก ข (๕) มาตราฉิน หน้า ๒๔๒.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

** ดูภาคผนวก ข (๖) ทละมุขีฉิน หน้า ๒๔๓.

๒.๕.๗ รุมนวตีดั้ง ๑๐

รุมนวตีดั้ง ในชุดโศกยัมยฐรีใช้ รุมนวตีดั้ง รุมนวติ แปลว่า คาคาที่มีเสียงไพเราะ เพราะเรียงครุไว้ในหนต้นและหนปลาย มีรูปวิเคราะหว่า รุมนวติ อจฺจรรณสฺสทโย ยสฺสา อตฺถิตี รุมนวติ (คาคาที่มีเสียงไพเราะไพเราะ ชื่อว่า รุมนวติ) คำนี้สำเร็จรูปมาจาก รุมน ศัพท์ + วนตุ ปัจจัย แปลง อ ใน ร เป็น อุ^{๕๓}

เนื้อหาที่ปรากฏในรุมนวตีดั้ง จำนวน ๑๑ บท กล่าวถึงโทษของการเป็นนักเลง ๖ ประการ ความว่า

จักแถลงแสดงโทษแห่งการเป็นนักเลง ๖ ประการ ซึ่งจักได้ยกมาอธิบาย ผู้เป็นบัณฑิตพึงเกรงกลัวและเอาใจออกห่าง ดังมีโทษ ๖ ประการ คือ

อนึ่งมาตรแม้นชนะแก่ผู้อื่น เขามักจะผูกใจเจ็บจองเวรและกระทำการต่างๆ ให้เป็นภัยได้

อนึ่งมาตรแม้นตนเป็นผู้แพ้กัจะรำพึงรำพันโศกาดูร มีใบหน้าเต็มไปด้วยความเศร้าหมอง

อนึ่งทรัพย์ย่อมสูญเสียนไปเหตุเพราะเสียพนันในสนาม

อนึ่งผิดจะกล่าวถ้อยคำวินิจฉัยความอันใด หรือเป็นลักขณยานก็ไม่ควรจะได้ถามเหตุเพราะไม่มีลัจจาจา

อนึ่งญาติมิตรเผ่าพงศ์ต่างก็พากันตำหนิตีเดีย

อนึ่งมาตรแม้นจะประกอบการอาวาทมงคลกับหญิงใดก็ไม่เป็นที่สมประสงค์ ด้วยไม่มีผู้โดยกลูกสาวให้ เพราะเป็นนักเลง และเกรงว่าจะไม่สามารถเลี้ยงดูกันต่อไปได้

โทษ ๖ ประการดังที่ได้แจงอนุสนธิมานี้ ผู้เป็นปราชญ์ทั้งหลายควรจักใส่ใจจดเว้น*

๒.๕.๘ อุปฺปฐิตาณ ๑๑

อุปฺปฐิตา แปลว่า คาคาที่มีเสียงชัดเจน เพราะประกอบด้วย ต คณะเป็นต้นที่มีเสียงชัดเจน มีรูปวิเคราะหว่า สทฺทปภาณฺหิ ตาทิคณฺหิ ยุตฺตตฺตา อุปฺปฐาติ ปากภาวํ คจฺจตฺติ อุปฺปฐิตา (คาคาที่ [มีเสียง] ชัดเจน เพราะประกอบด้วย ต คณะเป็นต้นที่มีเสียงชัดเจน ชื่อว่า อุปฺปฐิตา) คำนี้สำเร็จรูปมาจาก อุปฺ บทหน้า + จา ธาตุ (คตินิวตฺติมิ = ห้ามการไป) + ต ปัจจัย^{๕๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในอุปฺปฐิตาณ จำนวน ๑๕ บท กล่าวถึงปามิตร ๖ จำพวก ความว่า

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

* ดูภาคผนวก ข (๗) รุมนวตีดั้ง หน้า ๒๔๔.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

จักแสดงลักษณะแห่งมิตรชั่ว ๖ ประการ อันเป็นบาปมหันต์เป็นเผ่าพันธุ์แห่งคนพาล ซึ่งมักจะกระทำการทุจริตทุกอย่างตามวิสัยของนักเลง คือ

มิตรนาม “ธดาคนมิตร” มักกระทำการทุจริต เล่นสนุกสนาน และเป็นนักเลงการพนัน มีสกาเป็นอาทิ และการพนันอื่นๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุให้สูญเสียทรัพย์สิน

มิตรนาม “โสณฑาคนมิตร” มักชักชวนให้กระทำความผิดผิดลูกเมียผู้อื่นและหญิงผู้มีชักริยา ใช้จ่ายทรัพย์ไปในการเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่หญิงผู้มีชักริยา

มิตรนาม “ปีปาสา” มักชักชวนให้เสพสุราเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความลุ่มหลงประมาท แม้จักเจรจาความอันใดก็วิปลาส และเป็นเหตุให้เกิดภัยพิบัติอื่นๆ นานาประการ

มิตรนาม “เนกติกา” เป็นมิตรทุรลักษณะประเภทหนึ่ง มักเลี้ยงชีพด้วยอาชีพทุจริต

มิตรนาม “วัณฺณจนิกา” แม้จะเจรจาถ้อยคำสิ่งใดก็เป็นเท็จเชื่อถือมิได้ กอปรไปด้วย วาจาอันเป็นเท็จและทุภาสิต

มิตรนาม “สาหลิกา” มีจิตใจกักขะชอบลักขโมยทรัพย์สิน มีพฤติกรรมเยี่ยงโจร และยังมีผรุสวาจาร้ายแรง มักกล่าวคำหยาบคาย

มิตรชั่วทั้ง ๖ ประการดังได้แสดงมานี้ มาตรแมนคบหาสมาคมด้วยก็ย่อมเป็นเหตุให้ความสุขสวัสดิ์เสื่อมถอยมลายสิ้น*

๒.๕.๙ อินทวิเชียรฉันท ๑๑

อินทวิเชียรฉันท ในวุตโตททยัมยุชรีใช้ อินทวิเชียรคาถา อินทวิเชียร แปลว่า คาถาที่เหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมีเสียงหนักในหนตันเนื่องจากมี ต คณะ ๒ คณะติดต่อกันในเบื้องต้นของคาถา สันสกฤตใช้เป็นรูปว่า อินทรวชรา ภาษาไทยจึงเรียกว่า อินทวิเชียร มีรูปวิเคราะห์ว่า อินทสส วชิร อินทวชิร (คทาเพชรของพระอินทร์ ชื่อว่า อินทวชิระ), อินทวชิร วิทยาติ อินทวชิรา (คาถาที่เหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ ชื่อว่า อินทวิเชียร) คำนี้สำเร็จรูปมาจาก อินทวชิรา คัพ + ณ ปัจจัย ในอรรถสัทธ^{๕๕}

เนื้อหาที่ปรากฏในอินทวิเชียรฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ ความว่า

จักได้เสนอโทษแห่งความเกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ดั่งเนื้อความในอรรถธรรมที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๖ ประการว่า ชนผู้เกียจคร้านมักจะไม่ประสบความสำเร็จเรื่อง เหตุเพราะปราศจากความวิริยะพากเพียรในกิจการงานทั้งปวง ดังนี้

* ดูภาคผนวก ข (๘) อนุฎฐิตาฉันท หน้า ๒๔๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๑.

บางครั้งก็ว่าหนานักแล้วจักทำการทั้งปวงได้อย่างไร

บางเวลาก็อาร้อนนักเจียนจักตาย จะทำการสิ่งใดก็มีอาจทำได้สำเร็จ

บางคาบก็ว่าเย็นย่ำใกล้ค่ำแล้ว ขอผ่อนผันทำต่อในเวลาอื่น

บางคนก็ว่าเข้านักยังมีควรทำงาน รอให้สายอีกหน่อยจึงค่อยทำงาน

บางโอกาสก็อ้างว่าหิวนัก อาหารยังไม่ถึงท้องจึงไม่ทำงาน

บางครั้งก็อ้างว่าอ้อมเกินไปให้รู้สึกแน่นอกแน่นท้อง ต่อเมื่ออาหารย่อยแล้วค่อยทำงาน

เหตุ ๖ ประการอันนำมาซึ่งความครั้นคร้ามในกิจและงาน ไม่มีความวิริยะพากเพียร บรรพชิต ผู้ศึกษาคันถธุระและวิปัสสนาธุระ ทั้ง ๒ ประเภทนี้ หากมีความเกียจคร้านก็มีอาจจะบรรลุลูกความมุ่งหวังที่ตั้งไว้ได้ แม้ว่ามีวิริยะพากเพียรก็ย่อมประสบความสำเร็จทุกอย่าง

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งบัณฑิตและคณาปราชญ์ควรละเว้นความเกียจคร้าน มุ่งสร้างความสำเร็จอย่างสูงสุดในวัตรปฏิบัติและการศึกษาเล่าเรียน ดังอรรถธรรมที่ได้แสดงมานี้*

๒.๕.๑๐ อุเปนทวิเชียรฉันท ๑๑

อุเปนทวิเชียรฉันท ในวุตโตทथมัญชรีใช้ อุเปนทวิเชียรคาถา อุเปนทวิเชียร แปลว่า คาถาที่มีคณะใกล้เคียงกับอินทวิเชียร กล่าวคือ มี ช คณะอยู่ต้นแทนที่ ต คณะในอินทวิเชียร มีรูปวิเคราะห์ว่า อินทวชิราคาถาย อุปนเต สมิเป ปวตตตติ อุปนทวชิรา (คาถาที่เป็นไปใกล้คาถา อินทวิเชียร ชื่อว่า อุปนทวชิรา) รูปวิเคราะห์นี้เป็นอัပ္พยัภาวสมาสมือนคำว่า อุปนคร ที่คัมภีร์ กัจจายณะแสดงรูปวิเคราะห์ว่า นครสส สมิเป ปวตตตติ อุปนคร (คำที่เป็นไปใกล้นคร เรียกว่า อุปนคร) รูปวิเคราะห์ดังกล่าวนี้มีพบในไวยากรณ์สันสกฤต ส่วนปทรูปลัทธิปริกกรมแสดงรูปวิเคราะห์ที่เข้าใจง่ายว่า นครสส สมิเป อุปนคร (ที่ใกล้แห่งนคร เรียกว่า อุปนคร)^{๕๖}

เนื้อหาที่ปรากฏในอุเปนทวิเชียรฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงลักษณะโทษ ๔ ประการ แห่งอัญญะทัตถุหรมิตร ความว่า

ประเภทแห่งมิตรสหายที่พระพุทธชินเจ้าทรงแสดงคุณและโทษไว้ เมื่อครั้งทรงแสดงธรรม แก่มาณพผู้หนึ่งนามว่าศฤงคาร โดยพิสดารหลากหลายประการ ดังนี้

มิตรชั่วที่ไม่ควรคบหาสมาคม มี ๔ ประการ และมิตรดีที่ควรคบหาสมาคมด้วยก็มี ๔ ประการ และจักได้แสดงนามของมิตรชั่วตามพระบาลีกล่าวแสดงไว้แต่ละจำพวก ดังนี้

มิตรหนึ่งนามว่า “อัญญะทัตถุหรา” มีลักษณะพึงบรรยายได้ ๔ ประการ คือ

* ดูภาคผนวก ข (๙) อินทวิเชียรฉันท หน้า ๒๔๖.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๔.

หนึ่งไปมาหาสู่มีกิริยาวาจาสุภาพอ่อนน้อม มาตรฐานว่าชอบและประสงค์สิ่งใดก็เฝ้าขออยู่ร่ำไป คิดเอาแต่ได้โดยไม่ยอมเสียประโยชน์ฝ่ายตน

หนึ่งมีของกำนัลเล็กน้อยมาฝากเสมอ เพื่อหวังประโยชน์แห่งตนที่ใหญ่กว่า

หนึ่งเมื่อมีภัยมาประสบกับตนเองก็มาพึ่งพิงให้มิตรช่วยเหลือ กระทำสนิทชิดเชื้อรักใคร่ มาตรฐานมิตรของตนมีภัย หรือมีกิจการงานไหว่วานให้ช่วยเหลือกลับหลักหนีไปเสีย

หนึ่งคบหาสมาคมด้วยก็เพื่อหวังประโยชน์ให้มิตรช่วยเหลือตน เมื่อการงานของตนยังไม่สำเร็จลุล่วงก็รักใคร่มิตรมาก มาตรฐานกิจการงานของตนสำเร็จลุล่วงไปเมื่อใดก็ทำเพิกเฉยเห็นห่างประหนึ่งว่าไม่รู้จักกัน

ลักษณะของมิตรชั่ว ๔ ประการดังที่ได้อธิบายมานี้ มีนามว่า อัญญะทัตถุงหรา มิควร ที่ผู้เป็นปราชญ์จะยินดีรักใคร่คบหาสมาคมด้วย*

๒.๕.๑๑ อุปชาติฉันท ๑๑

อุปชาติ แปลว่า คาถาที่คล้ายคลึงกับคาถาใกล้ กล่าวคือ เกี่ยวเนื่องกับคาถาใกล้สองประเภท คือ อินทวิเชียรและอุเปนทวิเชียร มีรูปวิเคราะห์ว่า อุเปนตาหิ คาถาหิ ชาติ อุปชาติ (คาถาที่คล้ายคลึงกับคาถา [สองประเภท] ที่อยู่ใกล้ ชื่อว่า อุปชาติ)^{๕๗}

เนื้อหาที่ปรากฏในอุปชาติฉันท จำนวน ๑๔ บท กล่าวถึงลักษณะโทษ ๔ ประการแห่งวิปริตมิตร ความว่า

พระพุทธชินเจ้าทรงแสดงลักษณะทุรมิตรหนึ่งในสามประเภท ดังที่ทรงแสดงอนุสนธิอรรถธรรมไว้ว่า

มิตรหนึ่งนามว่า “วิปริต” มักมีถ้อยคำปราศจากความสัตย์และประพัตติพาล มีวาจาทุภาษิต อันเป็นเหตุแห่งวิทุจจริต คือ

มักกล่าวปราศรัยแต่เรื่องในอดีต เช่นเมื่อวานนี้ได้จัดแจงข้าวปลาอาหารไว้มากมาย แต่ท่านมาวันนี้ยังมิทันจะได้จัดหา และมักเจรจาหลงเล่ห์ปราศจากสัจจวาจา

มักกล่าวอ้างแต่เรื่องในอนาคตว่า มาตรฐานมิตรมีกิจการงานอันใดก็จะรีบช่วยเหลือ ครั้นเมื่อถึงคราวไปพึ่งพา กลับไม่นำพาช่วยเหลือเอาธุระดังที่เคยกล่าวไว้

มักกล่าวว่าจะให้ปันสิ่งของสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ได้ กระทำดังวาทะที่กล่าวไว้

* ดูภาคผนวก ข (๑๐) อุเปนทวิเชียรฉันท หน้า ๒๔๗.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๓.

มักกล่าวล่อลวงว่าหากมีกิจการใดจักให้กระทำก็จะช่วยให้สัมฤทธิ์ผลโดยเร็วพลัน แต่เมื่อถึงเวลาจริงกลับบอกปัดบ่ายเบี่ยง แม้จะตักเตือนประการใดก็ไม่นำพาทำเป็นอนุ

มิตรที่แสดงมานี้มีนามว่า “วชิรรม” แจกแจงลักษณะ ๔ ประการ อันเกิดแต่ถ้อยคำเจรจา ของมิตรที่ปราศจากลัทธิวาทะ ไม่ควรที่จะล่องเลพสมาคมด้วยมีจิตพาล และมีสันดานความประพฤติดังข้าศึกศัตรู*

๒.๕.๑๒ สุมุขีฉันท ๑๑

สุมุขี แปลว่า คาถาที่มีคณะงามในหนตัน กล่าวคือ มี น คณะเป็นต้นที่มีทำนองไพเราะในต้นบาท มีรูปวิเคราะหว่า สุนทโร โคน มุเข อาทิมหิ ยสสาติ สุมุขี (คาถาที่มีคณะงามในหนตันชื่อว่า สุมุขี)**

เนื้อหาที่ปรากฏในสุมุขีฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงลักษณะโทษ ๔ ประการแห่งอนุปิยภาณิมิตร ความว่า

มิตรพาลที่ปรากฏในลำดับที่สาม ซึ่งพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ นามว่า “อนุปิยภาณิ” อันมีลักษณะโทษ ๔ ประการ มิควรที่จะล่องเลพร่วมภิรมย์ยินดี มีลักษณะดังนี้

อนึ่งแม้แน่ใจว่าสิ่งใดเป็นบาปเป็นความชั่ว มิตรจะกระทำในสิ่งนั้นก็มิเจตนิมยยินดี ไม่ห้ามปราม กลับเห็นพ้องยินดีด้วยว่าถูกต้องดีงามไม่มีโทษและปราศจากทุกข์ภัย

อนึ่งมิตรบอกกล่าวถึงการงานบุญกลับกริ้วโกรธ และยังห้ามปรามมิให้กระทำ เพราะเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ลิ่นเปลืองทรัพย์สิ้น และไม่บังเกิดผลประโยชน์อันใด

อนึ่งมิตรที่แสรังสรรหาถ้อยคำมากล่าวสรรเสริญเยินยอ เจรจากความอันหาความจริงมิได้แม้ในต่อหน้า

อนึ่งมิตรที่กล่าวครหานินทานาประการ เจรด้วยถ้อยคำอันเป็นทุจริตแม้ในลับหลัง

มิตรที่ไม่มีจิตสุจริตในการกระทำและวาจาอันลามกทุจริต ๔ ประการ อันเป็นลักษณะแห่งคนพาล มิตรนี้มีนามว่า “อนุปิยภาณิ” กวีและคณาปราชญ์ควรจดเว้นมิลล่องเลพสมาคมเป็นมิตรสหาย เพราะจะนำมาซึ่งความทุกข์ ปราศจากความเจริญทั้งยศและศักดิ์***

* ดูภาคผนวก ข (๑๑) อุปชาติฉันท หน้า ๒๔๔.

** เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

*** ดูภาคผนวก ข (๑๒) สุมุขีฉันท หน้า ๒๔๕.

๒.๕.๑๓ โทธะกะฉันท ๑๑

โทธะกะฉันท ในวุตโตททยมัญชรีใช้ โทธกคาลา โทธกะ แปลว่า คาลาที่มีเสียงกระทบฐานคือ คอและเพดานเป็นต้นอย่างแรง เพราะมี ภ คณะ ๓ คณะต้นบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า เตหิ คณเหติ กณจาติฏฐานัน ทุหติ ทุหติ วา หิสิตติ โทธก (คาลาที่กระทบฐานมีคอป็นต้นด้วยคณะเหล่านั้น ชื่อว่า โทธกะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ทุธ ธาตุ + ญฺ ปัจจย หรือ ทุท ธาตุ + ญฺ ปัจจย ถ้ามาจาก ทุท ธาตุ ก็แปลง ท เป็น ธ เหมือนคำว่า ตฤติต ที่มาจากตฤติต^{๕๙}

เนื้อหาที่ปรากฏในโทธะกะฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงลักษณะโทษ ๔ ประการแห่ง อบายสหายหรือมิตรชั่ว ความว่า

มิตรชั่วประเภทหนึ่งที่พระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ มีชื่อว่า “อบายสหาย” มาตรฐานเสวนา สมาคมด้วยมิตรนี้ย่อมเสื่อมความสุขความเจริญ เหตุเพราะประกอบด้วยลักษณะโทษ ๔ ประการ ปราศจากคุณและนำมาซึ่งทุกข์ภัยให้บังเกิดแก่ชีวิต มีลักษณะดังนี้

หนึ่งชักชวนให้กระทำชั่ว เช่นเสพสุราเมรัยเป็นต้น อันเป็นเหตุให้เสื่อมทรัพย์ เสื่อมเกียรติยศ เสื่อมสรรเสริญ เสื่อมปัญญา และเสื่อมในการสำรวมระวังศีล ย่อมคิดดำเนินไปในทาง อบายภูมิก่อเกิดอกุศลกรรมเนื่องอนันต์

หนึ่งชักชวนไปในการท่องเที่ยวยามวิกาลในถิ่นที่และบ้านเรือนต่างๆ ย่อมประสบพบภัยทำให้เกิดทุกข์และปราศจากคุณ

หนึ่งชักชวนไปในการกระทำที่มีโทษบุญกุศล เช่น การชมมหรสพ การละเล่นต่างๆ อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ปราศจากคุณและนำมาซึ่งอบายภูมิ

หนึ่งชักชวนไปในการละเล่นแข่งขันในลักษณะต่างๆ มีสกาและการพนันเป็นต้น ย่อมนำมาซึ่งการสูญเสียทรัพย์สิน จิตใจร้อนรนและปราศจากความสุข

อบายมิตรอันเป็นเหตุแห่งภัยพิบัติ และนำมาซึ่งความทุกข์ดังพระพุทธรูปที่ได้แสดงไว้ ผู้ที่เป็นปราชญ์สมควรที่จะสมัครสมานสมาคมด้วยคนพาลเหล่านี้*

๒.๕.๑๔ สาลินีฉันท ๑๑

สาลินี แปลว่า คาลาที่มีสาระกว่าคาลาก่อน เพราะมีครุมากกว่าเดิมและมีจังหวะหยุดเพิ่มขึ้น มีรูปวิเคราะห์ว่า บุริมโต ลาโร อสุสา อตุลิตี สาลินี (คาลาที่มีสาระกว่าคาลาก่อน ชื่อว่า สาลินี)

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

* ดูภาคผนวก ข (๑๓) โทธะกะฉันท หน้า ๒๕๐.

บทนี้สำเร็จรูปมาจาก สาร ศัพท์ + อี ปัจจัย ในอัสสัถิตัทธิ + อินี อิตถิปัจจัย แปลง ร เป็น ล เหมือนคำว่า อฏฺฐสารินี = อฏฺฐสาลินี, มหาสารโร = มหาสาโล, ปริโพโธ = ปลิโพโธ^{๖๐}

เนื้อหาที่ปรากฏในสาลินีฉันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงคุณลักษณะ ๔ ประการแห่งอุปการ-
มิตร ความว่า

มิตรมีสันดานกอปรด้วยความสัตย์สุจริต ดังที่พระบรมศาสดาทรงแสดงเทศนาแถลงไว้ว่า
มีชื่อทั้ง ๔ ประการ เป็นมิตรดีที่ควรสมัครสมานสมาคม ผู้เป็นปราชญ์ให้ชื่อมิตรนี้ว่า “อุปการมิตร”
มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

ในยามที่มิตรประมาท เป็นที่พึงพิทักษ์รักษา คอยดูแลและขจัดภัยให้ ประดุจบิดา
ดูแลรักษาบุตร มิตรดังนี้ควรล่องเสพสมัครสมานสมาคมด้วย

ในยามที่มิตรเดินทางไปที่อื่นใด ช่วยพิทักษ์ทรัพย์ เฝ้าดูแลบ้านเรือนให้ แม้นของสิ่งใด
ที่หลงลืมไว้ก็เฝ้าระวังนอนพิทักษ์รักษามีได้แห่งหนาย

ในยามที่มีภัยบังเกิดขึ้นก็ได้ละทิ้งมิตรไว้เอาแต่ตัวรอด กลับเอาชีวิตเข้าร่วมต้าน
ร่วมต่อสู้ มาตรฐานจักถึงแก่ชีวิตก็ยินดีร่วมเป็นเพื่อนตายมิได้เกรงขาม

ในยามที่มีทุกข์เดือดร้อนเรื่องเงินทองทรัพย์สิน ก็ยินดีช่วยเหลือมิให้มิตรต้องพ่ายแพ้
หรืออับอาย มาตรฐานการใดที่ยังไม่สำเร็จก็ยินดีใช้แรงทรัพย์ร่างกายเข้าช่วยเหลือโดยไม่เสียดาย

อุปการมิตรผู้มีจิตกอปรด้วยความซื่อตรง อุดมด้วยคุณ ๔ ประการ ดังได้แสดงมานี้ มิเสียแรง
ที่จะล่องเสพยินดีร่วมสมัครสมานสมาคม และจักปราศจากความทุกข์นำมาซึ่งความเจริญทุกสิ่งสรรพ
มีอุปการคุณเสมอด้วยญาติกาเผ่าพันธุ์ ควรที่จะดำรงมิตรนี้ไว้มิให้เกิดความแห่งหนายกินใจ

คณาปราชญ์ทั้งปวงจงเลือกมิตรผู้มีจริตกิจรยาดังได้แสดงมานี้ ย่อมปราศจากภัยพิบัติและ
ปราศจากทุกข์นานาประการ*

๒.๕.๑๕ ธาตุมมิลสาณันท์ ๑๑

ธาตุมมิลสาณันท์ ในวุตโตททยมัญชรีใช้ วาโตมมีคาถา วาโตมมี แปลว่า คาถาที่มีเสียง
เหมือนคลื่นที่เกิดจากลมพัดไปมา มีรูปวิเคราะหว่า วาเตหิ ชาโต อุมิสทิสโล มาทิกณสทโท ยสฺสา สา
วาโตมมี (คาถาที่มีเสียงแห่ง ม คณะเป็นต้น เหมือนคลื่นที่เกิดจากลม ชื่อว่า วาโตมมี) บทนี้สำเร็จรูป
มาจาก วาต + อุมิ แปลง อุ เป็น โอ แล้วซ้อน ม อักษร เป็นพหูพพิทสมาสที่ลบลคำว่า ชาต และ สทิส
ในรูปวิเคราะห^{๖๑}

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๙.

* ดูภาคผนวก ข (๑๔) สาลินีฉันท์ หน้า ๒๕๑.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

เนื้อหาที่ปรากฏในธาตุมิตสาคณันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงคุณลักษณะ ๔ ประการแห่งสมานสุขทุกขมิตร ความว่า

จักได้แสดงลักษณะแห่งมิตรผู้มีจิตกอบปรด้วยความสุจริต มิตรนี้มีนามว่า “สมานสุขทุกขเสมอ” (มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์) เป็นผู้ปราศจากความซึ่งโกรธเคืองแค้น ไม่รังเกียจเคียดฉุนท์ ชื่อสัตย์ในธรรมดังมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

อนึ่งบอกความลับแก่มิตรโดยไม่กลอกกลับอำพราง และไม่ไขความลับนี้แก่ผู้อื่น ไม่คิดปองร้ายมิตร มาตรแน้มมิตรจะมีชัยชนะต่อผู้อื่นด้วยวิธีใดก็ไม่แพร่พรายไขความลับ

อนึ่งเก็บรักษาความลับของมิตรด้วยชีวิต มิได้นำเอามาแพร่พรายเผยแพร่มิได้สร้างความระแวงแคลงใจอันใด และร่วมสมัคสมานสามัคคีจิตุมิชีวิตเดียวกัน

อนึ่งแม้ว่ามีอันตรายมาถึงก็ได้หลีกหนี ยินดีร่วมทุกข์ร่วมสุขเสมอด้วยเผ่าพันธุ์ญาติพี่น้อง อันเป็นมิตรผู้ประเสริฐและหาได้ยากยิ่ง

อนึ่งแม้ว่ามีความกังวลหรือขัดสนในทรัพย์สิน ก็ยินดีเจือจานเผื่อแผ่ มอบทรัพย์ช่วยเหลือให้ปลดเปลื้องความทุกข์เข็ญ คอยขจัดทุกข์ภัยเหตุล้าเคียดและโทษทัณฑ์ต่างๆ

มิตรทั้ง ๔ ลักษณะดังพุทธเทศนาที่ได้จำแนกอธิบายมานี้ ย่อมเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป มิตรนี้มีนามว่า “สมานสุขทุกขมิตร” อันจักนำมาซึ่งคุณประโยชน์และปราศจากโทษ ควรที่จะล่องเสพสมาคม นำมาซึ่งความเลื่อมสลายของอกุศล มิตรดังนี้คือกัลยาณมิตร อันเป็นลักษณะสันดานของสัตบุรุษมิใช่การกระทำของพาลชน*

๒.๕.๑๖ สรัสเสลีนันท์ ๑๑

สรัสเสลีนันท์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ สิริคาถา แปลว่า คาถาเหมือนเทพธิดานามว่า สิริ กล่าวคือ เป็นคาถาที่ผู้รู้ฉันทพิงเสพเพราะมีเสียงไพเราะเหมือนสิริเทพธิดาที่คนนับถือศาสนาพราหมณ์พิงเสพด้วยการบูชารำลึกถึง มีรูปวิเคราะหว่า สิริ วียาติ สิริ (คาถาที่เหมือนสิริเทพธิดา ชื่อว่า สิริ)^{๖๒}

เนื้อหาที่ปรากฏในสรัสเสลีนันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงคุณลักษณะ ๔ ประการแห่งอรรถิกขายิมิตร ความว่า

มิตรประเสริฐนามว่า “อรรถอขายี” ผู้มีคุณอันไพศาล จะกระทำการสิ่งใดมักกอบปรด้วยกุศลกิจอันเป็นสิ่งสุจริตและถึงพร้อมด้วยแก่นสาร ดังมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

* ดูภาคผนวก ข (๑๕) ธาตุมิตสาคณันท์ หน้า ๒๕๒.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

มาตรเมื่อนำมิตรจะกระทำบาปหรือประกอบกรทจริตหยาบคาย ก็จะบอกกล่าว มิได้ยินยอมอ่อนน้อม แต่จักกล่าวถ้อยคำห้ามปราม ว่าสิ่งนี้เป็นอกุศลกรรมก่อให้เกิดโทษหนักมิควร จะกระทำทั้งจะนำมาซึ่งนิริยอบายภูมิ พึงจักละเว้น

มาตรเมื่อนำมิตรจะทำบุญหรือการสุจริตอันใด ก็ยินดีรับเป็นธุระเข้าช่วยเหลือ ด้วยว่าเป็นการกระทำที่ก่อปรด้วยกุศลกรรมก็ร่วมอนุโมทนาสาธุยินดีให้กระทำ เป็นที่สรรเสริญของ เทวดาและบัณฑิต มาตรเมื่อนำมิตรซึ่งก็ยอมไปบังเกิดในสวรรค์

มาตรเมื่อนำมิตรยังมีเคยได้สดับฟังธรรมอันใด ก็ยินดีจักแถลงเสนอแนะให้สิ้นสงสัย ทั้งยังชักนำไปสู่สดับธรรมที่เมธาคุณาปราชญ์และสมณะจักแสดงให้ทราบผลของศีลและทาน อันนำมาซึ่งความสุขสวัสดิ์และสรวรรคภูมิ

มาตรเมื่อนำมิตรใครจักสดับธรรมอันเป็นอริยมรรคดับกิเลสให้เสื่อมสูญ ก็แถลงให้ ฟังได้สมประสงค์

มิตรผู้มีลักษณะก่อปรด้วยคุณอันไพศาล ๔ ประการ นามว่า “อรรถอชาย” ดังที่แสดงมานี้ ควรที่จักมีจิตร่วมอธิมยล่องเลพลมาคม และยอมนำมาซึ่งเกียรติยศให้ปรากฏทั่วสากลโลก*

๒.๕.๑๗ รโถทตาฉันท์ ๑๑

รโถทตาฉันท์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ รโถทฐาภาคาธา รโถทฐา แปลว่า คาถาที่ออกเสียง ลั่นไหวเหมือนการสั่นสะเทือนของรถ ตามนัยนี้ คำว่า รโถทฐา ตัดบทเป็น รธ + อุทฐา คำว่า อุทฐา แปลว่า สั่นสะเทือน เพราะฉนโถมัญชรีพยายามอธิบายว่า อธิธา (สั่นสะเทือน) มีรูปวิเคราะห์ว่า รธสส อุทฐา รโถทฐา (การสั่นสะเทือนของรถ เรียกว่า รโถทฐา) รโถทฐา วิทยาติ รโถทฐา (คาถาที่เหมือนการสั่นสะเทือนของรถ ชื่อว่า รโถทฐา) คำว่า รโถทฐา สำเร็จรูปมาจาก รโถทฐา ศัพท์ + ณ ปัจจัย ในอุปมาตติธิต อีกนัยหนึ่ง คำว่า รโถทฐา ตัดบทเป็น ร (ร คณะ) + ธ (ในหน แรก) + อุท (ในหนปลาย) + ตา ปัจจัย ใน อรรถสกัถ์ มีรูปวิเคราะห์ว่า โร ธ อุท เอติสสุติ รโถทฐา (คาถาที่มี ร คณะในหนแรกและหนปลาย ชื่อว่า รโถทฐา), รโถทฐา เอว รโถทฐา (รโถทฐา นั้นแหละ ชื่อว่า รโถทฐา) ลง ตา ปัจจัย ในอรรถสกัถ์ เหมือนคำว่า ปาคุณยตา (ความคล่องแคล่ว) ที่มาจาก ปาคุณย ศัพท์ + ตา ปัจจัย^{๖๓}

คัมภีร์สันสกฤตมีรูปวิเคราะห์ว่า รโถทฐา ฉันท์ฎีกาและนิสสัยส่วนใหญ่จึงมีรูปว่า รโถทฐา แต่รูปว่า รโถทฐา สมควรกว่า เพราะในภาษาบาลี ต ปัจจัยที่ลงท้ายกรารันธธาตุ มักแปลง ต เป็น ฐ เช่น ทุกกฐ มาจาก ทุกกต (ทุ บทหน้า + กร ธาตุ + ต ปัจจัย), ปตถฐ มาจาก ปตถต (ป บทหน้า + กร ธาตุ + ต ปัจจัย), วิสฐ มาจาก วิสต (วิ บทหน้า + สร ธาตุ + ต ปัจจัย)

* ดูภาคผนวก ข (๑๖) สรุปลิธิฉันท์ หน้า ๒๕๓.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔.

รูปว่า รโถทฐฏ ที่สำเร็จรูปมาจาก รธ + อุทฐฏ (อุ บทหน้า + ฐ ธาตุ + ต ปัจจัย) จึงสอดคล้องกับกฎบาลีทั่วไป^{๖๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในรโถทฐฏจำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงคุณลักษณะ ๔ ประการแห่งอนุสัมปะกัสมิตร ความว่า

มิตรผู้มีคุณยิ่งใหญ่จะกระจายไปทั้งสามโลก นามว่า “อนุสัมปะกะ” ย่อมกอบปรุไปด้วยลักษณะพิเศษ ๔ ประการ มีเกียรติยศก้ำจรรยาแต่ในสิ่งประเสริฐ มีลักษณะดังนี้

มาตรแม่นมิตรประสบทุกข์ ปราศจากความสุข ประสบภัยพิบัติแค้นหรือทรัพย์บุตรและภริยาถึงแก่พิณาศ แม่นได้ทราบก็ย่อมมีจิตร่วมโศกเศร้า

มาตรแม่นมิตรอุดมด้วยยศศักดิ์ ประสบความสุข ก็มีจิตร่วมภิรมย์ยินดีสิ่งสาธุการสรรเสริญนานาประการ

มาตรแม่นมิตรบดปล่อยคำครหานินทากล่าวร้ายให้โทษแก่มิตร ก็ได้เข้าภิรมย์ยินดีแต่กลับกล่าวถ้อยคำสรรเสริญมิตรแห่งตน

มาตรแม่นมิตรได้สดับฟังเกียรติยศของมิตรที่ผู้อื่นนำมาแถลง ก็ร่วมกล่าวสนับสนุนถ้อยคำดังที่ท่านกล่าวมานี้ล้วนเป็นสิ่งถูกต้องเป็นความสัตย์จริง

มิตรนาม “อนุสัมปะกะ” อันมีลักษณะ ๔ ประการ ประกอบด้วยคุณอันไพศาลหลากหลายประการ ควรที่จะล้นทะลุสนิหิตเชื้อเสมอด้วยชีวิตของตนตราบนิรันดร์*

๒.๕.๑๔ สวาคตาฉันท ๑๑

สวาคตา แปลว่า คำถ้อยที่มีการมาเรียบร้อยดี มีรูปวิเคราะหว่า สุนทร อาคต ยสุสาสา สวาคตา (คำถ้อยที่มีการมาดี ชื่อว่า สวาคตา)^{๖๕}

เนื้อหาที่ปรากฏในสวาคตาฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงอคติ ๔ ประการ ความว่า

พระบรมศาสดาทรงแสดงลักษณะของจิตและความประพฤติ อันปราศจากเหตุผลตามวิสัยอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ภยาคติ โทสาคติ และโมหาคติ ดังนี้

ฉันทะ คือ มีจิตรักใคร่อยอมถูกชักนำให้เห็นผิด ผิดกลับเห็นว่าชอบ แพ้กลับบันดาลให้ชนะ เหตุด้วยมีใจรักใคร่ชอบพอ

^{๖๔} อ้างแล้ว.

* ดูภาคผนวก ข (๑๗) รโถทฐฏฉันท หน้า ๒๕๔.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๖.

โทสะ คือ มีจิตก่อบรรเทาด้วยความโกรธ จิตที่ล่งลู่แก่ความโกรธย่อมปรากฏลักษณะ พิรุณให้ประจักษ์ แม้นสิ่งใดเบากว่าหนักมิได้มั่นคงชั่งตรง

โมหะ คือ มีจิตก่อบรรเทาด้วยความหลง มิได้ทอดทศนาอรรถะความอันใดให้รอบคอบก็ ธิปไตยพาษาตัดสิน

ภยะ คือ มีจิตก่อบรรเทาความกลัวและครั่นคร้าม แพ้ก็ให้ชนะ โทษกลับว่าเป็นคุณ ปราศจากความเที่ยงธรรม และไร้ซึ่งสัจจาจา

เหตุให้เกิดจิตอคติทุจริต ๔ ประการดังได้ประมวลมานี้ ผู้เป็นอำมาตย์ที่มีหน้าที่วินิจฉัย ตัดสินพึงระวังให้ดำรงอยู่ด้วยความเที่ยงธรรม*

๒.๕.๑๙ ภัททิกาฉันท ๑๑

ภัททิกา แปลว่า คาถาที่มีลักษณะงาม เพราะประกอบด้วย น คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห ์ว่า ภัททิ ลกขณมสุสาติ ภัททิกา (คาถาที่มีลักษณะงาม ชื่อว่า ภัททิกา) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ภัทท คัพพ์ + อิก ปัจจัย ในอัสสัถิตติตติ^{๖๖}

เนื้อหาที่ปรากฏในภัททิกาฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการ ความว่า นรชนและคณาปราชญ์ย่อมขลาดเกรงภัยอันร้ายแรงยิ่ง ๕ ประการ อันเป็นเหตุก่อให้เกิดเวร และชักนำไปสู่อบายภูมิ มีลักษณะดังนี้

หนึ่งมีการกระทำให้ชีวิตหนึ่งถึงแก่พิณาศด้วยการพิฆาตฆ่า กระทำกายทุจริตอย่างฉกรรจ์ มีจิตก่อบรรเทาความทารุณ กระทำอันตรายผู้อื่นหลากหลายประการ

หนึ่งมีการลักทรัพย์ ริดรอนและทำลายทรัพย์ของผู้อื่น กับทั้งถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น มาเป็นประโยชน์แก่ตน ย่อมส่งผลให้เกิดวิบากกรรมและภัยพิบัตินานาประการ แม้ในโลกปัจจุบันและ ปรโลก

หนึ่งมีการคบค้าเสวนากับบุตรภริยาของผู้อื่น ด้วยมีจิตหวังภริมายินดีในกามกิจและ กระทำกาเมมิฉฉา ย่อมประสบผลกรรมมอเนกประการ แม้ในโลกปัจจุบันและปรโลก

หนึ่งมีถ้อยคำหลอกลวงอำพราง มีมุสาวาจาเจรจาด้วยถ้อยคำทุจริต มิได้มีคุณหรือ ประโยชน์อันใด โทษแห่งการประกอบวจีทุจริตดังได้กล่าวมานี้ อกุศลกรรมย่อมส่งผลมิให้ไปบังเกิดใน สุกตติภูมิหรือวิมานของเทวดาได้เลย

* ดูภาคผนวก ข (๑๘) สวาคตฉันท หน้า ๒๕๕.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗.

หนึ่งมีจิตลุ่มหลงมัวเมาในการเสพสุราเมรัย อันมิได้ก่อให้เกิดความสุขความเจริญ ทั้งยังปราศจากคุณประโยชน์ ก่อให้เกิดโทษอนเกประการ เลื่อมยศสิริมิแต่ความวิบัติ

เมธาและคณาปราชญ์พึงละเสียซึ่งเวร ๕ ประการ ก็ย่อมจะนำมาซึ่งความสุขกุศล ชักนำไปบังเกิด ณ สุกตฤภูมิ*

๒.๕.๒๐ วังสังฆฐานะฉันท ๑๒

วังสังฆะ แปลว่า คาถาที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอเหมือนเสียงขลุ่ยที่มีเสียงสูงและต่ำ มีรูปวิเคราะห์ว่า วสสส เอส วิส สโร, วิส วิย ตัญจติ เอตถาติ วสฺจ (คาถาอันเป็นที่ตั้งแห่งเสียงที่เหมือนเสียงขลุ่ย ชื่อว่า วังสังฆะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก วส บทหน้า + จา ธาตุ + อ ปัจจัย ในอิกรณสถานะ^{๖๗}

เนื้อหาที่ปรากฏในวังสังฆะฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ อธิบายกายกรรม ๓ (การกระทำทางกาย) ข้อที่ ๑ คือ เว้นปาณาติบาต มiong ๕ ความว่า

จักได้แสดงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการในอรรถธรรมเรื่องไตรทวารที่พระบรมศาสดาทรงแสดงอนุสนธิไว้ว่า การกระทำกายกรรมอันมีลักษณะ ๓ ประการ ล้วนประกอบด้วยความสุจริตในกิจทั้งปวง มีวาจาสุภาสิต ๔ ประการอย่างถึงพร้อมไพบุลย์ มีจิตขจัดเสียซึ่งอกุศล ๓ ประการ

พระพุทธชินเจ้าตรัสแสดงลักษณะแห่งกุศลมูลอันเป็นการกระทำที่เกิดแต่กายกรรม คือ มีจิตละเว้นจากการกระทำปาณาติบาตทำลายชีวิตสัตว์ให้พินาศลง และการเช่นฆ่าสัตว์นั้นจะเป็นบาปก็ต่อเมื่อครบองค์ ๕ คือ

หนึ่งสัตว์นั้นมีชีวิต

หนึ่งประจักษ์แจ้งว่าสัตว์นั้นยังมีชีวิต

หนึ่งมีจิตคิดจะฆ่าพิฆาตชีวิตสัตว์นั้น และมีจิตปราโมทย์ยินดีมิได้เกรงกลัวบาป

หนึ่งมีความเพียรพยายามกระทำการพิฆาตฆ่าชีวิตสัตว์นั้นด้วยตนเอง มิได้ย่อหย่อนเกรงกลัวสิ่งใด

หนึ่งชีวิตแห่งสัตว์นั้นย่อมม้วยมรณด้วยการกระทำดังกล่าว

การพิฆาตฆ่าชีวิตสัตว์ ฆีว่ามีได้ครบองค์ทั้ง ๕ ดังที่แสดงมานี้ ก็มิอาจถือว่าเป็นวิบากกรรมกระทำปาณาติบาต และย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิ**

* ดูภาคผนวก ข (๑๙) ภัททิกาฉันท หน้า ๒๕๖.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๙-๒๒๐.

** ดูภาคผนวก ข (๒๐) วังสังฆะฉันท หน้า ๒๕๗.

๒.๕.๒๑ อินทวงษฉันท ๑๒

อินทวงษฉันท ในอุตโตทยมัชฌิมา ใช้ อินทวงษคาคา อินทวงษ แปลว่า คาคาที่เป็นวงษ์ของอินทวิเชียรคาคา กล่าวคือ มีลักษณะคล้ายคลึงกับอินทวิเชียรคาคาโดยมี ต ต ช คณะเหมือนกัน ต่างกันที่เปลี่ยนจากครุ ๒ พยางค์ในอินทวิเชียรเป็น ร คณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า อินทสุส วโส อินทวโส (วงศ์ของอินทวิเชียรคาคา ชื่อว่า อินทวงษ์)^{๖๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในอินทวงษฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากวงษ์ลัฏฐะฉันท อธิบายกายกรรม ๓ ข้อที่ ๒ คือ เว้นอทินนาทาน มีองค์ ๕ ความว่า

จักกล่าวถึงอทินนาอันเป็นกายกรรมที่มีโทษมหันต์ ทุจริตและปราศจากคุณ มีลักษณะแห่งการประพฤติ ๕ ประการที่ปราศจากบุญกุศล และยังเป็นเหตุแห่งความเสื่อมสิริสวัสดิ์พัฒน์มงคล มีลักษณะดังนี้

หนึ่งทรัพย์นั้นมีเจ้าของเฝ้าชวนขวยปกรองระแวงระวังดูแลอยู่

หนึ่งทรัพย์นั้นทราบว่ามีเจ้าของยังมีชีวิตอยู่และยังหวงแหน กระทำการดูแลทรัพย์ของตนมิได้ร้างรา

หนึ่งมีจิตก่oprด้วยอาการแห่งขโมย มิได้กลัวเกรงที่จะเข้าลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่นในถิ่นฐานบ้านเรือนต่างๆ

หนึ่งมีความเพียรพยายามที่จะฉกชิงยกย้ายเคลื่อนที่ทรัพย์นั้นให้อยู่ห่างไกลถิ่นฐานและเจ้าของ

หนึ่งมีความสมหวังในความเพียรพยายามเพื่อการลักขโมยและนำทรัพย์สินทิ้งปวงไปจากนิवासสถานบ้านเรือน

มาตรแม้นว่ามีการกระทำของ ๕ โดยบริบูรณ์แล้วไซ้ร้ ย่อมจักเป็นอทินนาทานก่oprด้วยเวรกรรมน้อยใหญ่นานัปการ และย่อมให้ผลร้ายแก่ผู้กระทำมิให้คลาดจากอบายภูมิ

หากพึงละเว้นจากการลักขโมย มีความประพฤติก่oprด้วยความสุจริตและมีกุศลกรรมบถถึงพร้อมบริบูรณ์ในกายตน ผลแห่งความประพฤติดีนั้นย่อมส่งผลให้ประสบความภิรมย์ยินดีในกามสุขดังปรารถนา เป็นที่ยินดีรักใคร่ของเทพยดาและมนุษย์ สมบูรณ์ด้วยสิริโภคทรัพย์และปราศจากทุกข์นานาประการ*

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

* ดูภาคผนวก ข (๒๑) อินทวงษฉันท หน้า ๒๕๔.

๒.๕.๒๒ โตฎกฉันท ๑๒

โตฎกฉันท ในวุตโตททยมัญชรีใช้ โตฎกคาถา โตฎกะ แปลว่า คาถาที่เบียดเบียนลักษณะของคาถาก่อน กล่าวคือ ประพันธ์ด้วย ส คณะทั้งหมดจึงทำให้ต่างจากคาถาที่ผ่านมา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปริมลขณฺ ฏฏติ หีสติติ โตฎกํ (คาถาที่เบียดเบียนลักษณะของคาถาก่อน ชื่อว่า โตฎกะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ฏฏ ธาตุ (หีสเน = เบียดเบียน) + ญฺ ปัจจย^{๖๙}

เนื้อหาที่ปรากฏในโตฎกฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากวังสัจจฉันทและอินทวงษฉันท อธิบายกายกรรม ๓ ข้อที่ ๓ คือ เว้นกาเมสุมิจฉาจาร มืองค์ ๔ ความว่า

ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงลักษณะและวิธีแห่งการชั่วร้ายเป็นสิ่งผิดในธรรม อันก่อปรด้วยองค์ ๔ มีโทษหนักมหันต์ มีลักษณะดังนี้

หนึ่งหญิงผู้ตั้งอยู่ในฐานะที่มีควรละเมิด ก็ไม่พึงมีจิตปราโมทย์ยินดี

หนึ่งมีจิตคิดใคร่ที่จะเสพกาม มีจิตยินดีในรสราคะ

หนึ่งมีความวิริยะพากเพียรในการเสพกาม ด้วยมีจิตลุ่มหลงไปในทางผิดทำนองคลองธรรม

หนึ่งบรรลุในปฏิสัมพัทธ์ทางเพศและกระทำการเสพกามร่วมภิรมย์ยินดีทางเพศ

องค์ ๔ แห่งการกระทำได้สมมุติอธิบายลักษณะแห่งกาเมสุมิจฉาจารดังนี้ หากแม้นมีได้ครบองค์แห่งกระทำก็มีอาจนับและปรับโทษกามชั่วร้ายได้

และในบทต่อไปจะได้แสดงลักษณะแห่งหญิง ๒๐ จำพวกโดยพิสดารและเมธาคณาปราชญ์ทั้งมวลควรใส่ใจพิจารณา อันจะนำมาซึ่งโทษหนัก ๑๒ ประการ และโทษเบาอีกนานัปการ ดังได้วิสันนามาโดยพิสดาร หญิงเหล่านี้มาตรมั่นชยใดมีจิตรักใคร่ยินดีก็เป็นความผิดเพียงลหุโทษเท่านั้น มิใช่โทษหนัก และผู้เป็นนักปราชญ์พึงทศนาอรรถธรรมนี้*

๒.๕.๒๓ ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท ๑๒

ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท ในวุตโตททยมัญชรีใช้ ทุตะวิลัมพิตคาถา ทุตะวิลัมพิตะ แปลว่า คาถาที่แต่งด้วย น คณะเป็นต้นอันเปลี่ยนจากลักษณะของโตฎกคาถาที่อยู่ติดกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า อนนตรลกขณฺ ทุสฺสติ วิกตํ กโรตติ ทูโต นาทิกโณ, ทูเตน วิเสเสน ลมฺพิตพฺพํ พนฺธิตพฺพนฺติ ทุตะวิลัมพิตํ (คาถาที่แต่งโดยพิเศษด้วย น คณะเป็นต้นอันเปลี่ยนจากลักษณะของคาถาติดกัน ชื่อว่า

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

* ดูภาคผนวก ข (๒๒) โตฎกฉันท หน้า ๒๕๙.

ทศวิมลพิตตะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ทศ บทหน้า + วิ บทหน้า + ลพิ ธาตุ (วิลฺมฺพเน = ห้อย) + ต ปัจจัย^{๓๐}

เนื้อหาที่ปรากฏในทศวิมลพิตตะมอลาฉันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงสตรี ๒๐ จำพวก อันอยู่ในฐานที่บุรุษไม่ควรละเมิด (อคมนียฐาน) ความว่า

พระบรมศาสดาเจ้าได้ทรงแสดงธรรมกถา พรรณนาลักษณะแห่งหญิงที่สมควรละเมิดโดยพิสดาร ดังมีลักษณะดังนี้

หนึ่งหญิงผู้มีบิดามารดาเสียชีวิตทั้งสองคน

หนึ่งหญิงผู้มีบิดาเสียชีวิต แต่ยังมีมารดาคอยปกครองดูแลอยู่

หนึ่งหญิงผู้มีบิดามารดาอยู่ครบทั้งสองคน คอยดูแลระแวดระวังทุกเวลามีได้ขาด

หนึ่งหญิงผู้มีบิดามารดาเสียชีวิต แต่ยังมีพี่ชายน้องชาย คอยดูแลบริบาลอยู่

หนึ่งหญิงผู้มีโคตรตระกูล คอยดูแลรักษา

หนึ่งหญิงผู้มีพี่สาวน้องสาว ปกปักษ์รักษาดูแลอยู่

หนึ่งหญิงผู้มีประยูรญาติ คอยระแวดระวังภัย ช่วยเหลือเกื้อกูล

หนึ่งหญิงผู้มีอุบาสิกา (แม่ชู้) ปกป้องดูแล

หญิงทั้ง ๘ จำพวกนี้ แม้ชายใดล่วงละเมิดสมัครรักใคร่ ก็มีไช้บาปหนัก

หนึ่งหญิงผู้ที่ตระกูลทั้งสองเห็นพ้องร่วมกันว่าจะให้ประกอบกิจวิวาห์กัน

หนึ่งหญิงผู้เป็นที่หวงห้าม (นางห้าม) แห่งพระราชอา และทรงบัญญัติโทษไว้มิให้ชายใดล่วงละเมิด

หนึ่งหญิงผู้เป็นสามีแห่งนางได้จ่ายทรัพย์เพื่อให้ได้นางมาร่วมภริมย์ยินดี

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยา เพราะมีจิตรักใคร่ยินดีทั้งสองฝ่าย

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยา เพราะรับการบริจาคหรือมอบโภคทรัพย์ให้แก่นาง

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยา เพราะชายให้เสื้อผ้าอาภรณ์

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยา เพราะครอบครองญาติพี่น้องยกให้

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยา เพราะบุรุษช่วยปลดเปลื้องและแบกรับภาระของนาง

หนึ่งหญิงผู้รับจ้างทำงานและเป็นภริยา

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

หนึ่งหญิงผู้เป็นทั้งทาสและภริยา

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยาเหตุเพราะเป็นเชลย

หนึ่งหญิงผู้เป็นภริยาชั่วคราว (สตรีที่บุรุษอยู่ร่วมเพียงชั่วครู่ขณะหนึ่ง)

หญิงทั้ง ๑๒ จำพวกนี้ แม้นชายใดมีจิตปองรักใคร่ ก็จักบังเกิดโทษหนัก ฉะนั้น ผู้เป็นชนชาติแห่งบัณฑิต มิพึงสมักรักใคร่จักยังผลให้กุศลกรรมบถบริสุทธิโสภายูเป็นนิตย์*

๒.๕.๒๔ ปุณณันท์ ๑๒

ปุณณันท์ ในชุดโตทยมัญชรีใช้ ปุณณาคา ปุณณะ แปลว่า คาคาที่เหมือนห่อผ้า เพราะมีติ ๒ ตอนเหมือนปมผ้า ๒ ปม มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุณฺณ วิทยาติ ปุณฺณ (คาคาที่เหมือนห่อผ้า ชื่อว่า ปุณณะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ปุณฺณ ศัพท์ + ณ ปัจจัย ในอุปมาตัทธิต^{๗๑}

เนื้อหาที่ปรากฏในปุณณันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ อธิบายวชิกรรม ๔ (การกระทำทางวาจา) ข้อที่ ๑ คือ เว้นมุสาวาท มืองค์ ๔ ความว่า

ต่อไปนี้จะพิจารณาแสดงลักษณะแห่งกุศลกรรมบถ ดังที่พระชินวรพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เกี่ยวแก่โทษของการมีวาจาทุภาสิต อันเป็นลักษณะของผู้มีจิตพาลคิดอกุศลทุจริต กระทำลามกหยาบคาย และผลของการมีวาจาทุภาสิตจักแสดงผลก็เมื่อมีการกระทำอันครอบงำ ๔ ดังนี้

หนึ่งกล่าวแต่เรื่องที่ไม่เป็นลัตถยจริง มีแต่ความเป็นเท็จ

หนึ่งมีจิตคิดไตร่ตรองในการเสกสรรดัดแปลงถ้อยคำให้แปรเปลี่ยนไปมิได้คงเดิม

หนึ่งมีความเพียรพยายามในการกล่าวถ้อยคำไม่ลัตถยจริง ดังที่จิตประสงค์ตั้งมั่นจักกระทำ

หนึ่งชนทั่วไปต่างได้สดับตรับฟังเรื่องนั้น และได้มีจิตคิดสงสัยแต่อย่างใด

องค์ ๔ ของการมีวาจามุสาวาทอันเนื่องด้วยวชิกรรม ดังที่พระบรมศาสดาทรงแสดงพุทธภาษิตมานี้ ควรที่คณาปราชญ์ทั้งมวลจะใส่ใจไม่ล่วงละเมิด ก็ย่อมจะปราศจากโทษ และย่อมเป็นผู้มีจิตใจงดงามสุจริต เจริญตั้งมั่นอยู่ในกุศลกรรมบถ เป็นที่สรรเสริญของหมู่ชนแม้ในโลกนี้ และหากสิ้นชีพเสียชีวิตก็ย่อมดำเนินไปสู่หนทางแห่งสวรรค์ มีความภริมย์ยินดีในทิพย์สมบัติ ประสพแต่ความสุขเกษม ปราศจากทุกข์เบียดเบียน**

* ดูภาคผนวก ข (๒๓) ทุตตะวิลัมพิตะมาลาฉันท์ หน้า ๒๖๐.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

** ดูภาคผนวก ข (๒๔) ปุณณันท์ หน้า ๒๖๑.

๒.๕.๒๕ กุสุมะวิจิตรฉันท ๑๒

กุสุมะวิจิตรฉันท ในชุดโตทยมัญชรีใช้ กุสุมะวิจิตตาคาถา กุสุมะวิจิตตา แปลว่า คาถาที่วิจิตร
ดั่งบุปผา กล่าวคือ มี น คณะ และ ย คณะ สลับกันเหมือนดอกไม้สลับลี มีรูปวิเคราะห์ว่า กุสุมะ วิย
วิจิตตา กุสุมะวิจิตตา (คาถาที่วิจิตรดั่งบุปผา ชื่อว่า กุสุมะวิจิตตา)^{๓๒}

เนื้อหาที่ปรากฏในกุสุมะวิจิตรฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากปฐมนิเทศ อธิบายวชิกรรม
ข้อที่ ๒ คือ ปิณณวาท คือเว้นปิณณวาท มีองค์ ๔ ความว่า

ต่อไปนี้จะจัดจิตรนาแสดงอรรถาธิบาย เรื่องปิณณวาจา ดังที่พระบรมศาสดาทรงแสดง
ไว้ว่า ผู้มีจิตคิดแต่ประโยชน์แห่งตน ตริคิดที่จะทำการดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ตนเสื่อมคุณวุฒิ อันประกอบ
ด้วยองค์ ๔ แห่งการประกอบวชิกรรมอย่างถึงพร้อม ดังนี้

หนึ่งตริคิดที่จะทำสายลั่นถวไมตรีและความสัมพันธ์ฉันท์มิตรของผู้อื่น มิให้ล่องเลพ
สัณครสมานกัน

หนึ่งตริคิดที่จะทำสายความสัณครสมานของผู้อื่น เพื่อหวังให้ตนเป็นที่รักใคร่สนิท
สนทนาแทน

หนึ่งมีความเพียรพยายามทำตามความนึกคิดนั้นให้มิตรแตกกันด้วยคำครหานินทา
และโดยใช้เหตุอุบายหลากหลายวิธี

หนึ่งการพุดูแย่งส่อเสียดมีการบรรลุผลดังที่ตั้งใจไว้ ทำให้ปียมิตรที่เคยรักใคร่ยินดี
กันกลับแตกแยกกัน

การกระทำอันครบด้วยองค์ ๔ มิได้บกพร่องแตกต่างบิดเบือนครบถ้วน ย่อมถือได้ว่ากระทำ
ปิณณวาจา อันเกิดแต่การมีถ้อยวาจาทุจริต ปราศจากลัษณะ เป็นอกุศลโทษของผู้มีจิตคิดคด

พิจารณาผู้ใดละเว้นและมิได้กระทำตามอรรถที่ได้แสดงมานี้และก่อปรด้วยกรรมสุจริตย่อม
บันดาลให้ไปสู่สุคติภพมีสรวงสวรรค์เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือธรรมข้อนี้เป็นกุศล
กรรมบทหนึ่งที่ย่อมส่งผลวิบากและบุญ อันจักส่งผลวิญญูทั้งยศถาบรรดาศักดิ์ สิริมงคลความเจริญ
วัฒนาต่างๆ ที่พึงประสบได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า*

๒.๕.๒๖ ภูษงคปยาตฉันท ๑๒

ภูษงคปยาตฉันท ในชุดโตทยมัญชรีใช้ ภูษงคปยาตคาถา ภูษงคปยาตตะ แปลว่า คาถาที่
มี ย คณะ ๔ คณะดำเนินไปไม่ขาดสาย เหมือนงูเลื้อยติดต่อกันไม่ขาดช่วง มีรูปวิเคราะห์ว่า ภูษงคาน
วิย ปยาต คมนิ ยสส ต ภูษงคปยาต (คาถาที่มีความเป็นไปเหมือนการไปของงู ชื่อว่า ภูษงคปยาตตะ

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

* ดูภาคผนวก ข (๒๕) กุสุมะวิจิตรฉันท หน้า ๒๖๒.

บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ภูษงค ศัพท์ (ง) + ปยาต ศัพท์ (ความเป็นไป = ป บทหน้า + ยา ธาตุ + ต ปัจจัย)^{๗๓}

เนื้อหาที่ปรากฏในภูษงคปยาตฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากกฤษณะวิจิตรฉันท อธิบายวิธีการ ข้อที่ ๓ คือ ผรุสวาท คือ เว้นผรุสวาท มีองค์ ๓ ความว่า

จักได้แสดงเหตุและประเภทของการมีผรุสวาท อันเป็นวิโทษที่ปราศจากคุณ เกิดจากความโกรธและขัดข้องขุนเคืองก็ย่อมกล่าววาจาและถ้อยคำที่ไม่สุภาพ ทั้งยังด่าว่าด้วยถ้อยคำหยาบคายยกเอาวัตถุหลายอย่างมากล่าวหยาบหยัน มิได้เกรงกันแต่อย่างใด บ้างก็ยกถึงวงศ์ญาติและเผ่าพงศ์มาด่าทอกัน มิได้อ่อนข้อย่อท้อวาจาต่อกัน

พระพุทธองค์ทรงแสดงองค์ ๓ ของการมีผรุสวาท อันมีเหตุเกิดแต่เจตนาเป็นที่ตั้ง ดังนี้

หนึ่งผู้ใจเจ็บคิดใคร่จะด่าว่า หมิ่นประมาท บริภาษและประจานด้วยวาจา

หนึ่งมีจิตกำเริบและคิดเอิบเอื่อมจะพยาบาททำร้าย ก็คิดที่จะกล่าววาจาว่ามิเว้นว้าง

หนึ่งด่าว่าด้วยถ้อยวาจาอันถ้อยทั้งขู่ตะคอกอิงคึงเอิกเกริก

มาตรแม้นว่ามีการกระทำครบถ้วนแห่งองค์ ๓ ดังได้อธิบายมานี้ ย่อมถือว่าได้เป็นผู้ที่มีผรุสวาท ย่อมยังผลให้เกิดวิบากกรรมชักนำให้เกิดในอบายภูมิ

กวีชาติและผู้ฉลาดย่อมขจัดเสียซึ่งผรุสวาท และมีวาจาสุภาพอ่อนน้อมถูกทำนองแห่งกุศลกรรมบถดังได้แสดงมา แม้นสิ้นชีพก็ย่อมไปสู่สวรรค์ ปราศจากทุกข์และวิบากนานาประการ ทั้งยังมีคุณประเสริฐที่จะส่งผลดีเป็นอเนกประการ*

๒.๕.๒๗ ปิยงวาทฉันท ๑๒

ปิยงวาท แปลว่า คำที่กล่าวคำไพเราะ เพราะมี น คณะเป็นต้นที่มีเสียงประสานกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า ปิย วทนต์ เอตายาติ ปิยงวาท (คำที่เป็นเหตุกล่าวคำไพเราะ ชื่อว่า ปิยงวาท) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ปิย บทหน้า + วท ธาตุ (วิยตฺติย วาจา = พูดชัดเจน) + อ ปัจจัย ในกรณีสาธนะ^{๗๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในปิยงวาทฉันท จำนวน ๑๖ บท ต่อจากภูษงคปยาตฉันท อธิบายวิธีการ ข้อที่ ๔ คือ สัมผัสปลาปวาท คือ เว้นสัมผัสปลาปวาท มีองค์ ๒ ความว่า

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

* ดูภาคผนวก ข (๒๖) ภูษงคปยาตฉันท หน้า ๒๖๓.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

จักได้กล่าวแสดงลักษณะของทวารจา อันเป็นสิ่งที่ปราศจากคุณมีชื่อว่า สัมผัสปลาวาจา ย่อมส่งผลร้ายต่อผู้มีวาจาเช่นนี้ และจักเป็นเหตุนำพาให้ไปสู่หนทางแห่งอบายภูมิมีนรกเป็นอาทิ ดังจักได้ปรับประยุต์แสดงองค์ ประสาท และผลของเวรนี้ ซึ่งจะส่งผลให้ปราศจากความสุข มีแต่ภัย พิบัติมาเบียดเบียน มีลักษณะดังนี้

หนึ่งตริติตที่จะกล่าวเรื่องทรัพย์สินภายนอก เรื่องเกียรติยศ อันเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์น้อยใหญ่ และเบียดบังกุศลธรรม

หนึ่งพราห์เพื่อวาจากล่าวแต่เรื่องอันหาสาระมิได้ทุกสิ่งสรรพ ปราศจากอรรถและ เนื้อหาที่จะยังผลให้เกิดคุณความเจริญวัฒนา และเป็นเรื่องที่ไม่ควรสดับฟัง

องค์ ๒ ที่แสดงมานี้หากกระทำประกอบควบคู่กันก็เรียกว่า มีสัมผัสปลาวาจา หากว่ามีได้ กระทำครบองค์ ๒ แล้วไซ้ ผลที่จะได้รับก็เบาและไม่ต้องตกไปสู่อบายภูมิ

คณะกวีได้กล่าวอ้างอธิบายแสดงลักษณะแห่งกุศลกรรมบถเป็นถ้อยคำสุภาษิต หากละเว้น มิได้กระทำและมีวาจาสุจริตก็ย่อมส่งผลให้ไปสู่สุคติโลกได้*

๒.๕.๒๔ ลลิตาฉันท ๑๒

ลลิตา แปลว่า คาถาที่งามด้วย ต คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า ลเลติ โสภติติ ลลิตา (คาถาที่งาม [ด้วยคณะ] ชื่อว่า ลลิตา) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ลล ธาตุ (อิจฉา + ประการณา) + ต ปัจจัย^{๗๕}

เนื้อหาที่ปรากฏในลลิตาฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ อธิบายมโนกรรม ๓ (การกระทำทางใจ) ข้อที่ ๑ คือ อภิชฌา ความว่า

จักแถลงเรื่องมโนกรรมอันเป็นธรรมข้อหนึ่งในกุศลกรรมบถ ดังมีพุทธภาษิตที่แสดงไว้ว่า เป็นบาปในจิตอันก่อให้เกิดวิบากโทษ ผู้เป็นบัณฑิตพึงทำความเข้าใจว่า “อภิชฌา” ให้มลายเสื่อมไป จากจิตใจ ย่อมจักบังเกิดความโสภาสถาพรถ้วนทุกประการ ดังมีลักษณะของความโลภที่เกิดขึ้นในจิตอัน มีโลภะเป็นมูล ๔ ประการ ดังนี้

โสมนัสเกิดขึ้นในจิต กอปรด้วยมิจฉาทิฐิ เกิดขึ้นเอง - เกิดขึ้นเพราะมีการชักนำ

โสมนัสเกิดขึ้นในจิต ไม่กอปรด้วยมิจฉาทิฐิ เกิดขึ้นเอง - เกิดขึ้นเพราะมีการชักนำ

อุเบกขาเกิดขึ้นในจิต กอปรด้วยมิจฉาทิฐิ เกิดขึ้นเอง - เกิดขึ้นเพราะมีการชักนำ

อุเบกขาเกิดขึ้นในจิต ไม่กอปรด้วยมิจฉาทิฐิ เกิดขึ้นเอง - เกิดขึ้นเพราะมีการชักนำ

* ดูภาคผนวก ข (๒๓) **ปิยงวาทฉันท** หน้า ๒๖๔.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒.

โลภะ ๘ ประการที่เกิดขึ้นในจิตใจย่อมนำไปสู่องค์ ๒ ในกรรมบถ ดังนี้

หนึ่งยินดีในทรัพย์ของผู้อื่น และตระหนักว่าเป็นของผู้อื่น

หนึ่งมีจิตก่oprด้วยมิจฉาทิฐิน้อมนำทรัพย์นั้นมาเพื่อตน

องค์ ๒ ของอภิชฌานี้น้อมก่อให้เกิดโทษและวิบากกรรม ฉะนั้นผู้เป็นปราชญ์พึงศึกษาพิจารณาเหตุดังนี้และพึงสังวรณระวังมิให้เกิดขึ้นในจิตใจของตน*

๒.๕.๒๙ ปมิตักขราฉันท ๑๒

ปมิตักขรา แปลว่า คาถาที่มีอักขระอันนับด้วย ๘ คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะหว่า ปมิตา อกขรา ยสสา สา ปมิตกขรา (คาถาที่มีอักขระนับได้ ชื่อว่า ปมิตักขรา)^{๗๖}

เนื้อหาที่ปรากฏในปมิตักขราฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากลลิตาฉันท อธิบายมโนกรรมข้อที่ ๒ คือ พยาบาท ความว่า

จักวิไลชนาแสดงลักษณะแห่งการพิฆาตทำลาย อันเป็นลิ่งชั่วร้ายซึ่งเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นเหตุก่อให้เกิดบาปและวิบากหลากหลายประการ

ความพยาบาท คือความหลงผิดมีจิตคิดอกุศล ความพยาบาทนี้ย่อมนำไปสู่ความโกรธ และการกระทำที่ก่อให้เกิดโทษภัยนานาประการ และย่อมเป็นเหตุแห่งความเสื่อมสุขวัฒนาสวัสดิ เป็นผู้มิจิตใจขุนมัวแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

ใจหนึ่งคิดที่จะประทุษร้ายใครจักราญรอนพิฆาตฆ่าผู้อื่นให้สิ้นชีพด้วยกำลังแห่งตน

ใจหนึ่งคิดโกรธ เหตุเพราะได้ยินเรื่องราวอันก่อให้เกิดความโกรธ

ดังนี้แล้วหากประกอบด้วยองค์ ๒ จึงจักได้ชื่อว่าบรรลุความพยาบาท แม้นมีครอบครอง ๒ ดั่งนี้ย่อมปราศจากผลร้าย องค์ ๒ นั้นคือ

หนึ่งมีความโกรธผู้อื่น มิได้มีจิตก่oprด้วยความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น

หนึ่งตรึกคิดถึงเหตุเภทภัยอันจะพึงกระทำให้เกิดการพิฆาตฆ่าผู้อื่นให้ม้วยมรณา

เมื่อก่oprด้วยทุกรรมบถดังนี้แล้วย่อมนำไปสู่ปรโลกและอบายภูมิในยามสิ้นชีพชีวิต แม้นหมุ่ชนผู้ละและมีจิตปราศจากความพยาบาทปฏิบัติแต่ในการกุศลกรรมบถ มิจิตตั้งมั่นสุจริตก็ย่อมประสบ

* ดูภาคผนวก ข (๒๘) ลลิตาฉันท หน้า ๒๖๕.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

สัคคิไดโนโลกหน้า**

๒.๕.๓๐ อุชลาฉันท ๑๒

อุชลาฉันท ในวุตโตทยมัญชรีใช้ อุชชลาคาถา อุชชลา แปลว่า คาถาที่รุ่งเรืองด้วย น คณะ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า อุชชลตติติ อุชชลา (คาถาที่รุ่งเรือง ชื่อว่า อุชชลา) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก อุ บทหน้า + ชล ธาตุ (ทิตติมทิ = รุ่งเรือง) + อ ปัจจัย^{๗๗}

เนื้อหาที่ปรากฏในอุชลาฉันท จำนวน ๑๕ บท ต่อจากปมิตักขราฉันท อธิบายมโนกรรม ข้อที่ ๓ คือ มิจฉาทิฏฐิ กล่าวคือเว้นมิจฉาทิฏฐิ มืองค์ ๒ ความว่า

จะรจิตแสดงอรรถธรรมว่าด้วยยอกุศลจิตอันเป็นเหตุให้จิตใจเศร้าหมอง คือ

หนึ่งมีมิจฉาทิฏฐิ มีจิตวิปริตมีทรศณะอันแปลกประหลาด สิ่งใดแม้มีใช่ความจริงก็
วิจารณ์

หนึ่งมีจิตทุจริตกอบปรไปด้วยโมหะ คือความลุ่มหลง เหล่านี้ย่อมปราศจากกุศลผล
และดลบันดาลให้เกิดพิบัติภัยเป็นอเนกประการ

แม้ว่ามีอุเบกขาข่มโมหะและวิจิกิจฉาซึ่งบังเกิดขึ้นในจิตใจ ก็ย่อมมีสุขปราศจากทุกข์เหตุ
เพราะขจัดอุททะ (อุทธัจจกุกกัจจะ) ซึ่งบังเกิดขึ้นในจิตใจ

รวมแล้วคือองค์ ๒ เกิดแต่โมหะและมิจฉาทิฏฐิ อันเป็นหนทางไปสู่อบายภูมิ แม้จะ
อภิปรายแสดงองค์ ๒ แห่งมิจฉาทิฏฐิก็มีความกล่าวแล้วดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยพิสดาร

ผู้กอบปรไปด้วยองค์ ๒ แห่งมิจฉาทิฏฐิ แม้จะกระทำการสิ่งใดก็ย่อมปราศจากคุณ
ประโยชน์ เหตุเพราะตนมีมิจฉาทิฏฐิ ประดุจดั่งได้แสดงมานี้

ฉะนั้นจึงควรจะยุติการกระทำอันเป็นเหตุแห่งอกุศลกรรมบถทั้งมวล และหันมากระทำแต่
สิ่งกุศลกรรมอันถูกทำนองคลองธรรมและยึดถือกันว่าเป็นสิ่งสุจริต ผู้ที่เป็นเผ่าพงศ์แห่งนักปราชญ์
ราชบัณฑิตทั้งหลายพึงจะกอบปรกกิจที่ปราศจากสิ่งชั่วร้าย มิได้มีมิจฉาทิฏฐิและดำรงตนอยู่ในสัมมาทิฏฐิ
ก็ย่อมบังเกิดในสัคคิภูมิ*

๒.๕.๓๑ เวสเทวีฉันท ๑๒

เวสเทวีฉันท ในวุตโตทยมัญชรีใช้ เวสสเทวีคาถา เวสสเทวี แปลว่า คาถาที่เหมือน
เครื่องบวงสรวงแก่ทวยเทพ มีรูปวิเคราะห์ว่า วิสุสานิ เทวานิ เทโย พลี เวสสเทวี (เครื่องบวงสรวง

** ดูภาคผนวก ข (๒๙) ปมิตักขราฉันท หน้า ๒๖๖.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

* ดูภาคผนวก ข (๓๐) อุชลาฉันท หน้า ๒๖๗.

ที่ถวายแก่เทพทั้งหมด ชื่อว่า เวสสเทวี), เวสสเทวี วิทยาติ เวสสเทวี (คาถาที่เหมือนเครื่องบวงสรวง ที่ถวายแก่เทพทั้งหมด ชื่อว่า เวสสเทวี) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก วิสฺส คัพฺพ (ทั้งหมด) + เทว (เทพ) + ณ ปัจจย + อี อิตฺติปัจจย เมื่อสำเร็จรูปเป็นบทสมาสว่า เวสสเทวี แล้วลง ณ ปัจจย ในอุปมาตฺธิต^{๗๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในเวศเทวีฉันท์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงมงคลสูตร คือ ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ๓๔ ประการ เป็นการอธิบายแก้ปฐมคาถา (คาถาที่ ๑) มงคล ๓ ประการ ความว่า

จักได้แลลงเรื่องมงคลอรรถธรรม ที่พระบรมศาสดาทรงแสดงเทศนาแถลงพุทธบัญญัติไว้ ผู้ที่มาสดับธรรมนั้นส่วนใหญ่เป็นเทพยดา มโหรีสมเด็จพะอัมรินทร์ราชธิดาเจ้าเป็นประธาน มีเนื้อหาเกี่ยวแก่สาระธรรมเรื่องปฐมมงคล ที่จะยังผลให้เกิดความสวัสดิ์ไพบูลย์น่านิรมยยินดี จำนวน ๓๔ บท อธิบายเหตุหลาหลายประการ ผู้ประพจน์ปฏิบัติย่อมปราศจากทุกข์ มีจิตเกษมสุขสดชื่น และมีความสุขออกงามสถาพรสมบูรณ์ด้วยยศศักดิ์ศฤงคารนานาประการ ดังมีสาระดังนี้

หนึ่งไม่ล่องเสพลสมัครสมานกับคนพาลสันดาลชั่ว อันจักทำให้สูญเสียทุกสิ่งอย่างและทำให้จิตใจเศร้าหมอง เณรเช่นใบคาที่ห่อหุ้มปลาเน่าก็ย่อมเหม็นกลิ่นปลาเน่าไปด้วย มิโทษทำให้เกิดทุกข์เข็ญลำเค็ญ ปราศจากคุณตรานินันตร์ หรืออาจจกเปรียบเทียบกับผลมะเดื่อที่ภายนอกดูงดงาม แต่ภายในกลับมีหนอนซ่อนไขมิได้เจริญแก่สายตา คนพาลย่อมประสบภัยอันตรายทุกสิ่งสรรพจึงสมควรที่จะล่องเสพลหรือคบค้าสมาคมด้วย

หนึ่งมีจิตผูกพันรักใคร่สนิทสนมหากับบัณฑิตจึงจะควร จักช่วยให้ปราศจากทุกข์ มีสุขเกษมสันต์ เณรเช่นสาวกนธ์ของหอมซึ่งมีกลิ่นหอมจรุงใจ เปรียบได้กับคณาปราชญ์ที่มั่นผู้ใดหอมล้อมใกล้ชิดก็ย่อมมีกลิ่นหอมตลบไป ทั้งยังเจริญสิริสวัสดิ์ในยศศักดิ์และเกิดทรัพย์ศฤงคาร เหตุเพราะล่องเสพลกับหมู่มิตรผู้เป็นปราชญ์อันเป็นผู้ปราศจากภัย

หนึ่งการบูชาในสิ่งที่ควรบูชาอันจักช่วยมิให้ตกไปสู่อบายภูมิ มีความเคารพในพระรัตนตรัยเป็นอาทิ เจริญไตรสิกขา และการบูชาด้วยดอกไม้เครื่องหอมอาหารและวัตถุอื่นๆ แก่ผู้ที่เป็นนักบวชผู้ทรงศีลและผู้นำเพื่อกิจแห่งพระพุทธศาสนา ควรที่ฆราวาสชนจักแสดงความเคารพกราบไหว้ ดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงอนุสนธิไว้

ปฐมมงคลอันเป็นเหตุแห่งมงคลเบื้องต้นนี้ สาธุชนพึงกระทำและปฏิบัติตาม ย่อมจักส่งผลบุญกุศลสืบไปยาวนาน*

๒.๕.๓๒ มรลั้งฉันท์** ๑๒

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

* ดูภาคผนวก ข (๓๑) เวศเทวีฉันท์ หน้า ๒๖๘.

** ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ ว่า ทิตามรลั้งฉันท์.

หนึ่งผู้เป็นพหูสูตรสดับรับฟังธรรมมาก ย่อมแจ้งในเหตุแห่งกุศลและปฏิบัติกิจ โดยชอบโดยควร และพึงกระทำกิจของตนโดยชอบ จะบังเกิดสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลและบรรลุลोकุตระธรรมได้

หนึ่งรอบรู้ในศิลปศาสตร์และเชี่ยวชาญในความรู้อันคฤหัสถ์จะมีและพึงกระทำ เช่น เป็นนายช่างตกแต่งแก้วมณีเป็นอาทิ กอปรด้วยความฉลาดและมีฝีมืองดงามย่อมปรากฏเกียรติยศ เลื่องลือ และพึงประจักษ์แจ้งในศิลปศาสตร์นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าย่อมเป็นมงคลดีเลิศ ยังประโยชน์ให้เกิดมากมาย และพึงประสบได้แม้ในโลกนี้ ทั้งยังปรากฏลาภยศเกียรติศักดิ์ และคำสรรเสริญลือชาไป

หนึ่งพึงพากเพียรเรียนรู้ระเบียบวินัยของคฤหัสถ์มิได้ห่างเหิน และขจัดเสียซึ่งอกุศลที่จะพึงบังเกิดจากไตรทวารให้สิ้นสูญ ผู้เป็นเผ่าพงศ์แห่งพระพุทธองค์ย่อมมีศีลบริสุทธิ์และสำรวมระวังจิต มาตรฐานบำเพ็ญได้ย่อมบังเกิดวิวัฒนามงคลนิรันดร์ในโลกทั้งสองคือโลกนี้และโลกหน้า

หนึ่งปราศจากวาจาทุจริต กล่าวแต่วาจาสุจริต มีถ้อยคำล้วนแล้วแต่เป็นสัตย์จริง แม้ปฏิบัติได้ดังนี้ย่อมปรากฏเกียรติคุณเลื่องลือไปในโลกทั้งสอง และย่อมบันดาลให้เกิดอภิมงคลทำลายเสียซึ่งวิบากและความวิบัติให้ย่อยยับไป*

๒.๕.๓๔ ปหาลินีฉันท ๑๓

ปหาลินีฉันท ในวุตโตทพมัญชีย์ใช้ ปหัลลณีคาถา ปหัลลณี แปลว่า คาถาที่ก่อให้เกิดความร่าเริงแก่ผู้ฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า ปกาเรน หสฺสนํ ชเนตติ ปหัลลณี (คาถาที่ก่อให้เกิดความร่าเริงโดยประการต่างๆ ชื่อว่า ปหัลลณี) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า + หส ธาตุ (หสสทฺเทสฺ = ร่าเริง, ส่งเสียง) + ญย ปัจจัย + อินี ปัจจัย แปลง น เป็น ณ ช้อน ส อักษร^{๔๑}

ฉบับฉันทสัจจคายนากับฉบับพม่าเดิม มีรูปว่า หสฺสนี ส่วนฉบับลังกา ฉบับพม่าบางฉบับ และฎีกา มีรูปว่า ปหาลินี บางท่านวินิจฉัยว่า คำว่า ปหาลินี ถูกเพี้ยนมีคำบาลีที่คล้ายคลึงกับคำนี้ว่า สมมิลลหาลินี (ผู้ยิ้มแย้มร่าเริง) ที่มาจาก สมมิลล บทหน้า + หส ธาตุ + ณี ธาตุ + อี อิตถิปัจจัย แต่เนื่องจากฉันทสันสกฤตใช้เป็นรูปว่า ปุรหฺรณฺนิ ที่แปลงเป็นภาษาบาลีโดยตรงว่า ปหัลลณี และรูปนี้ก็สำเร็จมาจาก ป บทหน้า + หส ธาตุ + ญย ปัจจัย + อินี ปัจจัย ดังนั้น รูปว่า ปหัลลณี จึงสมควร^{๔๒}

เนื้อหาที่ปรากฏในปหาลินีฉันท จำนวน ๑๕ บท กล่าวถึงมงคล ๓๔ ประการ ต่อจากกมลฉันท เป็นการอธิบายแก้จุดตกคาถา (คาถาที่ ๔) มงคล ๔ ประการ ความว่า

* ดูภาคผนวก ข (๓๓) กมลฉันท หน้า ๒๓๑๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

^{๔๒} อ้างแล้ว.

จักได้เสนออรรถธรรมว่าด้วยเรื่องมงคลอันเป็นเหตุให้เกิดความเจริญไพบูลย์สุข ทั้งยังมีคุณน่านับการ ให้เจริญสิริสวัสดิ์และสำเร็จประโยชน์แม้นในโลกนี้ ดังจักได้อรรถธิบายต่อไปนี้

หนึ่งดูแลบิดามารดาผู้มีพระคุณ ย่อมปรากฏเกียรติก้องในโลกลนยากที่จะหาผู้ใดเทียบเทียมได้ พึงประกอบกิจดูแลอภิบาลจัดหาเครื่องใช้สอยและข้าวปลาอาหาร นวดพื้นร่างกาย และมีจิตยกย่องว่าเป็นครูคนแรกผู้ใหญ่อยิ่งควรที่จะสนองคุณ พระคุณของท่านนั้นเสมอด้วยพระพรหมยากที่จักหาสิ่งใดมาเทียบเทียมได้ และเพริศพร้อมด้วยพรหมวิหาร ๔ อันก่อปรด้วยเมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาอย่างถึงพร้อม

หนึ่งมีจิตอนุเคราะห์บุตรและญาติวงศ์ มีข้าวของสิ่งใดก็แบ่งปันให้ ทั้งยังสั่งสอนสรรพกิจทั้งปวงที่ก่อปรด้วยกุศล สิ่งใดที่เป็นบาปก็มิได้ยินดีช่วยเหลือ

หนึ่งปฏิบัติบำเพ็ญกระทำดีต่อภริยาอันจักยังประโยชน์ให้เกิดขึ้น ทวยเทพทั่วทุกวิมานย่อมยกย่องสรรเสริญ

หนึ่งชนผู้เป็นศฤงคารของเรือน พึงกระทำกิจการงานของตนโดยปราศจากความเกียจคร้าน ก่อปรด้วยความวิริยะพากเพียร ทำจิตใจให้เบิกบานด้วยการประกอบอาชีพสุจริต พึงเป็นนายวานิช และประกอบบงกสิกรรมด้วยจิตสุจริต

ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ดั่งนี้ย่อมเป็นมงคลคุณอันประเสริฐที่จะพึงบังเกิดได้ในปัจจุบัน แม้นเกิดในภพอื่นก็ย่อมประสบแต่ความสุขสมบูรณ์ จรรยาปฏิบัติทั้ง ๔ นี้ย่อมยังผลให้เกิดไพบูลย์อันยิ่งใหญ่เพิ่มพูนและเจริญในสิริมงคลมีเสื่อมคลาย และย่อมเป็นมหากุศลพิเศษยิ่ง*

๒.๕.๓๕ รุจิราฉันท ๑๓

รุจิรา แปลว่า คาถาที่ก่อให้เกิดความปรารถนาในการพึง เพราะแต่งด้วย ช คณะเป็นต้น และมีจังหวะหยุด ๒ ช่วง มีรูปวิเคราะห์ว่า รุจิ อเรติ ปวตเตตติ รุจิรา (คาถาที่ยังความปรารถนาให้เป็นไป ชื่อว่า รุจิรา) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก รุจิ บทหน้า + อร ธาตุ (คติมิ = ไป) + เณ ปัจจัย + อ ปัจจัย^{๔๓}

เนื้อหาที่ปรากฏในรุจิราฉันท จำนวน ๑๕ บท กล่าวถึงมงคล ๓๘ ประการ ต่อจากปทาฉันทน์ เป็นการอธิบายแก้ปัญหาคนคาถา (คาถาที่ ๕) มงคล ๔ ประการ ความว่า

จักได้แสดงอนุสนธิเหตุอันนำมาซึ่งความสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระพุทธพจน์ไว้ ๔ ประการ คือ

* ดูภาคผนวก ข (๓๔) ปทาฉันทน์ หน้า ๒๗๑.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

หนึ่งแม่น้ำข้าวปลาอาหาร น้ำ และวัตถุดิบของเครื่องใช้อุดมสมบูรณ์ ควรจะจัดแบ่งปันช่วยเหลืออนุเคราะห์แก่ผู้อื่น เหล่านี้ล้วนเป็นกุศลให้ผลดีเลิศ

หนึ่งธรรมเทศนาอันอรรถาธิบายแสดงลักษณะแห่งบาปบุญคุณโทษ การประพฤติปฏิบัติตามแนวทางในกุศลกรรมบถ ๑๐ และยังเกื้อหนุนต่อการปฏิบัติในไตรทวาร ก็ธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ และจักนำมาซึ่งความเจริญในกิจน้อยใหญ่มีผลใหญ่ยิ่ง

หนึ่งการให้ความอนุเคราะห์แก่มวลหมู่ประยูรญาติและผู้อื่น เมื่อเขาเหล่านั้นประสบทุกข์ภัยและเข้ามาหา มาสู่ ก็ควรมีจิตอนุเคราะห์แบ่งปันทรัพย์สินเงินทอง เสื้อผ้าอาภรณ์ และข้าวน้ำ ก็ควรแบ่งปันช่วยเหลือ อันเป็นการดำรงวงศ์ตระกูลและกิจของวงศ์ตระกูลไว้ไม่ให้เสื่อมสูญ

หนึ่งละเว้นวิชาที่ไม่พึงประสงค์ทั้งหลายอันจักก่อให้เกิดบาป มีจิตยินดีปราโมทย์ในการประพฤติบุญและกิจที่ปราศจากโทษภัย ย่อมเป็นสิ่งประเสริฐบริสุทธิ์และมีมหาคุณูปการใหญ่หลวง*

๒.๕.๓๖ ปราศิตฉันท ๑๔

ปราศิตฉันท ในวุตโตททยมัญชรีใช้ อปราชิตาคาถา อปราชิตา แปลว่า คาถาที่ไม่แพ้คาถาอื่น เพราะมี น คณะเป็นต้นและมีจังหวะหยุด ๒ ช่วง มีรูปวิเคราะหว่า น ปราชิตา อปราชิตา (คาถาที่ไม่แพ้ ชื่อว่า อปราชิตา)^{๔๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในปราศิตฉันท จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงมงคล ๓๘ ประการ ต่อจากจุจิจฉันท เป็นการอธิบายแก่นัฏฐมคาถา (คาถาที่ ๖) มงคล ๓ ประการ ความว่า

จักอรรถาธิบายชี้แจงลักษณะแห่งมงคลอันอุดมและมีคุณวิเศษอันเกิดแต่เหตุ ๓ ประการ แม้ปฏิบัติได้ก็จักบังเกิดประโยชน์คุณผลนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ ดังนี้

หนึ่งเว้นจากการประพฤติในอกุศล ๔ ประการ อันเป็นบ่อเกิดของกิเลสและกรรมชั่ว คือ ฆ่าสัตว์ผู้มีชีวิต ลักขโมยทรัพย์สิน มีจิตรักใคร่ยินดีในบุตรภริยาผู้อื่น กล่าวถ้อยคำอันเป็นมุสา แม้ละเว้นไม่มีจิตใคร่ยินดีในการกระทำทั้ง ๔ ประการนี้เป็นอนุสนธิที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ และย่อมเป็นมงคลอันเลิศ กอปรด้วยความสุจริตและเป็นสิ่งที่โลกยกย่อง

หนึ่งไม่ยินดีในการเสพน้ำเมา ขจัดเสียซึ่งการล่องละเมิดศีลและการกระทำอันเป็นทุจริต พึงสำรวมสังวรในศีลคุณ การเสพน้ำเมาก็นำมาซึ่งความเสื่อมสูญสิ้นทั้งข้าวปลาน้ำและอาหาร แม้ญาณตรุสนะและความรู้ต่างๆ ก็ย่อมเสื่อมสูญ ไม่ทราบว่าการสิ่งใดเป็นบาปบุญคุณและโทษ เป็นกุศลผลบุญแม้ในไตรทวารก็ไม่สามารถควบคุมได้ ไม่บังเกิดคุณประโยชน์อันใดแม้ในโลกนี้และโลกหน้า

* ดูภาคผนวก ข (๓๕) รุจิจฉันท หน้า ๒๓๒.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

หนึ่งมีจิตก่อปรด้วยความตั้งมั่นไม่ประมาท มิได้ขาดจากการกระทำในกิจอันเป็นบุญกุศล ประพฤติแต่ในสิ่งสุจริตตลอดกาลนิจนิรันดร์

แม้ผู้ใดประพฤติจริยาวัตรประกอบแต่กรรมชอบ และประพฤตินามงคลกุศลครบถ้วน ๔ ประการ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุสนธิไว้ดังนี้ ย่อมบังเกิดมงคลนานับประการ*

๒.๕.๓๗ ปุทธะกัลยาณิกานต์ ๑๔

ปุทธะกัลยาณิกานต์ ในวุตโตทัยมัชชีใช้ ปุทธะกัลยาณิกานต์ ปุทธะกัลยาณิกานต์ แปลว่า คากาที่มีเสียงไพเราะแผ่วเบาของอาวุธที่กระทบกัน มีรูปวิเคราะหว่า ปุทธะกัลยาณิกานต์ กัลยาณิกานต์, ปุทธะกัลยาณิกานต์ นิยุดดา ปุทธะกัลยาณิกานต์ (คากาที่ประกอบในเสียงไพเราะแผ่วเบาของอาวุธที่กระทบกัน ชื่อว่า ปุทธะกัลยาณิกานต์) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ปุทธะกัลยาณิกานต์ คัพพ + ฌิก ปัจจัย ในนิยุดตัตถิ^{๔๕}

เนื้อหาที่ปรากฏในปุทธะกัลยาณิกานต์ จำนวน ๑๖ บท กล่าวถึงมงคล ๓๔ ประการ ต่อจากปราศิตฉันท์ เป็นการอธิบายแก้สัตตมคากา (คากาที่ ๗) มงคล ๕ ประการ ความว่า

ต่อไปนี้จักได้รจนาแสดงลักษณะแห่งความเจริญไพบูลย์อันเป็นสิ่งสุจริต และเป็นมงคลอันเลิศดังมีลักษณะแห่งการปฏิบัติ ๕ ประการ คือ

หนึ่งมีความเคารพในพระรัตนตรัย บิดามารดา ผู้เป็นใหญ่ในตระกูล ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ ล้วนแต่เป็นผู้ควรมีใจภักดิ์ยินดีเคารพนพไหว้ นามาสซึ่งความสุขและสุคติสมบูรณ์ทั้งลาภยศและทรัพย์สมบัติ

หนึ่งมีความสุภาพอ่อนโยนอ่อนน้อมถ่อมตน

หนึ่งมิได้มีจิตคิดโลภในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น มีจิตยินดีเฉพาะในทรัพย์สินของตน

หนึ่งประพฤตินสิ่งที่เป็นกตัญญูกตเวทิตาคุณอันสุจริตแก่บุคคลผู้เคยมีอุปการคุณมาก่อน ควรมีจิตอนุสรณ์คำนึงในพระคุณของท่านเหล่านั้น

หนึ่งสดับฟังธรรมของพระสุคตเจ้าและมีจิตรื่นเริงยินดีในธรรม

เหตุแห่งการประพฤติปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้ย่อมเป็นมงคลนำภักดิ์ยินดีและนามาสซึ่งความสิริสุขวัฒนา**

* ดูภาคผนวก ข (๓๖) ปราศิตฉันท์ หน้า ๒๗๓.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

** ดูภาคผนวก ข (๓๗) ปุทธะกัลยาณิกานต์ หน้า ๒๗๔.

๒.๕.๓๘ วสันตติลกฉันท์ ๑๔

วสันตติลก แปลว่า คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ร่วง)^{๔๖} มีรูปวิเคราะห์ว่า วสันเต เมโฆ วีย ติลโก คโณ ยสุสา สา วสันตติลกา (คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู ชื่อว่า วสันตติลก) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก วสันต คัพท์ + ติลก คัพท์ คำว่า ติลก แปลตามคัพท์ว่า วิจิตร^{๔๗}

เนื้อหาที่ปรากฏในวสันตติลกฉันท์ จำนวน ๑๑ บท กล่าวถึงมงคล ๓๘ ประการ ต่อจากปรรณะกุลีกาฉันท์ เป็นการอธิบายแก้กฎมคาถา (คาถาที่ ๘) มงคล ๔ ประการ ความว่า

พระพุทธชินราชพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอรรถธรรมอันนำมาซึ่งความพิพัฒน์ศุภมงคล มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

หนึ่งมีขันติระงับความโกรธ ไม่กล่าวพรสุวาจาต่อถ้อยต่อคำ

หนึ่งสดับฟังอนุศาสน์ของเหล่าคณาปราชญ์ เป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ปราศจากทิฐิมานะ

หนึ่งทัศนสมณเพศและยินดีในกิจการกุศล นำมาซึ่งความหลุดพ้นและวิมุตติญาณ

หนึ่งสนทนาอรรถธรรมวินัยปรมัตถสูตรและธรรมอันลึกซึ้งไพบูรณ์ตามกาลเวลา

มงคลทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องผดุงสติปัญญาความสามารถให้รุ่งเรืองเฉลียวฉลาด จักนำมาซึ่งความสิริสวัสดิ์ ปวงปราชญ์และผู้ประพฤติปฏิบัติตามย่อมจักเจริญในประโยชน์น้อยใหญ่ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้หลุดพ้นบรรลู่ถึงพระนิพพาน*

๒.๕.๓๙ มालินีฉันท์ ๑๕

มालินี แปลว่า คาถาที่มีลำดับคณะอันประกอบด้วย น คณะ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า มาลา ยสุสา อตถิติติ มालินี (คาถาที่มีลำดับคณะ ชื่อว่า มาลินี) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก มาลา คัพท์ + อี ปัจจัย ในอัสสัถิตติทริต + อินี อิตถิปัจจัย^{๔๘}

^{๔๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ ๕ รอบ หม่อมหลวงบัว กิติยากร ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ๒๕ พุทธศักราช ๒๕๑๒), หน้า ๖๔๕ ว่า วสันโต ฤดูต้นไม้ผลิออกผล. ส. วสันต. Vasanto one of the seasons ; และมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕๔ ว่า วสันต ฤดูใบไม้ผลิ ฤดูฝน.

^{๔๗} พระคันธสารากวีวงศ์, วุตโตทัยมัญจรี : ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์, หน้า ๒๕๐.

* ดูภาคผนวก ข (๓๘) วสันตติลกฉันท์ หน้า ๒๓๕.

เนื้อหาที่ปรากฏในมालินีฉันท์ จำนวน ๒๑ บท กล่าวถึงมงคล ๓๘ ประการ ต่อจาก
วลันตติลลฉันท์ เป็นการอธิบายแก่นวมคาถา (คาถาที่ ๙) มงคล ๔ ประการ ความว่า

จักได้แสดงลักษณะมงคลอันไพบุลย์ ๔ ประการ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์และผลเพิ่มพูน
นานาประการ มีลักษณะ ๔ ประการ ดังนี้

หนึ่งเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยตบะ ล้ารวมระวังอินทรีย์ มีความเพียรและวิริยะขจัดเสียซึ่ง
ความเกียจคร้าน ละเสียซึ่งความเห็นผิดมิให้เกิดขึ้นในจิตใจ และเผาผลาญนิเวรณ นำมาซึ่งความสุข
เกษมและเป็นมงคลอันเลิศ

หนึ่งไม่กำหนดยินดีในกาม (กาเมถุน) ขวนขวายในการประพุดิพรหมจรรย์
ประพุดิสมณธรรม ละเว้นจากกาม ๕ ไม่ประกอบกิจอันเป็นอกุศลต่อการประพุดิพรหมจรรย์
ย่อมเป็นสุขสิริวัฒนมงคลอันเลิศ

หนึ่งอริยสัจ ๔ อันเป็นหนทางแห่งการบรรลุมรรคผลและความหลุดพ้น และเผา
ผลาญกิเลสในจิตใจให้เสื่อมไป เป็นสิ่งที่ควรยินดีประพุดิปฏิบัติ

หนึ่งขจัดบาป ๓ อันเกิดแต่กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ให้สิ้นอบายตัดช่องทาง
อันนำมาซึ่งภัย เป็นอริยธรรมเบื้องต้น ซึ่งจะนำมาซึ่งความสุขเกษมและเป็นประตูไปสู่พระนิพพาน*

๒.๕.๔๐ ปกัททกะฉันท์ ๑๕

ปกัททกะฉันท์ ในวุตโตทยมัญชรีย์ ปกัททกคาถา ปกัททกะ แปลว่า คาถาที่มีคณะงามโดย
ประการต่างๆ เพราะประกอบด้วยคณะที่ผสมครุเป็นส่วนใหญ่ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปกาเรน ภทฺทโก
คโณ ยสฺส ตํ ปกัททกํ (คาถาที่มีคณะงามโดยประการต่างๆ ชื่อว่า ปกัททกะ)^{๔๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในปกัททกะฉันท์ จำนวน ๒๒ บท กล่าวถึงมงคล ๓๘ ประการ ต่อจาก
มालินีฉันท์ เป็นการอธิบายแก้ทศมคาถา (คาถาที่ ๑๐) มงคล ๔ ประการ ความว่า

จักได้แสดงอนุสนธิคาถาลักษณะแห่งมงคล ๔ ประการ อันจะก่อให้เกิดคุณไพบุลย์เป็น
อนกอนันต์ ดังนี้

หนึ่งจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ความแปรเปลี่ยนของโลกธรรม ๘ ย่อมเกิดและ
กระทำต่อจิตใจดังเช่น มียศจิตก็มีความเกษมเปรมปรีดี เสื่อมยศจิตก็ย่อมเกิดความโศกเศร้า มีลาภ
จิตก็ชื่นชมยินดี เสื่อมลาภจิตย่อมโศกเศร้า ได้สดับเสียงสรรเสริญจิตมีความแช่มชื่นเบิกบาน
สดับเสียงครหานินทาจิตบังเกิดความโกรธซึ่ง มีสุขจิตย่อมเกษมยินดี มีทุกข์จิตย่อมวิตกโศกเศร้า

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

* ดูภาคผนวก ข (๓๙) มालินีฉันท์ หน้า ๒๓๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

แม่นปราศจากโลกธรรม ๘ ขจัดออกจากจิตได้เสียสิ้น ย่อมเป็นหนทางไปสู่อริยมรรคและบังเกิด
สวัสดิมงคลเป็นเลิศ

หนึ่งจิตปราศจากความโศกเศร้าและเหตุอันนำมาซึ่งความโศกเศร้า

หนึ่งจิตปราศจากฐลี ปราศจากกิเลส

หนึ่งมีจิตเกษม ปราศจากโลภะ โทสะ และโมหะ*

๒.๕.๔๑ วาณีนีฉันท ๑๖

วาณินี แปลว่า คาคาที่มีคำไพเราะน่าฟัง มีรูปวิเคราะหว่า วายเต สทฺทหายเตติ วาณิ, สุนฺทรา วาณิ คิรา อจุจรรณวาจา เอติสฺสา อตฺถิติ วาณินี (คาคาที่มีคำ คือเสียงพูดไพเราะ ชื่อว่า วาณินี) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก วาณิ ศัพท์ + ณ ปัจจัย ในอัสสัถิตถิตฺตํ^{๙๐}

เนื้อหาที่ปรากฏในวาณีนีฉันท จำนวน ๒๒ บท กล่าวถึงราชวสดีวัตร คือ หลักในการรับใช้ พระราชา หรือหลักในการรับราชการ เนื้อหาอธิบายหลักราชวสดีธรรมว่า

ราชวสดีวัตรเป็นหลักในการปฏิบัติตนเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ข้าราชการทั้งหลายอันเป็น ข้าราชการสำนัก จะได้เป็นเหตุให้ได้รับพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ตามควรแก่ความชอบ ข้าราชการ ผู้เข้ามาสู่ราชสำนักเมื่อพระเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงทราบความสามารถ ก็ยังจะไม่ได้รับพระราชทานยศศักดิ์ อยู่เองเป็นธรรมดา ฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่ากลัวจนเกินพอดี อย่าขลาดจนเสียราชการ อย่าตั้งอยู่ใน ความประมาท หากแต่ต้องระมัดระวังตนอยู่เป็นนิตย์ เมื่อใดพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบความประพฤติ ความรู้ ความสามารถ และความสุจริต เมื่อนั้นก็จะทรงวางพระทัยไม่ทรงรังเกียจจนถึงความลับก็ทรง เปิดเผยไม่ได้ระแวงสงสัย**

๒.๕.๔๒ ศิขรินีฉันท ๑๗

ศิขรินีฉันท ในวุตโตทยมัชฌิมา ใช้ ศิขรินีคาคา ศิขรินี แปลว่า คาคาที่มีลหุในต้นคาคา เหมือนยอดไม้ มีรูปวิเคราะหว่า ลิขรฺ ยสฺสา อตฺถิติ ลิขรินี (คาคาที่มีลหุเหมือนยอด ชื่อว่า ลิขรินี) บทนี้สำเร็จมาจาก ลิขร ศัพท์ + อิ ปัจจัย ในอัสสัถิตถิตฺตํ + อินิ อิตฺถิปัจจย^{๙๑}

เนื้อหาที่ปรากฏในศิขรินีฉันท จำนวน ๒๑ บท กล่าวถึงราชวสดีวัตรว่าด้วยสำรวมกาย ๖ ประการ ความว่า

* ดูภาคผนวก ข (๔๐) ปกัณฑ์ฉันท หน้า ๒๗๗.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๔.

** ดูภาคผนวก ข (๔๑) วาณีนีฉันท หน้า ๒๗๘.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๐.

คณะอำนวยการปฏิบัติในพระราชกิจทั้งปวง มาตรามั่นว่าจะดำรงสัจใช้ใกล้ชิดก็อย่าได้มีอคติ ๔ ให้เกิดขึ้นในจิต พึงประพฤติปฏิบัติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต จนราชกิจนั้นสำเร็จลุล่วง พึงประกอบราชกิจทุกสิ่งอย่างไม่ว่ากลางคืนหรือกลางวัน หรือเว้นว่างวันใดวันหนึ่งและไม่มีความเกียจคร้าน

อนึ่งต้องฉนวน แนวถนนหนทาง สถานที่ และลาดพระบาท ที่จัดไว้สำหรับองค์พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนิน มิบังควรที่จะร่วมดำเนินไปในทางอันเดียวกันนั้น เพราะจักเป็นเหตุให้เกิดเภทภัยและโทษทัณฑ์ร้ายแรงแก่ตน

อนึ่งพึงละเว้นจากการกระทำในกามคุณ ๕ เสมอด้วยองค์พระมหากษัตริย์ ฅิว่าจะนุ่งห่มพัสดราเลื้อผ้าอาภรณ์ก็อย่าให้ดังงามเสมอด้วยองค์พระมหากษัตริย์ แม้ว่าจะลุปไลเครื่องหอมและประดับทัดดอกไม้ก็อย่าให้เสมอด้วยพระองค์ท่าน จริตกิจยาจรรยาอาการทั้งการเดินและพุดจาปราศรัยก็อย่าให้เหมือนดังเช่นองค์พระมหากษัตริย์ แต่ให้รู้จักเจียมจิตเจียมตนรับใช้สนองได้เบื้องพระยุคลบาท

อนึ่งขณะที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ท่ามกลางเสนาบดีมิชนทั่วไฝ้าแห่น ให้รู้จักประพฤติยำเกรง ไม่มีจิตกิริยาดูแคลนและถือวิสาสะกับพระองค์ท่าน

อนึ่งองค์พระมหากษัตริย์ประทับที่หนึ่งทีใด และคณะนางในซึ่งเป็นข้าราชการบริพารร่วมโดยเสด็จอยู่นั้น ก็ไม่ควรจะทอดทัศนาพุดคุยกับนางเหล่านั้น โดยถือว่าตนคุ้นเคยและเคยคบหาสนิทชิดเชื้อ แต่ให้สำรวมกิริยารู้จักเสียมระวังตน

อนึ่งไม่พึงตกแต่งร่างกายตนให้อำพาทัดเทียมองค์พระมหากษัตริย์

พึงใช้ปัญญาญาณพิจารณาปลดปล่อยในสิ่งที่กระทำแล้วไม่เกิดประโยชน์ สำรวมจิตใจของตนย่อมจะเกิดคุณและทำลายเสียซึ่งความเลวร้าย และยังนำมาซึ่งความประเสริฐลุล่วงในอินทรีย์ ๖ ดังพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์ตรัสไว้*

๒.๕.๔๓ ทรณีนันท์ ๑๗

ทรณีนันท์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ ทรณิกาถา ทรณิ แปลว่า คาถาที่ลึงใจผู้ฟังเหมือนพระนารายณ์ เพราะมียติ ๓ ที่ในแต่ละบาท มีรูปวิเคราะหว่า ทริ วิย สุนนทาน มน ทริตติ ทรณิ (คาถาที่ลึงใจผู้ฟังเหมือนพระนารายณ์ ชื่อว่า ทรณิ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ทร ธาตุ (ทรม = นำไป) + ยุ ปัจจย + อี อิตถิปัจจย^{๙๒}

* ดูภาคผนวก ข (๔๒) ศิขรินันท์ หน้า ๒๗๙.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๒.

ภาษาบาลีมีรูปว่า หรณิ เหมือนคำว่า รสหรณิ (เส้นประสาธน์ารส) แต่ภาษาสันสกฤตมีรูปว่า หริณิ โดยแปลง อ ทำยธาตุ เป็น อิ เหมือนรูปว่า เมทินิ, ทิปปินิ, ปกาลินิ, วิภาวินิ ที่บาลีมีรูปว่า เมทินิ, ทิปปินิ, ปกาลินิ, วิภาวินิ แต่คำว่า ปกาลินิ กับ วิภาวินิ ก็มีใช้ในภาษาบาลีเช่นกัน^{๙๓}

เนื้อหาที่ปรากฏในหริณิฉันท์ จำนวน ๒๐ บท เป็นราชวลดีวัตรต่อจากคิทธิฉันท์ ความว่า
ผู้เป็นคณาอำมาตย์ผู้ปรีชาญาณ พึงพากเพียรวิริยะเจริญในราชวลดีวัตรดังที่ธรรมภาษิตได้กล่าวแสดงไว้ ดังนี้

อนึ่งไม่ควรตริตคตคองในการลอบพุดจาเล่นหัวกับนางในของพระเจ้าอยู่หัวซึ่งอยู่ในสถานที่แห่งนั้น

อนึ่งไม่ควรตริตคตในประโยชน์ต่างๆ ผิดทำนองคลองธรรม และคิดลักขโมยทรัพย์สินอันเป็นพระราชทรัพย์ และเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าอยู่หัว

อนึ่งไม่ควรนอนหลับเป็นประจำ โดยตั้งอยู่ในอาการง่วงหงาวหาวนอนหรือเสเพลสุราอยู่เป็นนิตย์

อนึ่งไม่เป็นผู้ไม่ทำประโยชน์อันใด หาเหตุจกไปล่าสัตว์ เช่น กวางและท้องเทียวในป่า

อนึ่งไม่ควรตริตคตสถิตนั่งร่วมพระราชบัลลังก์หรือพระแท่นภัทรปิฐของพระราชา

อนึ่งไม่ควรตริตคตสถิตนั่งร่วมพระราชอาสน์ พระเก้าอี้ และพระราชยานเทียมม้า

อนึ่งไม่ควรตริตคตนั่งช้าง นั่งเรือ หรือร่วมพระวอสีวิกาภาณูจนกับองค์พระมหากษัตริย์

อนึ่งไม่ควรคิดว่าตนเป็นที่รักใคร่สนิทสนมหาพระราชหฤทัย แม้คนทั่วไปก็ไม่มีใครเทียมพึงใช้สดีและคิดสงบเสงี่ยมสงวนจิตเจียมตน อภิบาลดูแลพระเจ้าแผ่นดิน มาตรมั้นมิกิจจะเข้าเฝ้าพระองค์ท่าน ไม่พึงจะนั่งอยู่ไกลหรือใกล้เกินไป หากแต่อยู่ใกล้พอได้ยินเสียง และใกล้พอจะทอดพระเนตรรับสั่งหา หม่อมอำมาตย์ทั้งปวงควรสถิตอยู่ ณ ที่แห่งตน ดังอรรถธรรมที่ได้แปลลงมานี้*

๒.๕.๔๔ มันทักกันดาฉันท์ ๑๗

มันทักกันดา แปลว่า คาถาที่มีเสียงลุ่มลิกน่าฟังใจเหมือนสวาน้อยผู้นำปรารภนา เพราะมียติ ๓ ช่วงและไพเราะน่าฟัง มีรูปวิเคราะหว่า มนทา จ ลา กนดา จาติ มนทกนกนดา (คาถาที่มีเสียงลุ่มลิกน่าฟังใจ ชื่อว่า มันทักกันดา)^{๙๔}

^{๙๓} อ่างแล้ว.

* ดูภาคผนวก ข (๔๓) หริณิฉันท์ หน้า ๒๔๐.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

เนื้อหาที่ปรากฏในมันท์กันตาดันท์ จำนวน ๒๑ บท เป็นราชวลิตวัตรต่อจากกรณีฉันทน์ ความว่า มวลหมู่อำมาตย์ไม่บังควรตริตคิดว่าตนเป็นที่สนิหเสนหา ประดุจพระสหายของพระเจ้าแผ่นดิน

อนึ่งอย่าล้าพองว่าตนเคยร่วมสดับอภิปรายและวิสาสะกับพระเจ้าแผ่นดิน เหตุดังนี้ มนตรีก็น่าจะละเลยและมีได้มีจิตคิดพิจารณา ธรรมดาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้น ในยามที่พิโรธเป็นไปไม่ได้ โดยฉับพลันประดุจผิงเข้าตา ก็ย่อมเสื่อมสลายความสุขและน่ายักยพิบัติมาสู่ตน เหตุนี้ ผู้เป็นบัณฑิต พึงพิจารณาโทษ มิบังควรคิดว่าตนยิ่งใหญ่ทั้งยศศักดิ์ องค์พระมหากษัตริย์ทรงให้ความเคารพและโปรดปราน อย่าบังอาจกล่าวถ้อยคำทุจริตหยาบคายกับพระองค์ท่าน ณ ที่ประชุมชน

อนึ่งมาตรมั้นว่าพระองค์ท่านจะพระราชทานพระบรมราชานุญาต เฉพาะแก่ตนให้ เข้านอกออกในพระราชวังได้ทุกยาม ก็ไม่บังควรมีจิตยินดีละเลยสำรวมระวังและประมาทตน พึงตั้งจิต ระมัดระวังตน เหตุเพราะพระเจ้าอยู่หัวนั้นเปรียบประดุจไฟ มาตรมั้นว่าอยู่ใกล้เกินไป ก็จะทำให้เผา ผลาญร่างกายให้ม้วยมรณ แม้ในหมู่นางในก็เช่นกัน

อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวจะทรงยกย่องพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์ ให้ปกครองพระราช อาณาเขตและถิ่นที่ต่างๆ โดยหวังจะผดุงพระเกียรติยศ ก็พึงนึ่งเฉยมิบังควรที่จะกล่าวถ้อยคำ แสดงคุณหรือโทษแต่อย่างใด

อนึ่งแม้ว่าพระองค์ท่านจะพระราชทานยศและทรัพย์สินแก่ผู้ร่วมต่อสู้ในการศึก สงคราม ทั้งพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า อำมาตย์ทั้งมวลก็มีพึงทูลทัดทาน หากแต่ควรจะ สงวนวาจาแห่งตน*

๒.๕.๔๕ กุสุมิตะลดาเวลิตาฉันทน์ ๑๔

กุสุมิตะลดาเวลิตาฉันทน์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ กุสุมิตลดาเวลิตาคาถา กุสุมิตลดาเวลิตา แปลว่า คาถาที่เหมือนการสั่นไหวของเถาว์ลัยที่ผลิดอกแล้ว มีรูปวิเคราะห์ว่า กุสุมิตา ปุปผิตา ลดา กุสุมิตลดา, กุสุมิตลดาเย เวลิตา จลิตา กุสุมิตลดาเวลิตา, กุสุมิตลดาเวลิตา วียาติ กุสุมิตลดา-เวลิตา (คาถาที่เหมือนการสั่นไหวของเถาว์ลัยที่ผลิดอกแล้ว ชื่อว่า กุสุมิตลดาเวลิตา) บทนี้สำเร็จ รูปมาจาก กุสุมิตลดาเวลิตา ศัพท์ + ณ ปัจจัย ในอุปมาตัทธิต^{๔๕}

เนื้อหาที่ปรากฏในกุสุมิตะลดาเวลิตาฉันทน์ จำนวน ๒๑ บท เป็นราชวลิตวัตรต่อจาก มันท์กันตาดันท์ ความว่า อำมาตย์มนตรีผู้ฉลาด พึงละความทุจริต และสร้างสรรค์แต่สรรพสิ่งที้นำ ความสุขสวัสดิมาให้ดังนี้

* ดูภาคผนวก ข (๔๔) มันท์กันตาดันท์ หน้า ๒๔๑.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

อนึ่งแสดงการนอบน้อมเฉพาะองค์พระมหากษัตริย์ เถกเช่นธนูที่ถูกตัดตรงกลางให้อ่อนค้อม และพึงหวั่นไหวเมื่อภัยจะมาถึงตัว ประดุจไฟที่เอนไปตามลม ไม่ควรคิดทำลายคุณแห่งพระองค์ท่าน

อนึ่งอย่าเอยอ้างผลสุวาจาอันเป็นเหตุแห่งวิเภท หรือวาจาอันนำมาซึ่งความแตกแยก พึงละความละโมภโลภมาก ประดุจทองแห่งคันศร

อนึ่งเป็นผู้มีปัญญาแก่กล้า มีความคิดสุขุมรอบคอบและมีวิจารณ์ญาณ

อนึ่งอย่าหมกหมุ่นในกามารมณ์และอิสตรี ส่องเสพยินดีในเมถุนกามอันจักนำมาซึ่งความสูญเสียปรีชา ปราศจากคุณ เสื่อมเดชอำนาจ ทั้งยังเป็นบ่อเกิดโทษซึ่งโรคพยาธิหลากหลายประการ อ่อนระหือโรยแรง และมีความกระวนกระวายอยู่เป็นนิตย์

อนึ่งพึงสำรวจวาจาจะกล่าวกราบทูลสิ่งใดก็รู้จักประมาณ อย่างนึ่งเหยและไม่กล่าวสิ่งใดควรจกกล่าวเมื่อถึงเวลาอันควร และกล่าวแต่พอควรไม่มากนักเกินไป

อนึ่งเป็นผู้มีความโกรธน้อย ไม่กล่าววาจากระทบกระเทียบบเปรียบเปรยผู้อื่น พึงกล่าวแต่วาจาที่ไพเราะเสนาะหู ไม่หยาบคาย ไม่เป็นลัมผัสลามกฉวนวจา และไม่กล่าวในสิ่งที่ไม่ควรกล่าวอันเป็นสิ่งที่พึงละเว้น*

๒.๕.๔๖ เมฆวิปสุชะตาดันท์ ๑๙

เมฆวิปสุชะตาดันท์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ เมฆวิปสุชิตาคาถา เมฆวิปสุชิตา แปลว่า คาถาที่มีเสียงเปล่งออกเหมือนเมฆคำราม เพราะมี ย คณะเป็นต้นที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ มีรูปวิเคราะห่ว่า เมฆสส วิปสุชิตโต วิย วิปสุชิตโต ยสสา สา เมฆวิปสุชิตา (คาถาที่มีเสียงเปล่งออกเหมือนเสียงคำรามของเมฆ ชื่อว่า เมฆวิปสุชิตา)^{๙๖}

เนื้อหาที่ปรากฏในเมฆวิปสุชะตาดันท์ จำนวน ๒๑ บท เป็นราชวสดีวัตรต่อจากกุสุมิตะลดา เวลิตาดันท์ ความว่า

อนึ่งคณาอำมาตย์ราชมนตรีและผู้มีญาณยิ่งใหญ่ มีสันดานกอปรด้วยความกตัญญูรู้คุณ พึงประพฤติบำรุงรักษามารดาบิดา ผู้ใหญ่ในสกุลและครูอาจารย์ กระทำความเคารพยำเกรง และดูแลอภิบาลทุกคำเข้าส่ม่าเสมอ และมีจิตกอปรด้วยทริโอดตปปะและมีสติตั้งมั่น

อนึ่งมีจริตกิริยามารยาทอันงดงามอุดม มิได้มีกิริยาพศหยาบคายร้ายกาจ ไม่มีความกักขฬะมีกิริยามุทะลุตุตัน และควบคุมความโกรธของตนให้สงบได้อย่างงดงาม สงวนจิตและสำรวจในมิถนธรรมและผดุงรักษาในสิ่งที่ควรได้

* ดูภาคผนวก ข (๔๕) กุสุมิตะลดาเวลิตาดันท์ หน้า ๒๔๒.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

อนึ่งประพจน์พระราชกิจในองค์พระมหากษัตริย์ทุกสิ่งอย่างด้วยความสุจริต และตั้งมั่นอยู่ในความไม่ประมาท กอปรด้วยความฉลาดรอบรู้ แม้นในพระราชกิจทั้งปวงก็พึงสมัครรับสนองพระราชดำรัสโดยมิได้เกียจคร้าน เฝ้าปฏิบัติถวายงานด้วยความจงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์

อนึ่งไม่พึงคบหาทูตของต่างประเทศและทูตของเขตแคว้นแดนอื่น ทั้งไม่ควรเจรจาแสดงความชิดชอบภริมย์ยินดี และคบค้าสมาคมกับทูตเหล่านั้น เพราะจะนำมาซึ่งความกินแหนงแคลงใจกับองค์พระมหากษัตริย์ของตน

อนึ่งท้าวพญามหากษัตริย์ซึ่งทรงพลัดพรากจากดินแดนพระนครเข้ามา ก็ไม่บังควรที่จะไปมาหาสู่ หรือสนิทสนมหาสมัครสมานสมาคมด้วย พึงรับใช้แต่องค์พระมหากษัตริย์แห่งตนในพระราชกิจน้อยใหญ่ เมื่อทรงมีพระบรมราชโองการให้กระทำการกิจอันใดก็พึงปฏิบัติเท่านั้น มิบังควรที่จะทำตามใจตนและเข้าไปสมัครสมาน เพราะจะเป็นเหตุให้องค์พระมหากษัตริย์แห่งตนสงสัยได้

คณาปราชญ์ราชเสวกทั้งมวลพึงศึกษาในถ้อยคำอนุสนธิที่แสดงไว้นี้*

๒.๕.๔๗ สัททลวิกิกิพิตตะฉันท ๒๐

สัททลวิกิกิพิตตะฉันท ในวุตโตททยัมมูชรีใช้ สัททลวิกิกิพิตตะฉันท สัททลวิกิกิพิตตะ แปลว่า คาทาที่ออกเสียงเหมือนการกระโดดของเสือดาว กล่าวคือ คาทานี้มียติแรกในพยางค์ที่ ๑๒ เหมือนเสือดาวที่กระโดดได้ ๑๒ คอก มีรูปวิเคราะหว่า สททลสส วิกิกิพิต วิกิ อัจจรรณสทโท ยสส ต สททลวิกิกิพิต (คาทาที่มีเสียงเปล่งออกเหมือนการกระโดดของเสือดาว ชื่อว่า สัททลวิกิกิพิต)^{๔๗}

เนื้อหาที่ปรากฏในสัททลวิกิกิพิตตะฉันท จำนวน ๒๑ บท เป็นราชวสดีวัตรต่อจากเมฆวิปสุชตาฉันท ความว่า

ราชเสวกพึงปฏิบัติในกิจอันกอปรด้วยกุศล ดังนี้

อนึ่งพึงไปมาหาสู่สมณะและพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมมีศีลบริสุทธิ ผู้เป็นพหูสูตมีปัญญญาณอันไพศาลรอบรู้ในบาปบุญและวิบาก

อนึ่งเคารพและสดับรับเอาโอวาทอันมากด้วยประโยชน์นั้น และพึงรักษาศีล ๘ สละกาม มีจิตปราโมทย์ยินดีในวันอุโบสถ และรักษาสังวรในศีล ๕ ไม่หวั่นไหว เป็นประจำสม่ำเสมอมิได้ขาด

อนึ่งพึงถวายทานแด่บรรพชิต พราหมณ์และคณาปราชญ์ ให้อิ่มในโภชนาหารไม่ขาดแคลน ก็อาจจะยังผลให้เกิดความวัฒนาศุภผลตราบถึงพระนิพพาน

* ดูภาคผนวก ข (๔๖) เมฆวิปสุชตาฉันท หน้า ๒๔๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐.

อนึ่งแม้ในวงศ์ตระกูลแห่งตนก็พึงกระทำทานอยู่เสมอ ย่อมจะมีความรักใคร่ยินดี
เกื้อกูลกันในหมู่วงศ์ญาติญาติไม้อัดจาง

อนึ่งพึงบำเพ็ญบริจาคทานแก่ยาก มีได้มีจิตคิดแห่งในการกุศล มิพึงห้ามมิให้
วณพาท้องเที่ยวขอทานในที่ต่างๆ หรือเลือกคนที่จะเข้ามารับบริจาคทานตามพระบรมราชโองการ
รับสั่ง พึงกระทำให้ชนทั้งปวงบรรลุลสมความตั้งใจและยินดีปราโมทย์ประสาทร

อนึ่งมีญาณหยั่งรู้โดยสุขุมละเอียดรอบคอบ และประกอบกิจอันชอบ มาตรมั้น
พระองค์รับสั่งให้ทำสิ่งใดก็กระทำให้สำเร็จได้ตามระบอบที่โบราณเคยทำไว้ ทั้งยังควรฉลาดรอบรู้ใน
นักษัตริ ประเทศ เหตุ นิमित กาลเวลา เค้าต่างต่างๆ อย่างเจนจบ*

๒.๕.๔๔ อธิสังฉันท์ ๒๐

อธิสังฉันท์ ในวุตโตทยมัญชรีใช้ วุตตคาถา วุตตะ แปลว่า คาถาที่กล่าวด้วย ร คณะเป็นต้น
มีรูปวิเคราะห์ว่า ราชคเณที วุจเจเตติ วุตต (คาถาที่กล่าวด้วย ร คณะเป็นต้น ชื่อว่า วุตตะ) บทนี้
สำเร็จรูปมาจาก วจ ธาตุ (วียตติย วาจา = พุตชัดเจน) + ต ปัจจัย^{๔๔}

เนื้อหาที่ปรากฏในอธิสังฉันท์ จำนวน ๒๒ บท เป็นราชวลลิตวัตรต่อจากลัทธูละวิกกีฬิตะฉันท์
ความว่า

เสวกามาตย์ทั้งหลายพึงอุตสาหะกระทำวัตรปฏิบัติต่างๆ ดังอนุศาสน์อธิบายต่อไปนี้

อนึ่งพึงทราบสมัย เหตุ อดีต และอนาคตโดยญาณอย่างแจ้งใจ สิ่งใดผิดบาปเป็น
โทษภัยพึงละเว้นได้

อนึ่งมีอุตสาหะทำราชกิจอย่างระแวดระวัง ตื่นก่อนและนอนหลังองค์พระมหากษัตริย์
ควรสดับและรับพระราชดำรัสว่าจะให้ทำสิ่งใด ก็พึงประพฤติดำเนินการตามพระราชหฤทัยมิได้ขัดข้องหรือ
หลีกหนี ไม่ประมาทในราชการทั้งปวง เผื่อชนชวายุปฏิบัติดุจที่รับสั่งมา

อนึ่งแม้ในเคสสถานบ้านเรือนของตนก็จัดแจงดูแลมิได้นิ่งเฉย ทั้งไร่นาลานประเทศ
วัวควายก็ดูแลให้คงอยู่ พึงประเมินพืชพรรณธัญญาหารใส่ยุ้งฉางได้ถูกต้องไม่ขาดเหลือ ดูแลข้าวปลา
อาหารและข้าวสารมิให้เสื่อมสูญถูกทำลาย

อนึ่งญาติพี่น้องและบุตรหลานที่ประพฤติชั่วมิได้มีศีลสัตย์ ก็ไม่พึงให้เข้ามารับ
ราชการชุลเลียงอุปถัมภ์ เหตุเพราะเขาเป็นอันธพาล ควรที่จะขจัดเสียจากบ้านเรือน ประหนึ่งซากศพ
ที่ถูกนำไปทิ้งตามสุสาน มิได้มีใครยินยอมให้ทิ้งไว้ตามบ้านเรือน เพราะไม่เป็นที่เจริญตา ควรให้ข้าวปลา
อาหารและเสื้อผ้าอาภรณ์แล้วก็ขับเสียจากบ้านเรือน

* ดูภาคผนวก ข (๔๗) ลัทธูละวิกกีฬิตะฉันท์ หน้า ๒๔๔.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

อนึ่งแม้ว่าชนใดมีจิตใจประเสริฐอุปด้วยศีลสัตย์ และวิริยะพากเพียรอุทสาหะก็ควรจักให้อิสริยยศและมอบกิจการต่างๆ ให้ทำ*

๒.๕.๔๙ สัทธิราชนันท์ ๒๑

สัทธิรา แปลว่า คาถาที่ก่อให้เกิดความพึงใจในการฟัง เพราะมีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๗ สามครั้งเท่ากัน มีรูปวิเคราะห์ว่า สทฺธฺ ราชิตติ สทฺธรา (คาถาที่ถือเอาความพึงใจ ชื่อว่า สัทธิรา) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก สทฺธฺ บทหน้า + รา ธาตุ (อาทาเน = ถือเอา) + อ ปัจจัย^{๙๙}

เนื้อหาที่ปรากฏในสัทธิราชนันท์ จำนวน ๑๕ บท เป็นราชวสดีวัตรต่อจากอิทิสังฉันท์ ความว่า

หม่อมอมาตย์ผู้ปรีชาญาณเมื่อปฏิบัติตามอนุสนธิ์นี้ย่อมจักเจริญสรรพผลรุ่งเรือง ดังมีวัตรปฏิบัติดังนี้

อนึ่งพึงเจริญในศีลสัตย์วัตรปฏิบัติและจรรยา ปราศจากความมักใหญ่ใฝ่สูงคิดใคร่แต่ในประโยชน์ของตน

อนึ่งพึงมีความสวามิภักดิ์ตั้งอุกฤษฏ์ในองค์พระมหากษัตริย์แห่งตน และประกอบกิจทั้งปวงต้องตามพระราชอัธยาศัย และถูกต้องตามพระราชดำรัส กระทำการทุกสิ่งสำเร็จตามพระราชหัตถ์ารมณย์ ยอมนำมาซึ่งความเจริญในยศศักดิ์ ทรัพย์ศฤงคาร อิสริยยศ และบริวาร

อนึ่งพึงแจ้งในพระราชหฤทัยแห่งองค์พระมหากษัตริย์ แม้ว่าพระองค์จะตรัสการใดก็พึงประพฤติตามมิได้แข็งขืน หรือกระทำการแข่งขันกับพระมหากษัตริย์ ควรที่จะกริ่งเกรงพระราชอาญาโทษในพระองค์ท่าน

อนึ่งพึงทราบพระราชอัธยาศัยในพระองค์ท่าน มาตรฐานว่าจะเสนออนุสนธิ์สิ่งใดก็พึงทำแต่พอควร อย่าได้แสดงวาจาหลวมหลวมมาก แต่ให้ฟังสงบเสถียรระมัดระวังตน**

๒.๕.๕๐ ภัทกะฉันทน์ ๒๒

* ดูภาคผนวก ข (๔๔) อิทิสังฉันท์ หน้า ๒๔๕.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

** ดูภาคผนวก ข (๔๙) สัทธิราฉันทน์ หน้า ๒๘๖.

ภัททกะฉันท ในวุตโตทยมัญชรีใช้ ภัททกคาถา ภัททกะ แปลว่า คาถาที่ดงามด้วย ภ คณะ เป็นต้นและยติหยุดช่วง ๑๐ กับ ๑๒ พยางค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า ภทฺทติ โสภติติ ภทฺทก (คาถาที่ดงามชื่อว่า ภัททกะ) บทนี้สำเร็จรูปมาจาก ภทฺท ธาตุ (สุภ = งดงาม) + ณฺว ปัจจัย)^{๑๐๐}

เนื้อหาที่ปรากฏในภัททกะฉันท จำนวน ๑๕ บท เป็นราชวสดีวัตรต่อจากลัทธิราชฉันทความว่า

อนึ่งเสวกามาตย์ในองค์พระมหากษัตริย์ พึงประจักษ์แจ้งในพระมหากุณนาธิคุณแห่งพระองค์ท่านว่า มีพระคุณประดุจดั่งบิดามารดา ควรที่จะรับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท และชำระล้างพระบาทพระมหากษัตริราชเจ้า

อนึ่งในยามที่ทรงผลัดผ้าพระภูษาฉลองพระองค์ ขณะสรองสนานพระวรกาย แม้ว่าพระองค์ท่านจักพิโรธ หรือลงพระอาญาก็อย่าได้มีจิตคิดประทุษร้ายซึ่งโกรธต่อพระองค์ท่าน

อนึ่งมาตรมั้นพระองค์ท่านจะพระราชทานที่หลับที่นอน วัตถุ อาวาสสถานและบ้านเรือน ช้างม้า พาหนะ ราชยาน และข้าทาสบริวาร อีกทั้งสิริโภคภัณฑ์ ยศศักดิ์และทรัพย์สินเงินทอง เป็นการพิเศษควรที่จะภิรมย์ยินดี ประดุจเมฆที่ย่อมให้ฝนหลั่งมาดั่งความปรารถนามิได้ขาดสาย ก็ควรที่จะระลึกถึงพระเดชพระคุณในพระองค์ท่าน น้อมกระทำภิวาทประกาศพระเกียรติคุณแห่งพระองค์ท่านให้ปรากฏ

คณาอำมาตย์และกวีพงศ์พิงทศนาและประพฤติปฏิบัติราชกิจทั้งปวงด้วยความวิริยะอุตสาหะตามลัทธินี้

ลักษณะฉันทดังได้แสดงมาโดยพิสดารนี้ สืบเนื่องมาแต่โบราณได้บัญญัติไว้ โดยได้ประมวลแสดงลักษณะแห่งฉันทวรรณพุดิอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ หวังเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยา ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งความสิริสวัสดิ์ตราบชั่วจิรากาล*

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณพุดิ ๕๐ ชนิด โดยมีสารัตถะแห่งตำราฉันทนั้นประกอบด้วย อกติ ๔ มิตรเทียม ๔ มิตรแท้ ๔ ศีล ๕ อบายมุข ๖ กุศลกรรมบถ ๑๐ ภรรยา ๗ จำพวก สตรี ๒๐ จำพวก มงคล ๓๔ ประการ และราชวสดีธรรม

จากหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นเมื่อบุคคลนำมาประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจังย่อมทำให้ผู้นั้นมีความสุขความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตตั้งแต่ระดับเริ่มต้นคือตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม อีกทั้งยังได้ชื่อว่าใกล้ชิดพระบวรพุทธศาสนาในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมนี้จะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้บรรลุสิ่งสูงสุดในพระบวรพุทธศาสนาคือการบรรลุนิพพาน

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

* ดูภาคผนวก ข (๕๐) ภัททกะฉันท หน้า ๒๘๗.

บทที่ ๓

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรูปแบบของฉันทลักษณ์ เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาได้นำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมสืบไป

การนำเสนอหลักธรรมในบทที่ ๓ นี้ ได้ศึกษาธรรมจากตำราฉันท์วรรณพฤติแล้วจัดเป็นหมวดธรรมตามจำนวนหัวข้อธรรม จากจำนวนน้อยไปหาจำนวนมาก แต่ถ้าเรื่องใดมีความที่ต่อเนื่องเกี่ยวพันหรือควบคู่กันจะเรียงต่อตามลำดับ โดยมีเนื้อหาและคุณค่าในการปฏิบัติ ดังนี้

- ๓.๑ อคติ ๔
- ๓.๒ การคบมิตร
 - ๓.๒.๑ มิตรเทียม ๔
 - ๓.๒.๒ มิตรแท้ ๔
- ๓.๓ คีล ๕
- ๓.๔ อบายมุข ๖
- ๓.๕ กุศลกรรมบถ ๑๐
- ๓.๖ ภรรยา ๓
- ๓.๗ สตรี ๒๐
- ๓.๘ มงคล ๓๘
- ๓.๙ ราชวสตีธรรม

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันท์วรรณพฤตินั้น ซึ่งจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบสุขและร่มเย็นแก่สังคมได้ตลอดกาล ถึงแม้กาลเวลาจะล่วงมากกว่าสองพันปีแล้วก็ตาม ในปัจจุบันนี้ยังสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ดีไม่ล้าสมัย ธรรมที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติล้วนเป็นธรรมที่พุทธบริษัทยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบมาจนบัดนี้ เรียกว่า “คิหิวินัย” หรือ “คิหิปฏิบัติ” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ อคติ ๔

อคติ หมายถึง ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง^๑ ธรรมชาตมิใช่เป็นที่ไปแห่งพระอริยเจ้า, ธรรมชาตมิใช่เครื่องไปแห่งพระอริยเจ้า, ภูมิมิใช่เป็นที่ไปแห่งพระอริยเจ้า, ภูมิมิใช่เป็นที่ไปแห่งท่านผู้รู้, กิริยาที่ไม่ควรถึง, กิริยาที่ไม่ควรประพฤติ, คติไม่ควร^๒ ความไม่เที่ยงธรรม หรือความประพฤติสิ่งที่ไม่ควรประพฤติด้วยความลำเอียง ซึ่งทำไปโดยการขาดความยุติธรรม บุคคลผู้ทำอะไรไม่ซื่อตรง ดำรงอยู่ในสิ่งที่เป็นอยู่ติธรรม คดเคี้ยวเข้ากับตนและคนอื่นด้วยอำนาจความรักบ้าง ความซังบ้าง ความเขลาบ้าง ความกลัวบ้าง เหล่านี้ล้วนเป็นอำนาจแห่งอคติ วิเคราะห์ว่า คมน คติ การไป ชื่อว่า คติ^๓ น คมน อคติ การไม่ไป ชื่อว่า อคติ^๔ อริยา เอตาย น จฉณุตติ อคติ, อนริยา อิมินา อคติ จฉณุตติ อคติคมน^๕

การถึงอคติ^๖ (ความลำเอียง) ๔ ประการ คือ

๑. **ฉันทาคติ** คือ ลำเอียงเพราะชอบ หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ไม่ควรประพฤติด้วยอำนาจความรักใคร่ชอบพอกันเป็นประมาณ เช่น การให้ลาภ การให้ยศ เป็นต้น คนที่รักใคร่ผู้หญิง ทำความต้องการด้วยหวังจะให้เธอสรรเสริญตน อย่างนี้ไม่จัดว่าเป็นฉันทาคติ เพราะความรักเป็นเหตุให้ทำความดี แต่เป็นโลภาริบัติ

๒. **โทสาคติ** คือ ลำเอียงเพราะชัง หมายถึง การประพฤติที่ไม่ควรประพฤติด้วยอำนาจความเกลียดชังกันเป็นประมาณ เช่น การไม่ให้ลาภ การไม่ให้ยศ เป็นต้น

๓. **โมหาคติ** คือ ลำเอียงเพราะหลง หมายถึง การประพฤติสิ่งที่ไม่ประพฤติด้วยอำนาจความโง่เขลาเป็นประมาณ เช่น ผู้พิพากษาอรรถคดีไม่รู้จักฟังคำของพยานแล้วตัดสินความผิดไป ในกรณีผู้พิพากษาอรรถคดีตัดสินผิดพลาดเสียความยุติธรรมไปเพราะอรรถคดีนั้นเป็นเรื่องยุ่งยาก ดังนี้ ถ้าผู้พิพากษาศักดิ์ตัดสินไปโดยความโง่เขลา ไม่ใช่สติปัญญาจัดเป็นโมหาคติ แต่ถ้าตัดสินโดยใช้สติปัญญา มีเจตนามุ่งความยุติธรรมเป็นใหญ่ แม้จะผิดพลาดไปเช่นนั้น ก็ไม่จัดเป็นโมหาคติ เพราะมิได้ทำไปโดยโง่เขลา

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ลือตะวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๔.

^๒ พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖.

^๓ อภิธาน. ๓๙๕/๔๙๖.

^๔ พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^๕ อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๓๙/๕๔๓.

^๖ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๔๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๓๙/๕๕๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๙/๕๕๙ และดูรายละเอียดใน แก้ว ชิตตะขบ, **อธิบายวิชาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒-๒๓.

๔. **ภยากติ** คือ ลำเอียงเพราะกลัว หมายถึง การประพฤติกสิ่งที่ไม่ควรประพฤติด้วยอำนาจความกลัวเป็นประมาณ เช่น ผู้พิพากษาบางคนตัดสินผู้ที่ควรจะให้กลับเป็นผู้ชนะ เพราะเหตุที่บิดาของเขาเป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพล ตัดสินไปเพราะเกรงกลัวต่ออำนาจและอิทธิพล

ความกลัวในทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นความดีก็มี จัดเป็นความชั่วก็มี กล่าวคือ ความกลัวที่เป็นเหตุให้ประพฤติดุจจริต เรียกว่า โอตตปปะ จัดเป็นความดี ส่วนความกลัวที่เป็นเหตุให้ประพฤติดุจจริต เรียกว่า ภยากติ จัดเป็นความชั่ว

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอคติ ๔ ประการ แก่สังคัลลภมาณพ ณ เมืองราชคฤห์ไว้ในสังคัลลภสูตร โดยพระองค์ได้ตรัสพระคาถาประพันธ์สรุปเปรียบเทียบอคติไว้ว่า

บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ
โมหาคติ ภยากติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม
ฉะนั้น

บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ
โมหาคติ ภยากติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น
ฉะนั้น^๗

อคติ ๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้เสื่อมยศ และความไม่มีอคติ ๔ ประการ ที่เป็นเหตุให้เจริญด้วยยศ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ใน**ปฐมมคตสูตร**^๘ **ทุติยมคตสูตร**^๙ และ **ตติยมคตสูตร**^{๑๐}

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงกัฏฐเทสกะ หมายถึง ภิกษุผู้ทำหน้าที่นิมนต์พระหรือแจกกัฏฐต่างๆ มีสลาภกัฏฐเป็นต้น ไว้ใน**กัฏฐเทสกะสูตร**^{๑๑} ว่า กัฏฐเทสกะผู้มีอคติ ๔ เป็นกัฏฐเทสกะเลว ส่วนกัฏฐเทสกะผู้ไม่มีอคติ ๔ เป็นกัฏฐเทสกะดี

เนื้อหาอคติ ๔ ประการเป็นหลักธรรมคำสอนที่แสดงให้เห็นความลำเอียง ๔ ประการ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์แสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตและความประพฤติดุจจริตของผู้มีหน้าที่วินิจฉัยตัดสินคดีความ โดยให้ตั้งตนอยู่ในเหตุผลด้วยความเที่ยงธรรม ปราศจากอคติ ไว้ใน**สวาคตาดัชนี** จำนวน ๑๖ บท*

วิธีประพฤติดนให้พ้นจากอคติ ๔ ด้วยการประพฤติดูโดยไม่เห็นแก่ความรักใคร่ชอบพอกันเป็นส่วนตัว ประพฤติปฏิบัติโดยปราศจากอำนาจโทสะโกรธเคืองหรือเกลียดชังกัน สิ่งประกอบนั้นต้องใช้

^๗ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๖/๑๕๓-๑๕๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑-๒๐๒.

^๘ ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓/๒๑, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๙.

^๙ ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔/๒๑, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๙-๓๐.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙/๒๑-๒๒, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙/๓๐-๓๑.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๐/๒๒-๒๓, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐/๓๑-๓๒.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๔ สวาคตาดัชนี หน้า ๕๒.

ความพินิจพิจารณาอย่างมีเหตุผล ไม่ทำไปด้วยความหลงมกมาย กระทำสิ่งที่ชอบธรรมไม่เกรงกลัว ต่อเหตุปัจจัยภายนอก ซึ่งจะทำให้ไม่ลู่ถึงความสำเร็จได้

๓.๒ การคบมิตร

มิตร เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีเป็น มิตฺต หมายถึง เพื่อน ผู้มีเชื้อชาติ ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ แยกเป็นมิตรแท้ ๔ จำพวก มิตรเทียม (มิตฺตปฏิรูป) ๔ จำพวก^{๑๒} คนรักคน, คนมีความเอื้อเฟื้อกัน^{๑๓}

มิตร ในบาลีหมายถึง เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน มีหลายบทด้วยกัน คือ

มิตฺต (มิท เสนเห+ต) วิเคราะห์ว่า มิทติ สเนหิตติ มิตฺโต ผู้รักใคร่กัน ชื่อว่า มิตตะ (อาเทศ ทุ เป็น ต). มโนติ ปกฺขิปตติ มิตฺโต ผู้คบหากัน ชื่อว่า มิตตะ (มิ ปกฺขิปเน+ต, ช้อน ต). อตฺตนิ ปรี มิทติ พนฺธตติ มิตฺโต ผู้ผูกพันกับญาติคนอื่นๆ ของตน ชื่อว่า มิตตะ (มิท พนฺธเน+ต, อาเทศ ทุ เป็น ต)^{๑๔}

วยส (วย+ส) วิเคราะห์ว่า วยสา ตฺลุโย วยโส ผู้เสมอกันด้วยวัย ชื่อว่า วยสะ. สพฺพการียสฺส สห วยตฺติ วา วยโส หรือผู้ไปพร้อมกันในการทำกิจทั้งปวง ชื่อว่า วยสะ (สทสทฺฐูปปท+วย คมเน+อ. อาเทศ สห เป็น ส, กลับ สวย เป็น วยส). ตฺลุยสฺมา วยสา อุโห เพื่อนทั้ง ๒ มีวัยเสมอกัน^{๑๕}

สหาย (สทสทฺฐูปปท+วย คมเน+อ) วิเคราะห์ว่า กิจฺเจสฺส สห อยตฺติ สหาโย ผู้ไปพร้อมกันในการกิจทั้งหลาย ชื่อว่า สหายะ (ลปสฺระหน้า, ทิฆะสฺระหลัง). ตสฺส เม สหาโย สฺหทโย สทฺโร อาลี อุปาสโก เพื่อนของเราใจดี มีศรัทธา เป็นอุบาสก^{๑๖}

สุทท, สุทฺทช (สุ+ททย) วิเคราะห์ว่า สุนฺทโร หทยเมตฺสสาติ สุทฺโท, สุทฺทชฺ ผู้มีใจดี ชื่อว่า สุททะ (ลป ย), และที่ชื่อว่า สุทฺทช (ลป อ ที่ ท, อาเทศ ทย เป็น ช, ช้อน ช). อุปการิ มิตฺโต สุทฺโท เวทิตฺพุโพ พิงฺทราปวํ สุททะ คือเพื่อนผู้มีอุปการะ^{๑๗}

สข (สท ปริสทเน+ข) วิเคราะห์ว่า ปริสทน์ อทฺฐสฺสนํ สขา ความไม่ปองร้ายกัน ชื่อว่า สขะ (ลป ทุ ที่สุดธาตุ). สมานโน ขฺยาโต ปตฺติโต วา สขา ผู้กล่าวหรือผู้พอใจเหมือนกัน ชื่อว่า สขะ (สมานสทฺฐูปปท+ขยา กลเน+อ, อาเทศ สมาน เป็น ส, ลป ยา, รูปสำเร็จอาเทศ ลี เป็น อา). กิสุธปรมา สขา, ภริยา ปรมา สขา ในโลกนี้ใครเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด ภรรยาเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด^{๑๘}

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๔.

^{๑๓} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๙.

^{๑๔} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๓.

^{๑๕} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๓.

^{๑๖} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๓.

^{๑๗} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๓.

^{๑๘} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๓-๔๔๔.

มิตร เป็นคำกลางๆ อันหมายถึง ผู้ที่รักใคร่ชอบพอกัน บรรดาญาติต่อกัน กล่าวคือมีความเมตตาทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ผู้กระทำต่อบุคคลอื่นเช่นนี้เรียกว่ามิตรแท้ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้มีเนื้อความกล่าวสั่งสอนให้บุคคลรู้จักแยกแยะที่จะคบคนดี และหลีกเลี่ยงที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับคนไม่ดี โดยแสดงให้เห็นลักษณะของบุคคลที่ควรคบหา และบุคคลที่ไม่ควรคบหาเป็นเพื่อน คุณลักษณะของมิตร วิเคราะห์ว่า สัพพคุยเหตุ นิมิตติ ปกขิปปิตติ มิตรโต. ผู้ปกปิดความลับของเพื่อน ชื่อว่ามิตร^{๑๙}

มิตรเทียมและมิตรแท้ มีกล่าวไว้ในลิงคาลกสูตร เป็นพระสูตรที่รวมการแสดงธรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวบ้านไว้มากมาย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องมิตรเทียมและมิตรแท้แก่ลิงคาลกมาณพ ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์

๓.๒.๑ มิตรเทียม ๔

มิตรเทียม เป็นมิตรปฏิรูป หรือ ปาปมิตร วิเคราะห์ว่า ยสส ปาปา ลามกา มิตรตา, โลปามิตโต ปาปมิตตสส ภาโว ปาปมิตตตา.^{๒๐} หมายถึง คนเทียมเป็นมิตรหรือคนปลอมเป็นมิตร คนประเภทนี้มีใช้มิตร เป็นเพียงมาแสดงตัวว่าเป็นมิตร มิตรเทียมเหล่านี้หากประสบกับไม่สมควรจะเข้าไปข้องเกี่ยวคบหาสมาคมด้วย ซึ่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นลักษณะของเพื่อนที่ไม่ดีคอยแสวงหาแต่ประโยชน์ หากเราไม่มีประโยชน์เพื่อนประเภทนี้จะตีตัวออกห่าง หากเรามีเรื่องเดือดร้อนเขาก็จะไม่สนใจมาช่วยเหลือ แต่จะรีบตีจากไม่คบหา

คน ๔ จำพวกที่เป็นมิตรเทียม มิใช่มิตรแท้ คือ

๑. อณฺณตตฺตฺโร อมิตฺโต มิตฺตปฏฺฐูปโก เวทิตฺตฺโพ หมายถึง คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว ฟังทราบ ว่า ไม่ใช้มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๒. วจฺปิรโม อมิตฺโต มิตฺตปฏฺฐูปโก เวทิตฺตฺโพ หมายถึง คนดีแต่พูด ฟังทราบ ว่า ไม่ใช้มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๓. อณฺุปปิยาภาณิ อมิตฺโต มิตฺตปฏฺฐูปโก เวทิตฺตฺโพ หมายถึง คนพูดประจบ ฟังทราบ ว่า ไม่ใช้มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๔. อปายสหาโย อมิตฺโต มิตฺตปฏฺฐูปโก เวทิตฺตฺโพ หมายถึง คนที่เป็นเพื่อนชักนำไปทางเสื่อม ฟังทราบ ว่า ไม่ใช้มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม^{๒๑}

คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เป็นมิตรเทียม มิใช่มิตรแท้ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. อณฺณตตฺตฺโร โหติ หมายถึง เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

^{๑๙} พระอัครวงศ์เถระ, สัททนีติธามาลา, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศิศึกษาพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔๓-๔๔๔.

^{๒๐} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๗๐/๓๒.

^{๒๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๔/๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

๒. **อุปเปณ พหุมิจจติ** หมายถึง เสียหน่อย ประราภจะไ้มาก
๓. **ภยสส กิจจํ กโรติ** หมายถึง เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน
๔. **เสวติ อตถการณา** หมายถึง คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์^{๒๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรเทียมลักษณะแรก เรื่องอัญญาตถุกรรมิตร คือมิตรที่เป็นคนปอกลอก คิดจะเอาของเพื่อนฝ่ายเดียว มีลักษณะโทษ ๔ ประการนี้ไว้ในอุเปนทวิเชียรฉันท์ จำนวน ๑๖ บท*

คนดีแต่พูด เป็นมิตรเทียม มิใช่มิตรแท้ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. **อติเตน ปฏิสนุณรติ** หมายถึง กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว
๒. **อนาคเตน ปฏิสนุณรติ** หมายถึง กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง
๓. **นิรตถเกน สงฺคณฺหาติ** หมายถึง สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้
๔. **ปัจจุปปนเนสุ กิจฺเจสุ พยฺสนํ ทสฺเสติ** หมายถึง เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง^{๒๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรเทียมลักษณะที่ ๒ เรื่องวชิปรมมิตร คือมิตรที่เป็นคนดีแต่พูด มีลักษณะโทษ ๔ ประการนี้ไว้ในอุปชาติฉันท์ จำนวน ๑๔ บท**

คนพูดประจบ เป็นมิตรเทียม มิใช่มิตรแท้ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. **ปาปกมฺมปิสุส อนุชานาติ** หมายถึง เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม
๒. **กฺลฺยาณปิสุส อนุชานาติ** หมายถึง เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม
๓. **สมมุขาสฺส วณฺณํ ภาสติ** หมายถึง สรรเสริญต่อหน้า
๔. **ปรมมุขาสฺส อวณฺณํ ภาสติ** หมายถึง นินทาลับหลัง^{๒๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรเทียมลักษณะที่ ๓ เรื่องอนุปิยภาณมิตร คือมิตรที่เป็นคนหัวประจบ มีลักษณะโทษ ๔ ประการนี้ไว้ในสุมุขฉันท์ จำนวน ๑๖ บท***

^{๒๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๕/๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗-๒๐๘.

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๐ อุเปนทวิเชียรฉันท์ หน้า ๑๐.

^{๒๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๖/๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘.

** คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๑ อุปชาติฉันท์ หน้า ๘๖.

^{๒๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๗/๑๖๑-๑๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘.

*** คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๒ สุมุขฉันท์ หน้า ๔๗.

คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเลื่อม เป็นมิตรเทียม มิใช่มิตรแท้ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. สุราเมรยมชชปมาทฏฐานานุโยโค สหาโย โหติ หมายถึง เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท
๒. วิกาลวิสาขาจริยานุโยโค สหาโย โหติ หมายถึง เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน
๓. สมชชชาภิจรณ สหาโย โหติ หมายถึง เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูมหรสพ
๔. ชุตปปมาทฏฐานานุโยโค สหาโย โหติ หมายถึง เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๒๕}

สุดท้ายแห่งพระธรรมเทศนาพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสคาถาประพันธ์สรุปมิตรเทียมไว้ว่า

บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ

- (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว (๒) มิตรดีแต่พูด
 - (๓) มิตรพูดประจบ (๔) มิตรชักนำในทางเลื่อม บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว
- พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสีย ฉะนั้น^{๒๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรเทียมลักษณะที่ ๔ กล่าวถึงอบายสหาย คือมิตรที่เป็นคนชวนฉิบหาย มีลักษณะโทษ ๔ ประการนี้ไว้ใน **โทระกะฉันท์** จำนวน ๑๖ บท*

๓.๒.๒ มิตรแท้ ๔

มิตรแท้ เรียกว่า กัลยาณมิตร วิเคราะห์ว่า กุลยาณา มิตตา อสุสาติ กุลยาณมิตโต, ตสส ภาวो กุลยาณมิตตตา.^{๒๗} หมายถึง มิตรที่มีความจริงใจ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รักใคร่ประนีประนอม ถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อนที่ดีนั้นคือเพื่อนที่มีความจริงใจ แม้ชีวิตก็สามารถสละให้เพื่อนได้ เพื่อนเช่นนี้หาได้ยาก ควรที่เราจะคบหาเป็นเพื่อน

มิตรแท้ ในบาลีหมายถึง เพื่อนสนิท มิตรแท้ และเพื่อนที่คบกันมานาน มี ๒ บท คือ

สมภุตต (สพฺพสทฺทูปปท+ภช เสวาย+ต) วิเคราะห์ว่า สพฺพกาลํ ภชตฺติติ สมภุตโต เพื่อนที่คบกันมาตลอดกาลทั้งปวง ชื่อว่า สัมภัตตะ (อาเทศ สพฺพ เป็น ส, ลงนคิตาอาคม, อาเทศนคิตาเป็น ม,

^{๒๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๑๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๒๐๔-๒๐๕.

^{๒๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๑๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔-๒๕๕/๒๐๔-๒๐๕.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๓ โทระกะฉันท์ หน้า ๔๗-๔๘.

^{๒๗} อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๗๑/๗๓.

ลบ ช ที่สุดธาตุ, ช้อน ต). สนธิภูโจ จ โหตุ สมกตโต จ อาลปิโต มีทั้งเพื่อนที่เพิ่งคบหากัน เพื่อนที่คบกันมานาน และเพื่อนสนทนา^{๒๘}

ทพหमितฺต (ทพห+मितฺต) วิเคราะห์ว่า ทพฺโห ถิโร มิตฺโต ทพหमितฺโต เพื่อนที่มั่นคง ชื่อว่า ทพหमितตะ. สมกตโตติ ทพหमितฺโต บทว่า สมกตโต คือเพื่อนสนิท^{๒๙}

องค์ประกอบของมิตรแท้ มี ๓ ประการ คือ

๑. ให้สิ่งทีให้ได้ยาก
๒. ช่วยทำสิ่งทีทำได้ยาก
๓. อดทนต่อสิ่งทีทนได้ยาก^{๓๐}

คน ๔ จำพวกทีเป็นมิตรมีใจดี (มิตรแท้) คือ

๑. อุปการโก มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพ หมายถึง มิตรมีอุปการะ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๒. สมานสุขทุกฺโข มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพ หมายถึง มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๓. อดตฤขายี มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพ หมายถึง มิตรแนะนำประโยชน์ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี
๔. อนุกมฺปโก มิตฺโต สุหโต เวทิตพฺโพ หมายถึง มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี^{๓๑}

มิตรมีอุปการะ เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ปมตตํ รกฺขติ หมายถึง ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ปมตตสฺส สํปาเตยฺยํ รกฺขติ หมายถึง ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. ภัตตสฺส ปฏิสรรณํ โหติ หมายถึง เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. อุปฺปนฺเนสุ กิจฺจกรณียेषฺสุ ตทฺทิตฺตุนํ โภคํ อนุปฺปเทติ หมายถึง เมื่อมีกิจทีจำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยเฝ้าทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ทีต้องการในกิจนั้น^{๓๒}

^{๒๘} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๔.

^{๒๙} อภิธาน. ๓๔๖/๔๔๔.

^{๓๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๖/๓๘๕.

^{๓๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๐/๑๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙-๒๑๐.

^{๓๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๑/๑๖๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๐๙-๒๑๐.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรแท้ลักษณะแรก เรื่องอุปการะมิตร คือมิตรอุปการะ เป็นมิตรที่มีคุณค่าควรแก่การคบค้าสมาคม มีคุณลักษณะ ๔ ประการ ไว้ใน **สาลินีฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. **คุยมุสส อาจิขุติ** หมายถึง บอกความลับแก่เพื่อน
๒. **คุยมุสส ปริคูหิต** หมายถึง ปิดความลับของเพื่อน
๓. **อาปทาสุ น วิชหิต** หมายถึง ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๔. **ชีวิตปัสส อตถาย ปริจุตฺโต โหติ** หมายถึง แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้^{๓๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรแท้ลักษณะที่ ๒ เรื่องสมานสุขทุกขมิตร คือมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีคุณลักษณะ ๔ ประการ ไว้ใน **ธาดุมมิตสาฉันท** จำนวน ๑๖ บท**

มิตรแนะนำประโยชน์ เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. **ปาปา นิวาเรติ** หมายถึง ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. **กลยาณ นิวาเรติ** หมายถึง แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. **อสุสุตฺ สาเวติ** หมายถึง ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๔. **สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิขุติ** หมายถึง บอกทางสวรรค์ให้^{๓๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรแท้ลักษณะที่ ๓ เรื่องอรรถอขายมิตร คือมิตรแนะนำประโยชน์ มีคุณลักษณะ ๔ ประการ ไว้ใน **สุรสะสิริฉันท** จำนวน ๑๖ บท***

มิตรมีความรักใคร่ เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. **อกเวนสฺส น นนฺทติ** หมายถึง ไม่พอใจความเลื่อมของเพื่อน
๒. **ภเวนสฺส นนฺทติ** หมายถึง พอใจความเจริญของเพื่อน
๓. **อวณฺณํ ภณมานํ นิวาเรติ** หมายถึง ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๔ สาลินีฉันท หน้า ๔๔-๔๕.

^{๓๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๒/๑๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๕ ธาดุมมิตสาฉันท หน้า ๔๙-๕๐.

^{๓๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๓/๑๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐-๒๑๑.

*** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๖ สุรสะสิริฉันท หน้า ๕๐-๕๑.

๔. **วณฺณ ภณมานํ ปลฺลสฺติ** หมายถึง สันนิษฐานคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๓๕}

สุดท้ายแห่งการแสดงธรรมพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสพระคาถาประพันธ์สรุปไว้ว่า

บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหาด้วยความจริงใจ เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อก ฉะนั้น

บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้^{๓๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์มิตรแท้ลักษณะที่ ๔ เรื่องอนุกรมมิตร คือมิตรมีน้ำใจหรือมิตรผู้มีความรักใคร่เอ็นดู มีคุณลักษณะ ๔ ประการ ไว้ใน **รโถทธาณันท์** จำนวน ๑๖ บท*

๓.๓ ศีล ๕

ศีล เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีเป็น **สีล** หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๓๗} การสำรวม, ความสำรวม, วัตรอันงาม^{๓๘}

คำว่า **เบญจศีล** แผลงมาจากคำบาลีว่า ปญจ สีลานิ หรือ ปญจสีลํ แยกเป็น ๒ คำ คือ คำว่าเบญจ ซึ่งแปลว่า ห้า กับคำว่า ศีล รวมเป็นคำว่า เบญจศีล แปลตรงตัวว่า ศีล ๕ ข้อ

สีล (สีล สมาธิ+อ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ, ประกติ วิเคราะห์ว่า จิตต์ สีลติ สมาทหิตเอนาติ สีลํ, สมาธินิโยม สภาวะที่ทำให้จิตสงบ ชื่อว่าสีละ ได้แก่สมาธิ^{๓๙}

^{๓๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๔/๑๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๑.

^{๓๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๖๓-๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๗ รโถทธาณันท์ หน้า ๕๑-๕๒.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๕.

^{๓๘} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๔๙.

^{๓๙} อภิธาน. ๑๗๔/๒๔๐.

สีล (ลี พนธเน+ล) ศีล. ลีโนติ จิตตเมเตนาติ สีลํ ศีลเครื่องผูกจิต ชื่อว่าสีละ (ทีฆะ อี เป็นอี). จิตตํ สมาทหติ เอเตนาติ สีลํ ศีลเครื่องยังจิตให้ตั้งมั่น ชื่อว่าสีละ (สีล สมาธิมุทิต+อ). กุสลธมเม สีเลนาติ อุปาธเรนาติ เอเตนาติ สีลํ ศีลเครื่องทรงไว้ซึ่งกุศลธรรม ชื่อว่าสีละ (สีล อุปาธเรณ+อ)^{๔๐}

ศีล ๕ ข้อนี้ ในบาลีชั้นเดิม (พระไตรปิฎก, พุทธพจน์) ส่วนมากเรียกว่า ลิกขาบท ๕ (ข้อปฏิบัติในการฝึกตน) บ้าง ธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล คือ เป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่า เบญจศีล ที่มาในพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอุปทานและพุทธวงศ์ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น นิจศีล (ศีลที่ควรหัดสักระวังรักษาเป็นประจำ) บ้าง ว่าเป็น มนุษยธรรม (ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์) บ้าง^{๔๑}

เบญจศีล ประกอบด้วย

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้)
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฏานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท)^{๔๒}

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเบญจศีลโดยนัยต่างๆ ดังนี้

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกอยู่ครองเรือนอย่างไม่แก่วักล้า ๕ ประการ ได้แก่ การล่งละเมิดศีล ๕ และทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกอยู่ครองเรือนอย่างแก่วักล้า ๕ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **วิสารทสูตร**^{๔๓}

ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกตกนรกและขึ้นสวรรค์ ฝ่ายละ ๕ ประการ ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกตกนรก ได้แก่ การล่งละเมิดศีล ๕ ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกขึ้นสวรรค์ มีนัยตรงกันข้าม พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **นिरยสูตร**^{๔๔}

^{๔๐} อภิธาน. ๔๓๐/๕๓๖.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๔๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๕/๒๐๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓ และ อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๑/๑๙๒, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๗๘-๒๘๘.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๒/๑๙๒, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๘๘-๒๘๙.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๓/๑๙๓, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๓/๒๘๙.

ภัยเวร* อันหมายถึงการล่วงละเมิดศีล ๕ ว่า อุบาสกผู้ละภัยเวร ๕ ประการไม่ได้ ชื่อว่าผู้ทุศีล และจะไปเกิดในนรก ส่วนอุบาสกผู้ละภัยเวร ๕ ประการได้ชื่อว่าผู้มีศีล และจะไปเกิดในสุคติ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **เวรสูตร**^{๔๕}

สุดท้ายแห่งการแสดงธรรมพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสพระคาถาประพันธ์สรุปไว้ว่า

นรชนใดในโลกฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ คบชู้กับภรรยาของผู้อื่น
พูดเท็จ และหมกมุ่นในการดื่มสุราและเมรัย

นรชนนั้นละเวร ๕ ประการไม่ได้ เราเรียกว่า ‘ผู้ทุศีล’ เขามี
ปัญญาทึบ ตายไปแล้วย่อมไปเกิดในนรก

นรชนใดในโลกไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้กับภรรยาของ
ผู้อื่น ไม่พูดเท็จ และไม่หมกมุ่นในการดื่มสุราและเมรัย

นรชนนั้นละเวร ๕ ประการได้ เราเรียกว่า ‘ผู้มีศีล’ เขาผู้มี
ปัญญา ตายไปแล้วย่อมไปเกิดในสุคติ^{๔๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องศีล ๕ นี้ไว้ใน **ภททิภาณน** จำนวน ๑๖ บท**

๓.๔ อปายมุข ๖

อปายมุข มาจากภาษาบาลี คำว่า อปายมุข แยกเป็น อปาย และ มุข

อปาย หมายถึง โลกปราศจากความเจริญ วิเคราะห์ว่า อโยโต อโยโคตติ อโยโย. ลป คต แล้วกลับบท. โลกอันไปปราศจากความเจริญ คือปราศจากความสุข วิเคราะห์ว่า อโยโต สุขโต อโยโคตติ อโยโย. โลกมีความเจริญไปปราศแล้ว, ประเทศมีความเจริญไปปราศแล้ว วิเคราะห์ว่า อโยโต ปาโย ยสฺมา โส อโยโย. โลกไม่มีความเจริญ, ประเทศไม่มีความเจริญ. วิเคราะห์ว่า นตฺถิ ปาโย เอตฺถาติ อโยโย. ความเสื่อม ความฉิบหาย วิเคราะห์ว่า น ปาโย อโยโย.^{๔๗} สุขานํ วา อายสฺส อภาวา อโยโย. ชื่อว่า อปายเพราะไม่มีความสุขความเจริญ^{๔๘}

* **ภัยเวร** แยกเป็น **ภัย** หมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตสะดุ้ง, **เวร** หมายถึง อกุศลกรรมและบุคคลผู้ก่อเวร (อ. จ.ปญจก.อ. ๓/๑๗๔/๖๗).

^{๔๕} อ.จ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๔/๑๙๓-๑๙๔, อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๔/๒๙๐-๒๙๒.

^{๔๖} อ.จ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๔/๑๙๓-๑๙๔, อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๔/๒๙๐-๒๙๒.

^{๔๗} ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๑๙ ภททิภาณน หน้า ๕๓.

^{๔๘} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๔๙} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๑๖๗, อ.จ.ฉก.ก.ฎีกา (บาลี) ๓/๒-๓/๑๐๖.

มุข หมายถึง อวัยวะเป็นแดนไหลออกแห่งน้ำลาย, ปาก, หน้า, ช่อง, ทาง, อุบาย, เหตุ, ที่แรก, เบื้องต้น, หัวข้อ วิเคราะห์ว่า มุนฺติ เอเตนาติ มุข. มุ พนฺธเน, โข หิตสฺย มุขติ เอเตนาติ วา มุข. มุข ปวตฺติย, อ.^{๔๙}

ดังนั้น **อบายมุข** หมายถึง ช่องทางของความเสื่อม เหตุเครื่องฉิบหาย เหตุย่อยยับแห่ง โภคทรัพย์ ทางแห่งความพินาศ^{๕๐} สถานที่ๆ ปราศจากความสุข ชื่อว่าอบาย หรือชื่อว่าอบายมุข เพราะเป็นปากเป็นทางแห่งความเสื่อม วิเคราะห์ว่า อเปฺนติ อปคฺจณฺติ, อเปติ วา เอเตหิติ อปายา, อปายานํ, อปายา เอว วา มุขานิ ทวารานิติ อปายมุขานิ.^{๕๑}

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอบายมุข ๖ แก่ลิงคาลกมาณพ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ขณะที่เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ ไว้ในลึงคาลกสูตร ว่า

อบายมุข ๖ ประการ คือ

๑. **สุราเมรยมชชปมาทญฺจานานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๒. **วิกาลวิสิขาริยานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกชอกชอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๓. **สมชฺชชกิริณํ โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๔. **ชุตปปมาทญฺจานานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๕. **ปาปามิตฺตานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๖. **อาลสฺยานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ** หมายถึง การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย^{๕๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์อบายมุข ๖ เหตุฉิบหายหรือหนทางแห่งความเสื่อม ความพินาศย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ ๖ ประการนี้ไว้ใน**จิตรปทาฉันท** จำนวน ๑๐ บท*

^{๔๙} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๐.

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๗.

^{๕๑} ที.ปา.ฐีกา (บาลี) ๒๔๔/๑๕๙.

^{๕๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓ จิตรปทาฉันท หน้า ๓๙-๔๐.

สาเหตุแห่งความพินาศอันนำมาซึ่งความฉิบหาย ๖ ประการนี้ หากใครปฏิบัติตามถือว่า ตั้งอยู่ในความประมาท หากใครละเว้นการปฏิบัติได้ ก็จะประสบแต่ความสุขและความเจริญรุ่งเรือง ตลอดชีวิต

โทษแห่งสุราเมรัย ๖ ประการ

การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. สนธิฏฐิกา ธนชานี คือ เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๒. กลหปฺปวทุณฺนี คือ ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. โรคนํ อายตน์ คือ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
๔. อภิตติสณฺชนี คือ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
๕. ทิริโกปนิทสฺสนี คือ เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย
๖. ปณฺณาย ทพฺพลิกฺรณฺนี หมายถึง เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๕๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งสุราเมรัย ๖ ประการนี้ไว้ในวิชชุมมालาฉันท์ จำนวน ๑๐ บท* ดังนั้นปวงชนทั้งหลายเมื่อล่วงรู้ภัยอันเกิดจากการเสพสุราแล้วจงหลีกเลี่ยงให้ไกล แล้วชีวิตจะเป็นสุข

โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. อตฺตปิสุส อคฺคฺโต อรฺกฺขิตฺ โหติ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตน
๒. ปุตฺตทาโรปิสุส อคฺคฺโต อรฺกฺขิตฺ โหติ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
๓. สาปเตยฺยปิสุส อคฺคฺตํ อรฺกฺขิตํ โหติ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. สงฺกโย จ โหติ เตสุ เตสุ จาเนสุ หมายถึง เป็นที่สงสัย (ถูกสงสัยว่าเป็นผู้ทำกรรมชั่วทั้งที่ไม่มีส่วนในกรรมชั่วนั้น) ของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ
๕. อฏฺตวจนญจ ตสฺมี รุหฺติ หมายถึง มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
๖. พหฺนญจ ทฺกฺขมฺมานํ ปฺรฺกฺขิตํ โหติ หมายถึง ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง^{๕๔}

^{๕๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๘/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๔ วิชชุมมालาฉันท์ หน้า ๔๐-๔๑.

^{๕๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๘/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการนี้ไว้ใน**มาณวะกะฉันท** จำนวน ๑๑ บท* เมื่อทุกคนมองเห็นโทษเช่นนี้แล้ว จงละเว้นแล้วชีวิตจะเป็นสุข

โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ

การเที่ยวดูมหรสพ มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. กว นจจ คือ มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น)
๒. กว คีต คือ มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)
๓. กว วาทิต คือ มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)
๔. กว อุกขาน คือ มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)
๕. กว ปาณิสสร คือ มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)
๖. กว กุมภณ คือ มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)^{๔๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการนี้ไว้ใน**ทลมุขีฉันท** จำนวน ๒๒ บท** การเที่ยวดูมหรสพที่กล่าวมาทั้ง ๖ ประการข้างต้นนี้ ย่อมเป็นเหตุทำให้การทำงานเสื่อมเสีย เพราะใจกังวลคอยคิดจ้องแต่จะไป ทำให้เสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น

โทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ

การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. ขย เวร ปสวติ คือ ผู้ชนะย่อมก่อเวร
๒. ชโน วิตุตมฺนุโสจติ คือ ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป
๓. สนฺทิจฺจิกา ธนชานิ คือ เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๔. สภาคตฺสส วจนํ น รุหติ คือ ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
๕. มิตฺตามจฺจานํ ปรีฏโต โหติ คือ ถูกมิตรอำมาตย์*** ดูหมิ่น

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๕ มาณวะกะฉันท หน้า ๔๑.

^{๔๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๐/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๖ ทลมุขีฉันท หน้า ๔๒.

*** **มิตรอำมาตย์** แยกอธิบายได้ดังนี้ **มิตร** หมายถึง คนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกันและกันได้ ส่วน**อำมาตย์** หมายถึง เพื่อนร่วมงาน (ส.ม.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๓).

๖. อาวาหวิเวกานัน อปฺปติโต โหตุ อภฺขรุตโต อยํ ปุริสบุคคล นาลํ ทารภณาย คือ ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้^{๕๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งการเล่านการพนัน อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการนี้ไว้ใน **รุมะวตฺติฉนฺท์** จำนวน ๑๑ บท*

โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ

การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. เย ธุตตา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. เย โสณฺหา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. เย ปิปาสา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. เย เนกติกา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
๕. เย วญฺจนิกา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. เย สาทสิกา ตฺยาสุส มิตฺตา โหนฺติ ชื่อว่า เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๕๗}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการนี้ไว้ใน **อุปฺปฐฺฐิตาฉนฺท์** จำนวน ๑๕ บท**

โทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ

การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน มีโทษ ๖ ประการ คือ

๑. อติสฺตฺนฺติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน
๒. อติอุณฺหนฺติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน
๓. อติสายนฺติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘เวลาเย็นเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน
๔. อติปาโตติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘เวลายังเช้าเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน
๕. อติฉาโตสฺมิตฺติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน
๖. อติธาโตสฺมิตฺติ กมฺมํ น กโรติ คือ มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำงาน

^{๕๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๑/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๗ รุมะวตฺติฉนฺท์ หน้า ๔๒-๔๓.

^{๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๒/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๘ อุปฺปฐฺฐิตาฉนฺท์ หน้า ๔๓-๔๔.

เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น
ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป^{๕๔}

สุดท้ายแห่งการแสดงธรรมพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสพระคาถาประพันธ์
สรุปอบายมุขไว้ว่า

เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนดีแต่พูดก็มี เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น
ผู้ใดเป็นเพื่อนได้ ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อนแท้

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้
กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย
(๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมารยาทและความประพฤติชั่ว
ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ จากโลกนี้และจากโลกหน้า

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ (๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง
(๒) นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง (๔) นอนหลับในกลางวันเที่ยวกลาง
คืน (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

ผู้ใดเล่นการพนัน ดื่มสุรา ล่วงละเมิดหญิงผู้เป็นที่รักเสมอ
ด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คนเลว และไม่คบหาคนเจริญ ผู้นั้นย่อมเสื่อม
เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น

ผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์ ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ
ผู้นั้นจักจมลงสู่หน้เหมือนก้อนหินจมน้ำ จักทำความมัวหมองให้แก่ตน
ทันที

คนชอบนอนหลับในกลางวัน ไม่ลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนัก
เลงขี้เมาประจำ ไม่สามารถครองเรือนได้

ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลย หนุ่มสาวที่ละทิ้งการงาน
โดยอ้างว่า ‘เวลานี้หนาวเกินไป เวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป’
เป็นต้น

ส่วนผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษ ไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อน
ยิ่งไปกว่าหญ้า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข^{๕๕}

^{๕๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕-๒๐๗.

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙-๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕-๒๐๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์โทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการนี้ไว้ใน **อินทวิเชียรฉันท** จำนวน ๑๖ บท* การกระทำเช่นนี้ เป็นสาเหตุให้โรคทรัพย์ ไม่ออกงอกขึ้น มีแต่หมดสิ้นไป

๓.๕ กุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ ภาษาบาลีเป็น กุสลกมมบถ มาจากคำ ๓ คำ คือ กุสล+กมม+บถ

กุศล หมายถึง ความดี ความงาม สิ่งที่ดี สิ่งที่ชอบ ความสบาย บุญ กุศล วิเคราะห์ว่า กุเส กิเลส ลูนาติติ กุสล^{๖๐}

กรรม หมายถึง การกระทำ, การงาน (ของชีวิต) วิเคราะห์ว่า กรรม กมม. กโรติ เอเตนาติ กมม. กโรติ อิฏฐานิฏฐ ผลานิ เอเตนาติ กมม. กรียตติติ กมม^{๖๑}

บถ หมายถึง ทาง, หนทาง หรือเส้นทาง วิเคราะห์ว่า ปถติ เอตถาติ ปโถ. ปถติ อเนนาติ วา ปโถ. อุปปนกิจจกกิจเจติ ชเนติ ปถียตติติ วา ปโถ.^{๖๒}

ดังนั้น **กุศลกรรมบถ** หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไป สู่สุดดี^{๖๓} หนทางแห่งการกระทำที่ดีหรือเส้นทางของผู้ฉลาด กล่าวคือ หนทางชีวิตของพุทธศาสนิกชน^{๖๔} ทางแห่งกรรมอันเป็นกุศล กรรมอันเป็นคลองอันเป็นกุศล ทางแห่งการสร้างความดี กุศลกรรมบถ ชื่อธรรมสำหรับสร้างความดี มี ๑๐ อย่าง คือ กายสุจริต ๓ วาสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓^{๖๕}

กุศลกรรมบถหมวดนี้ ในบาลีเรียกชื่อหลายอย่าง เช่น ธรรมจริยา (ความประพฤติธรรม) บ้าง โสโลย (ความสะอาดหรือเครื่องชำระตัว) บ้าง อริยธรรม (อารยธรรม, ธรรมของผู้เจริญ) บ้าง อริยมรรค (มรรคอันประเสริฐ) บ้าง ลัทธิธรรม (ธรรมดี, ธรรมแท้) บ้าง ลัทธิธรรม (ธรรมของ ลัทธิบุรุษ) บ้าง ฯลฯ^{๖๖}

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๙ อินทวิเชียรฉันท หน้า ๔๔-๔๕.

^{๖๐} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๒

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๓๓.

^{๖๔} สุจริต สงสกุล, **วิชาธรรม ชั้นกลาง ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐.

^{๖๕} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๑.

กุศลกรรมบท ๑๐^{๖๗}

กุศลกรรมที่เป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๑๐ โดยแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ตามวิธีที่ทำ คือ กายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ ดังนี้

กายกรรม คือ การประพฤติธรรมทางกาย มี ๓ จำพวก คือ

๑. **ปาณาติปาตา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธ และคัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๒. **อทินนาทานา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปล้ำใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

๓. **กาเมสุ มิจฉาราวา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของญาติที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้สตรีที่บุรุษสมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

วชิกรรม คือ การประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ จำพวก คือ

๑. **มุสาวาทา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุรุษนั้นไม่รู้ ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จ ทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบัง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบัง เพราะเหตุคือเห็นแก่อำมิสเล็กน้อยบ้าง

๒. **ปิสุณาย วาจา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพเลียดเพเลียดต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

๓. **ผรุสวาทา เวรมณี** (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

^{๖๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๓๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑-๔๓๒, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๖๖-๓๖๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘ และ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๖/๓๙๗-๓๙๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๖/๔๘๓-๔๘๕.

๔. **สัมพัปปลาปา เวรมณี** (เจตนาถว้นจากการพูดเพื่อเจ้า) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้า คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

มโนกรรม คือ การประพฤติธรรมทางใจ มี ๓ จำพวก คือ

๑. **อนภิชฌา** (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ‘ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’

๒. **อพยาบาท** (ความไม่คิดร้าย) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ‘ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด’

๓. **สัมมาทิฐิ** (ความเห็นชอบ) หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสัมมาทิฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอบปาติกลัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก’

สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความประพฤติสม่าเสมอ คือ ความประพฤติธรรมเป็นเหตุ อย่างนี้

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกุศลกรรมบถโดยนัยต่างๆ ดังนี้

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ หมายถึง ธรรมที่เป็นทางหลักเลี้ยง เป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้มีกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน**ปริกขมานสูตร**^{๖๔}

วิธีทำตัวให้เกิดความสะอาดแก่นายจุนทกัมมารบุตรตามทรรคนะของพระอริยะ คือ ความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง ความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง และความสะอาดทางใจ ๓ อย่าง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เป็นวิธีการทำตัวให้สะอาดทั้งยังเป็นเหตุให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน**จุนทสูตร**^{๖๕}

อกุศลกรรม ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เกิดในนรก และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงต่างกันแต่เพียงบุคคลที่ทรงยกขึ้นแสดงประกอบเท่านั้น ไว้ใน**ปฐมนिरยสัคคสูตร**^{๖๖} **ทุติยนिरยสัคคสูตร**^{๖๗} **มาตุคามสูตร**^{๖๘} และ**อุปาลิสูตร**^{๖๙}

^{๖๔} ฎรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๕/๒๑๕-๒๑๖, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๕/๓๑๔.

^{๖๕} ฎรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๖-๒๑๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๕-๓๑๖.

^{๖๖} ฎรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๑/๒๓๔-๒๓๖, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๖-๓๔๘.

^{๖๗} ฎรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๒/๒๓๖-๒๓๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๒/๓๔๘-๓๔๙.

^{๖๘} ฎรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๓/๒๓๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๓/๓๔๙.

ธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นผู้ไม่แก่ล้าและธรรมเป็นเหตุให้เป็นผู้แก่ล้า หมายถึง อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ สำหรับผู้ครองเรือน พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **วิสารทสูตร**^{๓๔}

ความกระเลื่อกระสน หมายถึง อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่ว่าเป็นเหตุแห่งความกระเลื่อกระสน เพราะส่งผลให้มีคติคต มีอุปคต คือให้เกิดในนรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ว่าเป็นเหตุแห่งความไม่กระเลื่อกระสน คือส่งผลให้มีคติมีอุปคตตรง ได้แก่เกิดเป็นคนมีสุข หรือเกิดเป็นคนมีตระกูลสูงตามกฎแห่งกรรม พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **สังสัปติปริยายสูตร**^{๓๕}

กรรมที่ลัตว์เจตนาสั่งสม หมายถึง อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการที่ลัตว์ทำด้วยอกุศลเจตนา และกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่ลัตว์ทำด้วยกุศลเจตนา กรรมที่ทำด้วยอกุศลเจตนาส่งผลให้ได้รับทุกข์ คือไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนกรรมที่ทำด้วยกุศลเจตนา ส่งผลให้ได้รับสุข คือไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ใน **ปฐมสังยุตตนิคคตสูตร**^{๓๖} และ **ทุติยสังยุตตนิคคตสูตร**^{๓๗}

กุศลกรรมบถคือศีลอีกระดับหนึ่ง การรักษากุศลกรรมบถ หมายถึง การรักษาศีล คือ การตั้งเจตนางดเว้นจากการทำความชั่วความผิดตั้งท่านบัญญัติไว้เป็นสิ่งที่ตั้งใจงดเว้น ตั้งใจเว้น ตั้งใจไม่ทำอีก ต้องมีเจตนาคือความตั้งใจกำกับไว้เสมอ ไม่ใช่เพราะมีเหตุอื่นบังคับตน จึงไม่ทำความผิด แต่ไม่ทำเพราะตนเองได้ตั้งใจไว้ว่าจะงดเว้น ความตั้งใจดังกล่าวทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า เวรมณี* หรือ วิรติ แปลว่า เว้น หมายถึง เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากทุจริตหรือความประพฤติชั่ว

วิรติ^{๓๘} มี ๓ ประการ คือ

๑. สัมปัตตวิรติ แปลว่า การเว้นสิ่งทีประจวบเฉพาะหน้า หมายถึง การเว้นโดยมิได้ตั้งใจไว้ก่อน การเว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า หรือการเว้นได้ทั้งทีประจวบโอกาส คือ ไม่ได้ตั้งใจงดเว้นไว้ก่อน ไม่ได้สมานานศีลหรือสิกขาบไว้เลย แม้เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่ว นึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่าตนมีชาติตระกูล วย หรือคุณูปการอย่างนี้ ไม่สมควรกระทำการชั่วเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสียได้ ไม่ทำผิดศีลหรือกล่าวเป็นรูปธรรม เช่น เมื่อพบลัตว์ที่เป็นอาหารซึ่งสามารถจะฆ่าได้ง่ายๆ แต่ไม่ฆ่า พบทรัพย์สินของผู้คนที่อาจหยิบฉวยเอาได้ แต่ไม่หยิบเอา หรือพบคู่ครองของผู้อื่นยั่ววนชวนเชิญให้ล่วงละเมิด

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๔/๒๓๘, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๔/๓๕๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๕/๒๓๘, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๕/๓๕๒-๓๕๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๖/๒๓๘-๒๔๑, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๓-๓๕๖.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๗/๒๔๑-๒๔๕, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๗-๓๖๒.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑๘/๒๔๖-๒๔๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๘/๓๖๒-๓๖๓.

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๓๓ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ เวรมณี แปลว่า “เจตนาที่ทำให้เว้น” หรือ “เจตนาที่ตรงข้าม” เมื่อจะแปลให้เต็มความ จึงควรแปลว่า “การกระทำที่ว่างจากการคิดเบียดเบียน” หรือ “การกระทำที่ตรงข้ามกับการเบียดเบียนชีวิต” ดังนี้ เป็นต้น

^{๓๘} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๑๒๓-๑๒๔, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๖๗/๙๖-๙๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๘/๒๑๖-๒๑๗, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑-๑๕๒ และ ม.ม.ฐีกา (บาลี) ๑/๘๘/๓๘๑.

ทางเพศ แต่ไม่ทำ เป็นต้น ทั้งนี้แม้ว่าตนจะไม่ได้ปฏิญาณไว้ก่อนว่าจะไม่ทำอย่างนั้น แต่ก็งดเว้นได้ด้วย หิริโอตตปปะหรือความสำนึกผิดชอบชั่วดีของตน จัดเป็นวิริติของคนทั่วไป

๒. สมาทานวิริติ แปลว่า การเว้นด้วยการสมาทาน หมายถึงการเว้นโดยการตั้งใจและ ปฏิญาณไว้ก่อน คือ ตนได้ตั้งใจแน่วแน่ไว้ก่อน โดยได้รับศีลคือสมาทานสิกขาบทไว้แล้ว งดเว้นตามที่ได้ สมาทานนั้น เช่น ไม่พูดปดเพราะได้รับศีลข้อไม่พูดปดไว้ก่อนแล้ว เป็นต้น จัดเป็นวิริติของพระภิกษุ สามเณร อุบาสกอุบาสิกา ซึ่งสมาทานศีลอยู่เสมอ

๓. สมุจเฉทวิริติ หรือ เสตฺตฺมาตวิริติ แปลว่า การเว้นด้วยตัดขาด หรือการเว้นดุจชัก สะพานตัดตอนเสียทีเดียว หมายถึงการเว้นได้แบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด คือ เป็นผู้ที่มีจิตใจสูงเกินกว่าจะ คิดทำชั่วนั้นๆ เป็นการงดเว้นโดยอัตโนมัติ งดเว้นโดยสิ้นเชิงเพราะเห็นโทษโดยประจักษ์ ได้แก่การงดเว้น ความชั่วของพระอริยบุคคลทั้งหลาย อันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่ว นั้นๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย ในกรณีนี้ที่ขอบเสพสุรา แต่ ถูกแพทย์สั่งให้งดเสพเพราะจะเป็นอันตรายต่อร่างกายถึงอาจเสียชีวิต จึงงดเว้นไม่เสพสุราอีกต่อไป ด้วยความจำใจ อย่างนี้ไม่จัดเป็นสมุจเฉทวิริติ เพราะจิตใจของเขายังมีความปรารถนาอยากเสพอยู่ แต่ผู้ที่เว้นถึงขั้นสมุจเฉทวิริตินั้นจะไม่มีความรู้สึกปรารถนาอยากเสพเหลืออยู่เลย ดังนั้นในการรักษา ศีล วิริติ ๒ อย่างแรก ยังไม่อาจวางใจได้แน่นอน อาจกำเริบขึ้นได้ ส่วนวิริติข้อที่ ๓ เป็นอันวางใจได้ แน่แน่นอน ไม่มีวันที่จะกำเริบขึ้นได้ จัดเป็นวิริติของพระอริยบุคคล

พระสูตรดังกล่าวข้างต้น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายกุศลกรรมบถ โดยทรงยก ธรรมและบุคคลขึ้นแสดงแบบธรรมาธิชฺฐานและบุคลาธิชฺฐาน ซึ่งในอรรถกถาที่มคฺคกัณฺโณ ขุททกนิกาย และธรรมสังคณี พระอรรถกถาจารย์อธิบายถึงองค์ประกอบที่จะทำให้เป็นอกุศลกรรมบถ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำองค์ประกอบของอกุศลกรรมบถมาทรงพระนิพนธ์ เป็นร้อยกรองในรูปแบบฉันทลักษณ์ เพื่อให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ทราบถึงการกระทำที่เป็นกุศลต้องงด เว้นจากสิ่งที่จะทำให้เป็นอกุศล กล่าวคือเมื่อทราบว่าการประพฤติเช่นนี้เป็นอกุศล ก็จะทำให้ทราบ ถึงความประพฤติที่เป็นกุศลได้เช่นกัน ดังนี้

ปาณาติบาต

คำว่า **ปาณะ** ในคำว่า ปาณาติบาต คือ สัตว์มีชีวิต ปาณาติบาตจึงได้แก่ การยังสัตว์มีชีวิตให้ ตกล่วงไป หมายถึง การทำลายชีวิต การฆ่าสัตว์ กล่าวโดยสมมติสังขจะ ได้แก่ สัตว์ กล่าวโดยปรมัตถ-สังขจะ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการทำให้รูปมีชีวิตอยู่ได้ และอรุณชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการให้นามธรรม ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ มีชีวิตอยู่ได้ ชีวิตินทรีย์ทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เมื่ออย่างหนึ่งถูกทำลาย อีกอย่างหนึ่งก็ถูกทำลายไปด้วย

เจตนาฆ่า (วธกเจตนา) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์นั้นว่ามีชีวิต อันเป็นไปทางกาย หรือ ทางวาจา เป็นเหตุให้เกิดความพยายามในการเข้าไปตัดอินทรีย์ คือชีวิตทั้ง ๒ นั้น ก็ชื่อว่า **ปาณาติบาต**

องค์ประกอบที่จะทำให้สำเร็จปาณาติบาตมี ๕ คือ

๑. ปาโณ (สัตว์มีชีวิต)
๒. ปาณสณฺณิตา (รู้ว่าสัตว์มีชีวิต)
๓. วรจิตฺตํ (มีจิตคิดฆ่า)
๔. อุปกุกโม (มีความพยายาม (ลงมือทำ))
๕. เตน มรณํ (สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น)^{๗๙}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป คือ การเว้นจากการฆ่าสัตว์ สัตว์ในที่นี้หมายถึงเอาทั้งมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานที่ยังมีชีวิตอยู่ แม้ที่สุดซึ่งยังอยู่ในครรภ์ทุกประเภทก็นับเข้าด้วย ดังนั้น การกระทำจะสำเร็จเป็นปาณาติบาตได้ต้องครบองค์ทั้ง ๕ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นปาณาติบาตมีองค์ ๕ ไว้ใน**วังสัจจฐานะฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

อทินนาทาน

คำว่า **อทินนะ** ในคำว่า อทินนาทาน หมายถึง การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ของที่เจ้าของหวงแหนไม่ได้ให้ด้วยกายหรือวาจา จะอยู่ในบ้าน ในป่า ทำตก หรือหลงลืมก็ตาม อีกอย่างหนึ่งเจตนาอันเป็นเหตุขโมยของบุคคลผู้รู้อยู่ว่า เจ้าของหวงแหน อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจา ให้เกิดความพยายามในการถือเอาของนั้น ก็ชื่อว่า อทินนาทาน เช่นกัน

องค์ประกอบที่จะทำให้สำเร็จอทินนาทานมี ๕ คือ

๑. ปรปริคฺคหิตํ (สิ่งของที่เขาเก็บรักษาไว้)
๒. ปรปริคฺคหิตสณฺณิตา (รู้ว่าสิ่งของที่เขาเก็บรักษาไว้)
๓. เถยฺยจิตฺตํ (มีจิตคิดลัก)
๔. อุปกุกโม (มีความพยายาม)
๕. เตน ทรณํ (นำสิ่งของนั้นไปด้วยความพยายามนั้น)^{๘๐}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๒ อทินนาทานา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ (ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) การกระทำจะสำเร็จเป็นอทินนาทานได้ต้องครบองค์ทั้ง ๕ ดังกล่าวข้างต้น

^{๗๙} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๘/๖๘, ชุ.ช.อ. (บาลี) ๒๒, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๑.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๐ วังสัจจฐานะฉันท หน้า ๕๓-๕๔.

^{๘๐} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๘/๗๐, ชุ.ช.อ. (บาลี) ๒๒, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๖, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ
ข้อ ๒ อทินนาทานา เวรมณี เว้นอทินนาทานมื้องค์ ๕ ไว้ใน**อินทวงษฉันท** จำนวน ๑๕ บท*

กาเมสุมิจฉาจาร

คำว่า **กาเมสุมิจฉาจาร** แยกเป็น **กาเมสุ** ได้แก่ การเสพเมถุน และ **มิจฉาจาร** ได้แก่ การ
ประพฤติกามกอนันบัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว

ดังนั้น **กาเมสุมิจฉาจาร** หมายถึงเจตนาเป็นเหตุล่วงละเมิดฐานะที่ตนไม่ควรล่วงละเมิด
และเกี่ยวข้อง อันเป็นไปทางกายทวารโดยประสงค์การเสพเมถุนหรือการร่วมสังวาส

การประพฤติเมถุนสมาจาร (การร่วมประเวณี) มี ๒ อย่าง คือ อสทาลันโดษ ความไม่
สันโดษในภรรยาของตน และปรทาลคมนะ การถึงภรรยาผู้อื่น (การเป็นชู้กับคู่ครองของผู้อื่น)

ในกาเมสุมิจฉาจารนั้น มีหญิง ๒๐ จำพวก ๑๐ จำพวกแรก ได้แก่ หญิงที่มารดารักษา
เป็นต้น และ ๑๐ จำพวกหลัง ได้แก่ หญิงที่เป็นภรยามีการชื้อมาด้วยทรัพย์ เป็นต้น เป็นหญิงที่บุรุษ
ไม่ควรล่วงเกิน เรียกว่า **อคมนียฐาน** คือฐานะที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จกาเมสุมิจฉาจารมี ๔ คือ

๑. **อคมนียวัตถุ** (วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง)
๒. **ตสมี เสวนจิตต์** (มีจิตคิดเสพในอคมนียวัตถุนั้น)
๓. **เสวนปโปโยโค** (พยายามเสพ)
๔. **มคเคน มคคปฏิปัตตอิवासณ** (การยังมรรคให้ถึงมรรค**)๔๑

ทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๓ กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากความประพฤติ
ผิดในกามทั้งหลาย การกระทำจะสำเร็จเป็นกาเมสุมิจฉาจารได้ต้องครบองค์ทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ
ข้อ ๓ กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นกาเมสุมิจฉาจารมื้องค์ ๔ ไว้ใน**โตฏกฉันท** จำนวน ๑๕ บท***

มูสาวาท

คำว่า **มูสา** หมายถึง ความพยายามทางวาจา (วจีปโยคะ) หรือความพยายามทางกายอัน
ทำลายประโยชน์ของบุคคลผู้มุ่งกล่าวให้ขัดแย้งกัน

คำว่า **วาทะ** ได้แก่ การทำให้บุคคลรู้เรื่องไม่จริงไม่เช่นนั้น โดยภาวะว่าจริง ว่าแท้

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๑ อินทวงษฉันท หน้า ๕๔-๕๕.

** การยังมรรคให้ถึงมรรค หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์.

๔๑ พ.ช.อ. (บาลี) ๒๒, อภ.สจ.อ. (บาลี) ๑/๑๔๖, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๒.

*** คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๒ โตฏกฉันท หน้า ๕๕-๕๖.

ดังนั้น **มุสวาท*** หมายถึง เจตนาอันให้ตั้งขึ้นด้วยความพยายามทางกายหรือทางวาจาที่มุ่งจะกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่น ของบุคคลอื่น โดยประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน การกล่าวมุสวาทนั้นหากทำให้คนอื่นเสียประโยชน์จัดเป็นวจีกรรม ถ้าไม่เสียประโยชน์ก็เป็นเพียงกรรม

องค์ประกอบที่จะทำให้สำเร็จมุสวาทมี ๔ คือ

๑. **อตถ์ วตุถุ** (เรื่องไม่จริง)
๒. **วิสวาทณจิตต์** (คิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน)
๓. **ตชโซ วายาโม** (พยายามเกิดด้วยความคิดนั้น)
๔. **ปรสฺส ตทตถวิชานนํ** (คนอื่นรู้เนื้อความนั้น)^{๔๒}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๔ มุสวาทา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ การกระทำจะสำเร็จเป็นมุสวาทได้ต้องครบองค์ทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๔ มุสวาทา เวรมณี เว้นมุสวาทมีองค์ ๔ ไว้ใน**ปฏะฉันท์** จำนวน ๑๖ บท**

ปิสุณวาจา

คำว่า **ปิสุณวาจา** หมายถึง เจตนาของบุคคลผู้มีจิตเศร้าหมอง ตั้งขึ้นด้วยความพยายามทางกายและวาจาเพื่อความแตกแยกของชนเหล่าอื่น หรือทำความรักให้แตก

บุคคลมีเจตนาพูดให้ร้ายลับหลัง โดยมุ่งให้คนอื่นเกิดความแตกแยก เมื่อคนอื่นแตกแยกกันแล้วจัดเป็นปิสุณวาจา โดยมุ่งที่เจตนา เพราะเป็นเหตุแห่งวาจาเหล่านั้น

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จปิสุณวาจามี ๔ คือ

๑. **ภินทิตพฺโพ ปโร** (มีคนอื่นที่ตนพึงทำให้แตกกัน)
๒. **เลทปฺเรกฺขารตา** (ความเป็นผู้มีเจตนากล่าวให้แตกกัน) ด้วยประสงค์ว่า ชนเหล่านั้นจักเป็นไปต่างๆ กันด้วยอุบายอย่างนี้ หรือว่า เป็นผู้ใคร่จะทำตนให้เป็นที่รักว่า เราจักเป็นที่รักใคร่ จักเป็นที่คุ้นเคยด้วยอุบายอย่างนี้
๓. **ตชโซ วายาโม** (มีความพยายามเกิดขึ้นด้วยจิตนั้น)
๔. **ตสฺส ตทตถวิชานนํ** (บุคคลนั้นรู้ความหมายนั้น)^{๔๓}

* **องค์ประกอบของมุสวาท** คือ ๑. มุสา (เรื่องเท็จ) ๒. วิสวาทณจิตต์ (จิตคิดจะพูดเท็จ) ๓. วายาโม (ความพยายามเกิดแต่จิตนั้น) ๔. ปรวิสวาทณ (พูดเท็จต่อผู้อื่น และเขารู้เรื่องเท็จ) (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๒).

^{๔๒} ที.ลือ.อ. (บาลี) ๑/๙/๗๑, ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒๒, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๗, ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๒.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๔ ปฏะฉันท์ หน้า ๕๗-๕๘.

^{๔๓} ที.ลือ.อ. (บาลี) ๑/๙/๗๒, อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘, ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๓.

กุศลกรรมบถ ข้อ ๕ ปิสุณาย วาจา ย เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด การกระทำจะสำเร็จเป็นปิสุณวาจาได้ต้องครบองค์ทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๕ ปิสุณาย วาจา ย เวรมณี เว้นปิสุณาวาทมืองค์ ๔ ไว้ใน**กุสุมะวิจิตรฉันท** จำนวน ๑๕ บท*

ผลสุวาจา

คำว่า **ผลสุวาจา** หมายถึง เจตนาเป็นเหตุประทุษร้าย ก่อให้เกิดความพยายามทางกาย และวาจา อันเป็นเหตุทำลายไมตรีของผู้อื่น อีกนัยหนึ่ง หมายถึง เจตนาในการพูดมุ่งทำลาย เผอิไปเผาผลาญจิตใจของผู้ฟัง

ผลสุวาจานั้นขึ้นอยู่กับเจตนาที่มุ่งประทุษร้ายและพูดต่อหน้า จึงจัดเป็นกรรมบถ ส่วนคำดำที่พูดด้วยเจตนาดี เหมือนบิดามารดาและครูอาจารย์ดุด่าบุตรธิดาและศิษย์ เป็นต้น ไม่จัดเป็นผลสุวาจา

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จผลสุวาจานั้นมี ๓ คือ

๑. **อกุโกลิตพโพ ปโร** (มีคนอื่นที่ตนฟังด่า)

๒. **กุปิตจิตต์** (มีจิตโกรธ)

๓. **อกุโกลนา** (การด่า)^{๔๔}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๖ ผลุสวาย วาจา ย เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ การกระทำจะสำเร็จเป็นผลุสวาจาได้ต้องครบองค์ทั้ง ๓ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๖ ผลุสวาย วาจา ย เวรมณี เว้นผลุสวาทมืองค์ ๓ ไว้ใน**กุชงคพายาดฉันท** จำนวน ๑๕ บท**

สัมผัปปลาปะ

คำว่า **สัมผัปปลาปะ** หมายถึง อกุศลเจตนาอันยังบุคคลอื่นรู้สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ซึ่งตั้งขึ้นด้วยการพยายามทางกายและวาจา คือ กำจัดทางแห่งประโยชน์สุขอันล้นบ้นรู้พึงได้รับ

ความแตกต่างระหว่างมุสาวาทกับสัมผัปปลาปะ คือ **มุสาวาท** ได้แก่ อกุศลเจตนาอันเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจาของผู้มุ่งจะหลอกลวงคนอื่น ส่วน**สัมผัปปลาปะ** ได้แก่ อกุศลเจตนาอันเป็นเหตุกล่าวถ้อยคำปราศจากอรรถ ธรรม ไม่แสดงอรรถ ธรรม และวินัย เพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า

สัมผัปปลาปะที่ประกอบด้วยอกุศลเจตนาเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจา เพื่อแสดงสิ่งไร้สาระจนผู้อื่นเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จัดเป็นกรรมบถ

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๕ กุสุมะวิจิตรฉันท หน้า ๕๔-๕๕.

^{๔๔} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๙/๗๓, อภ.ล.อ. (บาลี) ๑/๑๔๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๓.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๖ กุชงคพายาดฉันท หน้า ๕๙-๖๐.

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จล้มฝ่าปลาปะมี ๒ คือ

๑. **การตยทุทฐีตาทรณาทินิรตุกกถาปุเรกขารตา** (ความเป็นผู้มีเจตนาจะพูดเรื่องไร้ประโยชน์มีการตยทุทฐีและการลักพานางสีดาไปเป็นต้น)

๒. **ตถารูปิกถากถน** (การกล่าววาจาเช่นนั้น)^{๔๔}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๗ ล้มฝ่าปลาปา เวรมณี แปลว่า เจตนาถวันจากการพูดเพื่อเจ้าการกระทำจะสำเร็จเป็นล้มฝ่าปลาปะได้ต้องครบองค์ทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ เมื่อบุคคลอื่นไม่ถือเอาถ้อยคำนั้น กรรมบถก็ไม่แตก เมื่อมีผู้อื่นถือล้มฝ่าปลาปะนั้นแหละ กรรมบถจึงแตกไป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๗ ล้มฝ่าปลาปา เวรมณี เว้นล้มฝ่าปลาปาหมองค์ ๒ ไว้ใน**ปิยงวาทฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

อภิขณา

คำว่า **อภิขณา** หมายถึง เจตนาเป็นเหตุละโมภในเมื่อเห็นสิ่งของของผู้อื่นแล้วเพ่งเล็ง โดยน้อมเข้ามาหาตนว่า ทำอย่างไรหนอ ของนี้จะพึงเป็นของเรา ที่ถึงความเป็นกรรมบถ แต่ถ้าเห็นสมบัติของคนอื่นแล้ว ไม่คิดเอามาเป็นของตน เพียงแต่ยินดีว่า ผู้ใช้สอยสมบัติเช่นนั้นมิบุญหนอ เราควรได้ใช้สอยสักชั่วคราว หรือว่า เราควรได้รับของเช่นเดียวกันนี่ยังนี้ เป็นเพียงกรรมเท่านั้น ไม่ถึงกรรมบถ สัมกับคำของพระอรรถกถาจารย์ว่า แม้ความโลภจะเกิดขึ้นในสมบัติของผู้อื่น ก็ยังไม่จัดเป็นกรรมบถ ตลอดเวลาที่ยังไม่น้อมเข้ามาเป็นของตนว่า โฉนหนอของนี้พึงเป็นของเรา

กรรมบถต่างกับกรรม คือ **กรรมบถ** หมายถึง กรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาล เช่น ส่งผลให้ไปเกิดในนรก เกิดเป็นมนุษย์ เกิดในสวรรค์ เป็นต้น ส่วน **กรรม** หมายถึง กรรมที่ให้ผลในปวัตติกาล เช่น ส่งผลให้เห็นรูป ฟังเสียง ลิ้มรสที่ดีและไม่ดี เป็นต้น

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จอภิขณานั้นมี ๒ คือ

๑. **ปรภณท** (สิ่งของของบุคคลอื่น)

๒. **อดตโน ปริณามนญจ** (น้อมมาเพื่อตน)^{๔๕}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๘ อนภิขณา แปลว่า ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา การกระทำจะสำเร็จเป็นอภิขณาได้ต้องครบองค์ทั้ง ๒ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๘ อนภิขณา เวรมณี เว้นโมโกรม อภิขณา หมองค์ ๒ ไว้ใน**ลลิตาฉันท** จำนวน ๑๖ บท**

^{๔๔} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๙/๗๔, อภ.สจ.อ. (บาลี) ๑/๑๔๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๓.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๗ ปิยงวาทฉันท หน้า ๖๐.

^{๔๕} อภ.สจ.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๔.

** ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๘ ลลิตาฉันท หน้า ๖๑.

พยาบาท

คำว่า **พยาบาท** หมายถึง เจตนาเป็นเหตุปองร้าย คือ การคิดกระทำให้ผู้อื่นประสบความพินาศ ความคิดปองร้ายของผู้มุ่งจะทำร้ายชีวิตของสัตว์อื่น ตั้งแต่เกิดและขยับไปจนถึงมนุษย์ว่า ขอให้สัตว์เหล่านี้จงพินาศ จงวิบัติ ทำอย่างไรหนอ สัตว์เหล่านี้ พึงพินาศ พึงวิบัติ ไม่พึงเจริญรุ่งเรือง ไม่พึงมีชีวิตอยู่ได้นาน ดังนี้ จัดเป็นกรรมบถ ส่วนความโกรธที่ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น เป็นเพียงกรรมเท่านั้น สมกับคำพระอรหันตเถาจารย์ว่า แม้ความโกรธที่มีสัตว์อื่นเป็นเหตุเกิดขึ้น ก็ไม่ล่วงกรรมบถ トラบใดที่ยังไม่คิดปองร้ายเขาว่า ทำอย่างไรหนอ ผู้นี้จะพึงพินาศตายไป

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จพยาบาทนั้นมี ๒ คือ

๑. ปรสตุโต (สัตว์อื่น)

๒. ตสฺส จ วินาสจินฺตา (ความคิดที่ให้สัตว์นั้นพินาศไป)^{๘๗}

กุศลกรรมบถ ข้อ ๙ อพยาบาท แปลว่า ความไม่คิดร้าย การกระทำจะสำเร็จเป็นพยาบาทได้ต้องครบองค์ทั้ง ๒ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๙ อพยาบาท เว้นพยาบาทมีองค์ ๒ ไว้ใน**ปมิตักขราฉันท** จำนวน ๑๕ บท*

มิจฉาทิฏฐิ

คำว่า **มิจฉาทิฏฐิ** หมายถึง เจตนาเป็นเหตุให้เห็นผิด เพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริง คัดค้านข้อประพฤติปฏิบัติของสัตบุรุษทั้งหมด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล

นิยตมิจฉาทิฏฐิ^{๘๘} มี ๓ อย่าง คือ

๑. **นัตถิกิฏฐิ** ความเห็นว่าผลกรรมไม่มี เช่นเห็นว่า ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิฑามารดาไม่มีบุญคุณต่อบุตรธิดา เป็นต้น

๒. **อเหตุกิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือ เหตุแห่งความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มี สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เอง ทุกข์เอง สุขเอง ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียรอะไรที่จะมาทำให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองและบริสุทธิ์ได้ ดังนั้น อเหตุกิฏฐิ ก็คือ ความเห็นว่ากรรมไม่มีนั่นเอง

๓. **อกริยิฏฐิ** ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ หมายความว่า เมื่อคนทำบาป ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบาป เมื่อคนให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบุญ

^{๘๗} อภ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๔.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๙ ปมิตักขราฉันท หน้า ๖๑-๖๒.

^{๘๘} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๑๓๑/๑๕๐, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๒/๙๐, ที.ล.ฎีกา (บาลี) ๑๓๑/๒๓๗ และ ม.ม.ฎีกา (บาลี)

ดังนั้น อภิริยทวิภูฏ ก็คือความเห็นว่าการกรรมและผลของกรรมไม่มีนั่นเอง

มิจฉาทิภูฏ ๓ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ล้วนปฏิเสธกรรมและผลของกรรมโดยสิ้นเชิง จัดเป็นกรรมบถ ส่วนมิจฉาทิภูฏนอกจากนี้ มีลักกายทวิภูฏ ๒๐ หรือ ทิภูฏ ๖๒ เป็นต้น จัดเป็นเพียงกรรมเท่านั้น

องค์ประกอบที่ทำให้สำเร็จมิจฉาทิภูฏมี ๒ คือ

๑. วตฺถุโน จ คหิตาการวิปริตตา (เรื่องทั้งหลายวิปริตจากอาการที่ถือเอา)

๒. ยถา จ ตํ คณหาติ ตถาภาเวน ตสฺสูปฺภูจํ (ความปรากฏแห่งเรื่องนั้นโดยความไม่เป็นจริงตามที่ยึดถือ)^{๔๙}

บรรดามิจฉาทิภูฏเหล่านั้น กรรมบถย่อมแตกไป เพราะนัตถิกทวิภูฏ อเหตุกทวิภูฏ และอภิริยทวิภูฏ เท่านั้น กรรมบถย่อมไม่แตกไปเพราะทวิภูฏอื่นๆ

กุศลกรรมบถ ข้อ ๑๐ สัมมาทิภูฏ แปลว่า ความเห็นชอบตามครรลองครองธรรม การกระทำจะสำเร็จเป็นมิจฉาทิภูฏได้ต้องครบองค์ทั้ง ๒ ดังกล่าวข้างต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องทศกุศลกรรมบถ ข้อ ๑๐ สัมมาทิภูฏ เว้นมิจฉาทิภูฏมีองค์ ๒ ไว้ในอุชลาฉันท จำนวน ๑๕ บท*

การจะรู้ว่าศีลข้อใดขาดหรือไม่จะต้องพิจารณาดูว่า ครบตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวมาหรือไม่ ถ้าครบทุกหลักเกณฑ์ก็แสดงว่าศีลขาด ถ้าขาดไปเป็นบางข้อศีลนั้นย่อมไม่ขาด เป็นแต่เพียงศีลไม่บริสุทธิ์เท่านั้น

๓.๖ ภรรยา ๗

ภรรยา มาจากภาษาบาลี ว่า ภริยา ภาษาสันสกฤต ว่า ภารย ภาษาไทยใช้ในความหมายว่าเมีย หมายถึง หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย^{๕๐} หญิงอันบุรุษพึงเลี้ยง^{๕๑}

ภรรยา^{๕๒} ในบาลีหมายถึง ภรรยา, ภริยา และแม่บ้าน มีหลายบท ดังนี้

ทาร (ทร วิทธารณ+ณ) วิเคราะห์ว่า ทารยฺนเต อเนนาติ ทาโร ภรรยาทำให้สามีแยกออก (จากครอบครัว) ชื่อว่า ทาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

^{๔๙} อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๑๔.

* ดุบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๐ อุชลาฉันท หน้า ๖๒-๖๓.

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๗๔.

^{๕๑} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๕๒} อภิธาน. ๒๓๗/๓๑๘-๓๑๙.

ชานา (ชน ชนเน+ย+อา) วิเคราะห์ว่า ชานาติ ปุตุโต ยายาติ ชานา ภรรยาผู้ให้กำเนิดบุตร ชื่อว่า ชานา (อาเทศ นุ ที่สุดธาตุ เป็น อา, ลบสระหน้า). ชยตติ ว่า ชานา หรือภรรยาผู้ชนะ (ในเรือน) ชื่อว่าชานา (ชี ชเย+ย+อา, อาเทศ อิ เป็น อา). เชฏจสส ภาตโน ชานา อโหสิ สุปติพพตา ดินันเป็น ภรรยาของสามีผู้ประเสริฐสุด ปฏิบัติสามีอย่างดีที่สุด

กลตต (กล สงฺขยาเน+ต) วิเคราะห์ว่า กลเทติ ปริจฉินทตติ กลตต ภรรยาผู้จัดแจง (ของใช้) ในเรือน ชื่อว่า กลตตะ (ช้อน ต)

มรณิ (มรสทพูปปท+นิ นเย+อ+อิ) วิเคราะห์ว่า มร เนตติ มรณิ ภรรยาผู้เป็นแม่บ้าน ชื่อว่ามรณิ (อาเทศ นุ เป็น ณ). มรณิ นิเวสนทวาเร นิลินนา โหติ แม่บ้านนั่งอยู่ใกล้ประตูเรือน

ภริยา (ภร ภรณ+อิ อาคม+ย+อา) วิเคราะห์ว่า ภริตพุโต ภริยา หญิงชื่อว่าภรรยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรเลี้ยงดู (ลบสระหน้า). องเคน ปุตตมาทาย ภริยา มํ อุปาคมิ ภรรยาอุ้มบุตร ใส่เอวเข้ามาหาเรา

ปิยา (ปี ตปปนกนตฺสย+อา) วิเคราะห์ว่า ปิยายิตพุโพ ปิยา ภรรยาชื่อว่าปิยา เพราะเป็นผู้ที่ สามีควรรักใคร่ (รัสสะ อิ เป็น อิ, ลบสระหน้า). สามิกสส ปิยา ภวิสสลิ มนาปา จ เธอจักเป็นภรรยา ที่น่ารักน่าพอใจของสามี

ปชาปติ (ปชาสทพูปปท+ปา ปาลเน+ติ) วิเคราะห์ว่า ปชํ ปุตตํ ปาเลตติ ปชาปติ ภรรยา ผู้ดูแลบุตร ชื่อว่าปชาปติ (รัสสะ อา เป็น อ). เตน กิร ปุริเสน อญญา ปชาปติ อานิตา ทราบว่าบุรุษ นั้นนำภรรยาคนใหม่มาแล้ว

ทุตียา (ทวิ+ตีย+อา) วิเคราะห์ว่า ทูวินนํ ปูรณิ ทุตียา ภรรยาเป็นคนที่สอง (ในเรือน) ชื่อว่า ทุตียา (ลบสระหน้า). ปจโหม ภตฺตา สามีเป็นคนที่หนึ่ง (ในบ้าน)

ปาทปริจจาริกา (ปาทสทพูปปท+ปริ+จร จรณ+ณฺว+อา) วิเคราะห์ว่า สามิกสส ปาเท ปริจรติ ตติ ปาทปริจจาริกา ภรรยาผู้ปรนนิบัติแทบเท้าของสามี ชื่อว่าปาทปริจจาริกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺว เป็น อก, อ เป็น อิ). สา ปาทปริจจาริกา คัพทเป็นอิตถิลิงค์. สา เชฏจกทาสสส ปาทปริจจาริกา อโหสิ ปณฺธิตา พยตฺตา ภรรยาของทาสผู้ใหญ่ที่สุดเป็นบัณฑิตฉลาดหลักแหลม

ภรรยา ๗ จำพวก คือ

๑. **ภรรยาจุพพชฆาต** คือ ภรรยาที่คิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อ ชายเหล่านี้ ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เขาซื้อได้ด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี เรียกว่า **วธกาภริยา**

๒. **ภรรยาจุจนางโจร** คือ ภรรยาที่มุ่งจะยกยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อย ที่สามี ประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา เรียกว่า **โจรภริยา**

๓. **ภรรยาจุจนายหญิง** คือ ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาดคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ช่มชี่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร เรียกว่า **อัยยกาภริยา**

๓.๗ สตรี ๒๐

สตรี เป็นภาษาสันสกฤต ภาษาบาลีเป็น สติ (อส ภูวิ+อต+อิ) หมายถึง นางที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี^{๔๕} หญิงผู้ยำเกรงสามี, หญิงผู้ถือสัตย์มั่นในสามี, หญิงผู้มีความสัตย์ซื่อในสามี^{๔๖} หญิงดี, ศรี ภรรยา วิเคราะห์ว่า อสติ ภวตติ สติ หญิงที่มีความเป็นหญิง ชื่อว่าสติ (ลบ อ ต้นธาตุ, ลบสระหน้า). สเมตติ วา สติ หรือหญิงผู้สงบเสงี่ยม ชื่อว่าสติ (สม อุปสเม+อต+อิ, ลบ ม ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)^{๔๗}

ในบาลีแสดงถึงสตรีที่บุรุษนำมาเป็นภรรยาหรือเมียนั้นมีอยู่ ๒๐ จำพวก แต่ในสตรี ๒๐ จำพวกนั้นมิใช่ว่าจะเป็นภรรยาหรือทำหน้าที่ของภรรยาได้สมบูรณ์ทั้งหมด ในบาลีจัดภรรยาไว้ ๗ ประเภทตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ส่วนสตรี ๒๐ จำพวกนี้ แยกเป็นหญิง ๑๐ จำพวก และภรรยา ๑๐ จำพวกดังนี้

หญิง ๑๐ จำพวก คือ

๑. **มาตุรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดา คอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่มารดารักษา

๒. **ปิตุรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดา ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอย ระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่บิดารักษา

๓. **มาตาปิตุรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ได้แก่ หญิงที่มี มารดาบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่มารดาบิดารักษา

๔. **ภาตุรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย ได้แก่ หญิงที่มี พี่ชายน้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่พี่น้องชายรักษา

๕. **ภคินีรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว ได้แก่ หญิงที่มี พี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่พี่น้องหญิงรักษา

๖. **ญาติรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอย ระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่ญาติรักษา

๗. **โคตตรฤชิตา** คือ หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล ได้แก่ หญิงที่มี บุคคลร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่โคตร (ตระกูล) รักษา

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑๖.

^{๔๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๖.

^{๔๗} อภิธาน. ๒๓๔/๓๑๕.

๘. **ธมฺมรทฺธิตา** คือ หญิงที่มีธรรมค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีผู้ประพฤดิธรรมร่วมกัน คอยระวัง คบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ หมายถึง สตรีที่มีธรรมรักษา (คนที่มีธรรมนิยมอย่างเดียวกัน)

๙. **สารทฺธิตา** คือ หญิงที่มีคู่หมั้น ได้แก่ หญิงที่ถูกหมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ โดยที่สฤตกระทั่งหญิงที่ชายสวณพวงดอไม้ให้ด้วยกล่าวว่า “หญิงนี้เป็นของเรา” หมายถึง สตรีที่มีอารรักขา (สตรีที่หมั้นกับบุรุษตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์)

๑๐. **สปรทฺธิตา** คือ หญิงที่มีกฎหมายค้ำครอง ได้แก่ หญิงที่มีพระราชาบางองค์ ทรงกำหนดโทษไว้ว่า “ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้” หมายถึง สตรีที่มีอาชญา (ต้องโทษทางบ้านเมือง)^{๔๔}

ภรรยา ๑๐ จำพวก คือ

๑. **ธนทฺธิตา** คือ ภรรยาสินไถ่ ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์สินซื้อมาอยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่ซื้อมาด้วยทรัพย์สิน

๒. **ฉนทฺทวาลินี** คือ ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รัก รั้งให้อยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่อยู่กับบุรุษด้วยความพอใจ

๓. **โภคทวาลินี** คือ ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่อยู่กับบุรุษด้วยโภคทรัพย์ (สตรียากจน)

๔. **ปฏวาลินี** คือ ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่อยู่กับบุรุษด้วยแผ่นผ้า (สตรีขอทาน)

๕. **โอบทตฺตกนิ** คือ ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะ น้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่จุ่มนิ้วมือในภาชนะน้ำ (แต่งงานกันตามประเพณี)

๖. **โอบฏจุมภฏา** คือ ภรรยาที่ถูกปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ร่วมกัน หมายถึง สตรีที่บุรุษปลงเทริดลง เช่นสตรีหาพินชาย เพราะคนอื่นเดียนิยมทูนของไปขาย “บุรุษปลงเทริดลง” คือ ให้เลิกอาชีพหาพินชายไปประกอบอาชีพอย่างเดียวกับบุรุษ

๗. **ทาสี จ ภริยา จ** คือ ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา หมายถึง สตรีที่เป็นทั้งสาวใช้ทั้งภรรยา

๘. **กมฺมการี จ ภริยา จ** คือ ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา หมายถึง สตรีที่เป็นทั้งคนทำงานทั้งภรรยา

๙. **ธชาทฺฐา** คือ ภรรยาที่เป็นเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย หมายถึง สตรีที่ธองนำมา (สตรีที่เป็นเชลย)

^{๔๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๓๔๕-๓๔๗.

๑๐. **มุตติกา** คือ ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว หมายถึง สตรีที่บุรุษร่วมภิรมย์เพียงครั้งเดียว (โสเภณี)^{๙๙}

สตรี ๒๐ จำพวกนี้เป็นสตรีผู้อยู่ในฐานะที่บุรุษไม่ควรละเมิด ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน **พุทธะวิลัมพิตะมอลาฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

๓.๘ มงคล ๓๘

มงคล คือ สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุข ความเจริญ มงคล ๓๘ ประการ หรือเรียกเต็มว่า อุดมมงคล (มงคลอันสูงสุด) ๓๘ ประการ^{๑๐๐} ในมงคลทิปนี หมายถึง สาเหตุที่ทำให้ถึงความเจริญด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ เป็นมงคล^{๑๐๑} ราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย ว่า เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ เช่น มงคล ๓๘, สิ่งซึ่ง ถือว่าจะนำสิริและความเจริญมาสู่และป้องกันไม่ให้สิ่งที่ไม่ดีร้ายมากล้ำกราย, เรียงงานที่จัดให้มีขึ้นเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญวันเกิด ว่า งานมงคล^{๑๐๒}

มงคล (มคิ คตยตเถ+นิคคหิตาคม+อล) วิเคราะห์ว่า ธณฺญํ มงฺกคตฺติ มงฺกคํ ความดีที่ถึงโชค ลาภ ชื่อว่ามั่งคละ (อาเทคนิกหิตเป็น ง). มงฺกคนฺติ สดฺดา เอเตน สุกฺขี คจฺจนฺตฺติ มงฺกคํ ความดีที่ช่วยให้ ถึงความบริสุทธิ์ ชื่อว่ามั่งคละ. มาเรติ สดฺเตติ โม ธรรมที่ยังสัตว์ให้ตาย ชื่อว่ามะ (มร ปาณจาเค+กฺวิ, ลป ร ที่สุดธาตุและ กฺวิ). คเมติ สดฺเตติ อปายนฺติ โค ธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงอบาย ชื่อว่าคะ (คมุ คติมฺหิ+ก วิ, ลป ร ที่สุดธาตุและ กฺวิ). โมจ โส โค จาติ มงฺโก มะและคะ ชื่อว่ามั่งคะ (ม+ค, ลงนิคหิตาคม, อาเทคนิกหิตเป็น ง). อถวา มอฺติติ อปายํ ตํ คจฺจนฺติ วา พุจฺจริตสมงฺคี สดฺดา เอเตนาติ มงฺคํ ธรรม เครื่อง ยังสัตว์ผู้ทำแต่ทุจริตกรรมให้ถึงอบายที่ชื่อมะ จึงชื่อว่ามั่งคะ ได้แก่ อกุศล. มงฺคํ ปาปํ ลุนาติ จินฺนทิตฺติ มงฺกคํ ความดีที่ตัดบาปเครื่องยังสัตว์ให้ถึงอบาย ชื่อว่ามั่งคละ (มงฺกคสทฺทูปปท+ล, เนทเน+อ).

๑๐๓

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา “มงคล” หมายถึงเหตุที่ทำให้คนเจริญขึ้น มีวิชาความรู้คุณ ธรรมดีขึ้น รวมถึงวิธีปฏิบัติตนให้มีชีวิตจิตใจและมีความสุขความเจริญยิ่งขึ้นไป

ดังนั้น คำว่า “มงคล” หรือ “มงคลชีวิต” จึงรวมความได้ว่า เหตุแห่งความสุขและความ เจริญก้าวหน้าของชีวิต เป็นสูตรที่พระลัทธิมหายานพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมี อยู่ ๓๘ ประการ

^{๙๙} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๓๔๕-๓๔๗.

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๒๓ พุทธะวิลัมพิตะมอลาฉันท หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๑๐๑} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน และทวี ผลสมภพ, **หลักพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๗.

^{๑๐๒} ราชบัณฑิตยสถาน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๙-๘๓๐.

^{๑๐๓} อภิธาน. ๘๘/๑๓๗-๑๓๘.

มงคล ๓๘ ประการ^{๑๐๔} หรือ มงคลสูตรนี้ พระอานนทได้กล่าวไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระอานนทเล่าว่า ท่านได้สดับรับฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระเชตวันวิหาร กรุงสาวัตถี มงคลสูตรนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจคำถาม คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล่าให้พระอานนทฟังว่า เมื่อปฐมยามแห่งราตรี ได้มีเทวดาองค์หนึ่งเข้ามาทูลถามพระองค์ถึงเรื่องมงคลก่อนทูลถาม เทวดานั้นได้กราบทูลถึงเหตุที่มาทูลถามว่า ได้เกิดความโกลาหลขึ้นทั้งในหมู่เทวดา และมนุษย์ที่มีลัทธิเรื่องมงคลแตกต่างกัน เกิดความขัดแย้งโต้เถียงกันเป็นฝ่ายต่างๆ ตกลงกันไม่ได้ ความสับสนวุ่นวายเรื่องลัทธิมงคลนี้ยึดเยื้ออยู่เป็นเวลานานถึง ๑๒ ปี ในที่สุดท้าวสักกเทวราชจึงแต่งตั้งตนให้มาทูลถาม พระองค์ทรงแสดงมงคล ๓๘ ประการ ที่จะทำให้ไม่พ่ายแพ้ข้าศึก* ทั้งปวง ถึงความสวัสดิ์ในทุกสถาน เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้

๓.๘.๑ คาถาที่ ๑ ประกอบด้วย (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบบัณฑิต และ (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา**

(๑) การไม่คบคนพาล

คนพาล คือ ผู้ประพฤติอกุศลกรรมมถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ครุทั้ง ๖ มีปुरुณ-กัสสปะเป็นต้น คนเลวทรามมีเทวทัตเป็นต้น^{๑๐๕} คนผู้ดำรงอยู่เพียงหายใจเข้าออก ไม่ดำรงอยู่ด้วยปัญญาอันประเสริฐ^{๑๐๖} คนผู้คิดชั่ว พุดชั่ว ทำชั่ว^{๑๐๗} คนผู้ดัดประโยชน์ทั้งสองยึดถือสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ทั้งสอง^{๑๐๘} คนพุดแต่คำมักได้^{๑๐๙} คนผู้มีจิตดุจลิง ผู้รักง่ายหน่ายเร็วเหมือนผ้าที่ย้อมขมิ้น^{๑๑๐} คนผู้ยินดีในทุจริต^{๑๑๑} คนผู้ตัดช่องย่องเบา^{๑๑๒} คนผู้ประพฤติอนธนา ๒๑ ประการ^{๑๑๓} คนผู้แนะนำสิ่งที่ไม่ควร

^{๑๐๔} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๕/๓-๕, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๖-๘.

ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๓๘๕-๓๘๖, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๕๖๑-๕๖๓.

* **ข้าศึก** หมายถึง ชันธมาร กิเลสมาร อภิสันขารมาร และเทวบุตรมาร (มจ.ค. ๒/๔๗๑).

** **เลขที่อยู่ในวงเล็บ** หมายถึง เลขลำดับของมงคล ๓๘ ประการ.

^{๑๐๕} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๙, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๙.

^{๑๐๖} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.

^{๑๐๗} มจ.ค. ๑/๑๗/๑๔.

^{๑๐๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๙.

^{๑๐๙} มจ.ค. ๑/๒๑/๑๗.

^{๑๑๐} มจ.ค. ๑/๓๒/๒๖.

^{๑๑๑} มจ.ค. ๑/๓๗/๓๐.

^{๑๑๒} มจ.ค. ๑/๓๗/๓๐.

^{๑๑๓} มจ.ค. ๑/๓๗/๓๐. (**อนธนา ๒๑ ประการ** คือ (๑) การให้ไม้ไผ่ (๒) การให้ใบไม้ (๓) การให้ดอกไม้

(๔) การให้ผลไม้ (๕) การให้ไม้ชำระฟัน (๖) การให้น้ำบัวรดน้ำปาก (๗) การให้เครื่องสนนากาย (๘) การให้เครื่องทาเฝ้ม (๙) การให้ดินเหนียว (๑๐) การพูดจาประจบ (๑๑) การพูดเท็จปนจริง (พูดทีเล่นทีจริง) (๑๒) ประจบอุ้มลูกหลานชาวบ้าน (สร้างทำเป็นรักเด็ก) (๑๓) การรับใช้ชาวบ้าน (๑๔) การรับเป็นหมอรักษาไข้ (๑๕) การเป็นทูลสือสาร (๑๖) ไปในที่เขาใช้ให้ไป (ติดตามรับใช้) (๑๗) การให้อาหารแลกอาหาร (บิณฑบาตแลกเปลี่ยน) (๑๘) การให้ของใช้แลกของใช้ (๑๙) การเป็นหมอดูลักษณะที่ตั้งบ้านเรือน (๒๐) การเป็นหมอดูดาวนักษัตรฤกษ์ (หมอดูดวง) (๒๑) เป็นหมอยาอวัยวะ).

แนะนำ ผู้ประกอบในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ ผู้ชอบแนะนำในทางที่ผิด มักโกรธแม้ผู้อื่นพูดดี ผู้ไม่รู้อุบายสำหรับแนะนำ คนพาลเป็นเช่นกับปลาเฝ้า^{๑๑๔} ผู้ไม่รู้ระเบียบวินัย^{๑๑๕}

การไม่คบ คือ การไม่ยอมเป็นเพื่อนด้วย การไม่เข้าพวกด้วย^{๑๑๖} การไม่ยึดเอาเป็นแบบอย่าง^{๑๑๗} การไม่เที่ยวสมาคม^{๑๑๘} การไม่สมาคม^{๑๑๙} การไม่เข้าไปนั่งใกล้^{๑๒๐} การไม่เห็น การไม่ฟัง การไม่อยู่ร่วม การไม่สนทนาปราศรัย การไม่พอใจในการสนทนาปราศรัย^{๑๒๑} การไม่สนิทสนมโดยฐานมิตร^{๑๒๒}

คนพาลเหมือนลูกศรอาบยาพิษ^{๑๒๓} เหมือนอมิตรผู้มีดาบในมือ^{๑๒๔} เหมือนเรือนที่ถูกไฟไหม้^{๑๒๕} บุคคลที่คบคนพาลเป็นเช่นกับใบไม้ห่อปลาเฝ้า^{๑๒๖} เหมือนต้นมะม่วงมีต้นสะเดาล้อมรอบ^{๑๒๗} เหมือนการอยู่ร่วมกับอมิตรผู้มีดาบในมือ เหมือนการอยู่ร่วมกับอสรพิษเป็นต้น^{๑๒๘}

ควรหลีกเลี่ยงคนพาลเหมือนคนฉลาดหลีกเลี่ยงอสรพิษตัวดุร้าย เหมือนคนเกลียดของเน่าเหม็นที่เหม็นของเน่าและเหมือนคนขับยานพาหนะหลีกเลี่ยงทางถนนที่ขรุขระ^{๑๒๙}

โทษของการคบคนพาล คือ วิญญูชนทั้งหลายทอดทิ้งและรังเกียจ^{๑๓๐} ไปสู่อำนาจของคนพาล เป็นเช่นเดียวกับคนพาล ไปสู่นรก^{๑๓๑} เป็นผู้กระด้างหยาบคาย ร้ายกาจ^{๑๓๒} ประสบทุกข์^{๑๓๓}

^{๑๑๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐.

^{๑๑๕} มจ.ค.ล. ๑/๔๐/๓๓.

^{๑๑๖} มจ.ค.ล. ๑/๑๗/๑๓.

^{๑๑๗} มจ.ค.ล. ๑/๒๐/๑๖.

^{๑๑๘} มจ.ค.ล. ๑/๓๑/๒๕.

^{๑๑๙} มจ.ค.ล. ๑/๓๒/๒๗.

^{๑๒๐} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.

^{๑๒๑} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐.

^{๑๒๒} มจ.ค.ล. ๑/๕๐/๔๗.

^{๑๒๓} มจ.ค.ล. ๑/๒๓/๑๘.

^{๑๒๔} มจ.ค.ล. ๑/๓๐/๒๔.

^{๑๒๕} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๙.

^{๑๒๖} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐.

^{๑๒๗} มจ.ค.ล. ๑/๒๘/๒๓.

^{๑๒๘} มจ.ค.ล. ๑/๓๑/๒๕.

^{๑๒๙} มจ.ค.ล. ๑/๓๒/๒๖.

^{๑๓๐} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐.

^{๑๓๑} มจ.ค.ล. ๑/๒๓/๑๘.

^{๑๓๒} มจ.ค.ล. ๑/๒๕/๒๐.

^{๑๓๓} มจ.ค.ล. ๑/๓๑/๒๕.

ความพินาศเพิ่มขึ้น^{๑๓๔} ประสพภัยอุปัฏฐะและอุปสรรค^{๑๓๕} เป็นผู้ไม่รักษาดน^{๑๓๖} ได้รับคำแนะนำชั่ว ชักชวน

ในเรื่องไม่ใช่ธุระและไร้ระเบียบวินัย^{๑๓๗} ถูกจองจำถูกประหารชีวิต^{๑๓๘} เกิดในอเวจีนรก^{๑๓๙} เสื่อมจากมรรคผล เป็นมิจฉาทิฏฐิ เกิดในมหานรก^{๑๔๐} ไม่ทำให้เกิดปัญญา^{๑๔๑}

(๒) การคบบัณฑิต

บัณฑิต คือ ผู้ประพตีกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการจดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอสีติมหาสาวก สาวกของพระพุทธเจ้า วิธูรบัณฑิตและมโหสถ-บัณฑิตเป็นต้น^{๑๔๒} ผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา^{๑๔๓} ผู้คิดดี พุทธิ ทำดี^{๑๔๔} ผู้บรรลุประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต^{๑๔๕} ผู้ทรงธรรมอย่างเยี่ยม^{๑๔๖} ผู้มีศีล^{๑๔๗} ผู้เป็นลัทธิมาทิก^{๑๔๘} ผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต เอาการเอางาน มีศีล มีวัตร ไกลจากกิเลส เป็นลัทธิบุรุษ มีปัญญาดี^{๑๔๙} ผู้ไม่มีกรรมชั่วทางกายวาจา ใจ ผู้แม้ประพตียุก็ยังไม่เย่อหยิ่ง ผู้ชอบทำกรรมบริสุทธิ์ มีปัญญา^{๑๕๐} ผู้เป็นกัลยาณมิตร ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ประกอบในสิ่งที่เป็นธุระ ผู้ถูกคนอื่นว่ากล่าวโดยดีแล้วไม่โกรธตอบ^{๑๕๑} ผู้ให้ทาน ผู้รับไตรสรณคมน์ ผู้รักษาศีล ๕ ผู้รู้ชัดลัทธิธรรมของลัทธิบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น^{๑๕๒} ผู้รู้ระเบียบ^{๑๕๓} ผู้ประพตีสัจจวิริต ๓^{๑๕๔}

^{๑๓๔} มงฺคล. ๑/๓๒/๒๖.

^{๑๓๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐.

^{๑๓๖} มงฺคล. ๑/๓๘/๓๐.

^{๑๓๗} มงฺคล. ๑/๔๐/๓๓.

^{๑๓๘} มงฺคล. ๑/๔๒/๓๕.

^{๑๓๙} มงฺคล. ๑/๔๒/๓๕.

^{๑๔๐} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๙.

^{๑๔๑} มงฺคล. ๑/๕๐/๔๘.

^{๑๔๒} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๐-๘๑.

^{๑๔๓} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.

^{๑๔๔} มงฺคล. ๑/๑๘/๑๕.

^{๑๔๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.

^{๑๔๖} มงฺคล. ๑/๒๒/๑๗.

^{๑๔๗} มงฺคล. ๑/๒๓/๑๘.

^{๑๔๘} มงฺคล. ๑/๒๔/๑๙.

^{๑๔๙} มงฺคล. ๑/๓๑/๒๕.

^{๑๕๐} มงฺคล. ๑/๓๒/๒๖.

^{๑๕๑} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๒.

^{๑๕๒} มงฺคล. ๑/๔๑/๓๔.

การคบ หมายถึง การยอมเป็นเพื่อน การเข้าพวกด้วย^{๑๕๕} การเชื่อแล้วทำตามคำแนะนำ การอยู่ร่วม^{๑๕๖} การเลียนแบบ^{๑๕๗} การเกี่ยวพัน^{๑๕๘} การมีความพอใจร่วมกัน^{๑๕๙} การสนิทสนม^{๑๖๐} การเข้าไปนั่งใกล้ การมีบุคคลนั้นเป็นสหาย การมีบุคคลนั้นเป็นเพื่อน^{๑๖๑} การอยู่ในที่เดียวกัน^{๑๖๒} การเห็น การฟัง การอยู่ร่วม การสนทนาปราศรัย ความพอใจในการสนทนาปราศรัย^{๑๖๓} การคบคิดกัน^{๑๖๔} การสนิทสนมโดยฐานมิตร^{๑๖๕} การจงรัก การชอบใจความประพฤติ^{๑๖๖}

บัณฑิตเปรียบเหมือนของหอมมีกฤษณาและมालาเป็นต้น^{๑๖๗} เหมือนญาติที่รัก^{๑๖๘} เหมือนการค้ำครองในที่มียัย เหมือนประทีปในที่มืด เหมือนการได้ข้าวและน้ำเป็นต้น ในเวลาถูกทุกข์ มีความหิวกระหายเป็นต้นครอบงำ^{๑๖๙}

การคบบัณฑิตเปรียบเสมือนใบไม้หอมของหอมมีกฤษณาและมालาเป็นต้น^{๑๗๐} เหมือนการอยู่ร่วมกับหมู่ญาติที่รัก เหมือนพระจันทร์คบอาภาศอันเป็นทางโคจรแห่งดวงดาว^{๑๗๑} เหมือนบุตรที่เกิดแต่อกของมารดา^{๑๗๒} การคบบัณฑิตย่อมได้ปัญญาเหมือนการได้น้ำมันจากเมล็ดงา^{๑๗๓}

อานิสงส์ของการคบบัณฑิต คือ บรรลุประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต^{๑๗๔} วิญญูชนสรรพ^{๑๗๕} ได้รับการแนะนำพร่ำสอนถึงสุด^{๑๗๖} ได้รับเกียรติคุณ สร้างทางไปสวรรค์^{๑๗๗} เป็นผู้มั่งคั่ง^{๑๗๘}

-
- ๑๕๓ ม.จุ.ล. ๑/๓๗/๓๐.
๑๕๔ ม.จุ.ล. ๑/๓๒/๒๗.
๑๕๕ ม.จุ.ล. ๑/๔๙/๔๗.
๑๕๖ ม.จุ.ล. ๑/๒๓/๑๘.
๑๕๗ ม.จุ.ล. ๑/๒๕/๒๐.
๑๕๘ ม.จุ.ล. ๑/๒๘/๒๓.
๑๕๙ ม.จุ.ล. ๑/๓๑/๒๕.
๑๖๐ ม.จุ.ล. ๑/๓๒/๒๗.
๑๖๑ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.
๑๖๒ ม.จุ.ล. ๑/๓๘/๓๑.
๑๖๓ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๒.
๑๖๔ ม.จุ.ล. ๑/๔๔/๓๙.
๑๖๕ ม.จุ.ล. ๑/๕๐/๔๗.
๑๖๖ ม.จุ.ล. ๑/๕๖/๕๓.
๑๖๗ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.
๑๖๘ ม.จุ.ล. ๑/๒๐/๒๔.
๑๖๙ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.
๑๗๐ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.
๑๗๑ ม.จุ.ล. ๑/๓๑/๒๕.
๑๗๒ ม.จุ.ล. ๑/๓๒/๒๗.
๑๗๓ ม.จุ.ล. ๑/๕๑/๔๘.
๑๗๔ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๙.
๑๗๕ พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.

เป็นผู้มีสุข^{๑๗๙} ปลอดภัยไร้อุปัทวและอุปสรรค^{๑๘๐} รักษาตนได้^{๑๘๑} บรรลุอรหัต^{๑๘๒} มีความเจริญ เกิดในสวรรค์^{๑๘๓} มีแต่ดีไม่มีชั่ว ได้ปัญญา ไม่เศร้าโศกในท่ามกลางผู้เศร้าโศก รุ่งเรืองในหมู่ญาติ ไปสู่สุคติอายุยืน พ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๑๘๔}

(๓) การบูชาคนที่ควรบูชา

คนที่ควรบูชา คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก^{๑๘๕} อาจารย์อุปัชฌาย์ ครู^{๑๘๖} เจติยและรูปเปรียญของพระพุทธเจ้าเป็นต้น^{๑๘๗} พระบรมสารีริกธาตุ^{๑๘๘} ภิกษุผู้มากพรหมากว่า บรรพชิต^{๑๘๙} มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว สามี พ่อผัวและแม่ผัว และผู้เจริญที่สุดในสกุล^{๑๙๐}

คนที่ไม่ควรบูชา คือ อลัดบุรุษ^{๑๙๑} พระเทวทัต เลือ^{๑๙๒} ผู้ประพฤติดุจริต ผู้ทุศีล ผู้มีบาปกรรม^{๑๙๓} และแพะ^{๑๙๔}

การบูชา หมายถึง การทำสักการะ การทำความเคารพ การนับถือ การกราบไหว้^{๑๙๕} การถึงสรณะ การรับศึกษาบท การสมาทานองค์อุปสถ การรักษาปาริสุทธิศีล ๔^{๑๙๖} การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีปกติประพฤติดุจริต^{๑๙๗} การยกย่อง การทำสักการะและการนับถือ^{๑๙๘} การประคอง

-
- ^{๑๗๖} มงฺคล. ๑/๒๓/๑๘.
^{๑๗๗} มงฺคล. ๑/๒๔/๑๙.
^{๑๗๘} มงฺคล. ๑/๒๕/๒๑.
^{๑๗๙} มงฺคล. ๑/๓๑/๒๕.
^{๑๘๐} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.
^{๑๘๑} มงฺคล. ๑/๓๘/๓๐.
^{๑๘๒} มงฺคล. ๑/๔๒/๓๕.
^{๑๘๓} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๑.
^{๑๘๔} มงฺคล. ๑/๔๙/๔๗.
^{๑๘๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๒.
^{๑๘๖} มงฺคล. ๑/๖๐/๕๘.
^{๑๘๗} มงฺคล. ๑/๖๐/๕๙.
^{๑๘๘} มงฺคล. ๑/๖๓/๖๓.
^{๑๘๙} มงฺคล. ๑/๗๘/๘๔.
^{๑๙๐} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๔.
^{๑๙๑} มงฺคล. ๑/๗๔/๘๐.
^{๑๙๒} มงฺคล. ๑/๗๖/๘๑.
^{๑๙๓} มงฺคล. ๑/๗๖/๘๒.
^{๑๙๔} มงฺคล. ๑/๗๗/๘๓.
^{๑๙๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๗๗.
^{๑๙๖} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๓.
^{๑๙๗} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๔.
^{๑๙๘} มงฺคล. ๑/๗๖/๘๒.

อัญชลี^{๑๙๙} การเกือกูลมารดา การเกือกูลบิดา การเกือกูลสมณะ การเกือกูลพราหมณ์^{๒๐๐} การอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล^{๒๐๑}

การบูชา มี ๒ ประการ คือ **อามิสบูชา** หมายถึง บูชาด้วยดอกไม้และปัจจัย เป็นต้น **ปฏิบัติบูชา** หมายถึง บูชาด้วยการปฏิบัติตาม^{๒๐๒}

อามิสที่ใช้บูชา คือ ดอกมะลิ^{๒๐๓} ก้อนปฐมา^{๒๐๔} ดอกบวบขม^{๒๐๕} ก้อนดินเหนียว^{๒๐๖} ข้าวตอก ดอกปทุม^{๒๐๗} ดอกราชพฤกษ์ ดอกบัวหลวง ดอกมะลิตูม^{๒๐๘}

โทษของการบูชาคนที่ไม่ควรบูชา คือ ประสพความทุกข์^{๒๐๙} ถึงแก่ความตาย^{๒๑๐}

อานิสงส์ของการบูชาคนที่ควรบูชา คือ ได้ทรัพย์สมบัติมากในปัจจุบัน ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในอนาคต^{๒๑๑} ท่องเที่ยวไปในเทวตาแล้วมาเกิดเป็นมนุษย์บวชในพุทธศาสนานี้ บรรลุอรหัต^{๒๑๒} เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๒๑๓} มีสัมผัสทิพย์ ได้รับอภิเษกเป็นมเหสีของพระราชา ๒ พระองค์^{๒๑๔} เป็นพระเถรีชีนาสพ^{๒๑๕} บรรลุโสดาบัน^{๒๑๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก้ปฐมคถา มีมงคล ๓ ประการ ว่าด้วยเรื่องการไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ไว้ใน**เวศเทวีฉันท** จำนวน ๑๖ บท* เป็นธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามมีความสุข ความเจริญในชีวิต เพราะการไม่คบคนพาลทั้งหลาย เป็นการป้องกันอันตรายมีภัยเป็นต้น เนื่องจาก

^{๑๙๙} มงฺคล. ๑/๗๗/๘๓.

^{๒๐๐} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๒/๘๔.

^{๒๐๑} มงฺคล. ๑/๗๘/๘๔.

^{๒๐๒} มงฺคล. ๑/๕๗/๕๔.

^{๒๐๓} มงฺคล. ๑/๕๘/๕๔.

^{๒๐๔} มงฺคล. ๑/๕๙/๕๗.

^{๒๐๕} มงฺคล. ๑/๖๑/๖๐.

^{๒๐๖} มงฺคล. ๑/๖๔/๖๔.

^{๒๐๗} มงฺคล. ๑/๖๕/๖๘.

^{๒๐๘} มงฺคล. ๑/๖๖/๗๐.

^{๒๐๙} มงฺคล. ๑/๗๔/๘๑.

^{๒๑๐} มงฺคล. ๑/๗๖/๘๒.

^{๒๑๑} มงฺคล. ๑/๕๘/๕๗.

^{๒๑๒} มงฺคล. ๑/๕๙/๕๗.

^{๒๑๓} มงฺคล. ๑/๖๑/๖๐.

^{๒๑๔} มงฺคล. ๑/๖๔/๖๗.

^{๒๑๕} มงฺคล. ๑/๖๕/๗๐.

^{๒๑๖} มงฺคล. ๑/๖๗/๗๓.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๑ เวศเทวีฉันท หน้า ๖๓-๖๔.

การคบคนพาลเป็นปัจจัย ส่วนการคบบัณฑิตทั้งหลายและการบูชาเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบันและอนาคต กล่าวคือนิพพานและสุคติ

๓.๘.๒ คาถาที่ ๒ ประกอบด้วย (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน และ (๖) การตั้งตนไว้ชอบ

(๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

ปฏิรูป หมายถึง สมควร

เทศะ หมายถึง บ้านก็ดี นิคมก็ดี นครก็ดี ชนบทก็ดี หรือโอกาสเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายแห่งใดแห่งหนึ่ง

วาสะ หมายถึง การอยู่ในประเทศ^{๒๑๗}

ถิ่นที่เหมาะสม คือ ถิ่นที่บริษัท ๔ บำเพ็ญบุญกิริยาวัตรผู้มีทานเป็นต้น ถิ่นที่คำสอนของพระพุทธเจ้ายังรุ่งเรืองอยู่ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงธรรมจักร สถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่ลงจากเทวโลก สถานที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้ามีกรุงสววัตถีและกรุงราชคฤห์เป็นต้น มัชฌิมประเทศ^{๒๑๘}

อานิสงส์ของการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม คือ ได้โอกาสทำบุญ^{๒๑๙} ได้การเห็น การฟัง ลาก ศึกษา ทำการบำรุง ความระลึกถึงอย่างยอดเยี่ยม^{๒๒๐} ได้บรรลุโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี^{๒๒๑} ได้บรรลุอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๒๒๒} ไปสู่สุคติ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้าและสาวกพระพุทธเจ้า บรรลุสุวรรคสมบัติและนิพพานสมบัติ^{๒๒๓}

(๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน

การได้สร้างบุญไว้ หมายถึง การสั่งสมกุศลปรารภพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระชินาสัพ^{๒๒๔}

ปางก่อน หมายถึง ในชาติที่ล่วงมาแล้ว^{๒๒๕}

^{๒๑๗} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๕.

^{๒๑๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๕-๘๖.

^{๒๑๙} มจฺค.ล. ๑/๘๑/๘๖.

^{๒๒๐} มจฺค.ล. ๑/๘๔/๙๑.

^{๒๒๑} มจฺค.ล. ๑/๘๖/๙๓.

^{๒๒๒} มจฺค.ล. ๑/๘๘/๙๖.

^{๒๒๓} มจฺค.ล. ๑/๖๔/๖๗.

^{๒๒๔} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๗.

^{๒๒๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๗.

อานิสงส์ของการได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน คือ พอได้ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า หรือสาวกพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมบรรลอรหัต^{๒๒๖} ได้วัตถุที่ทรงอานุภาพย่อมประสบสุข^{๒๒๗} เป็นศูนย์รวมสิริ^{๒๒๘} ได้โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นในที่มิใช่ป้อเกิด^{๒๒๙} ได้สมบัติที่ตนเองปรารถนาทุกอย่าง มีวรรณะงาม มีเสียงไพเราะ มีทรวดทรงสมส่วน มีรูปสวย มีความยิ่งใหญ่ มีบริวาร ได้ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นอิสระและความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นพระราชาของเทวดา เป็นเทวราชาในหมู่ทิพย์ ได้มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ถึงพร้อมด้วยมิตร รับโอวาทานุสาสนีจากมิตรนั้น บรรลุวิชา วิมุตติ ปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สากบารมี ปัจเจกโพธิ์ และพุทธภูมิ^{๒๓๐}

โทษของผู้มิได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน คือ ได้วัตถุที่ทรงอานุภาพย่อมประสบทุกข์ ไม่อาจรับสิริที่คนอื่นให้ได้^{๒๓๑} สิริที่ตนสร้างขึ้นก็ตกไปสู่เทพเท้าของผู้มีบุญ^{๒๓๒}

(๖) การตั้งตนไว้ชอบ

ตน หมายถึง จิต หรืออัตภาพทั้งสิ้น^{๒๓๓}

การตั้งตนไว้ชอบ คือ การตั้งตนผู้ไม่มีศีลไว้ในความถึงพร้อมด้วยศีล ผู้ไม่มีศรัทธาไว้ในความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ผู้ตระหนี่ไว้ในความถึงพร้อมด้วยจาคะ^{๒๓๔} การตั้งตนไว้ในกุศลกรรมบถ^{๒๓๕}

การตั้งตนไว้ผิด หมายถึง การเลี้ยวซีกด้วยโจรกรรม^{๒๓๖} เป็นมิจฉาทิฎฐิ^{๒๓๗} เป็นผู้ทั้งกระด้างทั้งตระหนี่^{๒๓๘} การตั้งตนไว้ในอกุศลกรรมบถ^{๒๓๙}

อานิสงส์ของการตั้งตนไว้ชอบ คือ บรรลอรหัต^{๒๔๐} เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๒๔๑} เป็นเหตุละเวรอันเป็นไปในปัจจุบันและอนาคต^{๒๔๒} ได้มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติอำนาจสุขให้ทุกอย่าง^{๒๔๓}

^{๒๒๖} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๗.

^{๒๒๗} มจฺค. ๑/๙๓/๑๐๑.

^{๒๒๘} มจฺค. ๑/๙๔/๑๐๒.

^{๒๒๙} มจฺค. ๑/๙๔/๑๐๓.

^{๒๓๐} มจฺค. ๑/๑๐๐/๑๑๒.

^{๒๓๑} มจฺค. ๑/๙๔/๑๐๒.

^{๒๓๒} มจฺค. ๑/๙๖/๑๐๗.

^{๒๓๓} มจฺค. ๑/๑๐๖/๑๑๗.

^{๒๓๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๗.

^{๒๓๕} มจฺค. ๑/๑๑๑/๑๓๐.

^{๒๓๖} มจฺค. ๑/๑๐๗/๑๑๗.

^{๒๓๗} มจฺค. ๑/๑๐๘/๑๑๙.

^{๒๓๘} มจฺค. ๑/๑๐๙/๑๒๒.

^{๒๓๙} มจฺค. ๑/๑๑๒/๑๓๑.

^{๒๔๐} มจฺค. ๑/๑๐๗/๑๑๘.

^{๒๔๑} มจฺค. ๑/๑๑๐/๑๒๙.

โทษของการตั้งตนไว้ผิด คือ ประสบทุกข์ทั้งปวง^{๒๔๔} ถึงความพินาศในปัจจุบัน ตกไปในอบายภูมิ^{๒๔๕}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๔ ประการ เป็นการอธิบายแก้ทุกข์คาถา มีมงคล ๓ ประการ ว่าด้วยเรื่องการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน และการตั้งตนไว้ชอบ ไว้ในมรสังฉันท์ จำนวน ๑๖ บท*

๓.๘.๓ คาถาที่ ๓ ประกอบด้วย (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ (๙) วินัยที่ศึกษามาดี และ (๑๐) วาจาสุภาสิต

(๗) ความเป็นพหูสูต

ความเป็นพหูสูต หมายถึง ความเป็นผู้ได้สดับมาก ความเป็นผู้ฉลาดในสิ่งต่างๆ ซึ่งเกิดจากการเรียนหรือการฟังพุทธพจน์^{๒๔๖} หรือศิลปะภายนอก^{๒๔๗}

ความเป็นพหูสูตมี ๒ ประการ คือ

๑. ความเป็นพหูสูตของบรรพชิต หมายถึง ความเป็นผู้ทรงจำคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้มาก

๒. ความเป็นพหูสูตของคฤหัสถ์ หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดของคฤหัสถ์ซึ่งเกิดจากการฟังหรือเรียนศิลปะภายนอก^{๒๔๘}

อานิสงส์ของความเป็นพหูสูต คือ เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ^{๒๔๙} เทวดาและพรหมสรรเสริญ^{๒๕๐} เป็นเหตุละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ เป็นเหตุทำปรมัตถธรรมให้แจ้งโดยลำดับ^{๒๕๑} และนำประโยชน์มาให้ในโลกทั้ง ๒^{๒๕๒}

(๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ

^{๒๔๒} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๓/๘๗.

^{๒๔๓} มงฺค. ๑/๑๑๑/๑๓๑.

^{๒๔๔} มงฺค. ๑/๑๑๒/๑๓๑.

^{๒๔๕} มงฺค. ๑/๑๑๒/๑๓๒.

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๒ มรสังฉันท์ หน้า ๖๔-๖๕.

^{๒๔๖} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๔๗} มงฺค. ๑/๑๑๖/๑๓๕.

^{๒๔๘} มงฺค. ๑/๑๑๖/๑๓๕.

^{๒๔๙} มงฺค. ๑/๑๑๘/๑๓๖.

^{๒๕๐} มงฺค. ๑/๑๑๙/๑๓๗.

^{๒๕๑} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๕๒} มงฺค. ๑/๑๒๕/๑๔๒.

ศิลปะ หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๒๕๓}

ศิลปะ มี ๒ ประการ คือ

๑. **อนาคาริยศิลป์** คือ ศิลปะของบรรพชิต หมายถึง การจัดทำสมณบริหารมีการจัดแจงและการเย็บจีวร เป็นต้น^{๒๕๔}

๒. **อาคาริยศิลป์** คือ ศิลปะของคฤหัสถ์ หมายถึง การงานที่เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น เว้นจากอกุศล มีการงานของนายช่างแก้วและนายช่างทองเป็นต้น^{๒๕๕} และงานช่างทุกชนิด เช่น ช่างถาก ช่างทอ ช่างย้อม ช่างกลบก ช่างหนัง เป็นต้น^{๒๕๖}

อานิสงส์ของศิลปะที่ประกอบในฐานะที่สมควร คือ พระพุทธเจ้าสรรเสริญ^{๒๕๗} นำมาซึ่งประโยชน์ปัจจุบัน^{๒๕๘} บรรลุอรหัต^{๒๕๙} ได้ปราสาท ๗ ชั้นที่ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ กว้างและยาวกึ่งโยชน์ สูง ๒๕ โยชน์^{๒๖๐} ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จักได้บวชในสำนักพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย์แล้วบรรลุอรหัต^{๒๖๑} ได้หมู่บ้าน ๔ ตำบล ใน ๔ ทิศ เกือบเกษิประมาณแสนหนึ่ง^{๒๖๒} ได้รับการอภิเษกเป็นพระราช^{๒๖๓} บรรลุอนาคามีผล^{๒๖๔} เป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้ง ๒ มาให้ตนและชนเหล่าอื่น^{๒๖๕}

โทษของศิลปะที่ประกอบในฐานะที่ไม่สมควร คือ ได้รับคำติเตียน^{๒๖๖} พระพุทธเจ้าทรงติเตียน^{๒๖๗} ถูกเผาในอเวจีนรกแล้วเกิดเป็นเปรต^{๒๖๘}

(๙) วินัยที่ศึกษามาดี

-
- ^{๒๕๓} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.
^{๒๕๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.
^{๒๕๕} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.
^{๒๕๖} มงฺคล. ๑/๑๓๖-๑๓๘/๑๕๔-๑๕๗, ๑/๑๔๔/๑๖๓.
^{๒๕๗} มงฺคล. ๑/๑๓๐/๑๕๐.
^{๒๕๘} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.
^{๒๕๙} มงฺคล. ๑/๑๓๗/๑๕๕.
^{๒๖๐} มงฺคล. ๑/๑๓๘/๑๕๗.
^{๒๖๑} มงฺคล. ๑/๑๔๐/๑๖๐.
^{๒๖๒} มงฺคล. ๑/๑๔๑/๑๖๑.
^{๒๖๓} มงฺคล. ๑/๑๔๕/๑๖๕.
^{๒๖๔} มงฺคล. ๑/๑๔๖/๑๖๘.
^{๒๖๕} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.
^{๒๖๖} มงฺคล. ๑/๑๓๕/๑๕๓.
^{๒๖๗} มงฺคล. ๑/๑๔๒/๑๖๒.
^{๒๖๘} มงฺคล. ๑/๑๔๓/๑๖๓.

วินัย หมายถึง การฝึกกาย วาจา และจิต^{๒๖๙} เครื่องกัน เครื่องห้ามกาย วาจา จิต นั้น จากอาบัติ จากโทษเครื่องพุทฺธิล และจากอกุศลกรรมบถเป็นต้น ตามสมควร^{๒๗๐} มารยาทที่สมควร แก่สกุลหรือบรรพชา^{๒๗๑}

ศึกษาดีแล้ว หมายถึง ศึกษาแล้วด้วยดี^{๒๗๒} ไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมอง และทำตน ให้ตั้งอยู่ในคุณคือมารยาท^{๒๗๓} ได้รับคำแนะนำ กฎ ระเบียบ และมารยาทในสำนักอาจารย์^{๒๗๔}

วินัยมี ๒ ประการ คือ

๑. **อนาคาริกวินัย** คือ วินัยของบรรพชิต หมายถึง การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง และการรักษาปาริสุทฺธิศีล^{๒๗๕}

๒. **อาคาริกวินัย** คือ วินัยของคฤหัสถ์ หมายถึง การเว้นจาก อกุศลกรรมบถ^{๒๗๖}

อานิสงส์ของวินัยที่ศึกษาดีแล้ว คือ บรรลุโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี เกิดใน เทวโลก^{๒๗๗} บรรลุอรหัต เป็นเหตุบรรลุโลกียสุขและโลกุตระสุข^{๒๗๘} บรรลุอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๒๗๙} เป็นอุบายดับราคะได้^{๒๘๐} พระราชามีพระประสงค์จะทรงไว้^{๒๘๑} เป็นอุปการะแก่สงฆ์^{๒๘๒} แม้ตนเองก็ติ เตียนไม่ได้ ผู้รู้ใครครวญแล้วสรรเสริญ ชื่อเสียงดีฟุ้งจรไป ไม่หลงในขณะจะตาย ครั้นตายแล้วก็เข้า ถึงสุคติโลกสวรรค์^{๒๘๓} เข้าถึงพรหมโลก^{๒๘๔} เป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในปัจจุบันและอนาคต^{๒๘๕}

^{๒๖๙} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๗๐} มงฺค. ๑/๑๑๕/๑๓๔.

^{๒๗๑} มงฺค. ๑/๒๕๘/๒๓๙.

^{๒๗๒} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๗๓} มงฺค. ๑/๑๙๙/๒๐๐.

^{๒๗๔} มงฺค. ๑/๒๕๘/๒๓๙.

^{๒๗๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๗๖} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๗๗} มงฺค. ๑/๑๕๖/๑๓๕.

^{๒๗๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

^{๒๗๙} มงฺค. ๑/๑๕๙/๑๓๘.

^{๒๘๐} มงฺค. ๑/๑๓๓/๑๘๖.

^{๒๘๑} มงฺค. ๑/๑๓๔/๑๘๗.

^{๒๘๒} มงฺค. ๑/๑๓๙/๑๙๑.

^{๒๘๓} มงฺค. ๑/๒๕๖/๒๓๘.

^{๒๘๔} มงฺค. ๑/๒๕๘/๒๔๐.

^{๒๘๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๘.

โทษของวินัยที่ศึกษาไม่ดี คือ เกิดเป็นพญานาค เลื่อมจากการบรรลุมรรคผล^{๒๘๖} เลือดอุ่นพุ่งออกจากปาก^{๒๘๗} นามาสั่งทุกข์^{๒๘๘} เกิดในนรกหรือในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน^{๒๘๙} ถึงความพินาศในปัจจุบัน^{๒๙๐} เลื่อมจากสติปัญญาน ๔ สัมมปธาน ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ โลกุตระธรรม ๙^{๒๙๑} เป็นเหตุ

ให้ตีฆ่าพิษจนตาย^{๒๙๒} เป็นมัจฉาทิฏฐิ^{๒๙๓} เกิดในโลกันตริกนรก^{๒๙๔} แม้ตนเองก็ดิ้นรนตนได้ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วเตือน ชี้เสียงชั่วกระฉ่อนไป หลงสติในขณะจะตาย ครั้นตายแล้วเข้าถึงอบาย ทุกติวินิบาต นรก^{๒๙๕} เหมือนกระเบื้องบอดเที่ยวไปในป่าลึก ไม่รู้แหล่งที่มีอาหารหรือไม่มีอาหารและแหล่งที่มีอันตรายหรือไม่มีอันตราย^{๒๙๖}

(๑๐) วาจาสุภาษิต

วาจา มี ๓ ประการ คือ สมุลลปนวาจา วิญญูติวาจา และเจตนาวาจา^{๒๙๗} แต่วาจาในมงคลนี้ หมายถึง สมุลลปนวาจา คือ วาจาที่เว้นจากโทษมีมุสาวาทเป็นต้น วาจาที่ไม่เพ้อเจ้อ^{๒๙๘} วาจาที่พูดกัน เสียงพูด^{๒๙๙}

สุภาษิตมีองค์ประกอบ คือ กล่าวตามกาล กล่าวคำสัตย์ กล่าวคำอ่อนหวาน กล่าวประกอบด้วยประโยชน์ กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๓๐๐} กล่าวคำดีงาม ไม่กล่าวคำชั่วร้าย กล่าวคำเป็นธรรม ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม กล่าวคำเป็นที่รัก ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นที่รัก กล่าวคำสัตย์ ไม่กล่าวคำเหลวไหล^{๓๐๑} วชิสุจริต^{๓๐๒}

^{๒๘๖} มงฺคล. ๑/๑๕๔/๑๗๔.

^{๒๘๗} มงฺคล. ๑/๑๕๖/๑๗๕.

^{๒๘๘} มงฺคล. ๑/๑๖๓/๑๗๙.

^{๒๘๙} มงฺคล. ๑/๑๖๔/๑๘๐.

^{๒๙๐} มงฺคล. ๑/๑๖๗/๑๘๒.

^{๒๙๑} มงฺคล. ๑/๑๖๙/๑๘๔.

^{๒๙๒} มงฺคล. ๑/๑๘๙/๑๙๕.

^{๒๙๓} มงฺคล. ๑/๒๓๕/๒๒๕.

^{๒๙๔} มงฺคล. ๑/๒๓๖/๒๒๖.

^{๒๙๕} มงฺคล. ๑/๒๕๖/๒๓๘.

^{๒๙๖} มงฺคล. ๑/๒๕๘/๒๓๙.

^{๒๙๗} มงฺคล. ๑/๒๕๙/๒๔๑.

^{๒๙๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.

^{๒๙๙} มงฺคล. ๑/๒๕๙/๒๔๑.

^{๓๐๐} มงฺคล. ๑/๒๖๒/๒๔๒.

^{๓๐๑} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๘๙.

^{๓๐๒} มงฺคล. ๑/๒๖๖/๒๔๕.

อานิสสของวจาสุภาษิต คือ ไม่มีโทษ วิญญูชนติเตียนไม่ได้^{๓๐๓} ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น^{๓๐๔} ทำให้ได้ทรัพย์^{๓๐๕} ทำประโยชน์ให้สำเร็จ^{๓๐๖} ทำให้ได้สิ่งของสมควรแก่คำพูด^{๓๐๗} คนชื่นชม^{๓๐๘} พ้นจากความตาย^{๓๐๙} นำประโยชน์มาให้แก่ตนและผู้อื่น^{๓๑๐} นำมาซึ่งโลกียสุขและโลกุตรสุข ทำให้บรรลอรหัต^{๓๑๑} ทำให้บรรลุปัจเจกโพธิ์^{๓๑๒} ทำให้หมดกิเลสสิ้นทุกข์^{๓๑๓}

โทษของวจาทุพภาษิต คือ เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปตวิสัย ถูกกล่าวด้วยเรื่องไม่จริง ทำให้แตกแยกมิตร ได้ยินคำพูดที่ไม่ชอบใจ มีคำพูดที่ไม่น่าเชื่อถือ^{๓๑๔} เกิดเป็นสุกร เปต^{๓๑๕} เกิดในเวสินรก^{๓๑๖} ทำให้สัตว์ดิรัจฉานไม่พอใจจนแพ้นั้น^{๓๑๗} เสื่อมจากลาภที่ตนได้แล้ว เสื่อมจากลาภอันที่ควรจะได้ ประสบทุกข์^{๓๑๘} ตายอย่างไรที่พึง^{๓๑๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก้ติดยศถา มีมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มีศีลปะวินัยที่ศึกษาดี และวจาสุภาษิต ไว้ในกมลฉันท์ จำนวน ๑๖ บท*

๓.๘.๔ คาถาที่ ๔ ประกอบด้วย (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา และ (๑๔) การงานที่ไม่อาภูล

(๑๑) การบำรุงมารดาบิดา

มารดา หมายถึง หญิงผู้ให้บุตรเกิด บำรุงเลี้ยงดู แสดงโลกนี้แก่บุตร

บิดา หมายถึง ชายผู้ให้บุตรเกิด บำรุงเลี้ยงดู แสดงโลกนี้แก่บุตร^{๓๒๐}

^{๓๐๓} มงคล. ๑/๒๖๑/๒๔๒.

^{๓๐๔} มงคล. ๑/๒๗๐/๒๔๘.

^{๓๐๕} มงคล. ๑/๒๗๓/๒๕๑.

^{๓๐๖} มงคล. ๑/๒๗๔/๒๕๒.

^{๓๐๗} มงคล. ๑/๒๗๖/๒๕๓.

^{๓๐๘} มงคล. ๑/๒๗๗/๒๕๔.

^{๓๐๙} มงคล. ๑/๒๘๑/๒๕๕.

^{๓๑๐} มงคล. ๑/๒๘๓/๒๖๐.

^{๓๑๑} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๔/๙๐.

^{๓๑๒} มงคล. ๑/๒๘๕/๒๖๒.

^{๓๑๓} มงคล. ๑/๒๘๖/๒๖๒.

^{๓๑๔} มงคล. ๑/๒๖๗/๒๔๖.

^{๓๑๕} มงคล. ๑/๒๖๙/๒๔๘.

^{๓๑๖} มงคล. ๑/๒๗๑/๒๔๙.

^{๓๑๗} มงคล. ๑/๒๗๒/๒๔๙.

^{๓๑๘} มงคล. ๑/๒๗๔/๒๕๔.

^{๓๑๙} มงคล. ๑/๒๗๘/๒๕๕.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๓ กมลฉันท์ หน้า ๖๕.

คุณของมารดาบิดา คือ ทำหน้าที่ที่ทำได้ยาก^{๓๒๑} อ่อนน้อมเทวดาเพื่อให้ได้บุตรน้อย ถนอมครรภ์ ปลอดภัยบุตรผู้ร้องไห้ด้วยน้ำนม ด้วยเพลงขับ และด้วยเครื่องกกคืออวัยวะ เมื่อลมพัด แดดแรงกล้า ทำความหวั่นใจ คอยแลดูบุตรผู้ไร้เตียงสา ค้มครองทรัพย์ไว้เพื่อบุตร พร่ำสอนบุตร รอคอยการกลับมาของบุตรด้วยความหวัง^{๓๒๒} บำรุงชีวิตบุตร เลี้ยงดูบุตร ให้บุตรเติบโตตามลำดับ ให้ดื่ม น้ำนมจากอก ป้อนข้าวน้ำ^{๓๒๓} เป็นผู้เอ็นดู เป็นที่พึ่ง^{๓๒๔} เลี้ยงบุตรมาโดยยาก^{๓๒๕} ห้ามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปะ ทากรรมที่สมควรให้ ให้ทรัพย์มรดก^{๓๒๖}

มารดาบิดาเป็นคุณพรหม บุรพจารย์ และอาหุไนบุคคลของบุตร^{๓๒๗} เพราะมี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาในบุตรตามกาล มีความประพฤติเพียงดังเทพ มีอุปการะต่อบุตรก่อน เทพเหล่าอื่น เป็นอาจารย์ของบุตรก่อนอาจารย์ทั้งหมด เป็นผู้ควรรับข้าวน้ำที่บุตรนำมาบูชา^{๓๒๘}

การบำรุง หมายถึง การปรนนิบัติด้วยสักการะ เช่น ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ การล้างเท้า และด้วยการทำความนอบน้อม การเลี้ยงดู การช่วยทำกิจ การดำรงวงศ์สกุล การประพฤติสมควรเพื่อรับทรัพย์มรดก การทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ทำให้มารดาบิดาดำรงอยู่ใน ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา เป็นผู้กตัญญูทวาทิ ผู้ทำตามโอวาทที่มารดาบิดา สั่งสอน^{๓๒๙}

อานิสงส์ของการบำรุงมารดาบิดา คือ นำมาซึ่งความสุขในโลกทั้ง ๒ ได้รับการ สรรเสริญในโลกนี้ เมื่อตายไปบันเทิงอยู่ด้วยทิพยสมบัติในสวรรค์ พระพุทธเจ้าสรรเสริญ^{๓๓๐} แม้ถูกยิง ด้วยลูกศรอาบยาพิษก็พ้นจากความตาย แม้ไปสู่สำนักยักษ์ก็พ้นจากความตาย แม้อยู่ในคอกที่เขาขัง ไว้มาก็พ้นจากความตาย แม้ติดบ่วงก็พ้นจากความตาย แม้ถูกผูกด้วยเครื่องผูกก็หลุดพ้นมาได้^{๓๓๑} เกิด ในพรหมโลก^{๓๓๒} ทำให้สรรพสัตว์ได้รับอภัยทาน^{๓๓๓} บรรลุโสดาบัน^{๓๓๔}

^{๓๒๐} มงฺคล. ๑/๒๙๒/๒๖๗.

^{๓๒๑} มงฺคล. ๑/๒๙๒/๒๖๗.

^{๓๒๒} มงฺคล. ๑/๒๙๓/๒๖๘-๒๖๙.

^{๓๒๓} มงฺคล. ๑/๒๙๔/๒๖๙-๒๗๑.

^{๓๒๔} มงฺคล. ๑/๓๓๐/๓๐๘.

^{๓๒๕} มงฺคล. ๑/๓๖๔/๓๓๘.

^{๓๒๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๓๒๗} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗, ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๓๒๕, ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๖๒/๖๖.

^{๓๒๘} มงฺคล. ๑/๒๙๕/๒๗๑-๒๗๓.

^{๓๒๙} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗, ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๓๒๕, ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๖๒/๖๖, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๐-๙๒.

^{๓๓๐} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๑.

^{๓๓๑} มงฺคล. ๑/๓๑๑/๒๘๕.

^{๓๓๒} มงฺคล. ๑/๓๑๕/๒๘๙.

^{๓๓๓} มงฺคล. ๑/๓๑๘/๒๙๔.

^{๓๓๔} มงฺคล. ๑/๓๒๗/๓๐๕.

โทษของการปฏิบัติผิดในมารดาบิดา คือ ถูกจักรเหล็กหมุนบดอยู่บนศิระ ประสบทุกข^{๓๓๕} ถูกโจรม้า^{๓๓๖} ประสบผลอันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไปสู่นรก^{๓๓๗}

(๑๒) การสงเคราะห์บุตร

บุตรมี ๓ จำพวก คือ **อติชาตบุตร** มีคุณธรรม (เป็นพุทธมามกะ รักษาศีล ๕) สูงกว่ามารดาบิดา **อนุชาตบุตร** มีคุณธรรมเท่ากับมารดาบิดา และ**อวชาตบุตร** ไม่มีคุณธรรมเท่ามารดาบิดา^{๓๓๘}

บุตรอีก ๓ จำพวก คือ บุตรผู้อยู่ในสำนัก (ลูกศิษย์) บุตรที่เขาให้ (ลูกเลี้ยง) และบุตรเกิดจากตน (ลูกในไส้)^{๓๓๙}

บุตรอีก ๔ จำพวก คือ บุตรเกิดจากตน บุตรเกิดในเขต บุตรผู้อยู่ในสำนักและบุตรที่เขาให้^{๓๔๐}

ในมงคลนี้ **บุตร** หมายถึง บุตรธิดาที่เกิดจากตน ไม่ว่าจะเป็นอติชาตบุตร อนุชาตบุตร หรืออวชาตบุตรก็ได้^{๓๔๑}

การสงเคราะห์บุตร หมายถึง การห้ามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษา ศิลปะ หากรรยาที่สมควรให้ และให้ทรัพย์มรดก^{๓๔๒}

อานิสงส์ของการสงเคราะห์บุตร คือ ได้รับการเลี้ยงตอบแทนมีบุตรช่วยกิจการงาน สกุลวงศ์ดำรงอยู่ได้นาน มีทายาท มีบุตรทำบุญอุทิศไปให้ มีบุตรทำตามโอวาท บุตรกตัญญูกตเวที^{๓๔๓}

(๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา

ภรรยามี ๒๐ จำพวก คือ หญิงที่มารดารักษา หญิงที่บิดารักษา หญิงที่มารดาบิดารักษา หญิงที่พี่น้องชายรักษา หญิงที่พี่น้องสาวรักษา หญิงที่ญาติรักษา หญิงที่ตระกูลรักษา หญิงที่ธรรมรักษา หญิงที่มีอาการรักษา หญิงที่มีอาชญาคุ้มครอง หญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ หญิงที่สมัครใจเป็นภรรยา หญิงที่อยู่ด้วยโภคะ หญิงที่อยู่ด้วยแผ่นผ้า หญิงที่จุ่มมือในภาชนะน้ำ หญิงที่ชายปลงเทริดลง

^{๓๓๕} มงฺค. ๑/๓๐๖/๒๘๐.

^{๓๓๖} มงฺค. ๑/๓๐๗/๒๘๑.

^{๓๓๗} มงฺค. ๑/๓๐๑/๓๐๙.

^{๓๓๘} มงฺค. ๑/๓๓๗/๓๔๖.

^{๓๓๙} มงฺค. ๑/๓๓๗/๓๔๗.

^{๓๔๐} มงฺค. ๑/๓๓๙/๓๔๘.

^{๓๔๑} พ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๒.

^{๓๔๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๓๔๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

หญิงที่เป็นทั้งทาสีและภรรยา หญิงที่เป็นทั้งคนงานทั้งภรรยา หญิงเชลย และหญิงที่เป็นภรรยาครูเดียว^{๓๔๔}

ในมงคลนี้ ภรรยา หมายถึง หญิงจำพวกใดจำพวกหนึ่ง ในหญิง ๒๐ จำพวกนั้นที่ชายนำมาเป็นภรรยา^{๓๔๕}

การสงเคราะห์ภรรยา หมายถึง การยกย่อง การไม่ดูหมิ่น การไม่ประพฤตินอกใจ การมอบความเป็นใหญ่ให้ การเพิ่มเครื่องประดับให้^{๓๔๖} การให้สะเบียงในวันอุโบสถ การให้นัคนักขัตฤกษ์ในวันนักขัตฤกษ์ การฉลองให้ในวันมงคล การแนะนำพร้าสอนในประโยชน์ปัจจุบันและอนาคต^{๓๔๗}

อานิสสงส์ของการสงเคราะห์ภรรยา คือ ทำให้ภรรยาช่วยจัดงานบ้านเรือนเรียบร้อย ช่วยสงเคราะห์ญาติพี่น้อง ไม่ประพฤตินอกใจ ช่วยรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง^{๓๔๘} นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบันและอนาคต แม้เทวดาก็พึงนอบน้อม^{๓๔๙}

โทษของการประพฤตินอกใจ คือ เกิดเป็นเวมานิกเปรต ถูกสุนัขรุมกัดกิน^{๓๕๐}

(๑๔) การงานที่ไม่อากุล

การงาน หมายถึง อุบายเครื่องเลี้ยงชีวิต^{๓๕๑} เช่น เกษตรกรรม โครักขกรรม และพาณิชย์กรรม^{๓๕๒}

อากุล หมายถึง การงานที่ทำค้างไว้ ที่ทำไม่เหมาะสม และที่ทำย่อหย่อน ไม่สมบูรณ์แบบ^{๓๕๓}

ไม่อากุล หมายถึง มาทำงานทันเวลา ทำงานสมควรแก่ทรัพย์ที่ควรจะได้ ไม่เกียจคร้าน ไม่ย่อหย่อน มีความขยัน หมั่นเอาธุระ ทำงานเหมาะแก่จังหวะ^{๓๕๔}

อานิสสงส์ของการงานที่ไม่อากุล คือ ได้โลกียทรัพย์ ได้โลกุตระทรัพย์^{๓๕๕} ได้ธิดาของเศรษฐีเป็นภรรยาและได้ตำแหน่งเศรษฐี^{๓๕๖} บรรลุอรหัต^{๓๕๗} ถึงความเป็นพระราชา^{๓๕๘} ท่องเที่ยวไปในเทวโลกแล้วจุติมาเกิดเป็นเศรษฐี^{๓๕๙} นำประโยชน์มาให้ในโลกทั้งสอง^{๓๖๐}

^{๓๔๔} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๓๔๕-๓๔๗.

^{๓๔๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๒.

^{๓๔๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๙/๑๖๕.

^{๓๔๗} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๓.

^{๓๔๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๙/๑๖๕.

^{๓๔๙} มงฺค.ล. ๑/๓๔๘/๓๕๔.

^{๓๕๐} มงฺค.ล. ๑/๓๔๖/๓๕๔.

^{๓๕๑} มงฺค.ล. ๑/๓๔๙/๓๖๐.

^{๓๕๒} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๓.

^{๓๕๓} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๕/๑๒๑.

^{๓๕๔} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๕/๙๓.

^{๓๕๕} มงฺค.ล. ๑/๔๐๒-๔๐๓/๓๖๑-๓๖๒.

โทษของการทำงานอากุล คือ ประสบทุกข^{๓๖๑} อาศัยฝ่าเรือนคนอื่นถึงแก่ความตาย
อย่างไรที่พึง^{๓๖๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๔ ประการ
เป็นการอธิบายแก้จตุตถคทา มีมมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องการทำบุญมาตาบิดา การสงเคราะห์
บุตร การสงเคราะห์ภรรยา และการทำงานที่ไม่อากุล ไว้ในปหาลินีฉันท์ จำนวน ๑๕ บท*

๓.๘.๕ คาถาที่ ๕ ประกอบด้วย (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤดิธรรม (๑๗) การ
สงเคราะห์ญาติ และ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ

(๑๕) การให้ทาน

ทานมี ๓ ประการ คือ จาคเจตนา วิรติและไทยธรรม^{๓๖๓}

จาคเจตนา แยกเป็น ๒ คำ คือ จาคะ และ เจตนา

จาคะ หมายถึง การสละ การให้ปัน การเสียสละ การสละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่
ความจริงใจ^{๓๖๔}

เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ ความมุ่งใจหมายจะทำ เจตจำนง ความจำนง
ความจงใจ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่ง หรือเป็นประธานในสังขารขันธ์
และเป็นตัวการในการทำกรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวกรรมทีเดียว^{๓๖๕}

ดังนั้น จาคเจตนา จึงหมายถึง ความตั้งใจที่จะให้ปัน ความตั้งใจที่จะสละสิ่งที่เป็น
ข้าศึกแก่ความจริงใจ

วิรติ หมายถึง ความเว้น, งดเว้น, เจตนาที่จะเว้นจากความชั่ว วิรติมี ๓ คือ
(๑) สัมปัตตวิรติ คือ เว้นได้ซึ่งสิ่งที่ประจบเข้า (๒) สมาทานวิรติ คือ เว้นด้วยการสมาทาน และ
(๓) สมุจเฉทวิรติ คือ เว้นได้โดยเด็ดขาด^{๓๖๖}

^{๓๖๑} มงฺคล. ๑/๔๐๔/๓๖๔.

^{๓๖๒} มงฺคล. ๑/๔๐๕/๓๖๕.

^{๓๖๓} มงฺคล. ๑/๔๑๓/๓๗๐.

^{๓๖๔} มงฺคล. ๑/๔๑๖/๓๗๕.

^{๓๖๕} มงฺคล. ๑/๔๑๗/๓๗๕.

^{๓๖๖} มงฺคล. ๑/๔๐๘/๓๖๖.

^{๓๖๗} มงฺคล. ๑/๔๐๙/๓๖๗.

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๔ ปหาลินีฉันท์ หน้า ๖๖-๖๗.

^{๓๖๘} มงฺคล. ๒/๒/๑.

^{๓๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔.

^{๓๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

ไทยธรรม หมายถึง ของควรให้ ของทำบุญต่างๆ ของถวายพระ^{๓๖๗}

ในมงคลนี้ ทาน หมายถึง จากเจตนา คือ สิ่งของเป็นเครื่องให้ เจตนาเป็นเหตุให้ ไทยธรรมของชนทั้งหลาย^{๓๖๘} เจตนาเป็นเหตุบริจาคทานวัตถุ ๑๐ อย่าง มีข้าวเป็นต้น ประกอบด้วย อโลหะ^{๓๖๙}

ทานวัตถุมี ๑๐ อย่าง คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป^{๓๗๐}

ทานอีก ๒ ประการ^{๓๗๑} คือ

๑. อามิสทาน ได้แก่ เจตนาเครื่องบริจาคนั้น^{๓๗๒} ให้สิ่งของ^{๓๗๓}

๒. ธรรมทาน ได้แก่ ให้ธรรม^{๓๗๔} หมายถึง การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง รสแห่ง ธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง และความสันตติหาย่อมชนะ ความทุกข์ทั้งปวง^{๓๗๕} พระธรรมกถึกบางรูปในศาสนา นี้ กล่าวปฏิบัติเป็นเหตุถึงอมตะแล้วให้^{๓๗๖} พระธรรมกถึกบางรูปในศาสนา นี้ จำแนกกรรมบถทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ เหล่านี้วิญญูชนคติเตียน เหล่านี้วิญญูชนสรเสรีญ เหล่านี้ บุคคลสมทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เพื่อทุกข์ เหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ทำกรรมและวิบากแห่งกรรมให้ปรากฏ รวากะแสดงโลกนี้และโลกหน้าโดยประจักษ์ ยังผู้สดับ ให้กลับใจจากอกุศลธรรม ให้ดำรงอยู่ในกุศลธรรม ย่อมแสดงธรรม^{๓๗๗} พระธรรมกถึกประกาศลัทธิจะ ว่า ธรรมเหล่านี้พึงรู้ยิ่ง เหล่านี้พึงกำหนดรู้ เหล่านี้พึงละ เหล่านี้พึงทำให้แจ้ง เหล่านี้พึงเจริญ ดังนี้ แสดงปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุอมตะ^{๓๗๘} การแสดงธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว อันเป็นเหตุสิ้นทุกข์และนำสุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพื่อความเป็นผู้ใคร่ประโยชน์แก่ชน เหล่าอื่น ธรรมทานจัดเป็นเลิศ ประเสริฐ ก็เพราะชนะอามิสทานทั้งปวง^{๓๗๙}

^{๓๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^{๓๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๓๖๘} มงฺคล. ๒/๓/๒.

^{๓๖๙} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๔.

^{๓๗๐} มงฺคล. ๒/๕/๓.

^{๓๗๑} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๕.

^{๓๗๒} มงฺคล. ๒/๓๐/๒๓.

^{๓๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๓๗๔} อ้างแล้ว.

^{๓๗๕} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๔๕/๓๘.

^{๓๗๖} มงฺคล. ๒/๔๐/๓๖.

^{๓๗๗} มงฺคล. ๒/๔๑/๓๖.

^{๓๗๘} มงฺคล. ๒/๔๑/๓๖.

^{๓๗๙} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๕.

ทานมีอานิสงส์มากเพราะองค์ประกอบเหล่านี้ คือ ทายกในศาสนานี้ ก่อนแต่จะให้ ก็ดีใจ กำลังให้ก็ทำจิตให้เสื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มิใจขึ้นบาน และปฏิบัติหาค (ผู้รับ) ในศาสนา นี้ เป็นผู้ปราศจากราคะหรือปฏิบัติเพื่อนำราคะให้สิ้นสูญ เป็นผู้ปราศจากโทสะหรือปฏิบัติเพื่อนำโทสะให้สิ้นสูญ เป็นผู้ปราศจากโมหะหรือปฏิบัติเพื่อนำโมหะให้สิ้นสูญ^{๓๔๐}

อานิสงส์ของการให้ทาน คือ นำสุขมาให้ ให้อารมณ์เลิศด้วยดี มีวิบากเป็นสุข เป็นไปพร้อมเพื่อความเกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข ที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่พอใจ^{๓๔๑} การถวายบิณฑบาตแก่พระตครลธิขังเจกพุทธเจ้า เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ครองความเป็น เศรษฐี ๗ ครั้ง^{๓๔๒} เป็นที่รักที่ชบใจของชนมาก เป็นที่คบหาของลัตบุรุษ ชื่อเสียงดังามขจรไป เป็นผู้แก้ล้วยล่าย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ประสพประโยชน์เกื้อกูลและความสุข มีผานไม่เสื่อม เกิด ในพรหมโลก มีรูปโฉมสวยงามทำให้ผู้พบเห็นไม่อาจดำรงอยู่ในปกติภาพของตนได้^{๓๔๓} ได้เป็นอัคร มเหสีของพระเจ้าจันทรปัชโชต ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าโกศล^{๓๔๔} ครอบครองปราสาททิพย์ยาว และกว้างประมาณ ๑๐ โยชน์ สูง ๑๐๐ โยชน์แล้วด้วยรัตนะ ๗ ประการ แวดล้อมด้วยนางอัปสรใน สวรรค์ ชั้นดาวดึงส์^{๓๔๕} ได้เป็นพระเจ้าอโศกธรรมราชา ผู้ประกอบด้วยราชฤทธิ์^{๓๔๖} บรรลุโสดาบัน บรรลุสาวกการมีญาณ^{๓๔๗} เป็นไปเพื่อความตั้งมั่นแห่งศาสนา^{๓๔๘} เป็นปทัฏฐานแห่งคุณมีความรู้แจ้งอรรถ เป็นต้น^{๓๔๙}

โทษของการไม่ให้ทาน คือ เป็นมิจฉาทิฏฐิ^{๓๕๐} เป็นไปเพื่อเลอะเลือนเสื่อมสูญแห่ง ลัทธิธรรม^{๓๕๑}

(๑๖) การประพตติธรรม

การประพตติธรรม คือ การประพตติกุศลกรรมบถ ๑๐ การประพตติธรรมหรือการ ประพตติที่ไม่ปราศจากธรรม^{๓๕๒}

^{๓๔๐} มงฺคล. ๒/๑๐/๖.

^{๓๔๑} มงฺคล. ๒/๑๐/๖.

^{๓๔๒} มงฺคล. ๒/๑๐/๑๓.

^{๓๔๓} มงฺคล. ๒/๓๒/๒๔.

^{๓๔๔} มงฺคล. ๒/๓๑/๓๔.

^{๓๔๕} มงฺคล. ๒/๓๑/๓๕.

^{๓๔๖} มงฺคล. ๒/๓๑/๒๔.

^{๓๔๗} มงฺคล. ๒/๔๓/๓๔.

^{๓๔๘} มงฺคล. ๒/๔๑/๔๓.

^{๓๔๙} มงฺคล. ๒/๕๐/๔๓.

^{๓๕๐} มงฺคล. ๒/๔/๓.

^{๓๕๑} มงฺคล. ๒/๔๘/๔๑.

^{๓๕๒} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๔-๙๕.

การประพาศิธรรม หรือ ธรรมจริยา^{๓๙๓} ประกอบด้วย ธรรมจริยาทางกาย มี ๓ ประการ ธรรมจริยาทางวาจา มี ๔ ประการ และธรรมจริยาทางใจ มี ๓ ประการ

อานิสงส์ของการประพาศิธรรม คือ ย่อมถึงสุคติโลกสวรรค์^{๓๙๔} เป็นภษัตรียมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาล บรรลู่เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน^{๓๙๕}

(๑๓) การสงเคราะห์ญาติ

ญาติ หมายถึง ชนทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกันทั้งฝ่ายมารดาหรือบิดา จนถึง ๗ ชั่วโคตร^{๓๙๖} คือ กำหนดตัวเราเป็นศูนย์กลาง ดังนี้ ทวด ปู่ย่า ตายาย มารดาบิดา เรา บุตร หลาน เหลน ทั้งฝ่ายมารดาบิดา^{๓๙๗}

การสงเคราะห์ญาติ หมายถึง การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย ผู้ถูกความเลื่อมแห่ง โภคะหรือความเจ็บป่วยครอบงำ ที่มาหาตนด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ทรัพย์ และข้าวเปลือก เป็นต้นตามกำลัง^{๓๙๘}

อานิสงส์แห่งการสงเคราะห์ญาติ คือ ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน ไปสู่สุคติในอนาคต ได้รับเกียรติคุณ เมื่อตายไปก็บันเทิงในสวรรค์^{๓๙๙}

โทษของการไม่สงเคราะห์ญาติ คือ ถูกยึดทรัพย์ เกิดในมหาโรฐานรก ถูกไฟไหม้ในนรกหลายร้อยหลายพันปี^{๔๐๐}

(๑๔) การงานที่ไม่มีโทษ

การงาน หมายถึง การสมทานศีลอุโบสถ การทำความขวนขวาย การปลูกไม้ดอก ไม้ผล และต้นไม้ และการสร้างสะพาน เป็นต้น^{๔๐๑}

ไม่มีโทษ หมายถึง บัณฑิตไม่นินทา ไม่ติเตียน^{๔๐๒}

^{๓๙๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๓๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑-๔๓๒, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๑/๓๖๖-๓๖๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕-๔๗๘ และ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๔๖/๓๙๗-๓๙๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๖/๔๘๓-๔๘๕.

^{๓๙๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๕๕.

^{๓๙๕} ม.จ.ล. ๒/๕๕/๕๐.

^{๓๙๖} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๕๕.

^{๓๙๗} ม.จ.ล. ๒/๕๐/๗๙.

^{๓๙๘} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๕๕-๕๖.

^{๓๙๙} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๕๖.

^{๔๐๐} ม.จ.ล. ๒/๘๘-๘๙/๙๙.

^{๔๐๑} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๖.

อานิสส์ของการงานไม่มีโทษ คือ เป็นเหตุให้บรรลุประโยชน์สุขนานัปการ^{๔๐๓} เกิดในสวรรค์^{๔๐๔} ได้ยศยิ่งใหญ่^{๔๐๕} ได้เป็นพระราชา เป็นรุกขเทวดา^{๔๐๖} ไปสู่เทวโลกด้วยอัทธามนุษย์^{๔๐๗} ช่มมานะได้ ช่มราคะได้ ช่มความโกรธได้ ช่มความปรารถนาเกินได้^{๔๐๘} เป็นเหตุได้พาหนะพิเศษ^{๔๐๙} เป็นเหตุได้ฝ่ามือวิเศษ^{๔๑๐} ครอบครองวิมานทองมีประมาณ ๑๒ โยชน์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๔๑๑} บรรลุลอรหัต^{๔๑๒}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก้ปัญหาคนตาบอด มีมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องการทำเพื่อกุศล การประพฤติธรรม การสงเคราะห์ญาติ และการทำงานที่ไม่มีโทษ ไว้ใน **รุจิราฉันท์** จำนวน ๑๕ บท*

๓.๘.๖ คาถาที่ ๖ ประกอบด้วย (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา และ (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม

(๑๙) การงดเว้นจากบาป

บาป หมายถึง อกุศล ได้แก่ กรรมกิเลส คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดินกาม การพูดเท็จ^{๔๑๓}

การงด หมายถึง ความไม่ยินดีด้วยใจของบุคคลผู้มีปกติเห็นโทษในบาป

การเว้น หมายถึง การเว้นจากบาปทางกายและวาจาด้วยสามารถแห่งกรรมและทวาร

การเว้นมี ๓ ประการ คือ **สัมปัตตวิริติ** เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า **สมาทานวิริติ** เว้นด้วยการสมათาน และ **สมุจเฉทวิริติ** เว้นได้เด็ดขาด^{๔๑๔}

กรรมกิเลส หมายถึง กรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ความเป็นกรรมที่ลุ่มปรยุตด้วยกิเลส คนมีกิเลสเท่านั้นจึงฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามและพูดเท็จ คนสิ้นกิเลสย่อมไม่ทำเช่นนั้น เหตุฉะนั้น การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามและพูดเท็จ จึงเป็นกรรมกิเลส^{๔๑๕}

^{๔๐๒} มงฺค. ๒/๑๐๑/๙๐.

^{๔๐๓} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๖/๙๖.

^{๔๐๔} มงฺค. ๒/๑๓๑/๑๐๕.

^{๔๐๕} มงฺค. ๒/๑๓๔/๑๐๙.

^{๔๐๖} มงฺค. ๒/๑๓๕-๑๓๖/๑๑๒.

^{๔๐๗} มงฺค. ๒/๑๓๗/๑๑๔.

^{๔๐๘} มงฺค. ๒/๑๓๘/๑๑๔.

^{๔๐๙} มงฺค. ๒/๑๔๐/๑๑๕.

^{๔๑๐} มงฺค. ๒/๑๔๑/๑๑๗.

^{๔๑๑} มงฺค. ๒/๑๔๖/๑๒๑.

^{๔๑๒} มงฺค. ๒/๑๕๑/๑๒๔.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๕ รุจิราฉันท์ หน้า ๖๗.

^{๔๑๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๕/๑๕๗.

^{๔๑๔} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๗.

อานิสงส์ของการเว้นจากบาป คือ ทำให้มารดาหายจากโรค^{๔๑๖} ทำให้ผู้ใหญ่ที่รัดตัว
 อยู่คลายรัดออก^{๔๑๗} เกรงภัยคือการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามและพูดเท็จย่อมระงับไป^{๔๑๘}
 เป็นเหตุให้บรรลุนิเวศนानันการ มีการละเว้นภัยอันเป็นไปในปัจจุบันและอนาคตได้^{๔๑๙} เข้าถึงสุคติ^{๔๒๐}

โทษของการไม่งดเว้นจากบาป คือ เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปרטวิสัย
 เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์มีอายุสั้น เสื่อมจากโรคะ มีทั้งเวรและศัตรู ประสบกับการกล่าวด้วยเรื่องที่ไม่จริง^{๔๒๑}
 นำทุกข์ในอบายเป็นต้นมาให้^{๔๒๒} ถึงทุกข์ในปัจจุบันแล้วสิ้นชีวิต เกิดในอเวจีนรก^{๔๒๓} ใหม้อยู่ใน
 นรก ๖ หมื่นปี^{๔๒๔} ถูกตีเตียน ศีรษะแตก ๗ เลี้ยง^{๔๒๕} เป็นยักษิณีถึงความตายอย่างอนาถ^{๔๒๖}

(๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา

น้ำเมา หมายถึง วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเมา ๑๐ อย่าง เรียกว่า สุราและเมรัย ได้แก่
 สุรา ๕ คือ สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า สุราที่ผสม
 เครื่องปรุงหลายชนิด และเมรัย ๕ คือ น้ำหมักดอกดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมัก
 ดองน้ำอ้อยยบ น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด^{๔๒๗} สุราและเมรัยทั้ง ๒ อย่างนั้น หรือสิ่งเสพติด
 ฝอยอย่างอื่นซึ่งพ้นจากสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความเมาในปัจจุบันนี้สามารถสังเคราะห์ยาเสพติด
 ทุกชนิดเข้ากับน้ำเมาได้อีกด้วย^{๔๒๘}

การดื่ม หมายถึง เจตนาเป็นเหตุดื่มอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๔๒๙}

การสำรวม หมายถึง การเว้นจากการดื่มน้ำเมา^{๔๓๐}

อานิสงส์ของการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา คือ ถึงความระงับโทษ ถึงคุณสมบัติ
 อันตรงกันข้ามจากโทษนั้น ภัยเวรนั้นที่เกิดจากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะน้ำเมา คือ
 สุราและเมรัยสงประงับไป^{๔๓๑}

^{๔๑๕} มงฺคล. ๒/๑๖๒/๑๓๑.

^{๔๑๖} มงฺคล. ๒/๒๕๖/๑๒๘.

^{๔๑๗} มงฺคล. ๒/๒๕๘/๑๒๙.

^{๔๑๘} มงฺคล. ๒/๑๙๕/๑๕๑.

^{๔๑๙} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๗๖/๙๗.

^{๔๒๐} มงฺคล. ๒/๒๐๐/๑๕๕.

^{๔๒๑} มงฺคล. ๒/๑๘๙-๑๙๐/๑๔๖-๑๔๗.

^{๔๒๒} มงฺคล. ๒/๑๙๔/๑๕๐.

^{๔๒๓} มงฺคล. ๒/๒๐๓/๑๕๖.

^{๔๒๔} มงฺคล. ๒/๒๐๙/๑๖๑.

^{๔๒๕} มงฺคล. ๒/๒๑๙/๑๖๗.

^{๔๒๖} มงฺคล. ๒/๒๒๕/๑๗๒.

^{๔๒๗} วิ.มทา. (บาลี) ๒/๓๒๘/๒๗๑, วิ.มทา. (ไทย) ๒/๓๒๘/๔๖๕.

^{๔๒๘} มงฺคล. ๒/๑๖๙/๑๓๔.

^{๔๒๙} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๖.

^{๔๓๐} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๖.

โทษของการตีส่นน้ำเมา คือ ทำให้เป็นบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน^{๔๓๒} เป็นเหตุเสื่อมทรัพย์ที่เห็นทันตา เป็นเหตุก่อทะเลาะ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค เป็นเหตุก่อความเสียชื่อเสียง ให้เกิดเป็นเหตุเปิดเผยอวัยวะที่ลับ เป็นเหตุทำปัญญาให้ถอยถาล้าง^{๔๓๓} ไม่รู้ธรรมไม่รู้ธรรม ทำอันตรายแม้แก่มารดาบิดา พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า ถูกครหาในปัจจุบัน ถึงทุกติในอนาคต ถึงความเป็นบ้าในภพต่อไป^{๔๓๔}

(๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม

ธรรม หมายถึง กุศลธรรมทั้งหลาย^{๔๓๕}

ความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่อยู่ปราศจากสติในกุศลธรรมทั้งหลาย ตรงกันข้ามกับความประมาท คือ กิริยาที่ประมาท สถานที่เป็นผู้มัวเมา การกระทำโดยไม่เคารพในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย การกระทำไม่ติดต่อกัน การกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติดื้อแท้ การหมดความพอใจ การทอดธุระ การไม่ซ่งเสพ การไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก การไม่อธิษฐาน (ไม่ตั้งใจไว้) การไม่ประกอบเนื่องๆ ในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๔๓๖}

อานิสงส์ของความไม่ประมาท คือ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศล (ฉาน วิปัสสนา มรรคผล) และเพื่อความเสื่อมแห่งอกุศล เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้วกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป^{๔๓๗} มีอุปการะมากในธรรมหาโทษมิได้ เพราะเป็นไปเพื่อยังกุศลให้เกิดขึ้น^{๔๓๘} กุศลธรรมทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น ความไม่ประมาทเป็นทางอมตธรรม มีอุปการะแก่ความปฏิบัติชอบอันมีประโยชน์^{๔๓๙} กุศลธรรมทั้งหลายอันบุคคลย่อมได้ด้วยความไม่ประมาท^{๔๔๐} เมื่อบุคคลบำเพ็ญความไม่ประมาท ย่อมบรรลุคุณมีความไม่กลัวต่อความตาย เป็นต้น^{๔๔๑} เป็นเหตุบรรลุอมตธรรม เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว เป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส อุตสาหะและใจอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น หรืออาสวะที่ยังไม่สิ้น ย่อมถึงความสิ้นไป ความไม่ประมาทเป็นทางอมตะ บุคคลผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย^{๔๔๒}

^{๔๓๑} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๗.

^{๔๓๒} มงฺค. ๒/๑๙๐/๑๔๗.

^{๔๓๓} มงฺค. ๒/๑๙๑/๑๔๘.

^{๔๓๔} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๗.

^{๔๓๕} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๖.

^{๔๓๖} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๗/๙๘.

^{๔๓๗} มงฺค. ๒/๒๔๔/๑๔๔.

^{๔๓๘} มงฺค. ๒/๒๔๗/๑๔๕.

^{๔๓๙} มงฺค. ๒/๒๔๘/๑๔๖.

^{๔๔๐} มงฺค. ๒/๒๔๙/๑๔๗.

^{๔๔๑} มงฺค. ๒/๒๕๔/๑๔๘.

^{๔๔๒} มงฺค. ๒/๒๕๖/๑๔๙.

โทษของความประมาท คือ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอกุศลและความเสื่อมแห่งกุศล เมื่อบุคคลประมาทแล้วอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นและกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป^{๔๔๓} เป็นปฏิปักษ์ต่อสติสัมปชัญญะ^{๔๔๔} ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ประมาทย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้ว คฤหัสถ์ผู้ประมาทแล้ว ไม่คิดสักครั้งเดียวว่า จักให้ทาน รักษาศีล ทำอุโบสถกรรม ดังนี้ เป็นต้น แม้บรรพชิตผู้ประมาทแล้วก็ไม่คิดสักครั้งเดียวว่า จักบำเพ็ญอาจริยวัตร อุปัชฌายวัตร สมาทานธุดงค์ เจริญวิปัสสนา ดังนี้ เป็นต้น คนผู้ประมาทเหล่านั้นไม่สามารถยังกิจที่ควรทำให้เสร็จได้ จึงไม่ต่างอะไรกับคนที่ตายแล้ว^{๔๔๕}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก่นัฎฐมคคาถา มีมงคล ๓ ประการ ว่าด้วยเรื่องการละเว้นจากบาป สรรวมจากการดื่มน้ำเมา และไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ไว้ใน**ปราชิตฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

๓.๘.๗ คาถาที่ ๗ ประกอบด้วย (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู และ (๒๖) การพึงธรรมตามกาล

(๒๒) ความเคารพ

บุคคลและคุณธรรมที่ควรเคารพ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว^{๔๔๖} พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ลัทธิ สภาธิ ความไม่ประมาท ปฏิสันถารทั้งอามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร^{๔๔๗}

ความเคารพ หมายถึง การทำความเคารพ การทำความหนักแน่น ความเป็นผู้มีคารวะตามสมควร^{๔๔๘} ในบุคคลและคุณธรรมที่เคารพเหล่านั้น

อานิสงส์ของความเคารพ คือ เป็นเหตุเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เกิดในสกุลสูง^{๔๔๙} ไม่เสื่อมจากสมณวิปัสสนามรรคผลที่ตนบรรลุแล้ว เป็นเหตุให้บรรลุสมณวิปัสสนามรรคผลที่ตนยังไม่บรรลุ อยู่ใกล้กิเลสนิพพานและอนุปาทาปรินิพพาน^{๔๕๐} ทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคงรักษาชีวิตของตนไว้ได้ในเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน ถึงสุคติในอนาคต^{๔๕๑}

^{๔๔๓} มงฺค. ๒/๒๔๔/๑๘๔.

^{๔๔๔} มงฺค. ๒/๒๔๖/๑๘๕.

^{๔๔๕} มงฺค. ๒/๒๕๙/๑๙๒.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๖ ปราชิตฉันท หน้า ๖๘.

^{๔๔๖} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๙๘.

^{๔๔๗} มงฺค. ๒/๒๖๔-๒๖๕/๑๙๖-๑๙๗.

^{๔๔๘} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๙๘.

^{๔๔๙} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๙๙.

^{๔๕๐} มงฺค. ๒/๒๖๕/๑๙๗.

^{๔๕๑} มงฺค. ๒/๒๘๕/๒๑๕.

โทษของความไม่เคารพ คือ เกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เกิดในสกุลต่ำ^{๔๕๒} ถูกหรือทำลายที่อยู่^{๔๕๓}

(๒๓) ความถ่อมตน

ความถ่อมตน หมายถึง ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม มีความประพฤติถ่อมตน เป็นผู้ขจัดมานะได้ ขจัดความกระด้างได้ เป็นเช่นกับด้วยท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า เสมอด้วยโคผู้ตัวเขาหัก และเป็นผู้เสมอด้วยงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว มีวาจาอ่อนหวาน มีวาจานุ่มนวล มีวาจาน่าปลื้มใจ^{๔๕๔}

อานิสงส์ของความถ่อมตน คือ เป็นเหตุให้ได้คุณมียศเป็นต้น^{๔๕๕}

โทษของความไม่ถ่อมตน คือ เป็นเหตุแห่งความฉิบหาย เป็นทางแห่งความเสื่อม^{๔๕๖} ทำยศที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป ถึงแก่ความตาย^{๔๕๗}

(๒๔) ความสันโดษ

ความสันโดษ หมายถึง ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ความยินดีด้วยปัจจัยของตน (ยถาลาภสันโดษ) ความยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ (ยถาพลสันโดษ) ความยินดีเสมอ (ยถาสารูปสันโดษ)^{๔๕๘} ความไม่โลภ^{๔๕๙}

ปัจจัยตามมีตามได้ หมายถึง ปัจจัยมีจิวรเป็นต้น ที่หยาบหรือละเอียดก็ตาม^{๔๖๐}

ปัจจัยของตน หมายถึง ปัจจัยที่ตนรับแล้ว ภิกษุไม่แสดงอาการผิตปกติ ทั้งในเวลารับทั้งในเวลาบริโภค เลี้ยงชีพด้วยปัจจัยนั้น ที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ซึ่งหายกถวายแล้วโดยเคารพหรือไม่เคารพก็ตาม

ปัจจัยที่มี หมายถึง ปัจจัยที่ตนได้แล้ว ภิกษุยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่เท่านั้น ไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นนอกจากปัจจัยที่ตนมีอยู่ ละความเป็นคนมักมากเสีย

ยินดีโดยเสมอ หมายถึง ละความยินดียินร้ายในอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งปวงโดยสม่ำเสมอ^{๔๖๑}

^{๔๕๒} มจล. ๒/๒๖๒/๑๙๕.

^{๔๕๓} มจล. ๒/๒๘๑/๒๑๒.

^{๔๕๔} พ.สุ.อ. (ปาลี) ๒๖๘/๙๙.

^{๔๕๕} พ.สุ.อ. (ปาลี) ๒๖๘/๙๙.

^{๔๕๖} มจล. ๒/๒๘๘/๒๑๘.

^{๔๕๗} มจล. ๒/๒๙๐/๒๒๒.

^{๔๕๘} พ.สุ.อ. (ปาลี) ๒๖๘/๙๙.

^{๔๕๙} มจล. ๒/๒๙๖/๒๒๖.

^{๔๖๐} มจล. ๒/๒๙๘/๒๒๖.

^{๔๖๑} มจล. ๒/๒๙๓/๒๒๔.

สันโดษ มี ๓ ประการ คือ

๑. **ยินดีตามที่ได้** หมายถึง ตนได้สิ่งใดมาหรือเพียรหาสิ่งใดมาได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย เพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของผู้อื่นได้ ไม่ริษยาเขา

๒. **ยินดีตามกำลัง** หมายถึง ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพและวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังตน มีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ภูเขาได้อาหารบิณฑบาตที่ส่งผลต่อโรคของตนหรือเกินกำลังการใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝันใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ยอมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตนแต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน

๓. **ยินดีตามสมควร** หมายถึง ยินดีตามที่เหมาะสมกับตนอันสมควรแก่ฐานะแนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ภูเขาไม่ปรารถนาของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือภูเขาบางรูปได้ปัจจัยมีค่ามากเห็นเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณน่านับถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่าน ผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือภูเขาบางรูปกำลังประพาศสัตว์จรจัดเกลียดตนได้ของประณีตมาก็สละให้แก่เพื่อนภูเขารูปอื่น ตนเองเลือกหาของปอนๆ มาใช้ หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่งนั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญถนัดสามารถด้านนั้น ก็สละให้ลาแก่ท่านผู้นั้น ตนรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน^{๔๒}

สันโดษ ๓ ประการนี้เป็นไปในจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช จึงเรียกว่า สันโดษ ๑๒ ประการ

ในสันโดษ ๓ ประการนี้^{๔๓} ความยินดีตามสมควรเป็นเลิศ ภูเขาชื่อว่าสันโดษ เพราะใช้สอยปัจจัยด้วยความยินดีตามสมควร^{๔๔}

อานิสงส์ของสันโดษ คือ บรรลู่หรือ^{๔๕} ละบาปธรรมทั้งหลาย ความปรารถนาเกินความมักมากและความปรารถนาลามก เป็นเหตุถึงสุคติ เป็นคุณหนุนนริยมรรค เป็นเหตุเจริญมีความไม่ขัดข้องในทิศทั้ง ๔ เป็นต้น เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นแห่งศีลธรรม^{๔๖}

^{๔๒} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๙๙-๑๐๑.

^{๔๓} มงฺค.ล. ๒/๒๙๗/๒๒๖.

^{๔๔} มงฺค.ล. ๒/๓๐๐/๒๓๑.

^{๔๕} มงฺค.ล. ๒/๓๐๖/๒๓๕.

^{๔๖} ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๑๐๑.

โทษของความไม่สันโดษ คือ เสื่อมจากประโยชน์^{๔๖๗} ถูกจักรเหล็กหมุนบดบน
กระหม่อม^{๔๖๘} ถูกทุบตีจนศีรษะแตก^{๔๖๙} ไม่อาจจะเอาใจแม่มารดาผู้บังเกิดเกล้าได้^{๔๗๐} ถูกตีเตียน^{๔๗๑}
เสื่อมจากทองคำ^{๔๗๒} เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญแห่งลัทธิธรรม^{๔๗๓}

ความสันโดษควรใช้กับปัจจัยมีจิวรเป็นต้น แต่ไม่ควรสันโดษในกุศลกรรม บุคคลผู้ไม่
สันโดษในกุศลธรรม บำเพ็ญศีลแล้ว ทำมานให้เกิด เมื่อได้มานแล้วก็สมถวิปัสสนา พรารภวิปัสสนาแล้ว
ก็ถือเอาพระอรหัต ไม่ถึงความหยุดเสียในระหว่าง^{๔๗๔}

(๒๕) ความกตัญญู

ความกตัญญู หมายถึง การรู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล่น้อยหรือมากก็ตาม โดยความ
ระลึกถึงบ่อยๆ ความระลึกถึงบุญที่มีอุปการะแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้^{๔๗๕}

บุคคลหาได้ยากในโลก ๒ จำพวก^{๔๗๖} คือ

๑. **บุคคลผู้เป็นบุพพการี** หมายถึง บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน บุคคลผู้ทำก่อน ทำความ
สำคัญว่า “เราให้หนี้” มารดาบิดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ และพระพุทธรเจ้า

๒. **บุคคลผู้กตัญญูกตเวที** หมายถึง บุคคลผู้รู้อุปการะที่บุพพการีนั้นทำแล้ว ทำตอบ
แทนในภายหลัง บุคคลผู้ทำตอบแทนในภายหลังทำความสำคัญว่า “เราใช้หนี้” ประกาศอุปการะอัน
ท่านทำแล้วให้ผู้อื่นรู้ บุตรธิดา อันตเววาลิก ลัทธิวิหาริก บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุ และอริยสาวก

อานิสงส์ของความเป็นผู้กตัญญู คือ ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นบุคคลหาได้ยาก^{๔๗๗}
เป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษมีประการต่างๆ ได้การสรรเสริญว่าเป็นลัตบุรุษเป็นต้น^{๔๗๘} พระพุทธรเจ้าก็
ทรงสรรเสริญ^{๔๗๙} เข้าถึงสุคติ^{๔๘๐}

^{๔๖๗} มจฺก. ๒/๓๑๒/๒๔๖.

^{๔๖๘} มจฺก. ๒/๓๑๖/๒๔๙.

^{๔๖๙} มจฺก. ๒/๓๑๙/๒๕๑.

^{๔๗๐} มจฺก. ๒/๓๒๓/๒๕๓.

^{๔๗๑} มจฺก. ๒/๓๒๕/๒๕๕.

^{๔๗๒} มจฺก. ๒/๓๒๗/๒๕๖.

^{๔๗๓} มจฺก. ๒/๓๕๔/๒๗๐.

^{๔๗๔} มจฺก. ๒/๓๕๘/๒๗๒.

^{๔๗๕} อจฺ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

^{๔๗๖} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๑๐๑.

^{๔๗๗} มจฺก. ๒/๓๗๑/๒๘๑.

^{๔๗๘} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๘/๑๐๑.

^{๔๗๙} มจฺก. ๒/๓๗๘/๒๙๓.

^{๔๘๐} มจฺก. ๒/๓๘๐/๒๙๕.

โทษของความเป็นผู้อกตัญญู คือ ประสปลังไม่เป็นประโยชน์มีนินทาเป็นต้น^{๔๘๑}
ถูกประหาร ไปสู่ทุกคติ ถูกแผ่นดินสูบ^{๔๘๒}

(๒๖) การพึงธรรมตามกาล

การพึงธรรมตามกาล หมายถึง การพึงธรรมในกาลที่จิตพึงชานหรือจิตถูกกามวิตกเป็นต้นครอบงำ การพึงธรรมในวันที่ ๕ ๆ (ทุกขึ้น ๕ ค่ำ และแรม ๕ ค่ำ) การพึงธรรมในกาลที่เข้าไปหากัลยาณมิตรแล้วพึงธรรมเพื่อบรรเทาความสงสัยของตน^{๔๘๓} การพึงธรรมในวันทั้ง ๘ คือ วัน ๕ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ทั้ง ๒ ปักษ์แห่งเดือน^{๔๘๔}

อานิสงส์การพึงธรรมตามกาล คือ ละนิวรณ์ได้ โภชนมก ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที^{๔๘๕} ได้อานิสงส์ ๔ คือ ภิกษุเคยพึงธรรม มรณภาพแล้วไปเกิดในหมู่เทพ บพธรรมปรากฏแก่ภิกษุนั้น สติเกิดขึ้นช้า ภิกษุนั้นมีสติ จะบรรลุลุคณวิเศษพลัน ภิกษุเคยพึงธรรม มรณภาพแล้วไปเกิดในหมู่เทพ บพธรรมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น แต่ภิกษุผู้มีฤทธิ์ย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัท ภิกษุนั้นคิดว่าธรรมวินัยนี้เป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ในกาลก่อนของเรา สติเกิดขึ้นช้า ภิกษุนั้นมีสติ จะบรรลุลุคณวิเศษพลัน ภิกษุเคยพึงธรรม มรณภาพแล้วไปเกิดในหมู่เทพ บพธรรมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ภิกษุผู้มีฤทธิ์ก็มีได้แสดงธรรมแก่เทพบริษัท แต่เทพบุตรย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัท ภิกษุนั้นคิดว่าธรรมวินัยนี้เป็นที่ประพฤติพรหมจรรย์ในกาลก่อนของเรา สติเกิดขึ้นช้า ภิกษุนั้นมีสติ จะบรรลุลุคณวิเศษพลัน ภิกษุเคยพึงธรรม มรณภาพแล้วไปเกิดในหมู่เทพ บพธรรมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้นทั้งภิกษุผู้มีฤทธิ์และเทพบุตรก็มีได้แสดงธรรมแก่เทพบริษัท แต่เทพบุตรผู้โอบปาดิเกด้วยกันเตือนให้ระลึกถึงพรหมจรรย์ที่เคยประพฤติร่วมกันในชาติก่อน สติเกิดขึ้นช้า ภิกษุนั้นจะบรรลุลุคณวิเศษพลัน^{๔๘๖} บรรลุลุคณวิเศษพลันไปแห่งอาสวะ^{๔๘๗} ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสย ย่อมบรรลุมรรคผลในปัจจุบัน ส่วนผู้ปราศจากอุปนิสย ย่อมเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผลในอนาคต^{๔๘๘} แม้ธรรมที่ระลึกซึ่งฟังแล้วไม่แจ่มแจ้ง ก็จะเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผลในอนาคต^{๔๘๙} บรรลุลอหัต^{๔๙๐}

^{๔๘๑} มงฺคล. ๒/๓๓๑/๒๘๒.

^{๔๘๒} มงฺคล. ๒/๓๓๕/๒๘๙.

^{๔๘๓} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๘/๑๐๒.

^{๔๘๔} มงฺคล. ๒/๓๔๕/๓๐๒.

^{๔๘๕} มงฺคล. ๒/๓๔๖/๓๐๒.

^{๔๘๖} มงฺคล. ๒/๓๔๐/๓๐๖.

^{๔๘๗} มงฺคล. ๒/๓๔๖/๓๐๒.

^{๔๘๘} มงฺคล. ๒/๓๔๖/๓๐๑.

^{๔๘๙} มงฺคล. ๒/๓๔๓/๓๐๒.

^{๔๙๐} มงฺคล. ๒/๓๔๓/๓๐๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก้ลัทธิคณาถา มีมงคล ๕ ประการ ว่าด้วยเรื่องการมีความเคารพ ความถ่อมตน ความสันโดษ การมีความกตัญญู และการพึงธรรมตามกาล ไว้ใน **ปรัณณะกฤติกาฉันท** จำนวน ๑๖ บท*

๓.๘.๘ คาถาที่ ๘ ประกอบด้วย (๒๗) ความอดทน (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย (๒๙) การพบเห็นสมณะ และ (๓๐) การสนทนารธรรมตามกาล

(๒๗) ความอดทน

ความอดทน หมายถึง อธิวาสณขันติ (ขันติคือความอดกลั้น) ได้แก่ ความอดกลั้นต่อ คำตำหนิต่างๆ อดกลั้นต่อการถูกเบียดเบียน ตลอดถึงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา เช่น ความหนาว ความร้อน เป็นต้น ยกตนอยู่เหนือทุกข์ต่างๆ ดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่หวั่นไหว^{๔๙๑} บุคคลผู้ประกอบด้วยความอดทน ความอดกลั้น ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิดปกติ เหมือนกับว่าไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็นบุคคลอื่นผู้ด่าด้วยอักษะโกส วัตถุ ๑๐** หรือผู้เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น^{๔๙๒}

สภาพที่ข่ม คือ ปราบปรามบาปธรรมมีความพยายาม ความเบียดเบียน ความถือตัว และความกระด้าง เป็นต้น สภาพที่ทั้งข่มทั้งเข้าไปลงบาปธรรมมีความพยายามเป็นต้น ความเป็นผู้ไม่ดุร้าย การไม่ปลุกน้ำตา ความที่จิตเบิกบาน ความเป็นผู้ยกกรรมชั่วและคำชั่วของชนเหล่าอื่นไว้เหนือตน ไม่โกรธตอบ^{๔๙๓} ความไม่โกรธอันเป็นไปโดยอดทนต่อความหนาว ความร้อน ลมพัดแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน ความหิวกระหาย และถ้อยคำที่เขากล่าวชั่วเป็นต้น^{๔๙๔} ผู้ที่ไม่ประทุษร้ายตอบต่อบุคคลผู้ด่า ผู้ประหารและผู้จองจำ อดกลั้นไว้ได้^{๔๙๕}

อานิสงส์ของความอดทน คือ ทำให้ไม่สละกรรมฐาน^{๔๙๖} บรรลุอรหัต^{๔๙๗} บรรลุ อนาคามี^{๔๙๘} ทำให้ไม่พราจจากกรรมฐานแม้ชั่วขณะยกเท้าข้างหนึ่ง^{๔๙๙} ฤาษีสรรเสริญ ท้าวสักกเทวราช สรรเสริญ พระพุทธเจ้าก็ทรงสรรเสริญ^{๕๐๐}

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๓ ปรัณณะกฤติกา หน้า ๖๘-๖๙.

^{๔๙๑} ชุ.ช.อ. (บาลี) ๕/๑๒๙.

** **อักษะโกสวัตถุ ๑๐** หมายถึง การด่า ๑๐ อย่าง คือ (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เจ้าเป็นคนพาล (๓) เจ้าเป็นคนหลง (๔) เจ้าเป็นโค (๕) เจ้าเป็นลา (๖) เจ้าเป็นอูฐ (๗) เจ้าเป็นสัตว์นรก (๘) เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) สุกติของเจ้าไม่มี (๑๐) ทุกคติเท่านั้นเป็นที่หวังของเจ้า (มจ.ล. ๒/๔๒๘/๓๓๔).

^{๔๙๒} ชุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๓.

^{๔๙๓} มจ.ล. ๒/๔๑๑-๔๑๒/๓๒๖.

^{๔๙๔} มจ.ล. ๒/๔๑๔/๓๒๗.

^{๔๙๕} มจ.ล. ๒/๔๓๐/๓๓๕.

^{๔๙๖} มจ.ล. ๒/๔๑๕/๓๒๘.

^{๔๙๗} มจ.ล. ๒/๔๑๙/๓๒๙.

^{๔๙๘} มจ.ล. ๒/๔๒๔/๓๓๑.

^{๔๙๙} มจ.ล. ๒/๔๒๒/๓๓๑.

^{๕๐๐} ชุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๔.

โทษของความไม่อดทน คือ ทำให้ด่าคนอื่น ทำให้เป็นคนอ่อนแอถูกรุกรานได้เป็น
นิตย์^{๕๐๑} ผู้โกรธตอบ ผู้โกรธเป็นคนเร็วกว่า^{๕๐๒} เป็นคนดुर้าย ไม่ถ่อมตน ไม่สงบเสงี่ยม^{๕๐๓}

(๒๔) ความเป็นคนว่าง่าย

ความเป็นผู้ว่าง่าย หมายถึง ความเป็นผู้เมื่อคนอื่นดักเตือนอยู่โดยชอบธรรม ไม่แสดง
อาการกลบเกลื่อน นิ่งเฉยหรือนึกถึงคุณและโทษ แต่กลับทำความเอื้อเพื่อ ความเคารพ ความถ่อมตน
อย่างยั้งไว้เบื้องหน้าและพูดว่าดีละ (ที่ท่านได้กรุณาว่ากล่าวตักเตือนข้าพเจ้า)^{๕๐๔} ผู้ปฏิบัติเพื่อละโทษ
แก้ตนและผู้อื่น^{๕๐๕}

คนว่าง่าย ๒ จำพวก คือ คนว่าง่ายเพราะเห็นแก่ลาภและคนว่าง่ายเพราะเห็นแก่
ธรรม ใน ๒ จำพวกนั้น คนว่าง่ายเพราะเห็นแก่ลาภไม่จัดว่าเป็นคนว่าง่าย ในมงคลนี้ เพราะเมื่อไม่ได้
ลาภก็หาถึงความเป็นผู้ว่าง่ายไม่ ส่วนผู้ว่าง่ายเพราะเห็นแก่ธรรม จัดว่าเป็นผู้ว่าง่ายที่ท่านประสงค์
เอาในมงคลนี้^{๕๐๖}

อานิสงส์ของความเป็นผู้ว่าง่าย คือ ทำที่พึงแก้ตนได้^{๕๐๗} เป็นเหตุได้โอวาทานุสาสนี
จากเพื่อนสหพรหมจารี เป็นเหตุบรรลุลุณ คือ การละโทษได้^{๕๐๘} เป็นผู้ไม่ห่างไกลจากการบรรลุลุณวิเศษ^{๕๐๙}
เป็นผู้ควรสรรเสริญ^{๕๑๐} ประสบสุข^{๕๑๑} ถึงความสวัสดิ เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา^{๕๑๒}

โทษของความเป็นผู้ว่าง่าย คือ ไม่ได้รับโอวาทานุสาสนีจากเพื่อนสหพรหมจารี^{๕๑๓}
อยู่ห่างไกลจากการบรรลุลุณวิเศษ^{๕๑๔} ประสบทุกข์^{๕๑๕} ถึงความพินาศ เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญแห่ง
พระศาสนา^{๕๑๖}

^{๕๐๑} มงคล. ๒/๔๒๙/๓๓๔.

^{๕๐๒} มงคล. ๒/๔๓๑/๓๓๖.

^{๕๐๓} มงคล. ๒/๔๓๒/๓๓๘.

^{๕๐๔} ขุ.ส.อ. (ปาลี) ๒๖๙/๑๐๔.

^{๕๐๕} มงคล. ๒/๔๔๑/๓๔๓.

^{๕๐๖} มงคล. ๒/๔๔๒/๓๔๔.

^{๕๐๗} มงคล. ๒/๔๓๗/๓๔๑.

^{๕๐๘} ขุ.ส.อ. (ปาลี) ๒๖๙/๑๐๔.

^{๕๐๙} มงคล. ๒/๔๔๑/๓๔๓.

^{๕๑๐} มงคล. ๒/๔๔๒/๓๔๔.

^{๕๑๑} มงคล. ๒/๔๔๕/๓๔๕.

^{๕๑๒} มงคล. ๒/๔๔๘/๓๔๘.

^{๕๑๓} มงคล. ๒/๔๓๙/๓๔๒.

^{๕๑๔} มงคล. ๒/๔๔๑/๓๔๓.

^{๕๑๕} มงคล. ๒/๔๔๖/๓๔๖.

^{๕๑๖} มงคล. ๒/๔๔๘/๓๔๘.

(๒๙) การพบเห็นสมณะ

สมณะ หมายถึง บรรพชิตผู้มีกิเลสสงบแล้ว ผู้มีกาย วาจา จิตและปัญญาอันอบรมแล้ว ผู้ประกอบด้วยการฝึกอย่างสูง ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ

การเห็น หมายถึง การเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การไต่ถามและการได้เห็น^{๕๑๗}

การเห็น มี ๒ ประการ คือ

๑. **การเห็นด้วยตา** หมายถึง การแลดูพระอริยเจ้าทั้งหลาย ด้วยจิตเลื่อมใส

๒. **การเห็นด้วยญาณ** หมายถึง การเห็นลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้ว และการแทงตลอดลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย แทงตลอดแล้วด้วยมานหรือด้วยมรรคและผล^{๕๑๘}

ในมงคลนี้ พระพุทธเจ้าทรงประสงค์การเห็นด้วยตา เพราะทรงระบุถึงการฟัง และการเข้าไปนั่งใกล้ในมงคลข้างต้นนี้

อานิสงส์ของการเห็นสมณะ คือ มีอุปการะมาก^{๕๑๙} เป็นเหตุให้สติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เจริญเต็มที่^{๕๒๐} เป็นเหตุให้สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ เจริญเต็มที่^{๕๒๑} เป็นมูลเหตุให้ปราศจากโรค โทษ ความฝืดฟาง ต้อในดวงตา นัยน์ตาผ่องใส เป็นคนมีปัญญา เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีญาณหาที่สุดมิได้^{๕๒๒}

โทษของการตั้งจิตประทุษร้าย เมื่อเห็นสมณะ คือ ประสบทุกข์^{๕๒๓} ถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในนรก^{๕๒๔}

(๓๐) การสนทนาธรรมตามกาล

การสนทนา หมายถึง การสนทนากันอันเป็นไปด้วยสามารถการถามปัญหาและการแก้ปัญหา^{๕๒๕} ภิกษุผู้เรียนพระสูตร ๒ รูป สนทนาพระสูตรกะกันและกัน ภิกษุผู้ทรงพระวินัย สนทนาพระวินัย ภิกษุผู้เรียนพระอภิธรรม สนทนาพระอภิธรรม ภิกษุผู้กล่าวชาดก สนทนาชาดก ผู้เรียนนอรรถกถา สนทนานอรรถกถา^{๕๒๖}

^{๕๑๗} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๔.

^{๕๑๘} มงฺค. ๒/๔๕๑/๓๕๒.

^{๕๑๙} มงฺค. ๒/๔๔๙/๓๕๐.

^{๕๒๐} มงฺค. ๒/๔๔๙/๓๕๐.

^{๕๒๑} มงฺค. ๒/๔๕๐/๓๕๒.

^{๕๒๒} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๕.

^{๕๒๓} มงฺค. ๒/๔๖๒/๓๖๐.

^{๕๒๔} มงฺค. ๒/๔๖๒/๓๖๑.

^{๕๒๕} มงฺค. ๒/๔๖๖/๓๖๔.

^{๕๒๖} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๖.

ตามกาล หมายถึง ในเวลาอันเหมาะสมสมควร^{๕๒๗} ในเวลาพลบค่ำหรือในเวลาใกล้รุ่ง
ในเวลาเลิกงานทุกอย่าง ในเวลาจิตตหุตหุ่่งชาน หรือถูกวิกิจจนาครอบงำ^{๕๒๘}

อาคม หมายถึง นิกายเป็นที่ประชุมแห่งพระสูตร ได้แก่ ๑ นิกาย ชื่อว่า ๑ อาคม,
๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม, ๓ นิกาย ชื่อว่า ๓ อาคม, ๔ นิกาย ชื่อว่า ๔ อาคม, ๕ นิกาย ชื่อว่า
๕ อาคม^{๕๒๙}

อานิสงส์ของการสนทนาธรรมตามกาล คือ เป็นเหตุแห่งคุณมีความฉลาดในอาคม
เป็นต้น และเป็นเหตุบรรลุลุอรหัต^{๕๓๐}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ
เป็นการอธิบายแก้อัฏฐมคคาถา มีมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องการมีความอดทน ความเป็นผู้ว่าง่าย
การพบเห็นสมณะ และการสนทนาธรรมตามกาล ไว้ใน**วสันตดิถีกถันท์** จำนวน ๑๑ บท*

๓.๘.๙ คาถาที่ ๙ ประกอบด้วย (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพฤติ
พรหมจรรย์ (๓๓) การเห็นอริยสัจ และ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง

(๓๑) การเผาผลาญบาป

ตบะ หมายถึง ธรรมที่เผาผลาญบาปธรรม^{๕๓๑}

ธรรมที่เป็นตบะ ๖ ประการ คือ ขันติ ศีล อุโบสถกรรม กิจมีการเรียนพุทธพจน์
เป็นต้น ฤตงค์ กุศลกิจมีการสำรวมอินทรีย์เป็นต้น และความเพียร^{๕๓๒}

ในมงคลนี้ **ตบะ** หมายถึง การสำรวมอินทรีย์^{๕๓๓} และความเพียร^{๕๓๔}

การสำรวม หมายถึง เครื่องกั้น การปิดกั้นไว้หรือสดี^{๕๓๕}

อินทรีย์ หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๕๓๖}

^{๕๒๗} มงฺคล. ๒/๔๖๖/๓๖๔.

^{๕๒๘} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๖.

^{๕๒๙} มงฺคล. ๒/๔๖๘/๓๖๕.

^{๕๓๐} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๖๙/๑๐๖.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๘ วสันตดิถีกถันท์ หน้า ๖๙-๗๐.

^{๕๓๑} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๗๐/๑๐๖.

^{๕๓๒} มงฺคล. ๒/๔๗๑/๓๖๖-๓๖๗.

^{๕๓๓} มงฺคล. ๒/๔๖๙/๓๖๖.

^{๕๓๔} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๗๐/๑๐๖.

^{๕๓๕} มงฺคล. ๒/๔๗๒/๓๖๗.

^{๕๓๖} มงฺคล. ๒/๔๗๔/๓๖๘.

การสำรวมอินทรีย์ หมายถึง การสำรวมด้วยสติโดยธรรมก็คือตัวสติ ปิดกั้นด้วยสติ^{๕๓๗} การสำรวมอินทรีย์มีหิริโอตตปปะเป็นอุปนิสัย^{๕๓๘} การสำรวมอินทรีย์มีแก่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยหิริโอตตปปะ ไม่มีแก่คนผู้ปราศจากหิริโอตตปปะ^{๕๓๙}

อานิสงส์ของการสำรวมอินทรีย์ คือ สามารถละอภิชณาและโทมนัสได้ และเป็นเหตุให้ได้ฌานเป็นต้น^{๕๔๐}

โทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ คือ เป็นผู้มึนจิตกำหนด เสื่อมจากฌานพร้อมกับการดู^{๕๔๑}

ความเพียร หมายถึง ความเพียรที่เป็นปธาน^{๕๔๒}

ปธาน ๔^{๕๔๓} คือ **สังวรปธาน** เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น **ปหานปธาน** เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว **ภาวนาปธาน** เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น **อนุรักษนาปธาน** เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูรณ์

เหตุปรารภความเพียร ๘ คือ ภิกษุคิดว่า

๑. การงานจักเป็นกิจอันเราต้องทำ แต่การใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอันเราผู้ทำงานอยู่ ทำได้มีใช่ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่มีถึง เพื่อบรรลุนั้นที่ตนยังไม่มีบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๒. เราได้ทำงานแล้ว ก็แต่เราทำงานอยู่ ไม่สามารถจะใส่ใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่มีถึง เพื่อบรรลุนั้นที่ตนยังไม่มีบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๓. หนทางจักเป็นทางอันเราต้องเดิน ก็แต่การใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอันเราผู้เดินทางอยู่ ทำได้มีใช่ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่มีถึง เพื่อบรรลุนั้นที่ตนยังไม่มีบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

๔. เราได้เดินทางไปแล้ว แต่เราผู้เดินทางอยู่ ไม่สามารถจะใส่ใจถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่มีถึง เพื่อบรรลุนั้นที่ตนยังไม่มีบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง

^{๕๓๗} มงฺคล. ๒/๔๗๒/๓๖๗.

^{๕๓๘} มงฺคล. ๒/๔๗๘/๓๗๔.

^{๕๓๙} มงฺคล. ๒/๔๘๐/๓๗๖.

^{๕๔๐} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๗๐/๑๐๖.

^{๕๔๑} มงฺคล. ๒/๔๘๐/๓๗๖.

^{๕๔๒} มงฺคล. ๒/๔๘๗/๓๘๓.

^{๕๔๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓/๑๗.

๕. เราเที่ยวไปยังบ้าน หรือนิคมเพื่อวิณทนาต ไม่ได้โทษนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ ภายของเรานั้นเบา ควรแก่การงาน อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังมิถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังมิบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังมิได้ทำให้แจ้ง

๖. เราเที่ยวไปยังบ้านหรือนิคมเพื่อวิณทนาตได้โทษนะอันเศร้าหมองหรือประณีตจนบริบูรณ์ตามต้องการ ภายของเรานั้นมีกำลัง ควรแก่การงาน อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังมิถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังมิบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังมิได้ทำให้แจ้ง

๗. อาพาธเพียงเล็กน้อย เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ข้อที่อาพาธพึงเจริญต่อไปแก่เรา มีความเป็นไปได้ อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังมิถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังมิบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังมิได้ทำให้แจ้ง

๘. เราเป็นผู้หยาบช้า หยาบช้าได้ไม่นาน ข้อที่อาพาธของเราพึงกลับกำเริบอีก มีความเป็นไปได้ อย่างกระนั้นเลย เราจะรับปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังมิถึง เพื่อบรรลุคุณที่ตนยังมิบรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังมิได้ทำให้แจ้ง^{๕๔๔}

อานิสงส์ของความเพียร คือ บรรลุสามสัมโพธิญาณ บรรลุฉนวนวิปัสสนา อภิญญา และญาณอันลัมปยุตด้วยอรหัตมรรค^{๕๔๕}

(๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์

พรหมจรรย์* หมายถึง ความประพฤติที่ประเสริฐ^{๕๔๖}

พรหมจรรย์ ๑๐ ประการ คือ ทาน เวยยาวัจจะ เบญจศีล อัปปมัญญา เมถุนวิริติ ทารลันโตะ วิริยะ อังคอุโบสถ อริยมรรค และศาสนา^{๕๔๗} ในอรรถกถา महाสัทธาสูตร เพิ่มธรรมเทศนาและอรรถาธิบายเข้ามาจึงเป็นพรหมจรรย์ ๑๒ ประการ^{๕๔๘}

ในมงคลนี้ **พรหมจรรย์** หมายถึง เมถุนวิริติและสมณธรรม^{๕๔๙}

เมถุนวิริติ^{๕๕๐} หมายถึง ละความประพฤติไม่ประเสริฐคือเมถุนแล้ว เป็นผู้มีปกติประพฤติประเสริฐ

^{๕๔๔} มงฺคล. ๒/๔๔๔/๓๘๐-๓๘๒.

^{๕๔๕} มงฺคล. ๒/๔๔๒/๓๘๙.

* **พรหมจรรย์** เป็นชื่อของ (๑) เมถุนวิริติ ดู ที.ล. (ไทย) ๙/๘/๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓ (๒) สมณธรรม ดู ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๑๗ (๓) ศาสนา ดู ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓ และ (๔) มรรค ดู ล.ม. (ไทย) ๑๙/๖/๙.

^{๕๔๖} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๓๗๐/๑๐๖.

^{๕๔๗} ที.ล.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๑๖๐.

^{๕๔๘} มงฺคล. ๒/๕๑๐/๓๙๖.

^{๕๔๙} ขุ.ส.อ. (บาลี) ๒๓๗๐/๑๐๖.

^{๕๕๐} ที.ล. (ไทย) ๙/๘/๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓.

สมณธรรม^{๕๕๑} หมายถึง การสาธยายอาการ ๓๒ กำหนดความสิ้นไปและความเสื่อมไปในอรรถภาพ

อานิสงส์ของการประพาสเมถุนวิริติ คือ บรรลุอรหัต^{๕๕๒}

อานิสงส์ของการบำเพ็ญสมณธรรม คือ บรรลุนาคามี^{๕๕๓}

(๓๓) การเห็นอริยสัจ

สัจ หมายถึง เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ได้แก่ บท ๔ เหล่านี้ คือ นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ หมายถึง สัจของพระอริยเจ้า^{๕๕๔} สัจของพระพุทธเจ้าผู้อริยะ เพราะพระพุทธเจ้าผู้อริยะแทงตลอดแล้วและทรงแสดงแล้ว สัจเป็นของมีอยู่ของพระพุทธเจ้าผู้อริยะ เพราะพระองค์ทรงกำหนดด้วยปฏิเวธญาณ และเทศนาญาณ สัจให้สำเร็จความเป็นอริยะ อันพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง สัจเป็นอริยะ สัจยังความเป็นอริยะได้สำเร็จ ความเป็นธรรมอันบุคคลถึงโดยความเป็นของไม่ผิด เป็นธรรมชาติอันสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกพึงบรรลุ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกที่รู้กันว่าพระอริยะ เพราะดำเนินไปในความเจริญ ที่รู้กันว่าฐานะที่ควรจะพึงพยายาม หรือเพราะอันดำเนินไปในความไม่เสื่อมหรือเพราะประกอบโดยชอบธรรมในอริยธรรม คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ย่อมแทงตลอดสัจเหล่านั้น พระอริยเจ้ามีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมแทงตลอดสัจเหล่านั้น สัจอันพระอริยเจ้าพึงแทงตลอด พระอริยเจ้าย่อมแทงตลอดสัจเหล่านี้ พระโยคาวจรย่อมแทงตลอดสัจ ๔ ด้วยปฏิเวธญาณดวงเดียว ย่อมตรัสรู้สัจ ๔ ด้วยอภิสมยญาณดวงเดียว คือ แทงตลอดทุกข์ด้วยปฏิเวธญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ แทงตลอดสมุทัยด้วยปฏิเวธญาณเป็นเหตุละ แทงตลอดนิโรธด้วยปฏิเวธเป็นเครื่องทำให้แจ้ง แทงตลอดอริยมรรคด้วยปฏิเวธญาณเป็นเหตุให้เจริญ ตรัสรู้ทุกข์ด้วยอภิสมยญาณ เครื่องกำหนดรู้ ตรัสรู้สมุทัยด้วยอภิสมยญาณเป็นเหตุละ ตรัสรู้निโรธด้วยอภิสมยญาณเป็นเครื่องทำให้แจ้ง ตรัสรู้มรรคด้วยอภิสมยญาณเป็นเหตุให้เจริญ^{๕๕๕}

การเห็นอริยสัจ หมายถึง การเห็นสัจด้วยอำนาจญาณเครื่องแทงตลอด การเห็นมรรคด้วยอำนาจความตรัสรู้อริยสัจ

อานิสงส์ของการเห็นอริยสัจ คือ ก้าวล่วงสังสารทุกข์ได้^{๕๕๖}

โทษของการไม่เห็นอริยสัจ คือ ไม่สามารถก้าวล่วงสังสารทุกข์ไปได้^{๕๕๗}

^{๕๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๓/๒๑๗.

^{๕๕๒} ม.ม. ๒/๕๑๖/๔๐๒.

^{๕๕๓} ม.ม. ๒/๕๑๗/๔๐๓.

^{๕๕๔} ม.ม. ๒/๕๒๐/๔๐๕.

^{๕๕๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. ๒/๕๒๓-๕๒๘/๔๐๖-๔๐๙.

^{๕๕๖} ม.ม. ๒/๕๒๘/๔๑๐.

^{๕๕๗} ม.ม. ๒/๕๓๑/๔๑๑.

(๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง

นิพพาน หมายถึง ธรรมชาติออกไปแล้วจากตัณหา ชื่อว่าวานะ ตัณหาชื่อว่าวานะ ไม่มีในธรรมชาตินี้ ความไม่มีแห่งตัณหา ชื่อว่าวานะ ในธรรมชาตินี้ที่พระอรหันต์บรรลุแล้ว

โดยปรมาตม ความต่างกันแห่งนิพพานธาตุไม่มี แต่ความต่างกันปรากฏโดยปริยาย^{๕๕๘}

นิพพาน มี ๒ อย่าง ต่างกันโดยปริยาย

๑. **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาอันทำแล้ว มีภรรยาอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ภิกษุนั้นยังเสวยอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยังต้องเสวยสุขและทุกข์ เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่าใด ยังไม่ปราศจากไป อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอตั้งอยู่ตามเดิม ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะ ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

๒. **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ** คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์ มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบแล้ว มีภริยาอันทำแล้ว มีภรรยาอันปลงแล้ว มีประโยชน์ของตนตามบรรลุแล้ว มีกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ความเสวยอารมณ์ทั้งสิ้นของเธอ อันเธอไม่เพ็ดเพลินแล้ว จักเย็นในโลกนี้ นี้เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๕๕๙}

ในมงคลนี้ **นิพพาน** หมายถึง อรหัตผล^{๕๖๐}

การทำนิพพานให้แจ้ง หมายถึง การบรรลุก็ดี การพิจารณาที่ดี ซึ่งนิพพานนั้น

อานิสงส์ของการทำนิพพานให้แจ้ง คือ เป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน^{๕๖๑}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๔ ประการ เป็นการอธิบายแก่นวมคธกถา มีมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องการเผาผลาญบาป (บำเพ็ญตบะ) การประพฤติพรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ และการทำพระนิพพานให้แจ้ง ไว้ใน**มालินีฉันท์** จำนวน ๒๑ บท*

^{๕๕๘} มงฺกค. ๒/๕๓๙/๔๑๖.

^{๕๕๙} ตุรายลະເຍີຍດໃນ มงฺกค. ๒/๕๓๘/๔๑๕.

^{๕๖๐} มงฺกค. ๒/๕๔๘/๔๒๔.

^{๕๖๑} มงฺกค. ๒/๕๕๓/๔๒๗.

* ดุบพที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๓๙ มาลินีฉันท์ หน้า ๗๐.

๓.๘.๑๐ คาถาที่ ๑๐ ประกอบด้วย (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากภูลี และ (๓๘) จิตเกษม

(๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว

โลกธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับโลก, ผู้ชื่อว่าพ้นจากโลกธรรมเหล่านั้น ไม่มีโลกธรรมเหล่านั้น ย่อมมีแม่แก่พระพุทธเจ้า^{๕๖๒}

โลกธรรม ๘ ประการ คือ ลาม เสื่อมลาม ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์^{๕๖๓}

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่คิด หรือรู้อารมณ์ มีคำไวพจน์ของจิต คือ จิตตะ มานัส วิญญาณ หทัย มนะ^{๕๖๔}

ในมงคลนี้ จิต หมายถึง ใจ ฉันทะมีในใจ^{๕๖๕}

จิตไม่หวั่นไหว เมื่อโลกธรรมกระทบ คือ จิตของพระอรหันตชินาสพ พระชินาสพ ย่อมไม่โกรธ ไม่ประทุษร้ายเลย เพราะว่า พระชินาสพเหล่านั้นเป็นเช่นกับศิลาแท่งทิบ ไม่หวั่นไหว อันใครๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้^{๕๖๖} จิตของพระชินาสพ เมื่อโลกธรรมกระทบย่อมไม่หวั่นไหว จิตของพระอริยบุคคลแม้อื่นจากพระชินาสพนั้น ถูกโลกธรรมกระทบก็ไม่หวั่นไหวเหมือนกัน^{๕๖๗}

อานิสงส์ของจิตไม่หวั่นไหวเมื่อโลกธรรมกระทบ คือ นำมาซึ่งความเป็นสิ่งสูงสุดในโลก

(๓๖) จิตไม่เศร้าโศก

เศร้าโศก หมายถึง ความทุกข์ใจมีความพินาศเป็นต้นเป็นเหตุ^{๕๖๘} ความทุกข์ใจของ คนผู้ประสบความพลัดพรากจากญาติ หรือทุกข์มีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น^{๕๖๙}

จิตไม่เศร้าโศก หมายถึง มีลูกศร คือ ความโศกอันถอนเสียได้

อานิสงส์ของจิตไม่เศร้าโศก คือ ได้ทรัพย์นับไม่ถ้วน บรรลุโสดาบัน^{๕๗๐} เกิดใน พรหมโลก^{๕๗๑} ประสพสุข^{๕๗๒}

^{๕๖๒} มงฺคล. ๒/๕๕๗/๔๓๐.

^{๕๖๓} อัง.อฏฺฐก. ๒๓/๕.

^{๕๖๔} มงฺคล. ๒/๕๕๙/๔๓๑.

^{๕๖๕} มงฺคล. ๒/๕๖๒/๔๓๓.

^{๕๖๖} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๓๑/๑๐๘.

^{๕๖๗} มงฺคล. ๒/๕๖๖/๔๓๖.

^{๕๖๘} มงฺคล. ๒/๕๖๙/๔๔๐.

^{๕๖๙} มงฺคล. ๒/๕๗๐/๔๔๐.

^{๕๗๐} มงฺคล. ๒/๕๗๘/๔๔๕.

^{๕๗๑} มงฺคล. ๒/๕๗๙/๔๔๗.

^{๕๗๒} มงฺคล. ๒/๕๘๑/๔๔๘.

(๓๗) จิตปราศจากฐล

ฐล หมายถึง รากะ โทสะ และโมหะ^{๕๗๓}

ปราศจากฐล หมายถึง ปราศจากกิเลสเพียงดังฐล คือ มีกิเลสจตุฐลอันกำจัดแล้ว^{๕๗๔}

อานิสงส์ของจิตปราศจากฐล คือ บรรลอรหัต^{๕๗๕} ประสพสุข เกิดในพรหมโลก^{๕๗๖}

โทษของจิตมีฐล คือ ประสพทุกข์^{๕๗๗} เกิดในอเวจีนรก^{๕๗๘}

(๓๘) จิตเกษม

โยคะ หมายถึง สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ อย่าง คือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฐิโยคะ และอริชชาโยคะ^{๕๗๙}

จิตเกษม หมายถึง จิตที่ปลอดภัย ไร้อุปัทวจากโยคะ^{๕๘๐}

อานิสงส์ของจิตเกษม คือ ละโยคะได้^{๕๘๑} เกิดในสวรรค์^{๕๘๒} โดยกำหนดสูงสุดจิตไม่หวั่นไหว จิตไม่โศก จิตปราศจากฐล และจิตเกษมก็คือ อรหัตจิต จิตของพระอรหันต์^{๕๘๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องมงคล ๓๘ ประการ เป็นการอธิบายแก้สุมคาถา มีมงคล ๔ ประการ ว่าด้วยเรื่องการมีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม มีจิตไม่เศร้าโศก มีจิตปราศจากกิเลส และมีจิตเกษม ไว้ใน**ปัทมทกะฉันท** จำนวน ๒๒ บท*

พระลัมมาลัมพุทเจ้าทรงแสดงหลักมงคล ๓๘ ประการ มงคลของพระลัมมาลัมพุทเจ้าไม่ยึดถือวัตถุ แต่ยึดถือการปฏิบัติฝึกฝนตนเอง

แม้หลักมงคลที่พระลัมมาลัมพุทเจ้าทรงแสดง จะประกอบไปด้วยเหตุผลอย่างสมบูรณ์ ไม่มีใครสามารถหักล้างได้ แต่ก็มิได้หมายความว่า คณาจารย์ นักคิด เจ้าลัทธิทั้งหลายจะลุ่มเลิกความคิดเดิม หันมาเชื่อพระองค์ทุกคน เพราะล้วนแต่หนาแน่นด้วยทิฐิทั้งนั้น แม้จะรู้ว่าผิด แต่ยังยืนยันวาทะของตนอยู่ และลัทธิของแต่ละสำนักก็ยังทำการเผยแผ่อยู่อย่างไม่หยุดยั้ง ประกอบกับนิสัย

^{๕๗๓} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๗๑/๑๐๘.

^{๕๗๔} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๗๑/๑๐๘.

^{๕๗๕} มงฺค. ๒/๕๘๖/๔๕๒.

^{๕๗๖} มงฺค. ๒/๕๙๔/๔๕๙.

^{๕๗๗} มงฺค. ๒/๕๙๑/๔๕๕.

^{๕๗๘} มงฺค. ๒/๕๙๓/๔๕๖.

^{๕๗๙} มงฺค. ๒/๕๙๗/๔๖๑.

^{๕๘๐} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๒๗๑/๑๐๘.

^{๕๘๑} มงฺค. ๒/๕๙๙/๔๖๒.

^{๕๘๒} มงฺค. ๒/๖๐๑/๔๖๓.

^{๕๘๓} มงฺค. ๒/๖๐๗/๔๖๗.

* ดูบทที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๔๐ ปัทมทกะฉันท หน้า ๗๑.

ของคนเรามีความฉลาดประจำตัวอยู่แล้ว ชอบทำอะไรเพื่อเหนียวไว้ก่อน จึงมีผู้ยอมรับนับถือปฏิบัติ สืบต่อกันมา เกิดเป็นมงคล ๒ สาย พัวพันกันมาจนถึงปัจจุบันคือ

๑. มงคลของนักคิด เรียกว่า มงคลมี ยึดถือเอาว่า การมีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นมงคล ซึ่งแต่ละที่แต่ละสมัยก็ยึดถือต่างๆ กันไป ไม่มีอะไรแน่นอน ของบางอย่างบางที่ถือเป็นมงคล บางที่อาจถือว่าเป็นอัปมงคลก็ได้

๒. มงคลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกว่า มงคลทำ ยึดถือเอาการปฏิบัติฝึกฝนตนเอง เป็นเกณฑ์ เป็นสังฆธรรมที่ไม่เปลี่ยนแปลง ผู้ใดปฏิบัติตามแล้วย่อมได้ผลแน่นอน

มงคลของนักคิดนั้น มีผู้เสนอขึ้นมาแล้ว ก็มีผู้โต้แย้งลงล่างไป แล้วก็มีผู้เสนอขึ้นมาใหม่อยู่เรื่อยๆ จนหาข้อยุติไม่ได้ แต่มงคลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อทรงแสดงแล้วก็ไม่มีใครสามารถหาเหตุผลมาลบล้างได้ แม้พระองค์จะทรงเปิดโอกาสให้คัดค้านวิพากษ์วิจารณ์ได้ตลอดเวลา ดังความในบทสรรเสริญพระธรรมคุณที่ว่า “เอหิภิกขุโก เขมฺมาปิสุณฺณเกิด”^{๕๔๔}

๓.๙ ราชวสตีธรรม

ราชวสตีธรรม แยกเป็น ๓ คำ คือ ราช+วสตี+ธรรม

ราช หมายถึง พระราชา พระเจ้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ วิเคราะห์ว่า ราชติ รณชิตติ จ ราชฯ ผู้โดยมรุ่งเรือง หรือยอมยินดี เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ราช^{๕๔๕}

วสตี หมายถึง กิริยาคืออันอยู่ กิริยาคือการอยู่ การอยู่ ที่อยู่เรือน วิเคราะห์ว่า วสนํ วสตี การอยู่ชื่อว่าวสตี^{๕๔๖}

ธรรม หมายถึง วิเคราะห์ว่า ธรติ ธาเรติ วาติ ธมฺโม สภาพผู้ทรงไว้^{๕๔๗}

ดังนั้น **ราชวสตีธรรม** หมายถึง ธรรมของผู้รับราชการ, ผู้ปฏิบัติราชการ, ธรรมสำหรับผู้อยู่ในราชสำนัก^{๕๔๘} เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ข้าราชการบริพาร หรือ ข้าราชการสำนัก

^{๕๔๔} พระสมชาย ฐานวุฑฺโฒ, **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, ๒๕๔๓), หน้า ๖-๗.

^{๕๔๕} พระอัครคังสเถระ, **ลัทธินิติศาสตร์**, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโอสถ จังหวัดนครปฐม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๕๕.

^{๕๔๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๗.

^{๕๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔.

^{๕๔๘} ชุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๔๗๒/๒๓๓.

ราชวลตือธรรม ว่าด้วยธรรมสำหรับผู้อยู่ในราชสำนัก ราชเสวก* เมื่อประพฤติดนตามราช-
วลตือธรรม ย่อมทำให้พระราชาโปรดปรานและได้การบูชาในเจ้านายทั้งหลาย ที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้เข้า
ไปสู่ราชตระกูลแล้วได้ยศ มีดังนี้

๑. ผู้เป็นราชเสวกไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป ควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ว่าใน
กาลไหนๆ เพราะบุคคลเข้าไปสู่ราชตระกูล มีคุณความดีที่ยังไม่ปรากฏ ย่อมไม่ได้ยศ

๒. เมื่อใด พระราชาทรงทราบปัญญาและความบริสุทธิ์ของราชเสวกนั้น เมื่อนั้น
พระองค์ก็ทรงวางพระทัยและไม่ทรงปกปิดความลับของพระองค์

๓. ราชเสวกที่พระราชาตรัสรับสั่งใช้ ก็ไม่พึงหวั่นไหวด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น
พึงเป็นผู้สม่ำเสมอเหมือนตราซึ่งที่บุคคลจับประคองให้มีคั่นเที่ยงตรงสม่ำเสมอตั้นั้น ราชเสวกผู้
เห็นปานนั้นนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๔. ราชเสวกเมื่อกระทำราชกิจทุกอย่างเหมือนตราซึ่งที่บุคคลจับประคองให้มีคั่นเที่ยง
ตรงสม่ำเสมอตั้นั้น พึงอยู่ในราชสำนักได้

๕. ราชเสวกนี้ผู้ฉลาดในราชกิจทั้งหลายที่พระราชาตรัสรับสั่งใช้ในเวลากลางวันหรือ
กลางคืนก็ตาม ไม่พึงหวาดหวั่น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๖. ราชเสวกต้องเป็นผู้ฉลาดในราชกิจทั้งหลาย ทำราชกิจทุกอย่างไม่ว่าเวลากลางวัน
หรือกลางคืน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๗. ทางใดที่เขาทำประดับตกแต่งไว้เรียบร้อยดี เพื่อเสด็จพระราชดำเนินของพระราชา
พระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ราชเสวกก็ไม่ควรเดินตามทางนั้น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๘. ราชเสวกไม่พึงบริโภคมกัฏฐ์ติดเทียมกับพระราชาไม่ว่าในกาลไหนๆ พึงดำเนินการ
ตามหลังในทุกๆ อย่าง** ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๙. ราชเสวกไม่พึงใช้สอยเสื้อผ้า ประดับประดาดอกไม้ เครื่องลูบไล้ติดเทียมพระราชา
ไม่พึงประพฤติดอกกับกิริยาหรือการ พุดจาติดเทียมกับพระราชา แต่ควรทำอกกับกิริยาอีกอย่างหนึ่ง
ต่างหาก ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๐. เมื่อพระราชาทรงพระสำราญอยู่กับอำมาตย์ พระสนมกำนัลในเฝ้าแหนอนอยู่
อำมาตย์ต้องเป็นผู้ฉลาด ไม่พึงทำการทอดสนิทในพระชายาทั้งหลายของพระราชา

* ราชเสวก หมายถึง ข้าราชการในราชสำนัก (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๒๑๗).

** พึงดำเนินการตามหลังในทุกๆ อย่าง หมายถึง ข้าราชการพึงดำเนินการ (บริโศก) ในกามคุณ
ทุกอย่างมีรูปเป็นต้นตามหลังพระราชา (ผู้บังคับบัญชาหรือหัวหน้า) อย่างเดียว โดยความ คือใช้แต่ของที่ด้อยกว่า
เท่านั้น (จุ.ชา.อ. ๑๐/๑๔๘๐/๒๓๕).

๑๑. ราชเสวกไม่พึงเป็นคนฟุ้งซ่าน ตลบตะแลง พึ่งมีปัญหาเป็นเครื่องรักษาตน สำรวมอินทรีย ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๒. ราชเสวกไม่พึงเล่นหัว เจรจาปราศรัยในที่ลับกับพระราชา ทั้งหลายของพระราชานั้น ไม่พึงเบียดบังทรัพย์สินจากพระคลังหลวง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๓. ราชเสวกไม่พึงหลับนอนมากนัก ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย ไม่พึงฆ่าเนื้อในสถานที่พระราชทานอภัย ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๔. ราชเสวกไม่พียงนั่งร่วมพระภัทรปิฐ พระบัลลังก์ เก้าอี้พระที่นั่ง เรือพระที่นั่ง และรถพระที่นั่ง ด้วยการทงตัวว่าเป็นคนโปรดปราน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๕. ราชเสวกต้องเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ไม่ควรเฝ้าหานัก ไกล่ลัก ควรยืนเฝ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ พอให้ทอดพระเนตรเห็นได้ถนัด

๑๖. ราชเสวกไม่ควรทำความวางใจว่า พระราชาเป็นเพื่อนของเรา พระราชาเป็นคู่หูกับเรา พระราชาทั้งหลายทรงพิโรธได้เร็วไว เหมือนนัยน์ตาถูกผงกระทบ

๑๗. ราชเสวกไม่ควรถือว่าเป็นนักปราชญ์เป็นบัณฑิต พระราชาทรงบูชา ไม่ควรเพ็ดทูลถ้อยคำที่ให้ทรงพิโรธกับพระราชาผู้ประทับอยู่ในราชบริษัท

๑๘. ราชเสวกผู้ได้รับพระราชทานพระทวารเป็นพิเศษ ไม่ควรวางใจในพระราชาทั้งหลาย ควรเป็นผู้สำรวมเหมือนอยู่ใกล้ไฟ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๑๙. พระราชาจะทรงยกย่องพระโอรสหรือเชื้อพระวงศ์ของ พระองค์ด้วยบ้าน นิคม แคว้น หรือชนบท ราชเสวกควรจะนั่งดูก่อน ไม่ควรเพ็ดทูลคุณหรือโทษในเวลานั้น

๒๐. พระราชาจะทรงปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ ตามความชอบในราชการของเขา ราชเสวกไม่ควรทัดทานคนเหล่านั้น ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๑. ราชเสวกผู้เป็นปราชญ์พึงโอนอ่อนเหมือนคันธนูและพึง โอนเอนไปตามเหมือนไม้ไผ่ ไม่ควรทูลทัดทาน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๒. ราชเสวกพึงเป็นผู้มีท้องน้อยเหมือนคันธนู เป็นผู้ไม่มีลิ้นเหมือนปลา* รู้จักประมาณในการบริโภค มีปัญญารักษาตน แก่แล้วกล้า ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๓. ราชเสวกไม่พึงลัษณ์ผัสหึงซึ่งเป็นเหตุให้ถึงความสิ้นเดช คนที่ลัษณ์ปัญญาย่อมเข้าถึงโรคไอ โรคมองคร้อ ความกระวนกระวาย ความอ่อนกำลัง

* ไม่มีลิ้นเหมือนปลา หมายถึง ข้าราชการควรมีกิริยาเหมือนไม่มีลิ้น โดยพูดให้น้อย (ทำงานให้มาก) เหมือนปลาพูดไม่ได้ เพราะไม่มีลิ้น (ขุ.ชา.อ. ๑๐/๑๔๙๔/๒๓๔).

๒๔. ราชเสวกไม่ควรพูดมากเกินไป ไม่ควรนิ่งไปทุกเมื่อ เมื่อถึงเวลา ควรพูดพอประมาณ ไม่พรั้งเพรีอ

๒๕. ราชเสวกเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น เป็นคนพูดจริง อ่อนหวาน ไม่ส่อเสียด ไม่พูดถ้อยคำเพื่อเจ้อ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๖. ราชเสวกพึงเลี้ยงดูมารดาและบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล มีวาจาอ่อนหวาน กล่าววาจาละมุนละไม ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๗. ราชเสวกเป็นผู้ได้รับแนะนำดี มีศิลปะ ฝึกฝนแล้ว เป็นผู้ทำประโยชน์ แน่นนอน อ่อนโยน ไม่ประมาท สะอาดและขยัน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๘. ราชเสวกเป็นผู้มีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงในท่านผู้เจริญ เป็นผู้สงบเสงี่ยมอยู่ร่วมกันเป็นสุข ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๒๙. ราชเสวกพึงเว้นไกลซึ่งทูตผู้ที่พระราชาฝ่ายปรปักษ์ส่งมาเพื่อความลับ พึงดูแลแต่เฉพาะพระราชวงศ์เท่านั้น ไม่พึงอยู่ในสำนักของพระราชาฝ่ายอื่น

๓๐. ราชเสวกพึงคบหาสมาคมกับสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต พึงสมทานรักษาอุโบสถศีลด้วยความเคารพ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๓๑. ราชเสวกพึงบำรุงเลี้ยงดูสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต ด้วยข้าวและน้ำ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๓๒. ราชเสวกผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงคบหาสมาคมกับสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต มีปัญญา

๓๓. ราชเสวกไม่พึงทำทานที่เคยพระราชทานมาในสมณะและพราหมณ์ให้เสื่อมไป อนึ่ง เห็นพวกวณิกที่มาในเวลาพระราชทาน ไม่ควรห้ามอะไรเลย

๓๔. ราชเสวกพึงเป็นผู้มีปัญญา มีความรู้พร้อมมูลฉลาดในวิธี จัดการราชกิจ เป็นผู้รู้จักกาลสมัย ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๓๕. ราชเสวกเป็นคนขยันหมั่นเพียร ไม่ประมาท มีปัญญาตลอดองพิจารณาในการงานที่ตนจะพึงทำ จัดการงานได้สำเร็จเรียบร้อยดี ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๓๖. อนึ่ง ราชเสวกพึงไปตรวจตราดูลานข้าวสาลี ปศุสัตว์ และนาอยู่เสมอๆ พึงตวงข้าวเปลือกให้รู้ประมาณแล้วให้เก็บไว้ในฉาง พึงนับดูคนช้างเคียงในเรือนแล้วจึงให้หุงข้าวแต่พอประมาณเท่านั้น

๓๗. ไม่พึงตั้งบุตรหรือพี่น้อง ผู้ไม่ตั้งมั่นในศีลให้เป็นใหญ่ เพราะคนเหล่านั้นเป็นพาล ไม่จัดว่าเป็นพี่น้อง คนเหล่านั้นเป็นเหมือนคนตายแล้ว แม้เมื่อคนเหล่านั้นมาหานั่งอยู่แล้ว ก็ควรให้ผ้าเครื่องนุ่งห่มและอาหาร

๓๘. พึงตั้งทาส กรรมกร คนใช้ ผู้ตั้งอยู่ในศีล เป็นคนขยันหมั่นเพียรให้เป็นใหญ่

๓๙. ราชเสวกพึงเป็นผู้มีศีล ไมโลภ และคล้อยไปตามพระราชา ประพฤติประโยชน์แก่พระราชานั้นทั้งต่อหน้าและลับหลัง ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๔๐. ราชเสวกพึงเป็นผู้รู้จักพระอัธยาศัยของพระราชา และปฏิบัติตามพระประสงค์ของพระราชา ไม่ควรประพฤติขัดต่อพระประสงค์ของพระราชา ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๔๑. ในเวลาผลัดเปลี่ยนพระภูษาทรงและในเวลาทรงสนาน ราชเสวกควรก้มศีรษะลง ชำระพระบาท แม้จะถูกกริ้วก็ไม่ควรโกรธ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้

๔๒. บุรุษผู้หวังความเจริญแก่ตนพึงทำอัญชลีแม่มหาน้ำและทำประทักษิณแน้มก แอ่นลมได้ ไฉนเล่า เขาจะไม่พียงนอบน้อมพระราชาผู้เป็นปราชญ์สูงสุดผู้พระราชทานสมบัติที่นาใคร่ทุกอย่างให้

๔๓. พระราชาผู้ซึ่งทรงพระราชทานที่นอน ผ้านุ่งห่ม ยาน เรือ ทิ้งอยู่อาศัย ทรงยังโกละให้ตกไปทั่วถึง เหมือนเมฆยังน้ำฝนให้ตกไปเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั่วไปฉะนั้น^{๕๔๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์หลักธรรมสำหรับผู้อยู่ในราชสำนัก เรื่องราชวสดีวัตร* นี้ไว้ใน**วาณิฉฉัณท์** จำนวน ๒๒ บท **คิขิริฉฉัณท์** จำนวน ๒๑ บท **หรรณฉฉัณท์** จำนวน ๒๐ บท **มันท์กกันดาฉฉัณท์** จำนวน ๒๑ บท **กุสุมิตลดาเวลิตาฉฉัณท์** จำนวน ๒๑ บท **เมฆวิปยุชดาฉฉัณท์** จำนวน ๒๑ บท **ลัททูลลวิกกีฬิตฉฉัณท์** จำนวน ๒๑ บท **อิทิสังฉฉัณท์** จำนวน ๒๒ บท **ลัทธราฉฉัณท์** จำนวน ๑๕ บท และ **ภัททกะฉฉัณท์** จำนวน ๑๕ บท

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ในรูปของร้อยกรองนี้มีคุณค่าต่อสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน) ครบครัน ลังคมและเศรษฐกิจ การปกครอง และพระพุทธศาสนา

^{๕๔๔} พุ.ชา. (ปาลี) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๒๘๓-๒๘๗, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๑-๑๕๑๗/๔๑๔-๔๒๑.

* คู่มือที่ ๒ ข้อ ๒.๕.๔๑ วาณิฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๒ คิขิริฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๓ หรรณฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๔ มันท์กกันดาฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๕ กุสุมิตลดาเวลิตาฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๖ เมฆวิปยุชดาฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๗ ลัททูลลวิกกีฬิตฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๘ อิทิสังฉฉัณท์, ข้อ ๒.๕.๔๙ ลัทธราฉฉัณท์ และ ข้อ ๒.๕.๕๐ ภัททกะฉฉัณท์ หน้า ๗๑-๗๙.

บทที่ ๔

คุณค่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติที่มีต่อสังคมไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นกวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้รับการขนานพระนามว่าเป็น “รัตนกวี” พระองค์ทรงผนวชเป็นภิกษุจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ชีพ ถึงแม้พระองค์จะดำรงสมณเพศแต่ความรู้ที่พระองค์ทรงได้รับมาไม่จำกัดแต่ในฝ่ายบรรพชิตเท่านั้น พระองค์ยังมีความเชี่ยวชาญในศาสตร์หลายแขนงจนได้รับการกล่าวขานว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญทั้งคฤหัสถ์และคฤหัสถ์ รวมทั้งมีความรู้ในศาสตร์ที่เป็นบูรณาการต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะได้เห็นปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ของพระองค์ รวมถึงหลักธรรมในตำราฉันทวรรณพฤติด้วย

จากการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่ามีคุณค่าต่อสังคมไทยในด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน) ครอบครัว สังคมและเศรษฐกิจ การปกครอง และพระพุทธศาสนา ดังนี้

๔.๑ คุณค่าด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน)

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน) ประกอบด้วยมงคล ๓๔ ประการ ข้อที่ ๑-๑๐ (มงคลหมู่ที่ ๑ ประกอบด้วย ๑. การไม่คบคนพาล ๒. การคบบัณฑิต ๓. การบูชาบุคคลที่ควรบูชา มงคลหมู่ที่ ๒ ประกอบด้วย ๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๕. เคยทำบุญมาก่อน ๖. การตั้งตนชอบ มงคลหมู่ที่ ๓ ประกอบด้วย ๗. ความเป็นพหูสูต ๘. การรอบรู้ในศิลปะ ๙. มีวินัยที่ดี ๑๐. กล่าววาจาอันเป็นสุภาสิต)

การดำเนินชีวิตหรือการครองตนเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล บุคคลที่ครองตนได้ดีย่อมทำให้ตนเองมีความก้าวหน้าประสบความสำเร็จในชีวิต สามารถพึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ กล่าวคือเป็นผู้รู้จักประโยชน์ทั้งส่วนของตนและส่วนของผู้อื่นอย่างดียิ่ง มีความประพฤติที่เหมาะสม มีมารยาทดี เป็นที่ยอมรับของสังคม ตลอดจนการปรับตัวเข้ากับสังคมโดยใช้หลักคุณธรรม ทำให้บุคคลอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข การควบคุมตนเองยังช่วยป้องกันมิให้บุคคลล่วงละเมิดสิทธิหน้าที่ของผู้อื่น การล้าวมระวัง การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การเคารพในสิทธิของบุคคล การเคารพกฎหมาย ศีลธรรม มีมารยาททางสังคม ก็เป็นเรื่องของการครองตนเช่นเดียวกัน

ดังนั้น การครองตน จึงหมายถึงการควบคุมตนเองให้ประพฤติตนเหมาะสม มีมารยาทที่ดี รู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบข้อบังคับของกฎหมาย และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาด้วยความเคารพ รู้จักพึ่งตนเองและควบคุมตนเองมิให้ละเมิดสิทธิหน้าที่ของผู้อื่น ตลอดจนไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน

นิสัยของบุคคลมาจากสิ่งแวดล้อมทางบุคคลที่เป็นตัวกำหนดให้แต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งสิ่งแวดล้อมทางสังคมหรือทางบุคคลที่แต่ละบุคคลได้ประสบนั้นจัดอยู่ในประเภทสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันที่อาจจะทำให้นิสัยหรือความประพฤติของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเพื่อสร้างคุณธรรมและวินัยให้เกิดขึ้นในตนเอง มีความสำนึกในหน้าที่ มีความรับผิดชอบต่อตนเอง และผู้อื่น มีหลักปฏิบัติเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสังคมและอยู่ร่วมในสังคมอย่างสงบสุขจึงควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตโดยใช้หลักธรรมตามมงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑-๑๐

ในมงคล ๓๘ ประการ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงถึงวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการคบคน ไว้เป็นลำดับที่ ๑ ดังพระบาลีว่า “อเสวนา จ พาลานํ” แปลว่า การไม่คบคนพาล ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการดำเนินชีวิตให้ก้าวหน้าสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรกคือเรื่องของคน

บุคคลที่ควรหลีกเลี่ยงและไม่ควรให้ร่วมงานด้วยนั้นทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า คนพาล การไม่คบคนพาล (อเสวนา จ พาลานํ) การไม่คบค้าสมาคมคนพาล การไม่อยู่ร่วมกับคนพาล การไม่ให้การสนับสนุนส่งเสริมคนพาลในรูปแบบต่างๆ การไม่ทำตามแบบอย่างของคนพาล การไม่ชอบในการกระทำหรือการแสดงออกของคนพาล เป็นการป้องกันมิให้เป็นคนมีลักษณะนิสัยความเห็นแก่ตัว เอาเปรียบผู้อื่น พูดไม่ตรงกับความจริง มีความละโมภอยากได้ของผู้อื่นด้วยการลักขโมย ฉ้อโกง ยกยอก ทำเรื่องง่ายให้ซับซ้อนยุ่งเหยิง ไม่จริงใจ มีจิตพยาบาทผูกอาฆาต มีความเห็นที่ผิดไปจากทำนองคลองธรรม เพราะคนพาลนั้นถึงแม้ใครจะทำดีหรือพูดดีด้วย ก็ย่อมมองไม่เห็นความดีหรือคำพูดที่ดีเหล่านั้น ธรรมชาติของคนพาลนั้นมี ๓ ประการ คือ ทำแต่เรื่องที่ไม่ดี พูดแต่เรื่องที่เสียหาย และคิดแต่เรื่องที่ทำลายล้าง คนพาลนั้นดูภายนอกก็คือคนธรรมดา แต่มีพฤติกรรมต่างๆ ไม่ดีดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

การไม่คบคนพาล จึงเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขความเจริญแก่ชีวิต และเป็นมงคลสูงสุดของชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต และเพื่อเป็นการป้องกันมิให้ถูกคนพาลกลั่นแกล้งทำร้าย จึงควรดำเนินชีวิตโดยยึดหลักการคบบัณฑิต (ปณฺธิตานญฺจ เสวนา) เพื่อถ่ายทอดรับแต่นิสัยดีๆ คุณธรรมความดีต่างๆ มาสู่ตนด้วยการคบบัณฑิตเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ทั้งสาม คือ วิชาธรรมมีกัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และปรมาตถประโยชน์ เป็นเหตุให้ได้รับความสุขความเจริญ ทำให้ล่งพ้นอุปสรรคต่างๆ ได้ ทำให้ได้รับแต่ความสวัสดิ และสามารถพัฒนาตนเองได้ต่อไปด้วยคุณธรรม คือ อริยมรรค ทำให้บรรลุปรมาตถประโยชน์ คือ นิพพานสุข พร้อมทั้งควรบูชาบุคคลที่ควรบูชา (บูชา จ ปูชนียานํ)

บุคคลที่ควรบูชา คือคนที่มีคุณงามความดีควรแก่การระลึกถึงและยึดถือเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตาม ได้แก่บุคคลเหล่านี้ คือ ๑. พระพุทธเจ้า ผู้ทรงไว้ซึ่งพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิ

คุณและพระกรุณาคุณ ๒. พระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นนื่อนาบุญของชาวโลก ๓. พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๔. บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ที่มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ๕. ครูอาจารย์ ที่มีความรู้ดี ความสามารถดีและความประพฤติดี ๖. ผู้บังคับบัญชา ผู้มีความประพฤติดี ตั้งอยู่ในพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นคุณธรรมสำหรับนักปกครองทั่วไป

การบูชาบุคคลที่ควรบูชานั้นเพื่อถ่ายทอดคุณธรรมความดีในท่านเหล่านั้นมาสู่ชีวิต เป็นการประคับประคองนิสัยที่ดีในตัวให้เจริญงอกงามขึ้น เป็นเหตุให้เกิดความเจริญก้าวหน้า เพราะการบูชาเป็นสิ่งที่มีความอนันต์ เป็นการแสดงออกถึงคุณงามความดี การรู้ถึงคุณค่าของบุคคลที่มีคุณงามความดีที่ควรแก่การบูชา บุคคลที่ทำการบูชาก็เป็นคนดี บุคคลที่ถูกบูชาก็เป็นคนดี คุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ก็จะเกิดขึ้น บุคคลที่ไม่ควรทำการบูชา มีลักษณะเหมือนกับคนพาลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะการบูชาคนพาล คนเลว คนที่ทำการบูชาย่อมได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนตามมา ในฐานะที่เป็นผู้ให้การสนับสนุนส่งเสริม การบูชาคนดีการบูชาบัณฑิตดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง คนดีมีลักษณะอย่างไร คนชั่วมีลักษณะอย่างไร เพื่อเป็นประโยชน์แก่วงศ์สนับสนุน

มนุษย์นั้นมีความแตกต่างกัน บางคนอายุเท่ากัน แต่มีความรู้ความสามารถไม่เท่ากัน บางคนประสบความสำเร็จในชีวิต ในทางตรงกันข้ามบางคนประสบแต่ความล้มเหลว นั้นเป็นเพราะการฝึกฝนตนเองไม่เท่ากัน มีความพร้อมและมีปัจจัยสนับสนุนที่แตกต่างกัน ดังพระบาลีที่ว่า “ปฏิรูปเทสวาโส” แปลว่า การอยู่ในปฏิรูปเทศ

คำว่า “ปฏิรูปเทศ” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า “ถิ่นที่สมควรหรือถิ่นที่เหมาะสม” ดังนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทศ จึงหมายถึงการอยู่อาศัยหรือประกอบกิจการในถิ่นที่เหมาะสมหรือถิ่นที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีพร้อมทุกอย่าง

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงมงคลข้อนี้ไว้เพื่อเป็นการยืนยันว่า ถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้คนเจริญก้าวหน้าหรือเสื่อมได้ ไม่ใช่ใครจะอยู่ที่ไหนก็เจริญก้าวหน้าได้เท่ากันหมด ต้นไม้ต้นใหญ่ๆ ถ้านำมาปลูกไว้ในกระถางจะเจริญเติบโตไม่ได้ แต่ต้องเลือกปลูกให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ หรือสภาพแวดล้อมที่ดีจึงจะได้ผลเต็มที่ คนก็เหมือนกัน จะให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าต้องเลือกที่อยู่อาศัยหรือถิ่นที่จะประกอบกิจการให้เหมาะสม

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (ปฏิรูปเทสวาโส) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การได้อยู่ในปฏิรูปเทศ เป็นต้นเหตุให้ได้คบค้าสมาคมกับคนดีและช่วยอบรมฝึกฝนตนให้เป็นคนดีมีความรู้ดี มีความประพฤติดี เป็นโอกาสให้ได้ประกอบคุณงามความดีและประกอบธุรกิจที่ดี ซึ่งจะเป็นหนทางให้เกิดความสุขความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เป็นประโยชน์แก่วงศ์สนับสนุนสืบต่อๆ กันไปโดยไม่ขาดสาย โดยให้รู้จักเลือกและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้พอเหมาะแก่ตน ถ้าสิ่งแวดล้อมไม่เอื้ออำนวยแล้วก็ยากจะเอาดีได้ แต่ถ้าสิ่งแวดล้อมดี ก็มีโอกาสรุ่งเรืองก้าวหน้ารอบข้างมีแต่คนดีก็มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดคุณธรรมเพื่อความเป็นคนดี อีกทั้งเป็นคนมีบุญวาสนา ดังพระบาลีว่า “บุพเพ จ กตปุญญตา” หมายถึง คุณงามความดีที่สั่งสมไว้นานแล้ว หรือบุญที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีต นั่นคือเป็นผู้เคยทำบุญมาก่อน (บุพเพ จ กตปุญญตา)

การสร้างบุญมาดี ทั้งบุญเก่าและบุญใหม่ กล่าวคือ บุญเก่า ที่ทำมาในอดีตชาติ จะทำให้เป็นคนมีร่างกายแข็งแรง สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบดี มีบุญคอยสนับสนุนส่งเสริมจะศึกษาเล่าเรียนหรือทำงานก็เจริญก้าวหน้ากว่าคนอื่น และบุญใหม่ที่ทำในชาติปัจจุบันที่จะช่วยหนุนคือการตั้งใจขยันหมั่นเพียร ทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพราะการได้ทำบุญทำความดีเอาไว้ในกาลก่อน ทำให้เป็นคนมีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท ทำให้เป็นคนที่ได้เตรียมปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตเอาไว้ เพื่อใช้เป็นประโยชน์เกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความราบรื่นไม่มีอุปสรรค เป็นชีวิตที่ดำเนินไปสู่สิ่งที่ดียิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เป็นต้นเหตุให้ได้สิ่งที่พึงปรารถนาไม่ว่าจะเป็นมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ และ**ต้องตั้งตนไว้ชอบ (อตตสมฺมาปณิธิ)** คือ มีเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้องและแน่วแน่ ไม่เป็นคนโลเล ประกอบอาชีพที่สุจริต คนที่ตั้งตนชอบจะทำให้มีเป้าหมาย จะชวนขวายหาความรู้ ฝึกฝมืออะไรก็ทำไปตามเป้าหมายที่วางไว้ เพราะการมีเป้าหมายในชีวิตจะทำให้เกิดความกระตือรือร้นทุ่มเทความสามารถเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้นได้อย่างดี เป็นการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามกฎหมาย ระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม จริยธรรม ศีลธรรมของพระพุทธศาสนาและสังคม ละเว้นจากการกระทำที่ขัดต่อกฎหมายและคุณธรรมอันดีงาม เป็นต้น การตั้งตนไว้ให้ถูกต้อง จึงเป็นการปรับเข็มทิศแห่งชีวิตให้ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง เป็นหลักสำคัญของคนที่ผู้หวังความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ตนเองและผู้อื่น

มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐ ดังพระพุทธดำรัสว่า “ในหมู่มนุษย์ผู้ที่ฝึกฝนตนเองดีแล้ว ประเสริฐที่สุด”^๙ เพราะสามารถฝึกฝนตนเองให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข และยังสามารถบำเพ็ญคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคมได้เต็มที่ และมนุษย์นั้นต้องฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้รอบรู้ คงแก่เรียน ใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ เรียกว่า**พหุสูต (พหุสัจ)** หมายถึงการศึกษาเล่าเรียนทั้งคฤหัสถ์และคฤหัสถ์ คฤหัสถ์ ก็คือ วิชาการแขนงต่างๆ ที่สอนกันอยู่ทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อนำความรู้ไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้ได้รับความสุขตามอัตภาพ และ คฤหัสถ์ คือ วิชาความรู้ทางธรรมหรือทางพระพุทธศาสนา เพื่อคอยกำกับประคับประคองการนำความรู้ทางคฤหัสถ์ไปใช้ในการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ดังนั้นทุกคนจึงควรเรียนทั้งสองทางเพื่อเป็นการถ่วงดุลในการดำเนินชีวิต แต่ใครจะเรียนหนักไปทางไหนนั้นแล้วแต่ความจำเป็นของผู้คน จะทั้งทางใดทางหนึ่งนั้นไม่สมควรแน่ เพราะผู้รู้วิชาการแต่ขาดธรรมย่อมพินาศ เนื่องจากนำความรู้ไปใช้ในทางผิดโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของสังคม ส่วนผู้มีธรรม แต่ขาดความรู้วิชาการ ย่อมสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าแก่โลกได้ไม่สมบูรณ์ และต้องฝึกตนให้เป็น**ผู้รอบรู้ในศิลปะ (ลিপปี)**

คำว่า “ศิลปะ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ลปปี” ในความหมายของคนทั่วไป มักเข้าใจว่าหมายถึงงานฝีมือที่ทำขึ้นอย่างงดงาม หรือฝีมือในทางการแสดงและการร้องรำทำเพลง เป็นต้น แต่คำว่า “ศิลปะ” ในมงคลข้อ ๘ ความเป็นผู้มีศิลปะนี้หมายถึง การฝีมืออย่างยอดเยี่ยม หรือมีความสามารถในการกระทำ ในกิจการงาน หรือในการสำแดงวิชาการอย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏผลสำเร็จเป็นอย่างยิ่ง ถ้าเทียบคู่กับมงคลข้อที่ ๗ ความเป็นพหุสูต หมายถึงรู้หลักวิชาหรือรู้ทฤษฎี แต่มงคล

^๙ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

ข้อที่ ๘ ความเป็นผู้มีศีลปะ หมายถึงสามารถนำทฤษฎีนั้นไปปฏิบัติให้สำเร็จผลได้จริงๆ มิใช่เพียงแต่รู้ แต่ปฏิบัติจริงไม่ได้ ความรู้กับศีลปะคือการทำได้จริงเป็นคนละอย่างกัน หมายความว่าคนที่มีความรู้ ไม่แน่ว่าจะมีศีลปะทุกคนเสมอไป เช่น คนที่เรียนจบปริญญาเอก มีความรู้ดีทุกอย่าง แต่ไม่สามารถอธิบายให้นักเรียนเข้าใจได้ ทั้งนี้เพราะขาดศีลปะในการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่คนอื่นดังนี้เป็นต้น หรือถ้าจะเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างความรู้กับศีลปะอีกนัยหนึ่งก็เหมือนคนที่รู้จักศีล ทำเป็นอย่างดี ท่องได้ อธิบายศีลแต่ละข้อได้แจ่มแจ้ง แต่รักษาศีลไม่ได้เลยแม้แต่ข้อเดียว นี่ก็มีความรู้ แต่ขาดศีลปะ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงมงคลข้อนี้ไว้เพื่อให้ทราบ ว่า ความรู้อย่างเดียวหาเพียงพอไม่ ต้องมีศีลปะคือการทำได้ ทำเป็นหรือฉลาดทำด้วยจึงจะเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง และต้องฝึกให้เป็นคน**มีวินัยที่ดี** ดังพระบาลีว่า **“วินโย จ สุลิกขิตो”** แปลว่า วินัยที่ศึกษาดีแล้ว

วินัย หมายถึง ระเบียบแบบแผนและกฎข้อบังคับของสังคม มี ๒ อย่าง คือ วินัยทางโลก ได้แก่ กฎระเบียบของสังคมนั้นๆ เป็นคำสั่งให้ทำหรือไม่ให้ทำในบางสิ่งบางอย่าง และ วินัยทางธรรม ได้แก่ บทบัญญัติของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้พุทธศาสนิกชนแต่ละคนปฏิบัติตาม

การครองชีวิตที่ราบรื่นนั้นจะต้องรักษาทั้งวินัยทางโลกและวินัยทางธรรม หากใครทิ้งอย่างใดอย่างหนึ่งก็เท่ากับหลับตาเดินในทางเปลี่ยวมีภัยอันตรายรอบด้าน การเคารพต่อกฎระเบียบของหมู่คณะและวินัยของตนเอง รู้จักควบคุมตนเองให้นำความรู้ความสามารถไปใช้ในทางที่ถูก เรียกว่าฉลาดใช้ เพราะวินัยที่ฝึกฝน ที่รักษา ที่ปฏิบัติ และศึกษาดีแล้ว ย่อมให้ประโยชน์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ และประการสุดท้าย ต้องไม่เป็นคนปากเปราะระะระร้าย บุคคลที่มีความรู้ความสามารถ แต่ขาดมนุษยสัมพันธ์ในการสนทนาปราศรัยย่อมจะทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทแตกความสามัคคี ฉะนั้นต้องรู้จักควบคุมวาจา โดย**กล่าววาจาอันเป็นสุภาสิต (สุภาสิตา จ ยา วาจา)**

การพูดนั้นมีความสำคัญในสังคมของมนุษย์ เพราะการสื่อสารระหว่างมนุษย์ด้วยกันนั้น โดยมากจะใช้การพูดเป็นหลัก ถ้าพูดดี มีเหตุผล สามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้ฟังได้ ก็จะประสบผลสำเร็จอย่างงดงาม แต่ตรงกันข้ามหากพูดจาเหลวไหล ไร้สาระ ขาดเหตุผล ก็จะประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง

การรู้จักฉลาดพูด คือต้องประกอบด้วยกาลัญญ คือ ความเป็นผู้รู้จักกาลว่าเวลาไหนควรพูดหรือไม่ควรพูด ผู้มีวาจาเป็นสุภาสิต ย่อมชนะใจ ผู้อื่นและสามารถพูดชักชวนให้ผู้อื่นทำการงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จและเจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคนนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถให้เจ้านครต่างๆ ยินยอม ตกลงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ^๒ เป็นต้น แม้แต่สุภาสิตไทยก็ยังว่าปากเป็นเอก เลขเป็นโท หรืออย่างบทประพันธ์ของสุนทรภู่ที่กล่าวไว้ว่า “ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยร้อยยจิต แม้นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร

^๒ ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๑๕๘/๑๙๒.

จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา” คำพูดที่เปล่งออกมานั้นมีทั้งผลดีและผลเสีย ดังนั้น การพูดจึงมีความสำคัญเป็นเอก คือเป็นอันดับหนึ่ง ส่วนอื่นๆ ก็มีความสำคัญรองมา วาจาเป็นสุภาษิตจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้บรรลุลงม่งหมาย

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการดำเนินชีวิตในสังคมมีความสอดคล้องกับมงคลสูตรของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึง “มงคล” หรือเหตุแห่งความเจริญ ๓๘ ประการ ทรงเน้นไปที่การรู้จักคบหาบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมทางบุคคลเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือ บุคคลจะเจริญหรือเสื่อม สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งแวดล้อมทางบุคคล ถ้าคบคนดีก็ย่อมจะมีโอกาสเจริญก้าวหน้า อย่างน้อยไม่ได้อะไร ก็ได้ชื่อเสียงเกียรติยศว่า เป็นผู้คบคนดีเป็นเพื่อน ถ้าคบคนชั่วโอกาสที่จะดำเนินชีวิตผิดพลาดย่อมมีมาก ถึงจะไม่ชั่วเสียเอง ก็ได้รับคำตำหนิตินินว่าคบคนชั่วเป็นมิตร ดังคำกล่าวที่ว่า “คบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล” พระพุทธองค์ทรงแสดงมงคล ข้อ ๑-๑๐ ว่า การไม่คบคนพาล (คนชั่ว) การคบแต่บัณฑิต การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม เป็นต้น เพื่อแสดงว่าเป็นเหตุแห่งความเจริญในด้านการดำเนินชีวิต

๔.๒ คุณค่าด้านครอบครัว

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านครอบครัว ประกอบด้วยภรรยา ๗ จำพวก สตรี ๒๐ จำพวก และมงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑๑-๑๔ (มงคลหมู่ที่ ๔ ประกอบด้วย ๑๑. การบำรุงบิดามารดา ๑๒. การเลี้ยงดูบุตร ๑๓. การสงเคราะห์ภรรยา ๑๔. ทำงานไม่ให้ค้างค้าง)

ผู้ครองเรือน เรียกว่า ฆราวาส หมายถึง บุคคลที่เป็นคฤหัสถ์มีครอบครัวประกอบด้วย บุตร ภรรยา สามี บิดามารดาและบริวาร จำเป็นต้องมีคุณธรรมประจำใจในการประพฤติปฏิบัติเพื่อป้องกันความเสื่อมเสียและส่งเสริมความสุขความเจริญ ผู้ครองเรือนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างมาก เช่น บุตร บิดามารดา พี่น้อง ญาติ พี่ป้าน้าอา มิตรสหายเพื่อนบ้าน ฯลฯ^๓

ครอบครัวในชนบทสมัยก่อนจะเป็นครอบครัวแบบขยาย ลักษณะเฉพาะของครอบครัวขยาย คือ พ่อ แม่ เมื่อมีลูกก็จะเลี้ยงดูลูก เมื่อลูกๆ โตแล้วและแต่งงานก็จะอาศัยอยู่ในครอบครัวเดิม ทำให้ครอบครัวหนึ่งๆ มีหลายครัวเรือน ความสัมพันธ์กันถือการเคารพ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย คนรุ่นก่อน จะได้รับการเคารพนับถือจากคนรุ่นต่อๆ มา ในทางเศรษฐกิจจะช่วยกันทำมาหากิน ผลผลิตเป็นของส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ลักษณะของครอบครัวขยายได้ค่อยๆ ลดจำนวนลง และครอบครัวเดี่ยวได้เข้ามาแทนที่เพิ่มขึ้นจนกระทั่งในปัจจุบันนี้ครอบครัวไทยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว^๔

ครอบครัวไทยในสมัยก่อนนั้นเป็นหน่วยที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นจุดศูนย์กลางของ

^๓ กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือการศึกษาจริยธรรมระดับอุดมศึกษา ตอนที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๔), หน้า ๔๕.

^๔ ณรงค์ เลี้ยงประชา, วิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔.

การปฏิบัติหน้าที่ทั้งในด้านสถาบันการศึกษา สถาบันทางเศรษฐกิจและสถาบันทางการปกครอง เป็นต้น หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ครอบครัวทำหน้าที่ในการให้การศึกษาความรู้ ครอบครัวเป็นทั้งหน่วยผลิตและบริโภคในเชิงเศรษฐกิจ รวมทั้งเป็นสถาบันที่ปฏิบัติหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนสมาชิกของครอบครัวให้เป็นพลเมืองที่ดี

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการวางบทบาทระหว่างสามีกับภรรยาไว้ค่อนข้างชัดเจน คือผู้ชายมีหน้าที่ทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ผู้หญิงก็มีหน้าที่ดูแลกิจการภายในบ้านทุกอย่าง รวมทั้งคอยดูแลเอาใจใส่ปรนนิบัติสามีด้วย ซึ่งไม่ว่าจะเป็นชนชั้นเจ้านายหรือชนชั้นสามัญก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ในวรรณกรรมหลายเรื่องที่มีเนื้อความมุ่งสอนผู้หญิง นับตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแนวคิดนี้ก็สืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ให้จารึกวรรณกรรมสอนหญิงไว้ในวัดพระเชตุพน เช่น กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ โคลงโลกนิติ สุภาวดีพระร่วง และตำราฉันท์วรรณพฤติ ซึ่งก็มีเนื้อความกล่าวสอนผู้หญิงในเรื่องต่างๆ มากมาย และเป็นที่น่าสังเกตว่าคำสั่งสอนจะกล่าวถึงผู้หญิงที่มีสถานะเป็นภรรยาแล้วเป็นส่วนใหญ่

การเลือกคู่ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ของบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ที่จะเป็นผู้กำหนดคู่สมรสระยะเวลา และเงื่อนไขต่างๆ ของการสมรสแก่บุตรธิดาของตน ซึ่งทำให้เกิดประเพณี “คลุมถุงชน” เพราะฉะนั้น การเลือกคู่สมรสหรือคู่ครองในสมัยก่อนจึงเป็น “สัญญา” ที่ผู้ใหญ่ของคู่สมรสทั้งสองฝ่ายจัดทำขึ้นเพื่อผูกพันบุตรธิดาของตน และมักถือกันว่าเป็นเกียรติยศแห่งวงศ์ตระกูลของทั้งสองฝ่ายในการจัดคู่สมรสที่เหมาะสมแก่บุตรธิดาของตน

การอบรมสั่งสอนผู้หญิงไทยได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน คำสั่งสอนแสดงให้เห็นทัศนคติค่านิยมของสังคมว่าต้องการให้ผู้หญิงแสดงบทบาทอย่างไรจึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม การอบรมสั่งสอนผู้หญิงไทยสมัยก่อนใช้วิธีการสอนแบบตัวต่อตัว เช่น แม่สอนลูกสาว โดยจะสอนทั้งเรื่องกิริยามารยาท การเรือน การทำอาหาร งานฝีมือเย็บปักถักร้อย เพื่อให้เป็นกุลสตรีที่ดี เป็นแม่ศรีเรือนต่อไปในอนาคต เมื่อจะต้องออกเรือนไปมีครอบครัวของตนเอง

ในปัจจุบันนี้การเลือกคู่ครองมีเสรีภาพมากกว่าในสมัยก่อนทั้งชายและหญิง ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบการปกครองและการศึกษาของไทยที่มีการเปลี่ยนแปลงมาแต่ครั้งอดีตจนถึงระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน ผู้ใหญ่ซึ่งอาจจะเป็นบิดามารดาหรือผู้ปกครองเป็นเพียงผู้ให้ความยินยอมเห็นชอบว่าทั้งสองฝ่ายมีความเหมาะสมกันเพียงใดหรือไม่เท่านั้น

สังคมทั่วไปยกย่องผู้ชายผู้เป็นสามีว่าเป็นผู้นำครอบครัวและผู้หญิงทั่วไปก็ยอมรับและยกย่องความเป็นผู้นำครอบครัวของผู้ชายเช่นกัน จึงเป็นหน้าที่ของผู้ชายผู้เป็นสามีจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เหมาะสมกับที่ได้รับยกย่อง ทำตัวให้เป็นสามีที่ดีของภรรยา เป็นช้างเท้าหน้าตามที่ได้รับยกย่อง การครองคู่ของสามีและภรรยาจะด้วยความรักที่ดี หรือครองคู่ตามความปรารถนาของบิดามารดาก็ดี ถ้าจะให้ปรองดองกันอย่างราบรื่นก็ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีทั้งผู้เป็นภรรยาและสามี

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่า ครอบครัว เป็นสถาบันที่สำคัญส่วนหนึ่งของสังคม

ถ้าสังคมประกอบด้วยครอบครัวที่มีความเจริญก้าวหน้า สังคมนั้นก็ย่อมจะมีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย ครอบครัวจะมีความเจริญก้าวหน้าดังกล่าวข้างต้นนี้ จะต้องเป็นครอบครัวที่มีคุณธรรมและแบบแผน ความประพฤติ เพื่อปฏิบัติให้เกิดความสงบสุขและความสำเร็จแก่ตนเอง ครอบครัว เพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ตลอดจนสังคม

การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา บุตรธิดา ภรรยาและสามี เป็นจริยธรรมและวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ เป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติ ซึ่งต้องมีการให้และมีการรับ จึงจะทำให้ธรรมชาติดำรงคงอยู่ได้ ทำให้มนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเกิดขึ้นได้และดำรงอยู่ได้ การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา บุตรธิดา ภรรยาและสามี จึงเป็นทั้งสิทธิและหน้าที่ของทุกคน

สิทธิ หมายถึง อำนาจอันชอบธรรม เช่น บุคคลมีสิทธิและหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ เขามีสิทธิในที่ดินแปลงนี้^๕ หน้าที่ หมายถึง กิจที่จะต้องทำด้วยความรับผิดชอบ^๖ ดังนั้น การเลี้ยงดูบุตรธิดา เป็นสิทธิและหน้าที่ของบิดามารดา การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาจึงเป็นสิทธิและหน้าที่ของบุตรธิดา การเลี้ยงดูภรรยาเป็นสิทธิและหน้าที่ของสามี การบำรุงเลี้ยงดูสามีจึงเป็นสิทธิและหน้าที่ของภรรยา ตามหลักของทศ ๖ หากบุคคลได้ปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์แล้วย่อมจะได้รับสิทธิอื่นๆ เช่นกัน จึงเป็นพันธะหน้าที่ที่ทุกคนต้องประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมกัน เป็นวังวน เป็นลูกโซ่ เป็นวัฏจักร ทำให้ทุกฝ่ายดำรงคงอยู่ได้อย่าง สันติสุข การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา บุตรธิดา ภรรยา และสามี จึงเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมต่อไปยังสังคม

ผู้ที่จะมีครอบครัวดีได้จะต้องเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา เลี้ยงดูปรนนิบัติท่านให้ได้รับความสุขสบาย เพราะนั่นคือการ**บำรุงบิดามารดา (มาตาปิตุอุปการ)** เป็นหน้าที่ของบุตรทุกคนที่จะต้องกระทำ ซึ่งจะเป็นผลดีทั้งในระยะสั้นและระยะยาว กล่าวคือ ในระยะสั้น ทำให้เกิดความสุขในครอบครัวในสังคม เป็นมงคลแก่ตนเอง ระยะยาว เป็นการกระทำที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ปฏิบัติสืบทอดต่อไป กันไป เป็นจริยธรรมที่ดีแก่สังคม ทำให้ระบบการเป็นอยู่แบบครอบครัว แบบสังคมของมนุษย์มีความสุขความเจริญ เป็นแบบอย่างที่ดีเยี่ยมกว่าวิธีอื่นๆ ของมนุษย์ ซึ่งควรจะรักษาเอาไว้ให้ได้ และต้องรู้จัก**วิธีการเลี้ยงดูบุตร (ปุตตสงคห)** ซึ่งเป็นภารกิจอันยิ่งใหญ่ของบิดามารดา เพราะบุตรเป็นผู้สืบทอดชาติพันธุ์ เป็นผู้สืบทอดเจตนารมณ์ของบิดามารดาหรือบุรพชน บุตรจะดีหรือเลว จะเจริญหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบิดามารดา ขึ้นอยู่กับการศึกษาอบรม และขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม เช่นการกระทำของบิดามารดา เพื่อน ครูอาจารย์ เป็นต้น ดังนั้น การที่บิดามารดาได้สงเคราะห์เลี้ยงดูบุตรในทางที่ถูกต้อง ย่อมทำให้บุตรเป็นคนดีมีความเจริญก้าวหน้าในวิชาความรู้ ตั้งหลักฐาน สร้างครอบครัวได้มั่นคง เป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่สังคม ไม่ให้นำความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัวและสังคม สืบทอดสิ่งที่ดีงามของบุรพชนต่อไป หากปราศจากการสงเคราะห์จากบิดามารดา และผู้เกี่ยวข้องเป็นอย่างดีแล้ว ก็ยากนักที่บุตรนั้นจะเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ในการทำงานที่พึงประสงค์ได้

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๑๙๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔๗.

กับทั้งรู้จักสงเคราะห์ภรรยา (ทาสงคห) ซึ่งเป็นการปฏิบัติต่อภรรยาด้วยความรัก ความไว้วางใจและความจริงใจ จะทำให้เกิดความรักความอบอุ่นอันยืนนานต่อกัน อยู่ร่วมกันด้วยความอดทนและความเห็นอกเห็นใจกัน มีชีวิตครอบครัวที่ราบรื่นไม่ทะเลาะวิวาท หรือมีความระแวงสงสัยกัน บุตรธิดาก็จะได้รับความรักความอบอุ่น มีสุขภาพจิตที่ดี มีขวัญและกำลังใจที่ดีในการศึกษาเล่าเรียนและการทำงาน ทำให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลสนับสนุนให้ทุกคนในครอบครัวเป็นคนดีของครอบครัว เป็นคนดีของสังคม ไม่สร้างปัญหาให้เกิดแก่ครอบครัวและสังคม

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะนำให้สามีสงเคราะห์ภรรยา ซึ่งเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัวอีกประการหนึ่ง แต่การจะสงเคราะห์ภรณยานั้นควรทำความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับนิสัย พฤติกรรมของภรรยาประเภทต่างๆ ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ถึงลักษณะของหญิงผู้ที่จะเป็นภรรยา เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่าเมื่อจะเป็นภรรยาแล้ว ควรจะประพฤติตนให้อยู่ในประเภทไหน โดยทรงนำประเภทของภรรยาที่กล่าวไว้ในภริยาสูตร ที่แสดงลักษณะของภรรยาที่ดีและไม่ดีไว้ ๗ ประเภท ดังปรากฏใน “ตะนุฆฉฉฉฉฉ” และ “กุมารละพิฉฉฉฉฉ”^{*}

บรรดาภรรยา ๗ ประเภทนั้น ๓ ประเภทแรก นับว่าเป็นภรรยาที่ไม่น่าพึงปรารถนา ส่วน ๔ ประเภทหลัง นับว่าเป็นภรรยาที่น่าพึงปรารถนา พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “มารดาเป็นมิตรที่ดีที่สุดในครอบครัว”^๗ นั้นหมายความว่าภรรยาที่ดีนั้นต้องเป็นเพื่อนที่ดีกับสามีกับบุตรธิดาและสมาชิกในครอบครัว ต้องร่วมทุกข์ร่วมสุขในครอบครัว ด้วยเป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยในบ้านเรือน อำนวยบริการในบ้านเรือนฉฉฉฉฉ

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงได้พระนิพนธ์ถึงสตรี ๒๐ จำพวก ซึ่งในพระไตรปิฎกแยกประเภทออกเป็นหญิง ๑๐ จำพวก และภรรยา ๑๐ จำพวก^๘ ที่อยู่ในฐานะที่บุรุษไม่ควรละเมิด กล่าวคือ หญิงต้องห้ามสำหรับชาย ปรากฏดังความใน “ทุฉฉฉฉฉ”^{**} โดยย่อมี ๓ คือ

๑. **สัสสามิกา** หมายถึง หญิงที่มีสามี ที่เรียกว่าภรรยาท่าน ได้แก่ หญิง ๔ ประเภท คือ (๑) หญิงที่แต่งงานกับชายแล้ว (๒) หญิงที่ไม่ได้แต่งงาน แต่อยู่กินกับชายอย่างเปิดเผย (๓) หญิงที่รับสิ่งของมีทรัพย์เป็นต้นของชายแล้วยอมอยู่กินกับเขา (๔) หญิงที่ชายเลี้ยงเป็นภรรยา

๒. **ญาติรักขิตา** หมายถึงหญิงที่ญาติรักขา คือมีผู้ปกครอง ไม่เป็นอิสระแก่ตน ที่เรียกว่าหญิงอยู่ในพิทักษ์รักษาของท่าน ได้แก่หญิงที่มีมารดาบิดาหรือญาติเป็นผู้ปกครอง

๓. **ฉฉฉฉฉ** หรือ จาริตา หมายถึงหญิงที่มีศีลธรรม กฎหมาย หรือจาริตฉฉฉฉฉ

^{*} ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

^๗ ดู ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๓/๔๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^๘ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๓๔๕-๓๔๗.

^{**} ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๕๖-๕๗.

ครองรักษา ที่เรียกว่า จาริตห้าม ห้ามร่วมสังวาส ได้แก่หญิง ๓ ประเภท คือ (๑) หญิงที่เป็นเถือกเถา เหล่ากอ* (๒) หญิงผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หมายถึงหญิงที่อยู่ภายใต้บทบัญญัติในพระศาสนาซึ่งห้ามสังวาสกับชาย เช่น ภิกษุณี สามเณรี (ในครั้งพุทธกาล) หรือแม่ชีในปัจจุบันนี้โดยอนุโลม (๓) หญิงที่บ้านเมืองห้าม เช่น แม่หม้ายงานท่านอันมีในกฎหมาย

หญิง ๓ ประเภทนี้จะมีฉันท์ร่วมกันหรือไม่ร่วมกัน ไม่เป็นประมาณ ชายใดร่วมสังวาสด้วย ก็เป็นกาเมสุมิจฉาจาร ผิดศีลข้อนี้ทันที

การที่จะทำให้ครอบครัวเกิดสันติสุขได้ประการสุดท้ายคือการทำงานไม่ให้คั่งค้าง (อนากูลา จ กมฺมุนตา) เพราะการทำงานเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้แรงงาน ความคิด สติปัญญา ทำงานให้กับตนเองหรือทำงานร่วมกับผู้อื่น ตามความสามารถและความถนัดของแต่ละคน การทำงานและการประกอบอาชีพของมนุษย์ควรอยู่ในกรอบของกฎหมาย ศีลธรรม จรรยาบรรณแห่งอาชีพ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การทำงานของมนุษย์ย่อมมีประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพราะงานเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์และความสุข ครอบครัวจะมีความสุข มีฐานะมั่นคง ถ้าทุกคนในครอบครัวรับผิดชอบหน้าที่ รับผิดชอบการทำงานให้เสร็จตามเวลากำหนด ไม่ทิ้งงานให้คั่งค้าง

ลักษณะนิสัยของคนที่ชอบทำงานคั่งค้าง ได้แก่ ชอบทำงานให้เสียเวลาทำงาน ไม่คุ้มค่าจ้าง แรงงาน เกียจคร้าน เห็นแก่นอน เมาสุราเป็นประจำ เป็นนักเลงผู้หญิง เช่นเดียวกับวรรณกรรมตำราฉันท์วรรณคดีได้สั่งสอนให้ละเว้นจากอบายมุข ๖ ได้แจกแจงอบายมุขทั้ง ๖ ไว้อย่างละเอียด เนื้อหาในบางส่วนของข้อธรรมก็มีปรากฏในข้อธรรมอื่น เช่น โทษการเสพสุราได้มีกล่าวไว้ในหลักเบญจศีล ข้อที่ ๕ สุราเมรัย เรื่องดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของคน อีกอย่างหนึ่งก็คือการทำงาน เรื่องการทำงานมีความเกี่ยวข้องกับอบายมุข ๖ เรื่องโทษของความเกียจคร้าน โดยสั่งสอนว่าการทำงานจะไม่สำเร็จเลย หากเกียจคร้านโดยอ้างในสิ่ง ๖ ประการ เช่น อ้างว่าหนาวไป ร้อนไป ดงความใน “อินทวิเชียรฉันท”** นอกจากนี้ การทำงานไม่ถูกฤดูกาล ไม่ถูกขั้นตอน ขาดความรู้และประสบการณ์ ขาดความชำนาญงาน และขาดความรับผิดชอบ ก็เป็นเหตุให้งานคั่งค้างได้เช่นกัน

การพัฒนาตนให้เป็นคนทำงานไม่คั่งค้างด้วยการเอาใจใส่ต่องาน มีความขยัน ใฝ่หา อดทน ไม่อ่อนแอ พยายามทำงานให้เสร็จทันเวลา มีวินัยในการทำงาน รับผิดชอบงาน การทำงานไม่คั่งค้างช่วยให้เป็นคนพึ่งตนเองได้ รับผิดชอบต่อครอบครัว เป็นที่ยอมรับของสังคม ป้องกันความล้าสนในระบบงาน ช่วยให้เกิดความประหยัดเวลาทุนทรัพย์และแรงงาน ทำให้เกิดความก้าวหน้ากับชีวิตและเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว ดังความใน “ปทาสนิฉันท”***

ดังนั้นผู้ที่จะมีครอบครัวดีได้ จะต้องมีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา บำรุงเลี้ยงดูปรนนิบัติบิดามารดาให้ได้รับความสุขสบาย รู้จักวิธีเลี้ยงดูบุตรให้เป็นคนดี นำชื่อเสียงเกียรติภูมิมาสู่วงศ์

* คำว่า เือกเถา คือญาติผู้ใหญ่ที่นับย้อนขึ้นไป ๓ ชั้น มียาทวด ยายทวด ๑ ย่า ยาย ๑ แม่ ๑ คำว่า เหล่ากอ คือผู้สืบสายจากตนลงไป ๓ ชั้น มีลูก ๑ หลาน ๑ เหลน ๑.

** ดุราลัยละเอียดย บทที่ ๒ หน้า ๔๔-๔๕.

*** ดุราลัยละเอียดย บทที่ ๒ หน้า ๔๔-๔๕.

ตระกูล รู้จักวิธีปฏิบัติตัวต่อภรรยา มีความเกรงใจให้เกียรติ ไม่นอกใจ ซึ่งจะเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของคนในครอบครัวให้อบอุ่นแน่นแฟ้น ครอบครัวจะมีแต่ความร่มเย็น พร้อมทั้งต้องทำงานไม่คั่งค้าง เพราะครอบครัวก็ต้องมีค่าใช้จ่าย จะเลี้ยงดูบิดามารดา ภรรยา บุตร จำต้องใช้ปัจจัยทั้งนั้น เราจึงมีหน้าที่ก่อสร้างสร้างตัวด้วยการทำงานไม่คั่งค้าง ต้องทำให้เสร็จ ทำให้สำเร็จ จะได้สร้างฐานะความเป็นปึกแผ่นแก่ตนเองและครอบครัว

๔.๓ คุณค่าด้านสังคมและเศรษฐกิจ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณพฤติที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านสังคมและเศรษฐกิจ ประกอบด้วยมิตรเทียม ๔ มิตรแท้ ๔ คีล ๕ อบายมุข ๖ ฤทธกรรมบถ ๑๐ และมงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑๕-๑๘ (มงคลหมู่ที่ ๕ ประกอบด้วย ๑๕. การบำเพ็ญทาน ๑๖. การประพฤติดุริย ๑๗. การสงเคราะห์ญาติ ๑๘. การทำงานที่ไม่มีโทษ)

สังคมไทยนั้นแบ่งออกได้เป็น ๒ คือ สังคมชนบทและสังคมเมือง

สังคมชนบท ได้แก่ สมาชิกของสังคมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชนบทหรือหมู่บ้านต่างๆ บางทีเรียกว่า ชนบท หรือชาวบ้าน ที่มีบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยรวมกันเป็นหมู่บ้าน อาชีพส่วนใหญ่จะเป็นด้านการเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ทำการประมง ฯลฯ มีอุปนิสัยและขนบธรรมเนียมประเพณีขึ้นอยู่กับอาชีพและศาสนา มีชีวิตและความเป็นอยู่อย่างง่าย ใช้ภาษาถิ่นในการสื่อสาร

สังคมเมือง ได้แก่ สมาชิกของสังคมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตเมือง หรือเขตเทศบาลที่มีผู้คนอาศัยอยู่กันหนาแน่น อาชีพส่วนใหญ่ จะเป็นธุรกิจการพาณิชย์ และการอุตสาหกรรม จะไม่ค่อยมีเวลาว่าง เพราะต้องแข่งขันต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ ชอบใช้ชีวิตต่างคนต่างอยู่มีความสัมพันธ์กันน้อยมาก บ้านเรือนจะตั้งอยู่ติดกันเป็นกลุ่มตามริมฝั่งแม่น้ำหรือถนน ซึ่งอยู่ใกล้หรือเป็นศูนย์กลางการธุรกิจ ศูนย์การค้าและอุตสาหกรรม ใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร^๔

มนุษย์มีการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เริ่มแต่สังคมครอบครัวเป็นต้นมา ย่อมมีอัธยาศัยแตกต่างกัน บางคนก็มีอัธยาศัยหยาบ บางคนก็สุภาพอ่อนโยน หากปล่อยให้สังคมประพฤติดนได้ตามอัธยาศัยโดยไม่ระเบียบวินัยควบคุม สังคมก็จะสับสนวุ่นวาย ผู้มีอัธยาศัยหยาบและมีการ์มากกว่า ก็จะกดขี่ข่มเหงและเอาเปรียบคนอื่น ผู้มีอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยนและมีการ์น้อยก็จะได้รับความเดือนร้อนอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น ความมีระเบียบวินัยจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับทุกสังคม

สังคมมนุษย์นั้นบางครั้งก็เจริญ บางครั้งก็เสื่อม บางครั้งก็มีความสุข บางครั้งก็มีความสับสนวุ่นวายเดือดร้อน ความเจริญและความเสื่อมของสังคมนั้น ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย สมัยใดสังคมมีธรรมเป็นสรณะที่พึ่ง สมัยนั้นสังคมย่อมเจริญมีความสุข เพราะธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดความเจริญ สมัยใดสังคมไม่มีธรรม ไม่ถือธรรมเป็นสรณะที่พึ่ง สมัยนั้นสังคมย่อมเสื่อมเกิดปัญหาเดือดร้อนไม่มีความ

^๔ คุณ โทษณ์, พระพุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๒๓-๒๔.

สงบสุข เพราะสังคมปราศจากกรรม ดังนั้น ในการพัฒนาสังคมจะต้องอาศัยธรรมเป็นหลักสำคัญ

สังคมที่มีระเบียบวินัย ย่อมเป็นสังคมงดงามและมีความสุข พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อชาวโลก ทรงมีพระประสงค์จะให้สังคมมีความสุข โดยทรงให้บุคคลในสังคมตั้งอยู่ในศีล ๕

พระพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลในสังคมไทย จะสังเกตได้ว่าแนวจริยปฏิบัติที่บุคคลในสังคมนำมาปฏิบัติมีที่มาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้ให้คำแนะนำ ชี้แนะไว้ในข้อธรรมต่างๆ หลักธรรมที่ปฏิบัติได้รับความอึดใจ เย็นใจ ปราศจากภัยทั้งปวง มีชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข สามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ตนเองและสังคม จึงเป็นสิ่งสมควรที่พุทธศาสนิกชนจะนำหลักธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีในการดำรงชีพอยู่ในสังคม ซึ่งก็รวมถึงวรรณกรรมตำราฉันทวรรณคดี ที่มีเนื้อความสั่งสอนประชาชนให้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการปฏิบัติตามศีล ๕ กล่าวคือ การตั้งตนอยู่ในศีล ๕ ให้มั่นคงจะเป็นคนสมบูรณ์ โดยใน “ภททิกถาฉันท” ได้กล่าวถึงเบญจจริย ๕ ประการ (ศีล ๕) อันเป็นเหตุก่อให้เกิดเวรและชักนำไปสู่อบายภูมิ ซึ่งได้แจกแจงรายละเอียดของศีลห้าไว้อย่างละเอียดและชัดเจน*

ศีล ๕ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เบญจศีล นี้ เป็นหลักควบคุมความประพฤติหรือพฤติกรรมเบื้องต้นของมนุษย์ เป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้นสำหรับให้มนุษย์ตั้งอยู่ในคุณธรรม เพื่อให้ก้าวหน้าต่อไปในการประพฤติปฏิบัติความดีอย่างอื่นยิ่งๆ ขึ้นไป

เบญจศีลนี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์ หากคนในสังคมตั้งมั่นอยู่ในเบญจศีลโดยทั่วถึงแล้ว สังคมก็จะมี ความมั่นคงมีความสุขอย่างแน่นอน ผู้ใดมีเบญจศีล ผู้นั้นย่อมเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม จะทำอะไร จะติดต่อกับใคร ประสานงานกับใคร หรือจะขอความร่วมมือจากใคร ก็ย่อมจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ เบญจศีลจึงมีความสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างการพัฒนาครอบครัว ซึ่งเป็นส่วนย่อยของสังคมให้มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตต่อไป

สังคมที่ปราศจากเบญจศีล จะมากไปด้วยทุกข์โทษและเวรภัย มากไปด้วยการสังหารผลาญชีวิต การเอารัดเอาเปรียบ ปล้นแย่งชิงทรัพย์สินเงินทอง การทำความผิดทางเพศ การข่มขืน การหลอกลวง การเสเพลเสพติดให้โทษ การเป็นทาสของอบายมุขต่างๆ นอกจากนั้น ยังมีปัญหาสังคมสืบเนื่องอีกคือ อุบัติเหตุต่างๆ อันเนื่องมาจากการเสเพลของมึนเมาหรือสิ่งเสพติดเหล่านั้น ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินหมดไป จะอยู่หรือไป ณ ที่ใดก็เต็มไปด้วยความหวาดระแวงวิตกกังวล ไม่แน่ใจในความปลอดภัย มีความหวาดระแวงตลอดเวลา ทำยที่สุดก็จะอยู่กันอย่างไม่อบอุ่น อยู่อย่างเสียสุขภาพจิต เมื่อเป็นดังนี้ก็ยากที่จะพัฒนาคุณภาพจิตและสมรรถนะของจิตให้ดีขึ้นได้ และสังคมนั้นๆ ก็จะกลายเป็นสังคมแวดล้อมที่ไม่เกื้อกูลสำหรับการสร้างสรรคความดีงามให้สูงขึ้น สติปัญญาที่ดี วัตถุประสงค์ต่างๆ ที่พอจะหาได้ในสังคมก็ดี คำสั่งผู้คนผู้ปรารถนาดีต่อสังคมก็ดี จะถูกใช้ช่วยให้หมดไปเพื่อแก้ปัญหาเหล่า

* ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

นี้เป็นส่วนมาก โอกาสที่จะช่วยสร้างสังคมให้ก้าวหน้าลดน้อยลง สังคมก็มีแต่ตรงกับทรุดเท่านั้น

การรู้จักคบมิตรก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า นิหิตติ บุริโส นิหิตติ เสวี คนที่คบคนเลว ย่อมเลวตาม^{๑๐} ซึ่งหมายความว่า เมื่อคบคนดีย่อมจะเป็นคนดี คบคนชั่วก็ย่อมจะกลายเป็นคนชั่วไปได้ ก่อนที่จะคบใครเป็นมิตรเป็นสหาย ควรพิจารณาให้รอบคอบ ควรอ่านลักษณะนิสัยว่าเป็นมิตรแท้หรือมิตรเทียม โดยสังเกตประเภทและลักษณะของมิตรตามที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ไว้ในตำราฉันท์วรรณพฤติ* เพราะสังคมจะเป็นระเบียบเรียบร้อยและมีความสุขได้ก็เพราะคนในสังคมรู้จักเลือกคบคน คบคนที่เป็นมิตรแท้ เลิกคบมิตรเทียม และรู้จักประพฤติดนให้เป็นมิตรแท้ในสังคมไม่เป็นคนเทียมมิตร

เมื่อรู้จักคบคนในสังคมเป็นมิตรแล้วและต้องไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุข ๖ ด้วย เพราะอบายมุขเป็นเหตุแห่งความเสื่อม และเป็นทางแห่งความฉิบหาย อบายมุขเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัจจัยการดำรงชีวิตของมนุษย์ ถ้าบ้านเมืองมีเศรษฐกิจดี คนมีความอยู่ดีกินดี มีมาตรฐานการครองชีพสูง มีชีวิตอยู่ด้วยความสะดวกสบาย ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำ คนก็จะมีอาการลำบาก ไม่มีการอยู่ดีกินดี ไม่มีความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต

เศรษฐกิจจะดีขึ้นหรือมีความเจริญก้าวหน้า จำต้องมีการพัฒนา คือ มีการดำเนินกิจการเพื่อเพิ่มรายได้ของคนให้สูงขึ้นต่อเนื่องกันเป็นระยะยาวนาน ปัจจัยขั้นมูลฐานที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ ประชากร (คน) ทรัพยากรธรรมชาติ (ทุน) และความรู้ความชำนาญในการผลิต (เทคโนโลยี) เศรษฐกิจจะดีหรือไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยมูลฐานดังกล่าวมานี้เป็นสำคัญ คือ ถ้าประชากรของประเทศมีคุณภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพ ทั้งด้านการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม หรือกิจกรรมอื่นๆ ประกอบกับมีทรัพยากรธรรมชาติเพียงพอ มีทุนและมีความรู้ความชำนาญในการประกอบการในด้านต่างๆ ด้วยแล้ว การพัฒนาเศรษฐกิจก็ย่อมจะบรรลุผลตามเป้าหมาย

การพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางพระพุทธศาสนา จะต้องเริ่มด้วยการพัฒนาคนเป็นอันดับแรก เมื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพแล้ว การพัฒนาวัตถุก็เป็นไปได้ง่าย เพราะคนเป็นผู้หา คนเป็นผู้ใช้ ปัจจัยในการดำรงชีวิต ถ้าคนหาเป็น คนใช้เป็น เศรษฐกิจย่อมจะดีขึ้น กล่าวคือปัญหามูลฐานอยู่ตรงไหน การทำอะไรต้องมองให้ลึกมีเหตุมีผล จึงจะทำให้มองเห็นปัญหาสาเหตุแห่งปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุม ปัญหาการก่อการร้าย เป็นต้น มีสาเหตุมาจากการกีดกันทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญ วิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้นจะแก้ด้วยการปราบปรามอย่างเดียวย่อมจะไม่เป็นผลสำเร็จแน่นอน หรืออาจจะสำเร็จก็เป็นเพียงแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น มิใช่แก้ไขที่สาเหตุจะทำให้เกิดผลอย่างจริงจังและเป็นผลที่ยั่งยืนนานนั้น จำต้องแก้ด้วยวิธีการสงเคราะห์ประชาชนในทางเศรษฐกิจด้วย

^{๑๐} วจ.ตัก. (บาลี) ๒๐/๒๖/๑๒๐.

* ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์อบายมุข ๖ ไว้ในตำราฉันทวรรณคดี* เพื่อเป็นหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพในด้านเศรษฐกิจ เพราะอบายมุขเป็นสิ่งที่โทษเป็นภัยต่อเศรษฐกิจ เป็นทางเสื่อมแห่งเศรษฐกิจ เมื่อคนในสังคมมัวสุมมัวเมาในอบายมุขเหล่านี้ สังคมนั้นย่อมจะเสื่อมโทรม เป็นสังคมพินาศ ไม่มีระเบียบวินัย มีความสับสนวุ่นวาย เกิดปัญหาร้ายแรงนานาประการ และจะหาความเจริญทางเศรษฐกิจมิได้ เศรษฐกิจที่ต้อยต่ำแล้วก็จะตกต่ำทรุดลงๆ ทุกที ดังนั้นในการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงควรพัฒนาคนในสังคมให้เห็นโทษอบายมุขเหล่านี้ และควรใช้มาตรการควบคุมในสังคมให้ชัดเจน ลด ละ เลิก อบายมุขเหล่านี้

การครองตนและการครองงาน การละเว้นไม่ปฏิบัติตามอบายมุข ๖ จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตที่สงบสุขและเจริญรุ่งเรือง บุคคลในสังคมย่อมชื่นชมในความประพฤติ การไม่ไปข้องเกี่ยวกับอบายมุขและสิ่งเสพติดนั้นว่าบุคคลนั้นเป็นคนดี เป็นตัวอย่างที่ดีของสังคม ช่วยให้ชีวิตเจริญก้าวหน้า ประสบความสำเร็จในชีวิต และเป็นผู้ที่มีมิตรสหายมากมายอยากคบค้าสมาคมด้วย

เมื่อมนุษย์มีครอบครัวที่มีความสุข มีความอบอุ่น มีฐานะที่มั่นคงแล้ว จำต้องมีหน้าที่สงเคราะห์ช่วยเหลือต่อสังคมส่วนรวม โดยปฏิบัติตามหลักมงคล ๓๘ ประการ ว่าด้วยการบำเพ็ญทาน (ทาน) คือ สละทรัพย์สิ่งของที่เหมาะสมของตนแก่ผู้ที่ควรได้รับ เป็นการกำจัดความตระหนี่ สร้างสมบุญกุศลและเป็นการสร้างสันติสุขแก่มวลมนุษยชาติ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุขใจ เบิกบานใจ และอิ่มใจ ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์เอาไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอาไว้ และการให้การรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติอีกด้วย

ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ท่ายกก่อนแต่ให้ก็มีใจดี กำลังให้พึงทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็เป็นผู้มีใจชื่นบาน ความบริบูรณ์แห่งเจตนานี้เป็นความถึงพร้อมแห่งยัญ ปรากฏปรากฏปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ไม่มีอาสวะ ปรากฏทุกทั้งหลายส่ำรวมแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นเขตที่ถึงพร้อมแห่งบุญ ยัญนี้ย่อมมีผลมาก ทั้งฝ่ายตนทั้งฝ่ายผู้อื่น เพราะชำระเอง เพราะให้ด้วยมือของตน บัณฑิตผู้มีปัญญา มีศรัทธา มีใจพ้น (จากตระหนี่) บุชชาอย่างนั้น ย่อมเข้าถึงโลกไม่มีความเบียดเบียนเป็นสุข ดังนี้”

อีกทั้งควร**ประพฤติธรรม (ธมฺมจริยา)** ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา การประพฤติธรรมในแง่ของพระพุทธศาสนา หมายถึงการประพฤติตาม**กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ** คือ

๑. การประพฤติชอบทางกาย เรียกว่า กายสุจริต มี ๓ ประการ คือ

* ดุราลัยเถียร บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

๑๑ อภ.ฉก.อ. (บาลี) ๒๒/๒๗๔.

๑. การไม่ฆ่าสัตว์
๒. การไม่ลักทรัพย์
๓. การไม่ประพฤติดินในเรื่องเพศ

๒. การประพฤติชอบทางวาจา เรียกว่า วาสุจริต มี ๔ ประการ คือ

๑. การไม่พูดโกหกหลอกลวง
๒. การไม่พูดคำส่อเสียด
๓. การไม่พูดคำหยาบคาย
๔. การไม่พูดคำเพ้อเจ้อตลบตะแลง

๓. การประพฤติชอบทางใจ เรียกว่า มโนสุจริต มี ๓ ประการ คือ

๑. การไม่โลภ ไม่คดโกงเอาของคนอื่น
๒. การไม่อาฆาตพยาบาทปองร้ายคนอื่น
๓. การทำความคิดเห็นให้ถูกต้องตามความเป็นจริง

การประพฤติธรรมตามแบบของพระพุทธศาสนา เป็นการอบรมฝึกฝน ปรับปรุง และการพัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับธรรมชาติ ที่ไม่เหมาะสมกับธรรมชาติก็ปรับปรุงให้เหมาะสมและให้ดีให้ถูกต้องยิ่งๆ ขึ้นไปทั้งทางกาย วาจาและใจ ควบคุมให้เป็นไปในทางที่จะอำนวยผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น กล่าวคือ บำเพ็ญประโยชน์ทั้งของตนเองและของผู้อื่นให้ดำเนินไปด้วยกัน ไม่ให้เกิดการขัดแย้งกัน เอาวัดเอาเปรียบกันและให้ยอมรับในความเป็นจริง ต้องอาศัยตัวเองให้มากที่สุดเป็นคนมักน้อย กินน้อย ใช้น้อย ทำงานให้มาก

เมื่อบุคคลเข้าสู่สังคมและมีหน้าที่การงานที่ต้องทำร่วมกันเป็นหมู่คณะ ไม่ว่าจะเป็นกระทรวง ทบวง กรม กอง ล้วนมีผู้ร่วมงานมากและมีความเห็นแตกต่างกัน หากไม่ประพฤติตามกุศลกรรมบถที่จะคอยสะกดระงับอารมณ์ ก็จะทำให้ขาดสติ แล้วปัญหาต่างๆ ก็เกิดขึ้นตามได้ อย่างเช่นมีผู้ไม่หวังดีคอยขัดขวางงาน มีการกลั่นแกล้งมากขึ้น จากเดิมว่าเป็นคนใจเย็น อาจบันดาลโทสะจนถึงเกิดการฆาตกรรมกันได้ ฉะนั้น จำต้องประพฤติธรรมตามกุศลกรรมบถ ข้อ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี โดยหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรง หรืออีกอย่าง การทำงานร่วมกันในสถานที่ต่างๆ ผู้ร่วมงานย่อมมีทั้งหญิงและชาย ถ้าไม่ประพฤติธรรมตามกุศลกรรมบถ ข้อ ๓ กาเมสุมิจฉาจาร เวรมณี ปล่อยใจให้ยุ่งเกี่ยวช้องแฉะเกิดการคบชู้ชู้ชาย ทำให้บ้านแตกครอบครัวระส่ำระสาย ในการทำงานเพื่อส่วนรวมหรือร่วมกัน มีสิ่งยั่วใจให้หลงทำผิดมากมาย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ประพฤติธรรมตามกุศลกรรมบถ ๑๐ เพื่อขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม

งานด้านสังคมอีกประการหนึ่ง คือ **การสงเคราะห์ญาติ (ญาติานุญาติ สงคโ)** เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ความเป็นญาติ ความเป็นพี่น้องดำรงอยู่ได้ เป็นเหตุให้หมู่ญาติมีความรักมีความสามัคคีเคารพนับถือกัน ทำให้เกิดความอบอุ่นในหมู่ญาติ เกิดความบริสุทธิ์ใจและความจริงใจต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นเกราะป้องกัน ภัยพิบัติอันตรายทั้งหลายทั้งปวงได้ การสงเคราะห์ญาติจึงเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ เป็นความดี เป็นสิ่งที่มิพลง เป็นสิ่งที่นำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตและการงาน เป็นการ

สงเคราะห์ ตัวเราเองและญาติพี่น้อง เป็นการสร้างเสริมความสามัคคีรวมน้ำใจญาติให้เป็นปึกแผ่นของสังคมให้เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้ต้องทำตามวิถีทางที่ถูกต้อง คือ ต้องไม่เอาการช่วยเหลือญาติพี่น้องมาทำให้เสียความเป็นธรรมในหน้าที่ของตน คนไม่มีญาติ คนไม่สงเคราะห์ญาติ ดังคำที่ว่า ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง จึงอยู่ในฐานะผู้เสี่ยงภัยอันตราย ทุกขณะทุกเวลาและหาคนที่มีความจริงใจบริสุทธิ์ได้ยาก

มนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันในสังคมควรเป็นผู้ทำงานไม่มีโทษ (อนวชฺชานิ กมฺมานิ) ซึ่งเป็นงานที่ไม่มีเวรไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนใคร เป็นการกระทำที่มีแต่ประโยชน์ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น เป็นเหตุให้พ้นจากภัยพิบัติต่างๆ ได้ ทำให้ได้รับแต่ความสุขความเจริญทั้งในปัจจุบันและในอนาคต แต่จะได้รับประโยชน์มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับบุคคลและสิ่งที่กระทำ ถ้าบุคคลมีความสมบูรณ์ในตัวเอง สิ่งที่ทำมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ก็จะได้รับประโยชน์มากที่สุด แต่ถ้ายังไม่มี ความสมบูรณ์ในตัวเอง สิ่งที่ถูกกระทำยังไม่มี ความสมบูรณ์ในตัวเอง ก็จะได้รับประโยชน์น้อย ดังนั้น สิ่งที่มีโทษหรือไม่มีโทษ มีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ในตัวเอง แต่จะต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นอีกมากมาย แต่ถ้าบุคคลสามารถยอมรับในความเป็นจริง ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความดีหรือความชั่วหรือผลประโยชน์มากเกินไป ไม่คาดหวังอะไรมากเกินไป ทำตนเองให้เป็นอิสระ ให้เป็นเอกภาพพอดีกับอัตภาพ ก็จะเป็นผู้โชคดีมีความสุขอย่างพอดีกับความเป็นจริงที่เป็นอยู่

คนทำงานมีโทษนั้น ผลได้กับผลเสียเป็นเงาตามตัว ยิ่งได้งานมากก็ทุกข์ใจมาก เข้าทำนองอ้อมท้องแต่พร่องทางใจ ยิ่งรวยได้ทรัพย์มากเท่าไรโอกาสที่จะเสียคนก็มากเท่านั้น ยิ่งทำก็ยิ่งทุกข์ คุณความดีในตัวลดลงทุกที ส่วนคนที่ทำงานไม่มีโทษนั้น จะก้าวหน้าไปสู่ความสุขแท้และความเจริญแท้ ถึงแม้จะไม่รวยทรัพย์ แต่ก็รวยความดี

คนทำงานไม่มีโทษนั้นจะหลับก็เป็นสุข จะตื่นก็เป็นสุข ไม่อายใคร ไม่ต้องหวาดระแวงใคร เพราะงานที่ทำเป็นประโยชน์แก่สังคมมนุษย์ ไม่มีโทษเข้าไปเจือปน เชื่อว่าได้ทดแทนบุญคุณของถิ่นที่อยู่อาศัย เมื่อทำงานเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ได้สันติสุขเป็นเครื่องตอบแทนไปชั่วกาลนาน

จะเห็นได้ว่าคุณค่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวัตรณพฤติที่มีต่อสังคมและเศรษฐกิจ ประกอบด้วยมิตรเทียมน ๔ มิตรแท้ ๔ ศีล ๕ อปายมุข ๖ กุศลกรรมบถ ๑๐ และมงคล ๓๔ ประการ ข้อที่ ๑๕-๑๘ ล้วนแล้วมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคม เพื่อความสงบสุขทั้งกายและใจแก่ตัวเองและผู้อื่น ทำให้บรรยากาศของสิ่งแวดล้อมดีไปด้วยอย่างครบถ้วนและทั่วหน้ากัน

๔.๔ คุณค่าด้านการปกครอง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวัตรณพฤติที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านการปกครอง ประกอบด้วยยอคติ ๔ และราชวสดีธรรม

๔.๔.๑ การปกครอง

มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ เป็นสังคม คนในสังคมก็ประกอบด้วยสมาชิกทุกเพศทุกวัย มีความแตกต่างกันทั้งด้านฐานะ หน้าที่การงาน อุปนิสัย ความรู้และความประพฤติ มีทั้งคนดีและคนเลว มีทั้งคนแข็งแรงและคนอ่อนแอ หากไม่มีการปกครอง ไม่มีผู้ใช้อำนาจในการปกครอง สังคมก็จะสับสนวุ่นวาย ไม่มีระเบียบวินัย จะมีแต่การกดขี่ข่มเหงกัน เอาไรต์เอาเปรียบกันตามใจชอบ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการปกครอง เพื่อควบคุมดูแลสังคมให้มีความเรียบร้อย มีความสงบสุข

การปกครองนั้น จะเป็นการปกครองในระบบใดก็ตาม ที่จะนับได้ว่าเป็นการปกครองที่ดี จะต้องเป็นการปกครองที่ประกอบด้วยธรรม เป็นการปกครองที่สร้างความเป็นธรรมในสังคม ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมที่มีคุณค่าด้านการปกครองไว้ประการหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณคดี คือ อคติ ๔

วรรณกรรมตำราฉันทวรรณคดีได้กล่าวถึงคำสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องความยุติธรรม โดยกล่าวถึงการกระทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ซึ่งเป็นความประพฤติดุศีลด้วยความลำเอียง คือ ด้วยความไม่เที่ยงธรรม เรียกว่า อคติ ๔ ประการ ประกอบด้วย ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะรัก โทสาคติ ความลำเอียงเพราะชัง เคียดหรือโกรธ โมหาคติ ความลำเอียงเพราะหลง และภยาคติ ความลำเอียงเพราะกลัว ได้อธิบายสั่งสอนประชาชนให้ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ อย่างเช่น การสั่งสอนให้ประชาชนละเว้นจากอคติ ข้อที่ ๒ โทสาคติ ลำเอียงเพราะชังเคียดหรือโกรธ จึงทำให้เป็นผู้ที่ขาดความยุติธรรม ตัดสินผู้ทำผิดเพียงเล็กน้อยให้ได้รับโทษหนักกว่าความจริง ดังความใน “สวาคตาฉันท”^{*} การปฏิบัติที่ปราศจากหลักธรรมในข้อนี้มีผลทำให้เป็นผู้มีความยุติธรรม ไม่ก่อกรรมทำเวรกับผู้ใด สร้างความสงบสุขให้กับตนเองและสังคมส่วนรวม ถือเป็นกุศลอย่างมาก

เมื่อชนชั้นปกครอง ผู้บังคับบัญชา หรือผู้อยู่ในฐานะตัดสินคดีความลงอาญาจกคดี ย่อมทำให้เสียความยุติธรรมและเสียชื่อเสียง เป็นการทำลายระบบการปกครองเปรียบเสมือนพระจันทร์ข้างแรม แต่หากชนชั้นปกครองประพฤติปฏิบัติโดยปราศจากอคติ ๔ ซึ่งเป็นอกุศลกรรม เป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง ไม่ควรประพฤติ ผู้ใดหลีกเลี่ยงอคติ ผู้นั้นย่อมจะเป็นผู้เจริญด้วยเกียรติยศ มีผู้เคารพนับถือบูชา มีผู้เชื่อฟังคำสั่งสอน มีผู้ยกย่องสรรเสริญ เป็นปัจจัยสำคัญและมีคุณค่าต่อการปกครองทำให้เกิดผลดีสมประสงค์ ผู้ปกครองที่หวังผลสำเร็จในการปกครอง หวังความเจริญก้าวหน้าของหมู่คณะของสังคมส่วนรวมพึงประพฤติหลีกเลี่ยงจากอคติ ๔ ประการเหล่านี้

๔.๔.๒ การรับราชการ

ระบบการเมืองการปกครองของไทย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยพบว่า มีบุคลากรที่มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการบริหารประเทศ คือ ข้าราชการ แม้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศ และมีอำนาจในการตัดสินพระทัยว่าจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใดในประเทศ แต่ถึงกระนั้นข้าราชการก็มีบทบาทไม่น้อยในการตัดสินพระทัย เพราะข้าราชการมีสิทธิ์ที่

^{*} ดุราลัยเถียร บพที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

จะให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับข้อราชการที่ติดขัด เพื่อประกอบการตัดสินใจพระทัยของพระมหากษัตริย์ และรับสนองพระบรมราชโองการ พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงเลือกบุคคลผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ มาช่วยปฏิบัติภารกิจในส่วนต่างๆ ในราชสวัสดิวัตร ได้แสดงถึงธรรมสำหรับข้าราชการซึ่งนับว่าเป็น วรรณกรรมที่วางแนวในการปฏิบัติตนของข้าราชการ

หลักปฏิบัติตนของข้าราชการที่กล่าวไว้ในวรรณกรรมตำราฉันทวรรณพฤติ ในส่วนของ “ราชสวัสดิวัตร” นับว่าเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนของข้าราชการต่อองค์พระมหากษัตริย์ เป็นประโยชน์ ต่อการปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย เมื่อข้าราชการปฏิบัติตนได้ตามแนวทางที่ได้สั่งสอนไว้ก็จะ ทำให้เกิดผลดีต่อข้าราชการเอง ไม่ว่าจะเป็นความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน และได้รับพระมหากรุณาธิ คุณจากองค์พระมหากษัตริย์ และผลดีนี้ยังสืบเนื่องไปถึงไพร่ฟ้าที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าราชการ ด้วย เพราะไพร่ฟ้าเหล่านั้นจะมีความสุข ไม่ถูกกดขี่ เบียดบังจากข้าราชการ

ถ้าคนดีเป็นคนหาง่ายและใครๆ ก็เป็นคนดีกันโดยปกติแล้ว ความรู้สึกต้องการคนดีก็คงไม่ เกิดขึ้น แต่ในสมัยปัจจุบันเรากระหายคนดีกันมาก จนถึงกับเชื่อว่าถ้าเป็นคนดีแล้วก็จะปกครองดีด้วย แม้ว่าเราจะมีนายกรัฐมนตรีบางคนซึ่งคนยกย่องว่าเป็นคนดี แต่บริหารประเทศบกพร่องมาแล้วหลาย คนก็ตาม ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงว่าคนดีแต่ปกครองไม่ดีก็มี คนไม่ดีปกครองดีก็มี แต่ที่ยังหาไม่ได้ คือคนที่ทั้งดีและปกครองดี เราสอนหลักการปกครองกันในมหาวิทยาลัย มีการศึกษาค้นคว้ากันอย่าง ละเอียดจนกล่าวได้ว่าเรามีความรู้ทางการปกครองดีและมองเห็นปัญหาละเอียดถึงกับนำมาโต้แย้งกัน ได้มาก แต่ในแง่การอบรมคนดีแล้วในระดับมหาวิทยาลัยกล่าวได้ว่าไม่มีเลย ทั้งๆ ที่ศีลธรรมก็เป็น เรื่องที่ศึกษาได้ นำมาอภิปรายโต้แย้งกันได้เช่นกัน เราจึงพบนักการเมืองที่ต้องการอำนาจการเมือง เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว พบข้าราชการที่พยายามทำให้การติดต่อราชการเป็นเรื่องยากมากกว่าจะ พยายามช่วยเหลือให้บริหารแก่ประชาชน เรื่องการอบรมคนให้ดีโดยเฉพาะเป็นข้าราชการที่ด้นนั้นนับ ว่าพระพุทธร่องค์ยังทรงคำนึงถึงมากกว่าคนปัจจุบัน แต่การกล่าวถึงธรรมของข้าราชการในบทนี้มีได้มุ่ง จะอธิบายว่าข้อธรรมเหล่านั้นดีอย่างไร ต้องการจะชี้ว่าระบบการปกครองที่พระพุทธร่องค์เสนอนั้นเป็น สมบูรณ์ญาณสิทธิราชมิใช่ประชาธิปไตยหรือสังคมนิยม เป็นแต่ทรงพยายามสร้างองค์กรในการปกครอง ทั้งพระราชาและข้าราชการให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนเป็นสำคัญ

ธรรมของข้าราชการหรือบางทีเรียกหลักราชการนี้ว่า ราชสวัสดิวัตร หรือ ราชสวัสดิธรรม* ธรรมของข้าราชการทั้ง ๔๓ ข้อ แบ่งได้เป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ

ส่วนที่หนึ่ง ธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชาโดยตรงมีอยู่ถึง ๑๗ ข้อ แสดงว่า พระพุทธร่องค์ทรงคิดถึงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นสำคัญ

ส่วนที่สอง เป็นธรรมเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการซึ่งมีธรรมที่สำคัญๆ คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เกียจคร้าน ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุราและนารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทนไม่โกรธง่าย การพูดจาดี

* ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

การละอายต่อความชั่ว และการเลียดูบิตามารดา ธรรมในส่วนนี้เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าข้อใหญ่คือ การตัดต้นเหตุแห่งการฉ้อราษฎร์บังหลวงคืออบายมุขต่างๆ ความโลภ และความชั่วอย่างหนึ่ง การปลุกฝัง ลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือความมีสติ การใช้ปัญญา ความอดทน และการพูดจาดี การไม่พูดมากเกินพอดีอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นคนดีคือการเลียดูบิตามารดา และธรรมที่แสดงความใฝ่รู้ คือ การไปหาสมณชีพรามณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม

ส่วนที่สาม เป็นส่วนที่เกี่ยวกับการงานโดยตรง ทรงสอนธรรม คือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงานไม่ว่าเวลาใด ความยึดถือระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สُر่ยสُر่ร้าย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว ความมีวินัยและสุภาพอ่อนน้อม การพูดจาดี ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ ธรรมต่างๆ ในส่วนนี้พอสรุปได้ว่าข้าราชการพึงทำงานด้วยความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัดถูกต้องระเบียบ รอบคอบ อดทน สุภาพอ่อนน้อม และรักงาน ยินดีทำงานเสมอ

หลักราชการดังกล่าวนี้แม้พูดในปริบทหรือความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชแต่ก็ใช้ได้กับการทำงานทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นหลวงหรือเอกชน ไม่ว่าจะเป็นระบบการปกครองใด แม้ในการทำงานอย่างปัจจุบันซึ่งมีกระบวนการซับซ้อนขึ้น เช่น การวางแผน การปรับแผน การตั้งเป้าหมาย การควบคุม หรือการบริหารให้เป็นไปตามแผน การประเมินผล ก็ยังต้องอาศัยข้าราชการหรือผู้ปฏิบัติงานที่มีคุณสมบัติต่างๆ ดังกล่าวแล้วจึงจะได้ผลดีและรวดเร็ว คุณสมบัติของบุคคล ที่คนคิดต้องงานและความขยันซื่อสัตย์ ถืองานสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตัวและญาติ รวมทั้งการไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นธรรมที่ใช้ได้เสมอ ส่วนความแตกต่างในการทำงานเป็นความแตกต่างด้านกระบวนการทำงานเท่านั้น

จะเห็นได้ว่านอกจากจะต้องมีผู้ปกครองที่ยึดมั่นในธรรมแล้ว การปกครองยังต้องอาศัยขุนนาง ข้าราชการช่วยปฏิบัติงานต่างๆ หากคนเหล่านี้ไม่มีธรรม แม้ผู้ปกครองจะดีก็ไม่อาจทำงานให้ลุล่วงไปได้ จึงต้องมีข้าราชการที่ดีด้วย สิ่งสำคัญที่จะทำให้ข้าราชการประพฤติชั่วก็คือโลภธรรมและอบายมุขต่างๆ หากละไม่ได้ก็จะทำชั่วเพื่อสิ่งเหล่านี้ได้ง่าย แต่ถึงไม่มีสิ่งเหล่านี้ความเกียจคร้านก็อาจทำให้งานล่าช้า และถึงไม่เกียจคร้าน ถ้าไม่อดทนก็สู้อุปสรรคไม่ได้ ถ้าโกรธง่ายไม่สุภาพอ่อนน้อมก็ย่อมกลายเป็นผู้วางตัวเป็นนายประชาชนแทนที่จะทำให้ประชาชนเป็นสุข ข้าราชการต้องมีธรรมที่ควบคุมตนเอง ธรรมในการปฏิบัติงาน ธรรมในการปฏิบัติต่อประชาชน ธรรมในการปฏิบัติต่อนายและพระราชา ผู้เป็นข้าราชการจึงเป็นผู้มีภาระหนักทั้งการยึดธรรมในการปฏิบัติงานและการทำงานให้ลุล่วงไปโดยเร็วดี และรอบคอบ

การปฏิบัติธรรมของข้าราชการให้สัมฤทธิ์ดังกล่าวดังกล่าวจะต้องทั้งตัวตนของตนให้มากที่สุด ทั้งญาติ ทั้งประโยชน์ตน ทั้งลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้งความสะดวกสบายต่างๆ และคิดถึงผู้อื่นสิ่งอื่น คือ พระราชา งาน และประชาชน คนที่จะเป็นเช่นนี้ได้ย่อมต้องเป็นผู้ละตัวตนของตนเสียก่อน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องยากที่สุด ต้องฝึกฝนอบรมกันมาก ไม่ใช่เพียงบอกว่าต้องยึดเหล่านี้แล้วก็จะทำได้สำเร็จ ต้องฝึกจนชินเหมือนการดักข้าวใส่ปากที่ต้องฝึกมาตั้งแต่ยังเล็ก ดังมีคำกล่าวที่ว่า ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน ผลงานที่แสดงออก บอกถึงบุคคลผู้ทำ คนจะมีค่า ต้องประพฤติดี มีความสามารถ จิตสะอาด

ฉลาดทำงาน ผลงานที่แสดงออกต้องโปร่งใส ไม่มีเงื่อนไขอำพรางใดแอบแฝง โดยมีคณะกรรมการที่ซื่อสัตย์สุจริตร่วมรับผิดชอบ

จากการพิจารณาคำสั่งสอนของข้าราชการที่อยู่ในวรรณกรรมตำราฉันท์วรรณพฤติแสดงให้เห็นความนึกคิดและค่านิยมของผู้คนเกี่ยวกับข้าราชการว่า ข้าราชการซึ่งอยู่ในฐานะปกครองมีบทบาทหน้าที่หลักๆ ที่ต้องปฏิบัติ ๓ ประการคือ บทบาทหน้าที่ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะข้าใต้ปกครอง ในฐานะเป็นผู้ปกครอง และในฐานะเป็นบุคคลผู้หนึ่งในสังคม ซึ่งแนวทางต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อข้าราชการนำมาปฏิบัติแล้วก็จะทำให้เกิดความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ การงานเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแห่งองค์พระมหากษัตริย์ และที่สำคัญคือจะทำให้การบริหาร บ้านเมืองเป็นไปด้วยดี มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว สำหรับการดำเนินชีวิตส่วนตนที่ดีนั้นก็ทำให้มีความสุขในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม จึงมีแนวทางในการปฏิบัติตนไว้ให้ข้าราชการได้ยึดถือปฏิบัติดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๔.๕ คุณค่าด้านพระพุทธศาสนา

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันท์วรรณพฤติที่มีคุณค่าต่อสังคมไทยด้านพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย มงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑๙-๓๘ (มงคลหมู่ที่ ๖ ประกอบด้วย ๑๙. ละเว้นจากบาป ๒๐. สำรวมจากการดื่มน้ำเมา ๒๑. ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย มงคลหมู่ที่ ๗ ประกอบด้วย ๒๒. มีความเคารพ ๒๓. มีความถ่อมตน ๒๔. มีความสันโดษ ๒๕. มีความกตัญญู ๒๖. การพึงธรรมตามกาล มงคลหมู่ที่ ๘ ประกอบด้วย ๒๗. มีความอดทน ๒๘. เป็นผู้ว่าง่าย ๒๙. การได้เห็นสมณะ ๓๐. การสนทนารธรรมตามกาล มงคลหมู่ที่ ๙ ประกอบด้วย ๓๑. การบำเพ็ญตบะ ๓๒. การประพฤติพรหมจรรย์ ๓๓. การเห็นอริยสัจ ๓๔. การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานมงคลหมู่ที่ ๑๐ ประกอบด้วย ๓๕. มีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๓๖. มีจิตไม่เศร้าโศก ๓๗. มีจิตปราศ จากกิเลส ๓๘. มีจิตเกษม)

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา นับถือ และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างยาวนาน ประวัติศาสตร์ของชาติไทยมีมาคู่กับประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ จนสามารถกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ถึงแม้ว่าในรัฐธรรมนูญจะไม่ได้บัญญัติคำนี้ไว้ แต่ในทางปฏิบัติและวิถีชีวิตแล้วคนไทยศรัทธาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่เป็นประจำ จะมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับความเข้าใจและความสนใจของแต่ละบุคคล บางคนอาจปฏิบัติตามหลักศาสนาเพียงแค่ทำบุญ ถวายทาน รักษาศีล บ้างเป็นครั้งคราว บางคนอาจถวายทานและรักษาศีลเป็นประจำ บางคนอาจจะสนใจในเรื่องการปฏิบัติจิตภาวนา การปฏิบัติเหล่านี้เป็นวิถีสำหรับชาวบ้าน แต่สำหรับพระภิกษุสงฆ์แล้วท่านปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาอยู่เป็นประจำมิได้ขาด เหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นหลักที่พึงยึดเหนี่ยวจิตใจอยู่แล้ว จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความรู้สึกนึกคิดของคนไทยอย่างแนบแน่นและลึกซึ้ง เรามองพระพุทธศาสนาได้สองด้าน คือ

ด้านหลักวิชาการ และด้านปฏิบัติ ทางด้านปฏิบัตินั้นมีสถาบันสงฆ์ซึ่งได้ทำการสืบทอดและเผยแผ่พุทธธรรมภาคปฏิบัติแก่คนทั่วไปได้เป็นอย่างดี นับได้ว่าประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติพุทธธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในโลก

ด้านการปฏิบัตินั้นจากมงคลทั้ง ๕ หมู่ รวม ๑๘ ข้อ ที่ผ่านมานั้น เป็นเรื่องของการพัฒนาดนภายนอก คือ เป็นระดับของการพัฒนาชีวิตเพื่อเป็นคนดีของสังคม โดยการฝึกฝนให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และใช้ความรู้ความสามารถนั้นทำประโยชน์ให้แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคม ส่วนมงคลตั้งแต่ข้อ ๑๙ เป็นต้นไปจะเป็นเรื่องของการพัฒนาดนภายใน คือเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจ ยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้นตามลำดับ จนสามารถทำจิตให้เป็นอิสระบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ ซึ่งในการที่จะพัฒนาจิตใจดังกล่าวนี้จำเป็นต้องมีวิธีการในการฝึกฝนอบรมไปตามลำดับขั้น โดยในขั้นแรกบุคคลจะต้องสร้างความพร้อมสำหรับการฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดขึ้นในตนเองก่อน ซึ่งจิตที่ได้รับการเตรียมความพร้อมแล้วนี้จะเป็นจิตที่เหมาะสมต่อการปลูกฝังคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้นไป โดยใช้หลักธรรมในมงคล ๓๘ ประการ ข้อ ๑๙-๓๘ ดังนี้

การเตรียมความพร้อมสำหรับการฝึกฝนอบรมจิต

การปรับเตรียมสภาพใจให้พร้อม เพื่อจะฝึกใจให้มีคุณธรรมมากขึ้น มีกิเลสเบาบางลงตามลำดับนั้น ควรประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ตามลำดับ คือ

การงดเว้นจากบาป (อารตี วิรตี ปาปา) จากความชั่วร้าย เป็นการป้องกัน ตัดต้นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อนใจที่จะเกิดตามมาจากการทำความชั่ว เป็นการป้องกันตนเองให้ปราศจากภัยพิบัติทั้งหลายทั้งปวง เป็นการขจัดสิ่งที่ทำให้จิตเสียคุณภาพออกไปได้ โดยการละเว้นความชั่วทุกอย่างอันจะทำให้จิตเศร้าหมองและทำให้คุณภาพของจิตต่ำลงไป เป็นวิธีการที่ชาญฉลาด อีกวิธีหนึ่งที่คนเราควรทำควรหลีกเลี่ยง เป็นวิธีที่ประหยัดเวลาและทรัพย์สินและเป็นวิธีที่ง่ายต่อการปฏิบัติ ซึ่งเหมาะสมกับทุกคนที่จะนำไปใช้ในชีวิต และข้อที่ควรกระทำ ควรนำไปปฏิบัติ ก็คือ ต้องตั้งใจให้แน่วแน่ ทำใจให้เข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ไม่ยอมสยบให้กับความชั่วร้าย ทำจิตให้เป็นสัมมาทวิภูมิจิต รู้บาปบุญคุณโทษ รู้ดีรู้ชั่ว เมื่อจิตคิดทำความชั่วก็ปรับเปลี่ยนความรู้สึกที่ไม่ดีทันที ให้ใช้ความคิดที่ดี ความรู้สึกที่ดีเข้ามา เข้ากำจัดความรู้สึกที่ไม่ดีให้พ่ายแพ้ให้หมดสิ้นไป อย่าไปเน้นและเอาใจใส่ให้กระตุ้น ให้สร้างความรู้สึกลงในทางที่ดีขึ้นมาแทนความรู้สึกที่ไม่ดี ถ้าทำได้อย่างนี้เราจะเป็นผู้เอาชนะความชั่วได้ ละความชั่วได้ และจะเป็นผู้มีความสำเร็จในชีวิต

ดังนั้น การที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้งดเว้นจากบาปเสียก่อนจึงเป็นการยกฐานะจิตใจให้สูงขึ้น เพื่อให้มีการพัฒนาปรับปรุงต่อไป นับว่าเป็นความก้าวหน้าขั้นแรกของจิต แต่ก็เป็นขั้นที่มีความสำคัญมิใช่น้อยด้วยความสำคัญดังกล่าวนี้ จึงถือว่าเป็นมงคลสำหรับชีวิตจิตใจอย่างยิ่ง และจากนั้นให้สำรวจจากการตีม้าเมา (มุชชปาณา จ สญจโม)

พระพุทธศาสนาสอนให้งดเว้นจากการล่องเสพของเสพยติดให้โทษทุกชนิด โดยยกสุราเป็นหลัก ซึ่งได้กล่าวถึงโทษในการดื่มสุราไว้ในสังคาลสูตร ๖ อย่าง*

น้ำเมา เป็นสิ่งเสพติดเป็นพิษภัยต่อร่างกาย จิตใจและสังคม แต่เป็นสิ่งที่มึนสชาติชวนให้ลุ่มอยู่เสมอ แม้มีโทษมากผู้คนก็ยังเห็นว่าเป็นของดี นุ่มดื่ม จึงติดโดยไม่รู้ตัว และยากที่จะไม่ดื่มได้ การละเว้นจากการดื่มน้ำเมาก็ต้องอาศัยความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวของจิตใจบังคับและควบคุมตัวเอง ไม่ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่ชั่วร้ายไม่เป็นโทษของสิ่งที่มีโทษ เพราะจิตที่ขาดสติควบคุมนั้น ย่อมเป็นจิตที่ไม่สามารถฝึกได้ การสำรวมและละเว้นจากการดื่มน้ำเมาเพื่อให้บุคคลสามารถงดเว้นสิ่งที่จะทำให้ขาดสติเสียได้ โดยขอให้ระลึกอยู่เสมอว่า สุราเป็นที่มาแห่งความชั่วทั้งปวง ผู้หวังสิริมงคลแห่งชีวิตจึงต้องพยายามเอาชนะให้ได้ บันไดขั้นต้นของการเอาชนะสุราก็คือต้องเอาชนะใจตัวเองให้ได้ก่อน ใจที่เข้มแข็งจึงจะสามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้ จากนั้นต้อง**ไม่เป็นผู้ประมาทในธรรม (อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ)**

ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย เป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับมนุษย์ เพราะเพื่อให้บุคคลสามารถปลูกฝังสติของตนให้สมบูรณ์ขึ้น และสามารถรักษาการกระทำ คำพูด และความคิดให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง โดยมีสติเป็นเครื่องกำกับอยู่ตลอดเวลา เป็นการบ่งบอกถึงความสามารถในการที่จะดำรงคงอยู่ในโลกนี้ บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ในยุคนั้นๆ มา ทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะปัญหาอุปสรรคต่างๆ ได้ คุณธรรมทั้งหลายทั้งปวง คุณงามความดีและจุดหมายอันสูงสุดของมนุษย์ในโลกนี้จะสามารถบรรลุได้เพราะความไม่ประมาท

การอบรมคุณธรรมและแสวงหาธรรมเบื้องต้น

ในการที่บุคคลจะสามารถรองรับธรรมเบื้องต้นในระดับของการพึงธรรม จนนำไปสู่การพัฒนาจิตได้อย่างแท้จริงนั้น จำเป็นจะต้องมีการอบรมปลูกฝังคุณธรรมพื้นฐานบางประการให้เกิดขึ้นในตนเองเสียก่อน (นอกเหนือจากคุณธรรมในมงคลหมู่ที่ ๖) เพราะคุณธรรมพื้นฐานเหล่านี้จะเป็นเครื่องชำระล้างใจให้มีความนุ่มนวลเป็นเบื้องต้น เหมาะที่จะรองรับธรรมที่ลึกซึ้งจากการพึงธรรมอันจะนำไปสู่การพัฒนาจิตจนบังเกิดเป็นความสว่างแห่งดวงปัญญา ที่จะส่องให้เห็นแนวทางเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นต่อไป

ดังนั้น เมื่อรู้ถึงธรรมสำหรับฝึกปฏิบัติเพื่อปรับสมรรถภาพจิตใจของตนเองให้มีสภาพดีแล้ว ลำดับต่อไปควรจะรู้ถึงธรรมสำหรับฝึกจิตใจของตนเองเพื่อให้เหมาะสมกับปรมาตมธรรม เพื่อพัฒนาและสร้างเสริมคุณธรรมความดีให้แก่ตนเองให้สูงขึ้น ซึ่งจำเป็นต้องมีคุณสมบัติดังนี้

การมีความเคารพ (คารว) เพื่อให้บุคคลเป็นผู้รู้และตระหนักในคุณความดีของผู้อื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเอง เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นคนดี มีสภาพจิตใจที่อ่อนโยน มีเมตตา และแสดงให้เห็นถึงการรู้จักคุณค่าของความเป็นคนดี ซึ่งคนที่มีความดีเท่านั้นจึงจะเห็นคุณค่าของความดีที่มีอยู่ทั้งในบุคคลและวัตถุสิ่งของ การทำความเคารพยังบ่งบอกถึงคนมีตระกูลสูง มีความรู้สูง

* ดูรายละเอียด บทที่ ๒ หน้า ๓๗-๓๘.

มีคุณธรรมสูง เป็นเหตุให้ไม่เสื่อมจากคุณธรรมต่างๆ สามารถรองรับคุณธรรมจากผู้อื่นได้ ผู้ได้รับการทำความเคารพก็จะทำให้สภาพของจิตใจอ่อนโยนลง ซึ่งจะเป็นบ่อเกิดของความรักความสามัคคีของคนในสังคม อันจะนำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตและการงาน และเป็นต้นเหตุให้บรรลุจุดหมายของชีวิตในลำดับต่อไปในอนาคต อีกทั้งต้องมีความอ่อนน้อมถ่อมตน (นิวาโต)

ความอ่อนน้อมถ่อมตนเพื่อให้บุคคลเป็นผู้รู้จักคุณค่าของตนเองตามความเป็นจริง ไม่อวดดีถือดี สามารถน้อมตัวลงรับเอาความดีจากผู้อื่นมาใส่ตัวได้ ทำให้เจริญด้วยชาติ ด้วยโภคทรัพย์และด้วยตระกูล และยังเป็นธรรมชาติที่จะรองรับปรมัตถธรรมที่สำคัญอีกด้วย ความอ่อนน้อมถ่อมตนต้องทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและความจริงใจ จึงจะเป็นที่รองรับปรมัตถธรรมได้ คือ ต้องฝึกฝนและปรับปรุงให้เป็นโดยธรรมชาติ เป็นความอ่อนน้อมทั้งต่อตนเอง ต่อคนอื่น ต่อธรรมชาติ และต่อความเป็นจริง ความอ่อนน้อมถ่อมตนที่บริสุทธิ์ใจและจริงใจต้องเกิดทั้งจากกาย วาจาและใจ คือร่างกายต้องอ่อนโยนละมุนละไม วาจาต้องไพเราะอ่อนหวาน ใจต้องแจ่มใสเบิกบาน ความอ่อนน้อมถ่อมตนที่ดีที่สุด ที่ถูกต้องที่สุด จึงต้องเกิดจากทั้งกาย วาจาและใจ ซึ่งจะทำให้ผู้แสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนและผู้รับแสดงความอ่อนน้อมจะประทับใจและเบิกบานใจอย่างสุดซึ้ง และเป็นส่วนหนึ่งที่จะเสริมให้ได้รับประโยชน์อย่างยิ่งยวด คือ จุดหมายอันสูงสุดของชีวิตในอนาคตอันไกล แต่ประโยชน์หรือจุดหมายในปัจจุบันได้บรรลุแล้ว เป็นประโยชน์ส่วนบุคคลรับรู้ได้ด้วยตนเอง เป็นเอกภาพ เป็นอิสระจากสิ่งอื่น และต้องมีความสันโดษ (สนตฺถุจี)

ความสันโดษเป็นคุณธรรมสำหรับสร้างตนเองสร้างฐานะของตนเองให้เจริญก้าวหน้าตามความเหมาะสมและอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม เป็นผู้รู้จักประมาณ มีจิตอันสงบ ไม่ฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมเหมาะแก่การปลูกฝังคุณธรรมทั้งหลาย เพื่อคอยควบคุมกายใจไม่ให้ดิ้นรนกระวนกระวายไปในทางที่ผิดในทางที่เป็นเหตุให้ทำทุจริต ผิดศีลธรรม ให้สร้างฐานะความเจริญแก่ตนเองตามกำลังสติปัญญาและความสามารถ ดำรงชีวิตอยู่อย่างเหมาะสมกับอัตภาพ ความสันโดษจึงเป็นที่รองรับสัทธรรมและทำให้สัทธรรมดำรงอยู่ได้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้พระพุทธศาสนา คำสั่งสอน การปฏิบัติธรรมดำรงอยู่ได้และดำเนินไปได้ มรรคผล นิพพานก็จะได้รับบรรลุตามมา คนที่ขาดความสันโดษ จิตใจจะเต็มไปด้วยความเร่งร้อนกระวนกระวายกระหายอยากได้ไม่รู้จักพอ สภาพจิตใจของมนุษย์ประเภทนี้จะไม่สามารถรองรับคุณธรรมใดๆ ได้

เมื่อบุคคลมีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความสันโดษแล้ว จำต้องมีความกตัญญูอีกด้วย **ความกตัญญู (กตญฺญตา)** เป็นเครื่องหมายของคนดี เป็นเหตุให้ตนเองและสังคมมีความสงบสุข เป็นเหตุให้คนมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ตลอดไป ทำให้อุณหภูมิของโลกไม่สูงขึ้น ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ดำรงอยู่ได้และดำเนินไปได้เป็นปกติ เป็นการรักษาดินแดน เป็นการรักษาสันติภาพ และการรักษาธรรมชาติ ซึ่งเป็นศูนย์รวมของทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลนี้ เป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตนเอง ผู้อื่นและธรรมชาติให้เป็นไปตามปกติ ความกตัญญูจึงเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติที่ต้องมีการให้และการรับ ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดำรงอยู่ได้และดำเนินไปได้ ความกตัญญูจะเกิดขึ้นระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ธรรมชาติกับธรรมชาติ คนที่มีความกตัญญู คือ คนดี ธรรมชาติที่มีความกตัญญู คือ ธรรมชาติที่ดีสำหรับมนุษย์ ธรรมชาติที่ไม่มีความกตัญญู คือ ธรรมชาติที่ไม่ดีสำหรับมนุษย์ คนที่มีความ

กตัญญู คือ คนที่ทำให้คนดำรงอยู่ได้ คนที่ไม่ดีและไม่มีความกตัญญู คือ คนที่ไม่ดีและทำให้คนดำรงคงอยู่ไม่ได้ ธรรมชาติที่มีความกตัญญู คือ ธรรมชาติที่ทำให้ธรรมชาติดำเนินไปได้ เปลี่ยนแปลงไปเป็นสิ่งต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ดังนั้น ความกตัญญูจึงเป็นอุดมมงคล มนุษย์ผู้รู้คุณที่ผู้อื่นทำให้ตระหนักซาบซึ้งถึงบุญคุณนั้นแล้วพยายามหาทางตอบแทน ซึ่งความกตัญญูทำให้เป็นคนน่ารักน่าคบถือนั่นเอง บุคคลผู้มีปัญญาย่อมอยากจะทำบุญทดความรู้และคุณธรรมความดีต่างๆ ให้ และเป็นส่วนหนึ่งที่จะรองรับปรมาตมธรรมทำให้บรรลุจุดหมายอันสูงสุดของชีวิต

การฟังธรรมตามกาล (กาเลน ธมมสุสวน) เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคนทั้งที่มีความรู้และไม่มีความรู้ ที่ยังไม่มีความรู้ก็จะมีความรู้ขึ้น ที่มีความรู้แล้วก็จะมีความรู้มากขึ้น เป็นการทำให้บุคคลเป็นผู้รู้จักแสวงหาธรรมใส่ตนโดยการฟังธรรมจากผู้ทรงธรรมในโอกาสต่างๆ แล้วนำธรรมที่ได้ฟังด้วยดีนั้นไปเป็นแนวทางสำหรับฝึกฝนตนให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป อีกประการหนึ่ง การได้ฟังธรรม ได้ศึกษาวิชาการที่ทันต่อยุคสมัย ก็ทำให้มีความรู้ที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสมกับกาลเวลา

การฟังธรรมตามกาล การปฏิบัติธรรมตามกาล การศึกษาวิชาการให้เหมาะกับกาลเวลา การทำธุรกิจการงานที่เหมาะสมกับกาล การรับประทานอาหารให้ตรงเวลา การนอน การตื่นให้ตรงเวลา การกระทำเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีประโยชน์มากกว่ามีโทษ การเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างให้เหมาะสมกับยุคสมัยให้ทันต่อเหตุการณ์ในขณะนั้น จึงเป็นการกระทำที่ฉลาด และจำเป็นต้องทำการฟังธรรมตามกาล ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่รู้จักตาย เป็นธรรมที่เหมาะสมกับทุกคนทุกสมัย เป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์มีการพัฒนา มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เหมาะสมกับยุคสมัย เป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์ดำรงเผ่าพันธุ์และมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ตลอดไป อีกประการหนึ่งเป็นการอาศัยธรรมที่ฟังนั้นๆ เพื่อเป็นกระจกส่องว่าตนเองมีคุณธรรมมากน้อยเพียงใด มีข้อบกพร่องตรงไหน จะได้ปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

การอบรมคุณธรรมและแสวงหาธรรมเบื้องต้น

ในการที่บุคคลจะสามารถรองรับธรรมเบื้องต้นในระดับของการสนทนาธรรม จนนำไปสู่การพัฒนาจิตได้อย่างแท้จริงนั้น จำเป็นจะต้องมีการปลูกฝังอบรมคุณธรรมพื้นฐานอีกบางประการให้เกิดขึ้นในตนเสียก่อน (นอกเหนือจากคุณธรรมในมงคลหมู่ที่ ๖ และ ๗) เพราะคุณธรรมพื้นฐานเหล่านี้ จะเป็นเครื่องชำระล้างใจให้มีความนุ่มนวลควรที่จะรองรับธรรมที่ลึกซึ้งจากการสนทนาธรรม อันจะนำไปสู่ความสว่างแห่งปัญญา ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้นต่อไป

มงคลหมู่ที่ ๘ เป็นกระบวนการฝึกปฏิบัติเพื่อปรับกายและจิตใจให้สงบ เพื่อนำไปสู่ปรมาตมธรรม คือธรรมที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ เป็นระบบปัจเจกบุคคล แต่ละคนสามารถรู้ลึก สัมผัสได้ด้วยตัวเอง แต่ละคนสามารถรู้และสัมผัสได้ด้วยการปฏิบัติให้ถูกต้อง และก็สามารถบรรลุได้ภายใต้การฝึกปฏิบัติที่เป็นคุณธรรมดังต่อไปนี้ คือ

ความอดทน (ขันติ) ทำให้ร่างกายและจิตใจมีความเข้มแข็ง มีความหนักแน่น มีความเด็ดเดี่ยว สามารถต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกได้ อดทนต่อการรับคำสอน ต่อการกระทบกระทั่งอันอาจจะเกิดจากการสนทนาธรรม ไม่ตกเป็นทาสของความอ่อนแอ เมื่อความอดทน ทั้ง

สามประการมารวมกันเป็นหนึ่ง ก็จะทำให้มีกำลังอำนาจสูง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ให้การทำงานทุกอย่างได้สำเร็จโดยง่าย และยังสามารเป็นประโยชน์ให้บำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้น แล้วบรรลุปรมัตถธรรมได้อีกด้วย ความอดทนจึงเป็นธรรมชาติเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะตัดสิ้นความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการดำเนินชีวิต ในการประกอบธุรกิจ ในการบรรลุจุดหมายอันสูงสุดของชีวิต นอกจากนี้ความอดทนยังเป็นพุทธการกธรรม คือ ธรรมชาติที่จะทำให้คนเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นนักปราชญ์ เป็นนักวิทยาศาสตร์ ผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีความอดทนอย่างสูงสุดในการดำเนินชีวิต การศึกษา ค้นคว้า พิสูจน์ ทดลอง เพื่อหาความจริงอันสูงสุดของธรรมชาติ รวมทั้งเป็นคนว่าง่าย (โสวสสุตา)

ความเป็นคนว่าง่ายอดทนง่าย ยินดีน้อมรับคำสอนและปฏิบัติตามคำสอนด้วยดี เป็นเหตุให้ได้รับการแนะนำสั่งสอนจากผู้ใหญ่และผู้หวังดี ผู้ปรารถนาดี เป็นที่รักและเอ็นดูของผู้ใหญ่ เป็นเหตุให้บรรลุคุณ คือ ละความชั่ว ความเห็นผิดเสียได้ แล้วปฏิบัติตนในทางที่ดีที่ชอบ เป็นหลักธรรมที่ควรทำให้เกิดให้มีในตน ความเป็นผู้ว่าง่ายอดทนง่าย เป็นเหตุให้พระพุทธานุสาไม่เสื่อม ทำให้พระสัทธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เกิดการปฏิบัติตามคำสั่งสอน แล้วได้บรรลุผลนิพพาน ทำให้คำสั่งสอนมีค่ามีคุณประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติตาม พระสัทธรรมก็จะดำรงอยู่ได้ตลอดไป และพระสัทธรรมจะมีค่ามีคุณประโยชน์เมื่อมนุษย์นำมาประพฤติปฏิบัติแล้วได้รับความสุขความเจริญในชีวิตในการงาน ได้บรรลุผลนิพพาน คุณค่าของพระสัทธรรมจึงอยู่ที่มนุษย์เป็นผู้ตัดสิน เป็นผู้ได้รับคุณประโยชน์ แต่ถ้ามนุษย์ไม่นำพระสัทธรรมมาปฏิบัติคุณค่าของพระสัทธรรมก็จะหมดไป คนว่าง่ายอดทนง่าย จึงเป็นที่เจริญของพระสัทธรรม เป็นที่ดำรงอยู่ของพระสัทธรรม และเป็นบ่อเกิดของพระพุทธศาสนา และคุณค่าต่างๆ ก็จะได้รับจากการนำพระสัทธรรมไปปฏิบัติ และการได้พบเห็นสมณะ (สมณานญ ทสฺสนํ) ก็เป็นอีกประการหนึ่งที่จะได้พบเห็นตัวอย่างที่ดีเพื่อเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต เพราะสมณะคือผู้สงบผู้เพียรพร้อมไปด้วยศีลาจริยาวัตร เป็นผู้ละเว้นจากความชั่วมุ่งทำแต่ความดี มีความสำรวมระวังในเรื่องความชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความชั่ว จึงเป็นสิ่งที่มีความยิ่งๆ กว่าคำแนะนำสั่งสอน ทำให้เป็นบุญแก่ผู้พบเห็น ทำให้เป็นตัวอย่างแบบอย่างที่ดีของสังคม การได้พบเห็นสมณะการได้เกิดอยู่ในยุคของพระพุทธเจ้า การได้พบเห็นพระพุทธเจ้า การได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า จึงเป็นสิ่งยากและไม่สามารถบังคับควบคุมให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ ไม่รู้ว่าจะกี่ร้อยกี่แสนกี่ปีจึงจะเวียนจะมาพบกันได้ ด้วยเหตุนี้ความจริงที่มีอยู่และเป็นอยู่ ที่ควรทำก็คือ การทำความดี เพื่อสิ่งที่ดีในวันนี้และวันหน้า พร้อมกับสนทนารธรรมตามกาล (กาเลน ธมฺมสากัจฉา)

การสนทนา ได้แก่ การพูดจาหารือกัน การปรึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน การพูดคุยกัน การเสนอวิชาการ การนำเสนอผลสรุปจากการพิสูจน์ทดลองวิชาการใหม่ๆ ในแต่ละยุคสมัย หรือการสนทนากันในรูปแบบอื่นๆ ที่เหมาะสมกับยุคสมัยนั้นๆ เป็นต้น

ตามกาล หมายถึง ตามเวลาในแต่ละยุคสมัย ตามเวลาที่เหมาะสมที่สมควรในยุคสมัยนั้นๆ กล่าวคือ ตามกาลเวลาที่เหมาะสมในแต่ละยุคสมัยให้ทันต่อกาลเวลา ให้ทันต่อเหตุการณ์ในขณะเวลานั้น ทำให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ในแต่ละยุคสมัย

ผลของการสนทนาธรรมตามกาล จึงหมายถึง การสนทนา ปรัชญาหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน การศึกษาค้นคว้าพิสูจน์ทดลอง วิชาการศึกษาหาความรู้ใหม่ๆ แล้วนำมาเสนอ นำมาอภิปราย นำมาแนะนำสั่งสอนกัน เพื่อให้วิชาการทันต่อเหตุการณ์ของแต่ละยุคสมัย ให้เหมาะสมกับยุคสมัยนั้นๆ เพื่อให้รู้จักธรรมชาติหรือธรรมให้ดีให้ถูกต้องยิ่งขึ้น จะได้ว่าธรรมชาติหรือธรรมประเภทไหนเป็นแก่นแท้ของธรรมชาติ มีความถูกต้องมีความเป็นจริงตลอดไป โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ธรรมชาติหรือธรรมประเภทไหนมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ธรรมชาติประเภทไหนเป็นสิ่งที่ดีที่เหมาะสมกับมนุษย์ ธรรมชาติประเภทไหนไม่ดีไม่เหมาะสมสำหรับมนุษย์จะได้ละเว้นไม่เกี่ยวข้องอีก การสนทนาธรรมตามกาล จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมงคลสำหรับมนุษย์ เป็นธรรมที่เหมาะสมกับทุกยุคทุกสมัย เป็นธรรมที่ทำให้มนุษย์เจริญรุ่งเรืองสามารถแสวงหาค้นคว้าหาสิ่งใหม่ๆ วิชาการใหม่ๆ เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป โดยไม่มีการหยุดยั้ง เพราะการการหยุดอยู่กับที่เป็นความเสื่อม เป็นความหายนะของมนุษย์ การศึกษาค้นคว้าวิชาการใหม่ๆ เพื่อนำมาพัฒนาปรับปรุงตัวเองให้เหมาะสมกับยุคสมัย จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ดำรงคงเผ่าพันธุ์อยู่ในโลกหรือในจักรวาลนี้ได้

จะเห็นว่าในมงคลหมู่ที่ ๗ ที่กล่าวมานี้เป็นการหาธรรมเบื้องต้นโดยการฟังธรรมตามกาล เนื่องจากแค่ฟัง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงให้เตรียมแค่การมีความเคารพ มีความถ่อมตน มีความสันโดษ และมีกตัญญูเท่านั้น แต่ในมงคลหมู่ที่ ๘ จะหาธรรมเบื้องต้นต้องสนทนาธรรมตามกาล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้เตรียมตัวเพิ่มขึ้นมาอีก ๒ ข้อ คือต้องมีความอดทนคือ เป็นคนว่าง่ายพร้อมที่จะรับฟังและทำตามคำสั่งสอนให้ได้แล้วเข้าหาสมณะเพื่อสนทนาธรรมและซักถามข้อสงสัยให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

การฝึกอบรมตนภาคปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสให้สิ้นไป

หลังจากบุคคลได้เตรียมความพร้อมสำหรับการฝึกอบรมจิต ได้ฝึกฝนอบรมคุณธรรม และแสวงหาธรรม ทั้งที่ธรรมเป็นเบื้องต้นแล้ว จึงฝึกฝนอบรมตนในภาคปฏิบัติ โดยการนำธรรมที่ได้จากการฟังธรรมและการสนทนาธรรมมาสู่การปฏิบัติอย่างแท้จริง เพื่อกำจัดกิเลสให้หมดไป โดยการ **บำเพ็ญตบะ (ตโป)** มงคลข้อนี้พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีกำจัดกิเลสโดยใช้ลักษณะของกิเลสนั่นเอง เป็นเครื่องมือ เข้าหลักที่ว่าหนามยอกต้องเอาหนามบ่ง กล่าวคือ กิเลสนั้นถ้าเราไม่เผามัน มันก็เผาเรา เมื่อกิเลสมันเผาใจเราให้เราร้อน เราก็เอาไฟคือตบะเผากิเลสให้เราร้อนจนกิเลสที่เกาะจิตใจเราไม่ติดเผากิเลสได้มากเท่าไร ใจเรายิ่งเย็นขึ้นเท่านั้น ความสุขก็จะมีมากขึ้น อยู่คนเดียวก็สุข อยู่ร่วมหมู่คณะก็สุข อีกทั้งต้อง**ประพฤติพรหมจรรย์ (พรหมจรรย์)** เพื่อรับการปลุกฝัง คุณธรรมต่างๆ ลงในใจ ต้องทำให้สุจริต คือมิใช่เพื่อหลอกลวง มิใช่เพื่อลาภสักการะ มิใช่เพื่อเป็นเจ้าลัทธิ มิใช่เพื่อชื่อเสียง แต่ต้องมุ่งเพื่อคลายกิเลสและเพื่อความดับทุกข์ ความมุ่งหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์ทางพระพุทธศาสนาสำหรับนักบวช คือการตัดโลกียวิสัยหรือตัดเยื่อใยต่างๆ เพื่อมุ่งสู่โลกุตระภูมิ ส่วนปุถุชนคนทั่วไปหากต้องการพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น และก้าวหน้าอย่างรวดเร็วจะต้องพยายามอย่างแรงกล้าที่จะบรรเทาหรือตัดกามารมณ์ลุ่มยั่ววนต่างๆ ให้ได้ เพราะการประพฤติพรหมจรรย์ในมงคลข้อนี้ ท่านเน้นการลด ละ เลิกกามารมณ์เป็นหลัก และการ **(ได้) เห็นอริยสัจ (อริยสัจจาน ทสฺสนิ)** ก็เพื่อให้บุคคลได้เห็นและเข้าใจกระบวนการแก้ทุกข์หรือแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง ทะลุปรุโปร่ง มิใช่เป็น

เพียงการพบหลักอริยสัจ ๔ ในพระไตรปิฎกหรือการท่องจำอริยสัจได้แม่นยำเท่านั้น แต่เป็นการกำหนดรู้ทุกข์ คือศึกษาปัญหาให้เข้าใจ ละสมุทัย คือกำจัดสาเหตุแห่งปัญหา ทำให้แจ้งนิโรธ คือตั้งเป้าหมายให้ชัดเจนว่าแก้ปัญหาเพื่ออะไร และบำเพ็ญมรรคให้เกิดมี คือลงมือปฏิบัติดำเนินตามวิธีการหรือวิถีทางที่กำหนด นั่นคือการเห็นอริสัจโดยสามารถดับทุกข์หรือแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง หากปฏิบัติได้เช่นนี้จะเกิดมงคลแก่ชีวิตอย่างสูง

การทำนิพพานให้แจ้ง (นิพพานสัจฉิกิริยา) เพื่อให้บุคคลตั้งใจปฏิบัติสมาธิภาวนาต่อไป หลังจากเห็นอริยสัจในเบื้องต้นแล้วจนเกิดปัญญาเห็นแจ้ง ก็เลศต่างๆ ค่อยๆ ถูกกำจัดไปตามลำดับ และในที่สุดจิตของผู้ปฏิบัติก็หมดกิเลส เป็นพระอรหันต์ ซึ่งการทำนิพพานให้แจ้งนี้ถือเป็นการพัฒนาตนขั้นสูงสุดตามหลักคำสอนในมงคลสูตรและในพุทธศาสนา

การทำนิพพานให้แจ้งนั้นต้องปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง เรียกว่า อริยมรรค หรือมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ มรรคมืองค์แปดเมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะทำนิพพานให้แจ้งจะต้องเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือยกลจิตอยู่เหนือกิเลสได้แล้ว ก็จะเป็นมงคลสูงสุดแก่ชีวิต ทำให้ได้รับความสุขสงบในภพปัจจุบัน อยู่เย็นในท่ามกลางความร้อน พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย ถึงความสุขอันไพบูลย์

แม้แต่ปุถุชนก็สามารถจะทำนิพพานให้แจ้งได้ โดยการหักห้ามจิตใจไม่ให้หวั่นไหวหรือคล้อยไปตามอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่พอใจที่มากระทบจิตใจ การปฏิบัติเช่นนี้ถือว่าเป็นผู้เข้าสู่กระแสแห่งนิพพานในระดับหนึ่งได้เช่นกัน

ผลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลส

บุคคลผู้ได้ผ่านการพัฒนาตนตามลำดับตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นสูงสุด จนสามารถทำนิพพานให้แจ้งได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ที่สมบูรณ์ที่สุดจนไม่มีสิ่งใดจะต้องพัฒนาต่อไปอีกแล้ว โดยบุคคลประเภทนี้จะมีคุณสมบัติอันโดดเด่นบางประการที่ชาวโลกทั่วไปมิได้ฝึกฝนอบรมตนจนมาถึงขั้นนี้ไม่มี เพราะคุณสมบัติอันโดดเด่นนี้ เป็นผลของการปฏิบัติธรรมจนหมดกิเลสจนสภาวะจิตเข้าสู่โลกุตตรภูมิ เฉพาะผู้ที่หมดสิ้นอาสวกิเลสแล้วเท่านั้นจึงจะมีสภาวะจิตเช่นนี้ได้

การมีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม* (มุจฺจสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ) เป็นจิตที่ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ เพราะรู้เท่าทันในกฎของไตรลักษณ์จึงไม่หลงไปตามกระแสของโลก

* โลกธรรม ๘ แยกเป็นฝ่ายดี คือ อริยธรรม (อารมณ์ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ) ๔ อย่างคือ ได้ลาภ

โลกธรรมดั่งกล่าวนี ทั้งฝ่ายที่กดใจให้หวั่นและฝ่ายที่ดันจิตใจให้ไหวไปตามเป็นของคู่กัน เกิดขึ้นแก่ทุกคนทั้งที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคล แต่ท่านที่เป็นอริยบุคคล ฝึกจิตจนกิเลสเบาบางจน หายหมดแล้ว ถึงแม้จะถูกโลกธรรมกระทบหนักหน่วงเพียงไร จิตของท่านก็ไม่หวั่นไหว หากปุถุชนรู้จัก การฝึกจิตให้มั่นคงไม่หวั่นไหวในโลกธรรมบ้าง ถึงแม้ว่าจะยังไม่สิ้นกิเลส ก็สามารถที่จะสร้างความสุข และความดีให้แก่ตนเองและสังคมได้ ดังนั้น จึงไม่ควรปล่อยใจตนเองให้หวั่นไหวเกินไป หากสามารถ ฝึกใจให้มั่นคงได้มากเพียงไร มงคลคือความสุขความเจริญก็ย่อมจะเพิ่มพูนมากขึ้นเพียงนั้น จิตที่ไม่ หวั่นไหวจึงเป็นมงคลแท้

จิตไม่เศร้าโศก (อโศก) เป็นจิตที่ไม่ถูกครอบงำด้วยความโศก ความเศร้าครวญทั้งหลาย อันเนื่องมาจากความรักความผูกพันที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สาเหตุที่ทำให้จิตมีความเศร้าโศกนั้น พระพุทธ องค์ตรัสว่า เปมโต ชายเต โสโก แปลว่า ความเศร้าโศกเกิดจากรัก หมายความว่า เพราะมี ความรักจึงทำให้มีความเศร้าโศก ถ้าไม่มีความรัก ความเศร้าโศกก็ไม่มี หรือจะกล่าวว่ารักมากก็เศร้า โศกมา รักน้อยก็เศร้าโศกน้อย ไม่รักเลยก็ไม่เศร้าโศกเลย ซึ่งความจริงก็เป็นอย่างนั้น ดังพระพุทธ พจน์ว่า เปมโต วิปมุตตสฺส นตฺถิ โสโก กุโต ภยํ เมื่อไม่มีความรักแล้ว ความเศร้าโศกก็ไม่มี ความ กลัวก็ไม่มี จิตของพระอริยบุคคลมีความสุขอยู่ในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งพิงความรัก ส่วนใจของปุถุชนไม่มี ความสุขอยู่ในตัวเอง แต่มีความสุขอยู่ได้เพราะยังมีความรัก หากวันใดก็ตามความรักหมดสิ้นจะด้วย สาเหตุใดก็ตาม ใจก็ย่อมจะแห้งผาก มีความเศร้าโศกเกิดขึ้น

ดังนั้น ผู้เป็นปุถุชนยังแสวงหาความรักกันอยู่ ยังต้องการลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ควรคิด คำนึงไว้เสมอว่า ความเศร้าโศกนั้นเกิดขึ้นเพราะความผิดหวังในความรัก เพราะหวังแล้วไม่ได้ดังหวัง หากจะคิดรักใคร่หรือหวังอะไร ก็อย่าทุ่มเทจนสุดหัวใจ ควรเผื่อใจไว้บ้าง เพราะความรักความหวังที่ ชะโลมใจอยู่นั้นมีวันเหือดแห้งได้ ยามที่ผิดหวังจิตใจก็จะได้ไม่เกิดความสุขเศร้าโศก แต่จะยังมีพลังที่จะ ทำความดีอยู่ในโลกนี้ได้อย่างปกติสุข

จิตปราศจากธุลี (วิรช) เป็นจิตที่ผุดผ่องใสสะอาด ปราศจากธุลีหมกมิดกิเลสแล้วทั้งหยาบ และละเอียดอย่างถอนรากถอนโคน แม้กิเลสที่ละเอียดมากดุจธุลีก็ไม่อาจกลับฟื้นขึ้นมาในใจได้อีก จิตของพระอริยบุคคลเป็นจิตที่บริสุทธิ์ผุดผ่องอย่างยิ่ง ไม่มีแม้แต่กิเลสอย่างละเอียดที่สุด ดังที่ใช้คำว่า วิระชัง คือปราศจากธุลี ถ้าหากเปรียบเทียบจิตของพระอริยบุคคลกับวัตถุภายนอก ก็อาจเรียกได้ว่า แม้แต่ฝุ่นละอองหรือขยะชนิดต่างๆ ก็ไม่สามารถเกาะติดได้ ส่วนปุถุชนไม่อาจเทียบกับพระอริยบุคคลได้ แต่ก็ควรพยายามระวังจิตใจตนเองอย่าให้กิเลสตระกูลความโลภ ความโกรธ ความหลง เกาะกุมจิตใจ มากเกินไป จนใจมัวหมองไม่เห็นสิ่งต่างๆ ตามสภาพความเป็นจริง เมื่อมองไม่เห็น จิตใจก็จะเอนเอียง ไปตามอำนาจความโลภ ความโกรธ ความหลง จนก่อให้เกิดความผิดพลาดในการดำเนินชีวิตตามวินัย ของปุถุชน

ได้ยศ ได้รับการสรรเสริญ ได้รับความสุข ฝ่ายไม่ดี คือ อนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่าพอใจ) ๔ อย่าง ได้แก่ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ได้รับการนิทา ได้รับความทุกข์ (อง.อภฺรฺก.อ. (บาลี) ๒๓/๑๕๘, มโน.ป. ๓/๒๔๑, ส. วิ. ๑/๓๐๙, มงคล. ๕/๙๗).

จิตเกษม (เขม) เป็นจิตที่ปลอดโปร่งจากเครื่องผูกทั้งหลาย เครื่องผูกสัตว์ไว้ในโลก ๔ ประการ คือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ ได้ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง จิตเป็นอิสระเสรีไม่มีความยึดติดข้องเป็นจิตเกษมได้อย่างแท้จริง

วิธีปฏิบัติเพื่อให้จิตเกษมสำราญ ปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จะต้องปฏิบัติตามวิธีที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะนำพร่ำสอนไว้ตลอดเวลา ดังเช่นการปฏิบัติตามมงคลชีวิตที่ได้แสดงมาแต่ต้น โดยเริ่มจากการที่ทรงสอนว่า ไม่ควรคบคนพาล ควรคบบัณฑิต เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะคำสอนในพระพุทธศาสนามุ่งหวังที่จะให้สรรพสัตว์พ้นจากทุกข์เวรภัยต่างๆ ได้จริง หากปฏิบัติตามมงคลชีวิตให้ครบถ้วนทุกข้อ มิใช่เพียงการปฏิบัติเพียงข้อใดข้อหนึ่ง เมื่อปฏิบัติตามจนถึงที่สุดแล้ว จิตใจจะปลอดจากภัยคือกิเลสหนานัปการ ส่งผลให้การกระทำ คำพูด และความคิด เป็นไปในทางที่สุจริตครบถ้วนทั้งไตรทวาร หากแม้ยังไม่บรรลุนิพพานก็สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างมีความสุขเป็นอันดี

จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงวางตำแหน่งมงคลต่างๆ ได้เหมาะสมอย่างยิ่ง ยิ่งได้ศึกษามากเพียงใดก็จะยิ่งซาบซึ้งในพระปัญญาคุณและพระมหากรุณาธิคุณในพระองค์มากขึ้นเพียงนั้น

จากการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในตำราฉันทวรรณคดีแล้ว ทำให้ทราบว่าวรรณคดีคำสอนตำราฉันทวรรณคดีมีคุณค่าต่อสังคมไทย ทำให้คนไทยมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ดี เป็นคนดีมีศีลธรรมของสังคม เป็นหลักที่พึ่งและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจแล้ว อีกทั้งยังเป็นเครื่องมืออันสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ปกครองคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เพราะมีคำสอนมุ่งให้คนประพฤติดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว อันเป็นหลักสำคัญของการอยู่ร่วมกัน ด้วยเหตุแห่งความนับถือศรัทธา และความเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ตนเอง ที่เปี่ยมแรงบันดาลใจให้ก่อเกิดความปรารถนาที่จะสร้างสรรค์วรรณคดีอันมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่คนนับถือ ผลงานทางด้านวรรณคดีประเภทนี้นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ในฐานะที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาในอีกรูปแบบหนึ่ง และยิ่งไปกว่านั้นยังช่วยย้ำความสำคัญของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น เป็นการศึกษาธรรมผ่านวรรณคดีด้านพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

วรรณกรรมนั้นมีอิทธิพลต่อสังคมทั้งในเชิงทำลายหรือสร้างสรรค์ สืบเนื่องจากการที่วรรณกรรมมิได้เป็นเพียงศาสตร์และศิลป์ของการเรียบเรียงตัวอักษรเข้าด้วยกันเป็นเรื่องราวที่มีอรรถรสชวนติดตามเท่านั้น แต่เนื้อหาของวรรณกรรมยังมีอิทธิพลส่งผลต่อการปลูกฝังปรับเปลี่ยนความคิด โลกทัศน์ ค่านิยมของบุคคลในสังคมที่เสาวรรณกรรมนั้นได้ในระดับความรุนแรงที่แตกต่างกันไป

อิทธิพลของวรรณกรรมในการหล่อหลอมความคิดของบุคคลในสังคมดังกล่าวเป็นแง่มุมที่ควรตระหนักถึงความสำคัญ เพราะจะส่งผลดียิ่ง หากวรรณกรรมได้รับการส่งเสริมให้นำมาใช้ปรับความคิด ค่านิยมและการแสดงออกของบุคคล ให้มีใจเปิดกว้าง เห็นคุณค่า ให้เกียรติและยอมรับซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในสังคมเอเชียมีความแตกต่างหลากหลายของวิถีคิดและวัฒนธรรมของบุคคลกลุ่มต่างๆ ซึ่งบุคคลในบางสังคมอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสมานฉันท์ แต่อีกหลายสังคมที่มีความขัดแย้งกันอยู่ วรรณกรรมสามารถทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมให้บุคคลในส่วนต่างๆ ของโลกอยู่ร่วมกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันได้อย่างไร้พรมแดน อันเป็นผลจากกระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือให้เกิดความร่วมมือและความเข้าใจระหว่างกันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมที่จะกลายเป็นโอกาสมิใช่อุปสรรคอีกต่อไปในการสร้างสันติภาพ ความเสมอภาคในสิทธิเสรีภาพ ความปรองดอง สมานฉันท์ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนในสังคม เช่น วรรณคดีตำราฉันทวรรณพฤติ

ตำราฉันทวรรณพฤติ เป็นวรรณคดีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระเชตุพน ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อปีจุลศักราช ๑๒๐๔ ปีขาล เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๕ เพื่อจารึกบนแผ่นศิลาไว้ในวัดพระเชตุพน จารึกเหล่านี้ติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน ปราภฏชื่อผู้แต่งอยู่ในเนื้อความของฉันทวรรณพฤติตอนต้นว่า

ผู้ผนวชเสนอนามยศ
รจิตประดิษฐ์แสดงสาร

กรมขุนชิตชิโนรส

สาเหตุที่ทรงพระนิพนธ์เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓ มีพระราชประสงค์โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตกราบทูลอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ เพื่อจะผดุงการกวีให้คงอยู่ ดังปรากฏในตอนต้นเรื่องว่า

โองการสารสั่งโดยจีน	ดาราชนอุปดินทร์
ผดุงกระวีวรกิจ	
แต่กรมไกรสรวิชิต	อาธารนรังสฤษ
ภูฉันทพากย์หลากพจน์	

จุดมุ่งหมายในการทรงพระนิพนธ์นั้น เพื่อเป็นแบบแผนกำหนดวิธีการแต่งฉันทวรรณคดีชนิดต่างๆ สำหรับประชาชนทั่วไป ผู้ใฝ่ใจศึกษาได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และใช้เนื้อความอบรมสั่งสอนประชาชน กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งหวังที่จะให้เนื้อหาในเรื่องเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม นอกจากนี้ ยังเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า รัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นธรรมเนียมของกวีโบราณ ดังความว่า

เฉลิมกิตติยศอยู่ท	ธะมกุญญศุณย์
ศิริพัฒน์อดุลย์	กัจจิมกาล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณคดี โดยทรงแปลฉันทภาษาบาลีจากคัมภีร์วุตโตทัยเป็นภาษาไทย ดังที่ได้ทรงแจ้งไว้ในส่วนต้นเรื่อง ความว่า

พฤตโตทัยฉันทตำนาน	แปลเปลี่ยนโวหาร
มคธคัมภีร์ภาษา	
แปลเป็นสยามพากย์พจน	ต่อเติมโบราณ
ณะแบบบัญญัติฉันทฉันท	

ลักษณะคำประพันธ์ในตำราฉันทวรรณคดี ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๓ ชนิด คือ

๑. โคลงสี่สุภาพ ปรากฏในความนำเรื่อง จำนวน ๑ บท อธิบายผู้แต่งและสาเหตุการแต่ง
๒. กาพย์ฉบัง ๑๖ ปรากฏในความนำเรื่อง จำนวน ๑๕ บท มีเนื้อความเป็นบทไหว้ครู อธิบายที่มาของเรื่องและข้อมูลเกี่ยวกับผู้แต่ง
๓. ส่วนที่เป็นตำราฉันท แสดงลักษณะข้อบังคับของฉันท ชื่อฉันท โดยนำอรรถธรรมซึ่งเป็นคำสอนสำหรับคฤหัสถ์มาทรงพระนิพนธ์เป็นตัวอย่างของฉันทแต่ละชนิด แบบฉันทที่แสดงไว้ในตำราฉันทวรรณคดีมีทั้งหมด ๕๐ ชนิด

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณคดี ๕๐ ชนิด โดยมีสาระตั้งแต่ตำราฉันทนั้นประกอบด้วย

อคติ ๔ มิตรเทียม ๔ มิตรแท้ ๔ คีล ๕ อบายมุข ๖ กุศลกรรมบถ ๑๐ ภรรยา ๗ จำพวก สตรี ๒๐ จำพวก มงคล ๓๔ ประการ และราชวสดีธรรม

ตำราฉันทวรรณพฤติมีเนื้อหาเป็นลักษณะวรรณคดีคำสอน คติคำสอนที่ปรากฏเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรูปตำราฉันทลักษณ์เพื่อเป็นข้อเตือนใจบุคคลทั่วไปและผู้ชาวไทย ซึ่งจะต้องทำหน้าที่เป็นทั้งหัวหน้าครอบครัวและเสนาอำมาตย์ผู้รับสนองพระบรมราชโองการพระเจ้าแผ่นดิน ในฉันทชนิดต่างๆ พระองค์ทรงบรรยายถึงลักษณะบุคคลที่พึงประสงค์ในสังคม คือต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดี สงบเสงี่ยม เจียมตัว ไม่หลงมัวเมาในอบายมุข เลือกรักรยาและเพื่อนที่ดี และเป็นคนปราศจากอคติ

การนำเสนอหลักธรรมคำสอน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงหยิบยกมากล่าวทีละเรื่อง ฉันทแต่ละชนิดจะเสนอหลักคำสอนเพียงบางประเด็น และเรื่องใดที่ทรงเห็นว่าควรชี้แจงให้ละเอียด ก็จะนำไปขยายความในฉันทชนิดอื่นต่อไป เช่น เมื่อกล่าวถึงอบายมุข ๖ ประการแล้วก็จะบรรยายให้เห็นโทษของอบายมุขแต่ละชนิด คือ การดื่มสุรา การเที่ยวกลางคืน การดูหมสพ การเป็นนักเลง ฯลฯ โดยใช้ฉันทชนิดละเรื่อง ทำให้เห็นโทษของอบายมุขทั้ง ๖ ประการชัดเจน นอกจากทรงใช้วิธีแจกแจงให้รายละเอียดอย่างชัดเจนแล้ว บางครั้งทรงนำการเปรียบเทียบที่เป็นที่รู้จักกันดีมากล่าวย้ำให้จดจำได้ดียิ่ง เช่นการเปรียบเทียบการคบค้าสมาคมกับคนชั่วทำให้ได้รับความเดือนร้อน เหมือนกับใบคาห่อปลาที่เน่าเหม็นย่อมมีกลิ่นเหม็นไปด้วย การคบค้าสมาคมกับคนดี หรือนักปราชญ์ย่อมก่อให้เกิดผลดี เหมือนสิ่งที่คลุกเคล้าด้วยเครื่องหอมย่อมมีกลิ่นหอม

หลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติชนิดต่างๆ นี้ ได้รับการเผยแพร่โดยการรวบรวมจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพน เพื่อเป็นแหล่งวิชาการให้ผู้คนได้ศึกษา และเป็นการปลูกฝังคุณธรรมให้เข้าถึงจิตใจของผู้ศึกษา เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ในรูปของบทร้อยกรองมีคุณค่าต่อสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในด้านการดำเนินชีวิต (การครองตน) ครองครัว สังคมและเศรษฐกิจ การปกครอง และพระพุทธศาสนา เป็นประโยชน์สำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปที่ต้องดำรงตนอยู่ในสังคมและปฏิบัติหน้าที่ในราชการ ซึ่งต้องคำนึงถึงการมีคู่ครองที่ดี มิมีมิตรที่ดี มีสติ ปฏิบัติหน้าที่ที่ดี รู้จักกาลเทศะ มีบุคลิกภาพที่ดี อันจะก่อให้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจในคุณธรรมของตนเอง ทำให้คนมีความรัก ความสามัคคี มีความรับผิดชอบ ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และกตัญญูต่อบิดามารดา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และชวนชวายเป็นการประกอบอาชีพอย่างซื่อสัตย์สุจริต ประพฤติปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับคติความเชื่อที่สืบทอดมาตามประเพณี ย่อมจะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีความเชื่อมั่นในตนเองและประสบแต่ความสุข ความเจริญรุ่งเรือง ถึงพร้อมด้วยทรัพย์สินสมบัติและยศศักดิ์ อีกทั้งเป็นผู้มีคุณธรรมและจะมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมให้สงบสุขเรียบร้อย

ในปัจจุบันสังคมไทยกำลังถูกวิจารณ์ว่ามีความตกต่ำด้านคุณธรรมอย่างมาก เนื่องจากความไม่เชื่อมั่นในคุณธรรมของตนเองและยอมรับจริยธรรมจากแหล่งอื่น แต่ถึงกระนั้นเนื้อหาของหลักธรรมที่มีอยู่ในวรรณคดีตำราฉันทวรรณพฤติพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุ-

นุชิตชิโนรสก็เป็นทางเลือกหนึ่งที่จะได้นำมาปลูกฝังให้กับสังคมในปัจจุบัน เพราะมีเนื้อหาที่ให้อิสรแก่ผู้ศึกษา เมื่อเป็นเช่นนี้จึงสอดคล้องเหมาะสมกับสังคมชาวพุทธอยู่ตลอดเวลา และสามารถให้ผลที่เป็นจริงถูกต้องแก่ผู้นำมาประพฤติปฏิบัติได้เสมอ เพราะเป็นเนื้อหาที่อิงหลักธรรมที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยแท้ จึงสามารถนำมาใช้ได้ทุกเมื่อกับการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน

การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ลักษณะวรรณคดีตำราฉันท์วรรณคดีเป็นวรรณคดีคำสอนที่อิงหลักธรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา หลักธรรมต่างๆ ถือเป็นหลักธรรมที่ชาวพุทธคุ้นเคยเป็นอย่างดี เช่น หลักการเกื้อกูลกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ธรรมลักษณะนี้จะเห็นได้ในวิถีชีวิตของสังคมไทยเป็นประจำอยู่แล้ว การปฏิบัติตนต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งถ้ารู้จักปฏิบัติตนตามหลักวรรณคดีตำราฉันท์วรรณคดีแล้ว เชื่อได้ว่า สังคมไทยจะเป็นสังคมที่น่าอยู่มาก ประการสำคัญอีกประการหนึ่งทำให้เราภูมิใจที่ได้เกิดมาในผืนแผ่นดินไทยที่ได้พบพระพุทธศาสนา และพบวรรณคดีที่ควรค่าแก่การศึกษานำมาประพฤติปฏิบัติเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพราะหลักธรรมที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีเป็นหลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นลัทธิธรรม และจัดเป็นอภิลักขิตกาลที่สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ทุกยุคทุกสมัย อยู่ที่ว่าอนุชนรุ่นหลังจะให้ความสำคัญและสนใจมากน้อยเพียงใดเท่านั้นเอง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีด้านต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งจะเป็นแนวทางและเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจในด้านประพันธ์การกวีในส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งยังสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมได้เป็นอย่างดียิ่งตามหลักพระพุทธศาสนา อนึ่ง วรรณคดีตำราฉันท์วรรณคดีนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังมีแนวทางที่จะศึกษาค้นคว้าวิจัยให้ละเอียดและกว้างขวางได้อีก คือ

๑. ควรมีการศึกษาถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณคดีว่า นอกจากปรากฏในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อีก

๒. ควรศึกษาตำราฉันท์วรรณคดีที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ ๔

๓. ควรศึกษาความสัมพันธ์ของหลักธรรมในตำราฉันท์วรรณคดีกับวรรณคดีไทยในแต่ละยุคสมัย

๔. ควรศึกษาวิเคราะห์รูปแบบฉันท์หลักขณิในวรรณกรรมประชุมจารึกวัดพระเชตุพนว่ามีอิทธิพลต่อเนื้อหาและกลวิธีในการนำเสนออย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

แผ่นศิลาจารึก “ตำราฉันทวรรณพฤติ” จำนวน ๕๐ แผ่น จารึกที่เสาชิงช้าพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ตำราฉันทวรรณพฤติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๔).

_____. “ตำราฉันทวรรณพฤติ”. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก สมโภชทศวรรษปฏิญาณและฉลองอายุวัฒนมงคล ๘๕ ปี พระธรรมปิฎกยาโธ (ถาวร ตีสถานุโร ป.ธ.๔) ๒๖-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔)

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กระแสร มัลยาภรณ์ และชุตา จิตพิทักษ์. **มนุษย์กับวรรณกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : สารศึกษาการพิมพ์, ๒๕๑๖. (คณะกรรมการจัดงานวันสารทศกัณฐ์ภาคทักสิณ พิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดพิชัยญาติการาม วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๖)

กำชัย ทองหล่อ. **หลักภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๓๗.

เกษม ขนบแก้ว. **แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.

คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, สำนักงาน. **๒๐๐ ปีมาหัจกริบรมราชวงศ์ และวิวัฒนาการของระบบข้าราชการพลเรือน**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **ทศพิธราชธรรม**. บรรณาธิการและผู้เรียบเรียง : ทรงวิทย์ แก้วศรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐)

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน และวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. **๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓. (พระธรรมปิฎกยวดี เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ และมูลนิธิหลวงพ่อดัดปากน้ำ ภาณุเจริญ พิมพ์ถวายเป็นธรรมสักการะ งานสมโภช ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๓-๒๕๓๔)

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. **๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

คุณสาริกัญ. **คัมภีร์วุฒโตทัยปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, ๒๕๒๙. (จัดพิมพ์โดยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์)

คุณ ไทชนันท์. **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

_____. **พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑-๕. กรุงเทพมหานคร : สหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐)

จรัญ พรหมอยู่. **ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖.

จันทบุรินทร์ฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร : ศิวพร, ๒๕๑๓. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในคราวอายุครบ ๕ รอบ หม่อมหลวงบัว กิตติยากร ในพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๒)

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชนิพนธ์โคลง-ฉันท์**. กรุงเทพมหานคร : กราฟิค-อาร์ตพรีนติ้ง, ๒๕๔๓.

ฉันท์ ขำวิไล. **ฉันท์ศาสตร์**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. **วรรณคดีอยุธยาตอนต้น : ลักษณะร่วมและอิทธิพล**. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ชวน เพชรแก้ว. **การศึกษาวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔.

ชัย เรื่องศิลป์. **ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๕.

ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๑๙.

ญาติ ไหวดี. **การปกครองของไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๙.

ณรงค์ เลื่องประชา. **วิถีไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๕.

दनัย ไชยโยธา. **ประวัติศาสตร์ไทย : ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

_____. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ๑**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

_____. **สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระยา. **ประวัติบุคคลสำคัญ**. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๔๙๖.

เดชาดิศร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **โคลงโลกนิติ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

ตรีศิลป์ บุญขจร. **พัฒนาการการศึกษาค้นคว้าและวิจัยวรรณคดีไทย**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐. (คณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐)

ทัศนีย์ ทองสว่าง. **สังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

ธงชัย สุนนจักร. **ประมวลฉันท์ลักษณะ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๘.

ธรรมสภา. พระราชธรรม พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

ธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก), รองอำมาตย์เอก หลวง. ประชุมลำนํ้า : ประมวลตำรากลอนกานต์ โคลงฉันท์. กรุงเทพมหานคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

นวม สงวนทรัพย์. สังคมวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

นิยะดา เหล่าสุนทร และคณะ. ภูมิปัญญาของคนไทย : ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน. ทูลส่ง เสริมกลุ่มวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. พ.ศ. ๒๕๔๐.

นิยะดา เหล่าสุนทร. ธัญชัยบัณฑิตชาดก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : แม่คำผาง, ๒๕๔๒.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๐ ทศวรรษรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

บี. สังฆรักษิต. พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมและการเมือง. แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

บุญมี แทนแก้ว. จริยธรรมกับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

บุญยงค์ เกศเทศ. ประวัติศาสตร์วรรณกรรม. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.

_____. วรรณกรรมวิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.

_____. สถานภาพสตรีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

บุญเสริม คุ่มพวงเพชร. ทาน ศิล ภาวนา สมาธิ ปัญญา. กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๔.

ประจักษ์ พันธุ์ชูเพชร. เรียนรู้ชีวิตการครองเรือน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๔. “ปฐมวงศ์”. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาส์น, ๒๕๔๐.

ปัญญา ใช้บางยาง. ธรรมอธิบาย เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๖.

..... **ธรรมาธิบาย เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๖.

..... **ธรรมาธิบาย เล่ม ๓.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรม, ๒๕๔๗.

ปัญญา บริสุทธิ. **การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.

..... **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท.** กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๔.

ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน. **ดรชนิศัพท์ธรรมะในพระสูตรตันตปิฎก.** สุนทร ณ รั้งสี บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

ผาสุก มุทธเมธา. **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

พันธุ์ ป. หลงสมบุญ (นามแฝง). **พจนานุกรม มคอ-ไทย.** กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐. (สำนักเรียนวัดปากน้ำ จัดพิมพ์)

พระครูศิริปัญญาภรณ์ (อ่อน). **คัมภีร์มงคลทีปนิแปล.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๓.

พระคันธสราภวรงค์. **วุดโตทยมัญชรี : ศึกษาเปรียบเทียบฉันท์ลักษณะ.** ตรวจชำระโดย พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙) และพระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕. (จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม)

..... **สุโพธาลังการมัญชรี.** ตรวจชำระโดย พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙) และพระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖. (จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม)

พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๗ อรรถกถาติกนิบาต-จตุกกนิบาต ภาค ๔. กาญจนบุรี : สหายการพิมพ์, ๒๕๓๙. (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถร ป.ธ.๙) วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙)

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙) และคณะ. **คลังธรรม เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๖.

..... **คลังธรรม เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๖.

..... **คลังธรรม เล่ม ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี ป.ธ.๙). **พระเกียรติบางประการในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.** กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖. (พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ๙-๑๑ ธันวาคม ๒๕๔๖)

โดยพิมพ์ซ้ำ งานสมโภชพระรูป สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร ๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๓)

พระธรรมคุณาภรณ์ จิตปัญญเถระ. **วุดโตทยปปรกณ**. ธนบุรี : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๘. (คณะสงฆ์
วัดโพธาราม พิมพ์อุทิศถวายในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช ญาณมุนีมหาเถระ
ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๘)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์**.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดศึกษาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๔๓.

_____. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_____. **ธรรมบัญญัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สื่อ
ตะวัน, ๒๕๔๕.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระไพฑูริย์ ธมฺมวิบูล และคณะ. **ดรรชนีธรรม ฉบับมงคลสูตร**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

พระมหานิกโร มโนโร. **เกร็ดพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๗. (ที่ระลึกในการ
ที่ พระมหานิกโร มโนโร ป.ธ.๙, ศษ.บ. วัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ได้รับ
พระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญที่ พระปิฎกโกศล ๕ ธันวาคม ๒๕๔๗)

พระมหาสมณประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐. (ที่ระลึกพระราชพิธีพระราชทานตั้งสมณศักดิ์
พระทักษิณคณิสสร (บรรจง ปญญาวุฑโฒ ป.ธ.๓) พระราชาคณะปลัดขวา ในพระอัฐิ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส)

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระมหาสาธิต อธิวัตร. **สารธรรมจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : สรรสวัสดิ์โย, ๒๕๔๓.
(ที่ระลึกในวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๓ พระมหาสาธิต
อธิวัตร ป.ธ.๗ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น
พระราชอาคันตุกะชั้นสามัญ ที่ พระปริยัติสุธี)

พระสมชาย จานวฑูโต. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์, ๒๕๔๓.

พระอัครวิมลเถระ. **ลัทธิธรรมาลยา**. ตรวจชำระโดย พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙). แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ และจรัญญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖. (จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศิศึกษาพุทธโฆส นครปฐม)

_____. **ลัทธิธรรมาลยา**. ตรวจชำระโดย พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙). แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ และจรัญญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖. (จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาศิศึกษาพุทธโฆส นครปฐม)

_____. **ลัทธิธรรมาลยา**. ตรวจชำระโดย พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙). แปลโดย พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ และจรัญญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖. (จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาศิศึกษาพุทธโฆส นครปฐม)

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติศาสตร์คติบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖.

พิชิต อัครนิล. **วรรณกรรมไทย สมัยกรุงสุโขทัย-กรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

ฟิลิฐุ เจริญสุข. **การพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร. **ฉันทศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ดันอ้อ ๑๙๙๙ จำกัด, ๒๕๔๑.

มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มัทรี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระนิพนธ์ หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม - ไทย. ภาษาบาลี - ไทย. ม.ป.ป. เล่มดินสอ. เลขที่ ๑๘๒. ๔๙ หน้า. (หน้าต้น ๒๓ หน้าปลาย ๒๖).

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **หลักราชการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๑. นนทบุรี : มหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑.

มณีนี้น พรหมสุทธิรักษ์. **มณีนี้นิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มหาชาติคำหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : องค์การคำคุณุสลา, ๒๕๐๗.

มหาเวสสันดรชาดกฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ มหาชาติพระนิพนธ์ กรมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๖๑.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. **พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับภูมิพลโลกิขุ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๓๖.

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป. **๒๐๐ ปี กรมพระปรมาณูชิตฯ กับสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๓๔.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดง. **มณฑลอุดรที่ปนี ปจโม ภาโค.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____. **มณฑลอุดรที่ปนี ทุดิโย ภาโค.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มมหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ราชันติ ธรรมันติ โลกนิตปกรณ. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ม.ป.ป. (พิมพ์เป็นบรรณาการ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นางพรเพ็ญ หงส์ลดาธมภ์ เป็นกรณพิเศษ ณ เมรุวัดสระ เกศ ราชวรมหาวิหาร ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓)

ราชันติ-ธรรมันติ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร : นานมีบุคค พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

_____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยาธ และกลการประพันธ์.** กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๙.

โลกนิต-สุวทณนิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๖.

วรวิธ สุวรรณฤทธิ และคณะ. **วิถิไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

วัดจักรวรรดิราชาวาส. **จักกวัตติสูตร.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง, ๒๕๔๘. (ที่ระลึกเนื่องในงานบำเพ็ญกุศลฉลองอายุวัฒนมงคล อย่างขึ้นปีที่ ๘๔ พระพุทธรังษคณิ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ วันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๔๘)

วาริ อัมไพรวรรณ. **พระราชประวัติพระมหากษัตริย์ไทยและพระบรมราชันิแห่งราชวงศ์จักริ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภัทรินทร, ๒๕๓๙.

วิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, กรม. **ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, ๒๕๓๕.

วิเชียร ชาบุตรบุญทริก. **พุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

วิเชียร รักการ. **วัฒนธรรมและพฤติกรรมของไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. **ค่านิยมของข้าราชการไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชนบท : สาเหตุและ แนวทางการแก้ไข.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

- ศรีราชอักษร (มา กาญจนาคคม), พระยา. **อธิบายคติปฏิบัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- ศักดิ์ศรี แยมันดดา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๕. (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมันดดา ณ วัดโสมนัสวิหาร วันอาทิตย์ที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๕๕)
- _____ **ศักดิ์ศรีนิพนธ์**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๗.
- ศิลปิน, กรม. **กาศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.
- _____ **คติธรรมและคำสอนจากวรรณกรรมร้อยกรอง**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.
- _____ **คำฉันท์ดุสิตสังเวท คำฉันท์กล่อมช้าง ครั้งกรุงเก่า และคำฉันท์คชกรรมประยูร**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- _____ **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- _____ **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- _____ **นิบาตชาดก เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐. (ชาดก หนังสือที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙)
- _____ **นิบาตชาดก เล่ม ๙**. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐. (ชาดก หนังสือที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙)
- _____ **ประชุมบทกวีนิพนธ์สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๕. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕)
- _____ **รัตนมงคลคำฉันท์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗. (เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗)
- _____ **ราชาธิราช**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗. (พิมพ์เพื่อประกอบการในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลเอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๗)
- _____ **วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙.

..... **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐.

ศิลปากร, กรม. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๒ ภาษาและวรรณคดี กรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนค, ๒๕๒๕. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕)

ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย และภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **๒๐๐ ปี กวีแก้ว : กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส. **กลโคลงวิวิธมาลี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘.

..... **พระปฐมสมโพธิกถา.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๒.

..... **ลิลิตกระบวนแห่พยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘.

..... **ลิลิตตะเลงพ่าย.** กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๐.

..... **สมุทรโฆษคำฉันท์ ฉบับชำระใหม่.** กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

..... **สรรพสิทธิ์คำฉันท์.** กรุงเทพมหานคร : คิวพร, ๒๕๑๑. (หน่วยเสริมทัศนศึกษาวัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เผยแพร่ในวันคล้ายวันประสูติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชิโนรส ๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๑)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวโกวาท (หลักสูตรนักธรรมชั้นตรี).** พิมพ์ครั้งที่ ๗๙. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระสังฆราช (อภฺรญาณมหาราชา จวน). **มงคลในพระพุทธศาสนา.** ม.ป.ท., ม.ป.ป. (อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณยายน้อม วิเชียรรัตน์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร ๓๐ กันยายน ๒๕๓๙)

สมบัติ จันทรวงศ์. **บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรม การเมืองและประวัติศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๗.

สมพันธ์ เลขะพันธ์. **วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. **จริยธรรมกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : นานาลิขิตพิมพ์, ๒๕๓๙.
(เอกสารประกอบการสอน โครงการพัฒนาเอกสารวิชาการและตำรา ภาควิชาการบริหาร
ทรัพยากรมนุษย์ วิทยาลัยชุมชนใต้สุดสยาม ในวิทยาลัยพลศึกษาจังหวัดยะลา)

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม ๑๗. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม ๒๔. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗.

ลิตธา พิณจิตกุล และนิตยา กาญจนวรรณ. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๒๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุเชาว์ พลอยชุม. **พระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์
เจ้าวสุกรี) วัดพระเชตุพน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม : ครอบครัว : ศาสนา : ประเพณี**. พิมพ์ครั้งที่
๑๑. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓.

สุภาพร มากแจ้ง. **กวีนิพนธ์ไทย ๑**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

_____. **กวีนิพนธ์ไทย ๒**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยน
แปลงการปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

สุเมธ เมธาวิทย์กุล. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

เสกสรรค์ ปิยะนันท์. **พระไตรปิฎกฉบับย่อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึง
รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)**. กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๕.

ไสว มาลาทอง. **การศึกษาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

อรุณ รักธรรม. **พฤติกรรมข้าราชการไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔.

(๒) บทความ

- กุลสุมา รัชชมน. “ลักษณะเฉพาะของวรรณคดี สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, ๒๐๐ ปี **พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑ : ๔๑-๖๒.
- คำยวง ศรีธวัช. “วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖”, **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕) : ๘๒-๘๗.
- ชลดา เรืองรัชชลิขิต. “คติเรื่องพุทธราชาในวรรณคดีไทย”, **วรรณกรรม-ศิลปะ สดุดี**. ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘ : ๕๗-๗๕. (ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติ ๕๐ ปี)
- ดวงมน จิตรจำนงค์. “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)”, **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕) : ๑-๑๘.
- ประคอง นิมนานเหมินท์. “ฉันท์”, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒ : ๑๖๙๔-๑๗๐๐.
- _____. “ฉันท์วรรณคดีและมาตราพยางค์”, **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒ : ๑๗๐๑-๑๗๐๔.
- วัชรภรณ์ อาจหาญ. “วรรณกรรมยอพระเกียรติของไทย”, **วรรณกรรม-ศิลปะ สดุดี**. ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘ : ๑๖๑-๑๖๗. (ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติ ๕๐ ปี)
- ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. “วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตไทย”, **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ปีที่ ๘ ฉบับ ๒-๓ (ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการของ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา , สิงหาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๒๘-๓๕.
- สายวรุณ น้อยนิมิตร. “ชาดกกับวรรณกรรมคำสอนของพระราชา”, **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ปีที่ ๒๐ (ธันวาคม ๒๕๔๖) : ๑-๕๗.
- เสาวณิต วิงวอน. “เทวราชาและธรรมราชาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ”, **วรรณกรรม-ศิลปะ สดุดี**. ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๘ : ๗๖-๘๗. (ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติ ๕๐ ปี)

อุษณา กาญจนทัต ชวนพิศ อิฐรัตน์ จตุพร ศิริสัมพันธ์ และเทพี จรัสรุ่งเกียรติ, “สังเขปพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓ : ๑๕๐-๑๖๖.

(๓) วิทยานิพนธ์

กุลนิจ คณะฤกษ์. “การศึกษา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.

ฉัฐอินทร์ โพธิ์ศรี. “การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น “ธรรมราชา” ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๔๒.

ญาดา อารุณเวช. “พัฒนาการของฉันทน์ในวรรณกรรมคำฉันท์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ดวงมน จิตรจำนงค์. “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔)”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เดชา ชากักดี. “วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาษิตพระร่วง”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

ธนอร อัครวงศ์. “แนวจริยปฏิบัติในงานวรรณศิลป์ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

นิรภัย ถวิล. “กระบวนการวิธีการนำเสนอองค์ความรู้ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนโดยผ่านฉันทลักษณ์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย (กลุ่มวรรณคดี) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๔.

บุญยงค์ เกศเทศ. “สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓)”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๗.

พงษ์ภิญโญ แม็กศล. “วรรณกรรมพระพุทธศาสนาพระนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

พระมหาเทวินทร์ คุรุทแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ : ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมั่งคั่งถกที่ปณี”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาประหยัด ปณณวโร (สุนนท์). “จริยธรรมที่ปรากฏในลัทธิลน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาวิง อาจใจ. “ศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

พระมหาสมชัย สิริวิฑูมโน (ศรีนอก). “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาอดุลย์ คนแรง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มั่งคั่งถกที่ปณี”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๑.

มารศรี ศุภวิไล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันท์สมัยอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สุพรรณิ เพ็งแสงทอง. “พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง : การเมืองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สุภา ทิวถนอม. “วิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๐) และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๑)”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต.** กรุงเทพมหานคร วิทยาลัยวิชาการศึกษา, ๒๕๑๕.

อดิศร เพียงเกษ. “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญ-บาปที่ปรากฏในปัญญาอีสาน”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

เอมอร ชิตตะโสภณ. “พระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

เสาวณิต วิงวอน. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต**.
ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

Malalasekera, G.P. **The Pali Literature of Ceylon**. Columbo : M.D. Gunasena &
Co.Ltd, 1958.

Norman, K.R. **Pali Literature**. Otto Harassowitz : Wiesbaden, 1983.

Sir Monier Monier-Williams. **A Sanskrit-English Dictionary**. Oxford : Clarendon Press,
1899.

ภาคผนวก ก

พระประวัติและพระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พระประวัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก องค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๒

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระบรมวงศ์ในจักรีบรมราชวงศ์ พระองค์แรกที่ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า สกลมหาสังฆปริณายก อันเป็นตำแหน่ง ปกครองคณะสงฆ์สูงสุดแห่งพุทธจักร ทั้งยังดำรงพระองค์เป็นที่เคารพสักการะอย่างยิ่งในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกๆ รัชกาล ตลอดทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ดังจะเห็นได้ว่าการพระราชกุศล เข้าพรรษาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายเสด็จแทนพระองค์ถวายพุ่มเทียนพรรษา ณ ตำหนักवासกรี และในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ พระอัฐิไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระเชตุพน ทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร สดับปกรณ์ถวายทุกปี

ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงสร้างสรรค์วรรณกรรม อันทรงคุณค่าทางการศึกษาและอักษร- ศาสตร์ของไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงเป็นที่รู้จักกันดีในวงการศึกษา และวรรณกรรมของไทยมาเป็นเวลาช้านาน บทพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นประจักษ์จรรณมณีนั่นเองที่ ช่วยตักแต่งวงการวรรณกรรมไทยให้บรรเจิดงดงาม เป็นตัวอย่างแห่งการแสดงออกซึ่งความละเมียด ลึกซึ้งทางภาษาและวรรณคดี ที่โลกถือกันว่าเป็นศักดิ์ศรีอย่างหนึ่งของหมู่ชนผู้มีวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้รับการเฉลิมพระนามจากปวงผู้รู้ชาวไทยว่า ทรงเป็น “รัตนกวี” พระองค์หนึ่งแห่ง กรุงรัตนโกสินทร์ และพระเกียรติคุณดังนั้นก็เป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ จึงในปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นบุคคลที่มีความดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก นับเป็นบุคคลสำคัญระดับโลกพระองค์ที่ ๗ ของไทย และทรงเป็นพระสงฆ์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการประกาศยกย่องในเกียรติคุณอันนี้

พระประวัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนามเดิมว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าवासกรี ประสูติเมื่อวันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ จ.ศ. ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๓๓* ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ องค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เดียวในเจ้าจอมมารดาจ้อย

เจ้าจอมมารดาจ้อยเป็นบุตรของพระยาราชเศรษฐี ซึ่งมีตำแหน่งบังคับบัญชาชาวจีนในเมืองไทย และเป็นตำแหน่งนายอากรอันมั่งคั่ง เจ้าจอมมารดาจ้อยเป็นพระสนมโท ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาลในสมัยรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ ตำแหน่งนี้เป็นหัวหน้าผู้รักษาพระคลังในซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่และเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาจ้อยถึงแก่อสัญกรรมเมื่อปีใดไม่ปรากฏ เข้าใจว่าคงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าवासกรี ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา พร้อมกับพระองค์เจ้านัทร (ต้นสกุล ฉัตรกุล ณ อยุธยา) ทรงเป็นทางนาคในคราวสมเด็จพระราชวังหลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์หรือพระองค์เจ้านัทรนั้นประสูติปีเดียวกับพระองค์เจ้าवासกรี ส่วนกรมพระราชวังหลังที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุนั้น ก็คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั่นเอง เมื่อทรงผนวชแล้ว สมเด็จพระราชวังหลังกับพระองค์เจ้านัทรได้เสด็จประทับ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ส่วนพระองค์เจ้าवासกรีเสด็จประทับ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** ทรงผนวชเป็นสามเณรตลอดจนสิ้นรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสวรรคต พ.ศ. ๒๓๕๒

การศึกษา

พระองค์เจ้าवासกรีทรงศึกษาอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน สมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้ มีประวัติปรากฏในพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีว่า ขณะเป็นพระพิมลธรรมเป็นผู้หนึ่งที่ไม่ยอมถวายบังคมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตอนทรงเสด็จพระสติกับสำคัญพระองค์ว่าได้บรรลุประโสธปัตติผล พระพิมลธรรมจึงถูกถอดจากสมณศักดิ์และถูกเขียนพร้อมกับสมเด็จพระสังฆราช วัดบางหว้าใหญ่ (ปัจจุบัน คือ วัดระฆังโฆสิตาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร) และพระพุฒาจารย์ วัดบางหว้าน้อย (ปัจจุบัน คือ วัดอมรินทราราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร)

* ประสูติภายหลังสุนทรภู่ ๔ ปี สุนทรภู่เกิดวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๓๒๙

** พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาวัดโพธารามขึ้นใหม่ แล้วทรงเปลี่ยนนามเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” (ดูประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า ๖) ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้เปลี่ยนทำนามวัดเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”

ซึ่งไม่ยอมถวายบังคมเช่นกัน ครั้นปีชวาล พ.ศ. ๒๓๓๗ หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกแล้ว ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วโปรดให้เลื่อนพระพิมลธรรมขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัตน์ ตำแหน่งสังฆราชฝ่ายซ้าย เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระพนรัตน์เป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างยิ่ง และยึดถือในพระพุทธรูปจนอย่างมั่นคง

สมเด็จพระพนรัตน์ พระอาจารย์ของพระองค์เจ้าवासกรี เป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานทางด้านภาษา ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี ได้แต่งหนังสือเป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่อง เช่น

๑. เรื่องสังคิตยวงศ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยตำนานสังคายนาพระไตรปิฎก ความยาว ๗ ผูก กล่าวถึงการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงการสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือเรื่องนี้ พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๒. เรื่องจุลยुทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรื่องตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอยู่หัวมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช มีเพียงผูก ๒ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โสภณานนท์) เป็นผู้แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓

๓. เรื่องมหายุทธกาลวงศ์ ว่าด้วยพงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช เรื่องนี้ปรากฏว่า พระองค์เจ้าवासกรีทรงเป็นผู้อาราธนาให้สมเด็จพระพนรัตน์แต่ง ต้นฉบับมิได้ครบ สูญหายไปบางส่วน ยังหาไม่พบ

๔. ปฐมสมโพธิ ฉบับรัตนโกสินทร์ ส่วนที่ ๑*

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๑ สมเด็จพระพนรัตน์เมื่อครั้งยังเป็นพระพิมลธรรม เป็นผู้อ่านประกาศเทวดาในการทำสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และรับหน้าที่เป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎกด้วย และยังมีชื่อเสียงว่าเทศน์มหาชาติ กัณฑ์ “นครกัณฑ์” ได้อย่างยอดเยี่ยม บรรดาลูกศิษย์ของท่านได้จำทำนองเทศน์กัณฑ์นี้สืบต่อกันมาเป็นทอดๆ หลายรัชกาล ถือเป็นกัณฑ์ประจำวัดพระเชตุพน

พระองค์เจ้าवासกรี ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยทั้ง ไทย ขอม และมอญ พระคัมภีร์ต่างๆ วิธีทำเลขยันต์ ไบรณคดี และตำราพิชัยสงคราม มาแต่สมเด็จพระพนรัตน์ ด้วยพระอุตสาหะทรงมีพระสติปัญญาสามารถยิ่ง และยังได้ทรงศึกษาจากนักปราชญ์ทั้งปวงในยุคนั้นอีกด้วย ฉะนั้นพระองค์เจ้าवासกรีจึงทรงมีความรู้แตกฉานทั้งทางคฤหัสถ์โลกและคฤหัสถ์ธรรม

* พระมหาสุรพล สิงห์รัตน์ (ปัจจุบันเป็น พระราชเวที (สุรพล ชิตยาโณ ป.ธ.๙, อ.ม.) ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร), **ปฐมสมโพธิ ปริเฉทที่ ๑-๗ : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), สันนิษฐานว่าเฉพาะวิวาทมงคล ปริเฉทที่ ๑ เป็นสำนวนของสมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้

ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

พระองค์เจ้าवासกรี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อราวปีมะแม พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ทรงได้รับพระสมณฉายาว่า “สุวณฺณรํสี” และเสด็จประทับ ณ วัดพระเชตุพน ต่อมาเมื่อทรงผนวชได้ ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ อธิบติสงฆ์วัดพระเชตุพนถึงมรณภาพในระหว่างพรรษา (พรรษาที่ ๔) ครั้นเมื่อออกพรรษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน จึงได้ทรงแต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าवासกรีเป็นพระราชาคณะและอธิบติสงฆ์ครองวัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ ปีจอ

ทรงกรมเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

พระองค์เจ้าवासกรีได้ทรงกรมครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่า โปรดเกล้าฯ สถาปนาเมื่อไร สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า พระองค์เจ้าवासกรีคงได้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส คริสต์ศตชาติยวงศ์ เมื่อปีชวด จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๙) เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนั้น ทรงเป็นพระอาจารย์ของเจ้านายในพระราชวงศ์หลายพระองค์ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง กรมหมื่นไกรสรวิชิต กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และกรมหมื่นกุฎาภิบาลปริวรรต เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นได้ทรงศึกษาอักษรวิธและพระพุทธวจนะ ตลอดจนวิชาการคติโลกอื่นๆ ในสำนักกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

ทรงเป็นเจ้าคณะกลาง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นนุชิตชิโนรส คริสต์ศตชาติยวงศ์ ทรงเป็นเจ้าคณะกลาง ปกครองวัดทั้งปวงในกรุงเทพฯ และธนบุรี จำนวน ๖๑ วัด ดังปรากฏในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ว่า

เห็นจะเมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รวมวัดในกรุงเทพฯ จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะ ๑ ให้ขึ้นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ทรงบังคับบัญชาเสมอพระราชาคณะ

ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว ได้ทรงสถาปนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส คริสต์ศตชาติยวงศ์ ขึ้นเป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส คริสต์ศตชาติยวงศ์ และทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกอันเป็นตำแหน่งสูงสุดในศาสนาจักร เมื่อวันที่ศุกร์ ขึ้น ๑๔

คำ เดือน ๙ ปีภุม จ.ศ. ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่อง
กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสไว้อย่างสูงว่า

พระองค์เจ้าวสุกรี ทรงผนวชได้ ๔ พรรษา แล้วได้เลื่อนเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามว่า
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส คริสต์ศตัตติยวงศ์ พระองค์นั้นเป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตนอันวิเศษ
ทรงพระปรีชาฉลาดในพระพุทธานุศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็น
พระอุปัชฌาย์อาจารย์เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์นี้มากหลาย
พระองค์ ภายหลังเมื่อในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ได้เลื่อนเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
คริสต์ศตัตติยวงศ์ มหาปาโมกขประธานาธิบดีบรมนาถบพิตร เสด็จสถิตย์ ณ วัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง พระองค์ ๑

ผลงานพระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้เป็น
จำนวนมากทั้งบทร้อยกรองและร้อยแก้ว สมพระเกียรติที่เป็น “รัตนกวี” ของชาติ วรรณกรรมของ
พระองค์ นับว่าเป็นสมบัติที่ประมาณค่ามิได้ พระนิพนธ์ต่างๆ มีดังนี้

โคลง (๑) โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ (๒) ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุห-
ยาตราทางสถลมารคและชลมารค (๓) ลิลิตตะเลงพ่าย (๔) โคลงภาพฤกษ์ตัดตน (๕) โคลงภาพ
คนต่างภาษา (๖) โคลงกลบท (๗) โคลงบาทกฤษณและวิวิธมาลี (๘) โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์
(๙) โคลงจารึกศาลาราย ๑๖ หลัง (๑๐) ร่ายและโคลงบานแพนง

ฉันท์ (๑) กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ (๒) สมุทโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย (๓) ตำราฉันท์
วรรณพฤติและมาตราพฤติ (๔) สรรพสิทธิ์คำฉันท์ (๕) ฉันท์สังเวทกล่อมวินิจฉัยเกรี (๖) จักรทศปี
ตำราโหราศาสตร์ (๗) ฉันท์ดุสิตสังเวทกล่อมช้างพัง

ร่ายยาว (๑) มหาเวสสันดรชาดก (เว้นกัณฑ์ชูชกและมหาพน) (๒) ปฐมสมโพธิกถา
(๓) ทำขวัญนาคนหลวง (๔) ประกาศบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๔

กลอน (๑) เพลงยาวเจ้าพระ

ความเรียง (๑) พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป (๒) พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จพระเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่ม ๑-๒

ภาษาบาลี (๑) ปฐมสมโพธิ ฉบับภาษาบาลี มีต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เป็นคัมภีร์
โบราณจำนวน ๓๐ ผูก ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์เพิ่มเติม

สิ้นพระชนม์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงพระชนม์อยู่ในรัชกาลที่ ๔ เพียง ๒ ปี พระองค์ก็ทรงพระประชวรด้วยพระโรคชรา และสิ้นพระชนม์เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก จ.ศ. ๑๒๑๕ เวลาบ่าย ๓ โมง ตรงกับวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ สิริรวมพระชนมายุ ได้ ๖๓ พรรษา

เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวงแล้ว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ที่ตำหนักवासกรี วัดพระเชตุพน และโปรดให้มีตำแหน่งพระครูฐานานุกรมประจำสำหรับรักษาพระอัฐิ ถึงเวลาเข้าพรรษาพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินไปถวายพุ่มสักการะพระอัฐิทุกปี และถึงวันเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพน ก็โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานที่ในพระอุโบสถ ทรงสักการบูชาแล้วทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์ เป็นพระราชประเพณีตลอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดให้สถาปนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ขึ้นเป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส” เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ นับได้ว่าทรงเป็นเจ้านายที่ทรงดำรงสมณศักดิ์สูงสุดพระองค์หนึ่ง

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้พระราชทานฉัตร ๕ ชั้น และฉัตรเครื่องประดับเป็นพระเกียรติยศ ณ ที่ประดิษฐานพระอัฐิ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐินประจำพรรษา เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๒

รัตนกวีของไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากจะทรงพระปรีชาญาณเป็นนักปราชญ์ในทางพุทธศาสนา ราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ ตลอดจนทรงรอบรู้ในทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ และภาษา มคธ ขอม ไทย เป็นอย่างดีแล้วยังทรงรอบรู้ในทางโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน อย่างลึกซึ้งอีกด้วย ทรงเป็นกวีที่เยี่ยมยอดในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงพระปรีชาสามารถมากในการใช้ภาษาได้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง และทรงเป็นผู้มีความละเอียดรอบคอบในการนิพนธ์หนังสือ พระองค์ได้ทรงสร้างสมวรรณกรรมไว้เป็นสมบัติของชาติมากมาย ทรงดำรงพระชนม์ชีพส่วนใหญ่ในทางนิพนธ์หนังสือ ทั้งในทางพระพุทธศาสนาและวรรณคดีทั่วไป และทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ทรงเริ่มงานพระนิพนธ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ ตลอดมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นระยะเวลาที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่างๆ ไว้มากที่สุด นับได้ว่าทรงเป็นรัตนกวีของไทย

ทรงเป็นกวีเอกของโลก

พ.ศ. ๒๕๓๓ ในโอกาสครบ ๒๐๐ ปีประสูติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศพระเกียรติคุณ เป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมของโลก

ตำหนักवासกรี

ตำหนักवासกรีเป็นสถานที่ประดิษฐานพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตั้งอยู่ในเขตวังมาวาสติดกำแพงทิศเหนือ พ.ศ. ๒๔๙๙ ทางวัดได้บูรณปฏิสังขรณ์ตำหนักใหม่ จัดสร้างบุษบกมาลาขึ้นสำหรับเป็นที่รองรับพระโกศทรงฝรั่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดพระราชทานสำหรับประดิษฐานพระอัฐิ พระอัฐินั้นบรรจุในพระเจดีย์ศิลา ภายในตำหนักมีสิ่งของและเรื่องราวที่น่าสนใจยิ่งนัก

ภาพที่ ๖

ตำหนักवासुกรี (บ้านกวี)

สถานที่ประทับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ภาพที่ ๗

ด้านหน้าตำหนักवासुกรี

ภาพที่ ๘

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า องค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม องค์ที่ ๒

ภาพที่ ๙

พระโกศทรงฝรั่งประดิษฐานพระอัฐิ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ภาพที่ ๑๐
 ภายในตำหนักवासกรี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑. ประเภทโคลง

๑.๑ โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ มีกล่าวไว้ในโคลงบทสุดท้ายว่า ทรงพระนิพนธ์เสร็จเมื่อ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๒๐๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘)

ลักษณะคำประพันธ์ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทต่างๆ ได้แก่

- ร่ายสั้น ๓ บท คือ ตอนต้น ตอนกลาง และตอนท้าย

- โคลงต้นบาทกุญชร ๒๓๓ บท

- โคลงต้นวิวิธมาลี เป็นกลบท ๑๐ ชนิดได้แก่

๑. กลอักษรสลับ ๙ บท
๒. กลกินนรเก็บบัว ๑๓ บท
๓. กลว้าวพันหลัก ๑๒ บท
๔. กลช้างประสาธนา ๑๓ บท
๕. กลนาครีพนธ์ ๑๓ บท
๖. กลครอบจักรวาล ๑๔ บท
๗. กลก้านต่อดอก ๑๓ บท
๘. กลโตเล่นทาง ๓๒ บท
๙. กลสารลีลขัณฑ์ ๗ บท
๑๐. กลบุษบารักร้อย ๑๒ บท

- โคลงสี่สุภาพ ๒ บท เป็นโคลงท้ายเรื่อง บอกพระนามผู้นิพนธ์ และวัน เดือน ปี ที่ทรงพระนิพนธ์แล้วเสร็จ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ทั้งเพื่อบันทึกเรื่องราวและรายละเอียดเกี่ยวกับงานปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

๑.๒ โคลงภาพฤๅษีตัดตน

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. ๒๓๓๗

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ทรงพระนิพนธ์ร่วมกับกวีหลายท่าน เฉพาะงานพระนิพนธ์ที่บรรยายภาพฤๅษีตัดตน มี ๓ บท ได้แก่ บทที่ ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๒๐, ๓๔ และ ๘๒ นอกจากนี้มีโคลงนำเรื่องอีก ๕ บท ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เขียนไว้เป็นตำราหลวง ซึ่งแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๔๑ ในตำราหลวงนี้ทรงพระนิพนธ์ร่ายและโคลงบานแพนกเพิ่มเติมขึ้น รวม ๔ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ บรรยายท่าตัดตนเพื่อสุภาพตามลักษณะรูปหล่อฤๅษีซึ่งตั้งไว้ตามศาลาราย โคลงภาพฤๅษีตัดตนนี้ติดไว้ที่ผนังศาลารายที่วัดพระเชตุพน

๑.๓ โคลงกลบท

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ อาจประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๗ จากความที่ปรากฏในโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงกลบท ๑ บท ที่เป็นพระนิพนธ์ ชื่อ “กลโคลงดาวล้อมเดือน” และมีกวีท่านอื่นๆ นิพนธ์โคลงกลบทแบบต่างๆ ไว้รวม ๔๐ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเป็นตำราโคลงกลบทต่างๆ จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนตามพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำราโคลงกลบทนี้ติดไว้ที่เสาแพนกประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอก ทั้ง ๔ ทิศ คู่กับตำราฉันทมาตราพฤติ

๑.๔ โคลงจารึกศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ๒ หลัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ๘ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบอกนามผู้สร้างศาลา ช่างวาด ผู้กำกับการวาดและบรรยายภาพ จารึกติดไว้ที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ ๒ หลัง ในวัดพระเชตุพน

๑.๕ โคลงจารึกศาลาราย ๑๖ หลัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ ๓๑ บท ที่ศาลารายหลังที่ ๑, ๒, ๙, ๑๐, ๑๓, ๑๔, ๑๕ หลังละ ๓ บท และศาลารายหลังที่ ๑๖ อีก ๗ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบอกนามผู้สร้างศาลา ผู้กำกับการซ่อมและช่างวาด ทั้งฝ่ายวัดและฝ่ายบ้าน จารึกติดไว้ที่ศาลาราย ๑๖ หลัง ในวัดพระเชตุพน ปัจจุบันเหลือจารึกเพียง ๔ หลัง ที่เป็นงานพระนิพนธ์คงเหลือเพียงศาลารายหลังที่ ๑๐ เท่านั้น

๑.๖ โคลงภาพคนต่างภาษา

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณได้ว่า ทรงพระนิพนธ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๓๔๗ ตามที่กล่าวไว้ในโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นโคลงต้นบาทกฤษณ มีทั้งสิ้น ๖๕ บท แต่ทรงพระนิพนธ์ไว้เพียง ๔ บท พรรณนาเกี่ยวกับชน ๒ ชนิด คือ ชาวสิงห์และชาวไทย

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อบรรยายลักษณะของชนชาติและการแต่งกายของชาตินั้นๆ จารึกไว้บนผนังเฉลียงสกัดศาลารายรอบวัดพระเชตุพน

๒. ประเภทร้อย

๒.๑ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔)

ลักษณะคำประพันธ์ ทรงนำเรื่องด้วยคาถาภาษาบาลี และดำเนินเรื่องด้วยร้อยยาว

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้ในการเทศน์มหาชาติ

สำหรับจำนวนกัณฑ์ที่ทรงพระนิพนธ์นี้ เดิมเข้าใจกันว่าร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีทั้งสิ้นเพียง ๑๑ กัณฑ์ คือ ไม่มีกัณฑ์มหาพน และกัณฑ์มัทรี ทั้งนี้เพราะในหนังสือมหาชาติฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๑ มีคำอธิบายซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“หนังสือมหาชาติ พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ พบต้นฉบับอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรม ดูเหมือนจะมีครบชุด แต่ฉบับนี้เท่านั้น แต่ขาดอยู่ ๒ กัณฑ์ คือ กัณฑ์มหาพน ที่เล่ากันว่า ไม่รู้พระเทพโมฬี (กลั่น) กัณฑ์ ๑ กับกัณฑ์มัทรี แต่ไม่ได้ทรงนิพนธ์ ฤๅต้นฉบับจะขาดไปอย่างไรไม่ทราบแน่ชัด อีกกัณฑ์ ๑ คงได้แต่มหาชาติพระนิพนธ์กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่ ๑๑ กัณฑ์”

ต่อมา คณะผู้รวบรวมและเรียบเรียงสังเขปงานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน ได้รับมอบหมายให้รวบรวมและคัดสรรงานพระนิพนธ์บางตอนมาตีพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกครบ ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ศึกษาค้นคว้า ได้พบต้นฉบับร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก

กัณฑ์มัทรี ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับดังกล่าวเป็นสมุดไทยดำ เขียนด้วยเส้นดินสอ ตัวอักษรไทย ส่วนคาถาใช้อักษรขอม และมีเพียงครึ่งกัณฑ์หลังเท่านั้น คือดำเนินความตั้งแต่ตอนพระ เวสสันดรสร้างบริภาษพระนางมัทรี เพื่อให้คลายทุกข์โศกมนัสที่สอุมารต้องพลัดพรากไป อนึ่งที่หน้าปก ของหนังสือสมุดไทยดำนี้ ได้มีพระนามผู้ทรงพระนิพนธ์ปรากฏอยู่ว่า **กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส** และประวัติการได้มาระบุว่า ได้มาจากกรมเลขานุการคณะรัฐมนตรี แต่ไม่แจ้งปี พ.ศ. ที่ได้มา

จากหลักฐานชั้นต้นที่ได้พบต้นฉบับ **กัณฑ์มัทรี** ยังไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นบทพระนิพนธ์ที่แท้จริง ของพระองค์ท่านหรือไม่ จำเป็นที่จะต้องศึกษาค้นคว้า และสอบทานเพื่อการวินิจฉัยต่อไป

๒.๒ ร่ายทำขวัญนาคหลวง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อใด

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นร่ายยาว ประกอบด้วย ๓ ลา คือ ลา ๑ เป็นคำไหว้ครู ลา ๒ เป็นคำกล่าวทำขวัญ และลา ๓ เป็นคำอวยพรนาคหลวง

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้แปลในการทำขวัญนาคหลวง

๓. ประเภทลิลิต

๓.๑ ลิลิตตะเลงพ่าย

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส และทรงใช้เวลาในการนิพนธ์อยู่หลายปี จนสำเร็จในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ทรงมีผู้ช่วยเหลือในการนิพนธ์ คือ **พระองค์เจ้ากปิธดา** (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์) พระโอรสในรัชกาลที่ ๒

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายสุภาพและโคลงสุภาพ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสดุดีสมเด็จพระนเรศวร วีรกษัตริย์เมื่อทรงมีชัยชำนะ ต่อพระมหาอุปราชาในศึกยุทธหัตถี อันจักเป็นผลานิสงส์ปัจจัยให้กวีผู้นิพนธ์ได้อุบัติเป็นอัครสาวก เบื้องขวาแห่งพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลดังที่ทรงตั้งพระปณิธาน

๓.๒ ลิลิตกระบวนแห่กระถินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๗ ทรงกล่าวถึงไว้ในโคลงพระ นิพนธ์ว่า ทรงใช้เวลาหนึ่งปีครึ่งและงานพระนิพนธ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๘๗

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร่าย และโคลงสุภาพ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และบรรยายกระบวนการแห่งพระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารคโดยพิสดาร

๔. ประเภทฉันท

๔.๑ ตำราฉันทวรรณคดี

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงกล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่า วันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๙ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๐๔ (พ.ศ. ๒๓๔๕) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมหมื่นไกรสรวิชิต พูลอาราธนากรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทขึ้นเพื่อส่งเสริมการกวี

ลักษณะคำประพันธ์ ทรงพระนิพนธ์ความนำเรื่องเป็นโคลงสี่สุภาพ ๑ บท และกาพย์ฉันท ๑๖ ส่วนที่เป็นตำราฉันท แสดงลักษณะข้อบังคับของฉันท ชื่อฉันท โดยนำอรรถธรรมซึ่งเป็นคำสอนสำหรับคฤหัสถ์มานิพนธ์เป็นตัวอย่างของฉันทแต่ละชนิด

แบบฉันทที่แสดงไว้ในตำราฉันทวรรณคดี มีทั้งหมด ๕๐ ชนิด ดังนี้

ฉันท ๖

๑. ตะนุฆัฒฉันท	กล่าวถึงภริยาชั่ว ๓ จำพวก

ฉันท ๗

๒. กุมารละพิตาฉันท	กล่าวถึงภริยาดี ๔ จำพวก

ฉันท ๘

๓. จิตรปทาฉันท	กล่าวถึงอบายมุขเหตุฉิบหาย ๖ ประการ
๔. วิชชุมมลาฉันท	กล่าวถึงโทษแห่งการเสพสุรา ๖ ประการ
๕. มาณวะกะฉันท	กล่าวถึงโทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

ฉันท ๙

๖. หละมุขีฉันท	กล่าวถึงโทษแห่งการดื่มสุรา ๖ ประการ

ฉันท ๑๐

๗. รุณะวดีฉันท	กล่าวถึงโทษแห่งการเป็นนักเลง ๖ ประการ

ฉันท ๑๑

๘. อุปฐิสิตาฉันท	กล่าวถึงบาปมิตร ๖ จำพวก
๙. อินทวิเชียรฉันท	กล่าวถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ
๑๐. อุเปนทวิเชียรฉันท	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอัญญาที่ตฤหมิตร ๔ ประการ
๑๑. อุปชาติฉันท	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งวจีปรหมิตร ๔ ประการ

๑๒. สุมุขีฉันท	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอนุปิยาณีนีมิตร ๔ ประการ
๑๓. โทษะกะฉันท	กล่าวถึงลักษณะโทษแห่งอบายสหาย ๔ ประการ
๑๔. สาลินีฉันท	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอุปการมิตร ๔ ประการ
๑๕. ธาตุมมิตสาฉันท	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งสมานสุขทุกขมิตร ๔ ประการ
๑๖. สุรัสสะลีรีฉันท	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอรรธกษายีมิตร ๔ ประการ
๑๗. รโถพธตาดฉันท	กล่าวถึงคุณลักษณะแห่งอนุกัมปกะมิตร ๔ ประการ
๑๘. สวาคตาดฉันท	กล่าวถึงอคติ ๔ ประการ
๑๙. ภัททิกาฉันท	กล่าวถึงเบญจวิธภัยเวร ๕ ประการ

ฉันท ๑๒

๒๐. วังลักฐะฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นปาณาติบาต มืองค์ ๕
๒๑. อินทวงษฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นอทินนาทาน มืองค์ ๕
๒๒. ไตรภูกฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นกาเมสุมิฉฉาจาร มืองค์ ๔
๒๓. ทูตะวิลัมพิตะมาลาฉันท	กล่าวถึงสตรี ๒๐ จำพวก
๒๔. ปุฏะฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นมุสาวาท มืองค์ ๔
๒๕. กุสุมะวิจิตรฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นปิสฺสนาวาท มืองค์ ๔
๒๖. ภูชงคปยาตฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นผรุสวาท มืองค์ ๓
๒๗. ปิยงวทาฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นลัมผปลาวาท มืองค์ ๒
๒๘. ลลิตาฉันท	กล่าวถึงมโนกรรม อภิขเฌา
๒๙. ปมิตักขราฉันท	กล่าวถึงพยาบาท
๓๐. อุชลาฉันท	กล่าวถึงทศกุศลกรรมบถ เว้นมิฉฉาทิฏฐิ มืองค์ ๒
๓๑. เวศเทวีฉันท	กล่าวถึงมกคลสูตร อธิบายแก้ปฐมคคาถามกคล ๓ ประการ
๓๒. มรลฉันท*	กล่าวถึงมกคลสูตร อธิบายแก้ทุติยคคาถามกคล ๓ ประการ
๓๓. กมลฉันท	กล่าวถึงมกคลสูตร อธิบายแก้ตติยคคาถามกคล ๔ ประการ

ฉันท ๑๓

๓๔. ปหาลินีฉันท	กล่าวถึงมกคลสูตร อธิบายแก้จตุตถคคาถามกคล ๔ ประการ
๓๕. รุจิราฉันท	กล่าวถึงมกคลสูตร

* ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ ว่า ทิตามรฉันท.

อธิบายแก้ปัญหามงคล ๔ ประการ

ฉันท ๑๔

๓๖. ปราศิตฉันท	กล่าวถึงมงคลสูตร
อธิบายแก้ปัญหามงคล ๓ ประการ
๓๗. ปุทธะกุณิฉันท	กล่าวถึงมงคลสูตร
อธิบายแก้ปัญหามงคล ๕ ประการ
๓๘. วสันตติฉันท	กล่าวถึงมงคลสูตร
อธิบายแก้ปัญหามงคล ๔ ประการ

ฉันท ๑๕

๓๙. มานีฉันท	กล่าวถึงมงคลสูตร
อธิบายแก้ปัญหามงคล ๔ ประการ
๔๐. ปัททกะฉันท	กล่าวถึงมงคลสูตร
อธิบายแก้ปัญหามงคล ๔ ประการ

ฉันท ๑๖

๔๑. วาณิฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร (ราชวสดีธรรม)

ฉันท ๑๗

๔๒. ศิขริฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตรว่าด้วยสำรวมกาย ๖ ประการ
๔๓. หรณฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร
๔๔. มันทักกันดาฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๑๘

๔๕. กุสุมิตะลดาเวลิฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๑๙

๔๖. เมฆวิบุษะดาฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๐

๔๗. ลัทธะวิกิพิตฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร
๔๘. อีทิลัง	กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๑

๔๙. ลัทธฉันท	กล่าวถึงราชวสดีวัตร

ฉันท ๒๒

๕๐. ภัทกะฉันท

กล่าวถึงราชสวัสดิ์

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ทูลอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระอิสริยยศในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมผู้สนใจศึกษาการกวีนิพนธ์

ตำราฉันทวรรณคดีนี้ จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน

๔.๒ ตำราฉันทมาตราพฤติ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์ในคราวเดียวกับตำราฉันทวรรณคดีในปี พ.ศ. ๒๓๘๕

ลักษณะคำประพันธ์ ประกอบด้วย โคลงสี่สุภาพนำเรื่อง ๑ บท ส่วนที่เป็นตำราฉันทแสดงลักษณะข้อบังคับของฉันท ชื่อฉันท และตัวอย่างฉันทแบบนั้นๆ โดยนำราชธรรมซึ่งเป็นธรรมะสำหรับพระมหากษัตริย์มานิพนธ์

แบบฉันทที่แสดงไว้ในตำราฉันทมาตราพฤติ มี ๘ ชนิด ได้แก่

๑. อริยชาติฉันท	ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท
๒. อริยจุปลาฉันท	ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๑ บท
๓. คีติชาติฉันท	ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท
๔. อุปคิตฉันท	ว่าด้วยราชนิธิสาตร ๑๐ บท
๕. เวตาศิยชาติฉันท	ว่าด้วยราชาธิราช ๑๔ บท
๖. โอปัจฉันทะสกะฉันท	ว่าด้วยราชาธิราช ๑๑ บท
๗. มัตตาสมกะชาติฉันท	ว่าด้วยราชาธิราช ๑๐ บท
๘. วิลิโลกฉันท	ว่าด้วยสรุปความแบบฉันทวรรณคดี
- และมาตราพฤติ ๑๐ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสนองพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นตำราและเพื่อส่งเสริมการกวี

ตำราฉันทมาตราพฤตินี้จารึกบนแผ่นศิลาติดไว้ที่เสาศระระเบียงพระอุโบสถชั้นนอกทั้ง ๔ ทิศ วัดพระเชตุพน

๔.๓ ฉันทกล่อมช้างพัง และภาพยัชฌไม้กล่อมช้างพัง

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ พ.ศ. ๒๓๘๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะคำประพันธ์ ฉันทกล่อมช้างพัง ประกอบด้วยคำประพันธ์ ๓ ประเภท ได้แก่

๑. ภาพย่นบัง ๑๖
๒. วสันตดิถีฉัตร ๑๔
๓. อินทริเชียรฉัตร ๑๑

ส่วนภาพย่นบังประกอบด้วยคำประพันธ์ ๒ ประเภท ได้แก่

๑. โคลงสี่สุภาพ
๒. ภาพย่นสร้างคนางค์ ๓๖

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อใช้ในพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างพังหงษาสวรรค์ ซึ่งเป็นช้างเผือกคล้องได้ที่ป่าแขวงเมืองศรีลำโพง เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) นำขึ้นถวาย และสมโภชขึ้นระวางในปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๔๓)

๔.๔ ฉันทสังเวกกลองวินิจฉัยเภา

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทรงพระนิพนธ์ในปีใด

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นวสันตดิถีฉัตร ๑๔ ทรงพระนิพนธ์ ลา ๒ ตอนขอพรจากเทพดาต่างๆ ส่วนลา ๑ และลา ๓ พระยาบำเรอบริรักษ์เป็นผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อใช้ในพระราชพิธีสังเวกกลองวินิจฉัยเภา

๔.๕ สรรพสิทธิ์คำฉันท์

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นตามที่พระองค์เจ้ากปิธธา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นกุฎาภิบาลบริรักษ์) ซึ่งเป็นศิษย์ทูลอาราธนา เมื่อทรงพระนิพนธ์เสร็จได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีที่ยี่สิบแปดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พ.ศ. ๒๓๗๔

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์ประเภทคำฉันท์เรื่องแรก ประกอบด้วยภาพย่นและฉัตรชนิดต่างๆ ได้แก่

๑. ภาพย่นบัง ๑๖
๒. ภาพย่นสร้างคนางค์ ๒๔
๓. อินทริเชียรฉัตร ๑๑
๔. ไตรภูษฉัตร ๑๒
๕. วสันตดิถีฉัตร ๑๔
๖. มาลีฉัตร ๑๕
๗. ลัทธูลวิกกีฬิตฉัตร ๑๙

๘. สัทธิฐานันท์ ๒๑

ทำเรื่องเป็นโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณและเฉลิมพระเกียรติ เพื่อให้เป็นฉันทแบบฉบับแก่ชนรุ่นหลังและเพื่อความบันเทิงแก่ผู้อ่าน

๘.๖ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๗๘

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์คำฉันท์ ประกอบด้วยกาพย์และฉันทชนิดต่างๆ ได้แก่

๑. กาพย์ฉกัณ ๑๖
๒. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘
๓. อินทวิเชียรฉันท ๑๑
๔. โศภณฉันท ๑๒
๕. วสันตดิถีฉันท ๑๔
๖. มालินีฉันท ๑๕
๗. สัททิละวิกกีฬิตะฉันท ๑๙
๘. สัทธิฐานันท์ ๒๑

ทำเรื่องเป็นโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อสนองพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระนิพนธ์ตามฉบับของเก่าให้ดีขึ้นกว่าเดิม และเพื่อจารึกในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ทั้งเพื่อแสดงโอวาทแก่สตรีถึงหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อสามี

๘.๗ สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๙ ทรงเริ่มพระนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายตามคำทูลอาราธนาของ กรมหมื่นไกรสรวิชิตและพระสมบัตินาย ครั้นกรมหมื่นไกรสรวิชิตสิ้นพระชนม์และพระสมบัตินายถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ก็ทรงสั่งเวชในชีวิตรและเปื้อนนาย ย่อท้อในการนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ พระนิพนธ์เรื่องนี้จึงค้างมาประมาณ ๒ ปี ต่อมากรมหลวงวงศาธิราชสนิททูลอาราธนาอีกครั้งหนึ่ง จึงทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๒

ลักษณะคำประพันธ์ สมุทรโฆษคำฉันท์เป็นวรรณคดีที่มีกลวิธีสำคัญนิพนธ์ต่อกันตามลำดับ ดังนี้

๑. **พระมหาราชครู** ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงตอนที่ว่า

๑ พระเสด็จด้วยน้องลีลาศ ลูอาศรมอาส-
นเทพบุตรอันบน

๒. **สมเด็จพระนารายณ์มหาราช** ทรงพระราชนิพนธ์ต่อจากพระมหาราชครู จนถึงตอนที่ว่า

๑ ตนกูตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู
ไอ้แก้วกับตนกู ฤเห็น

๓. **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส** ทรงพระนิพนธ์ต่อจากพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เริ่มตั้งแต่ตอนที่ว่า

๑ พิทยาธรทุกข์ล้ำเค็ญ ครวญคร่ำรำเญญ
บรู๊ก็ล้ำแสนศัลย์

จนกระทั่งจบเรื่อง งานนิพนธ์สมุทรโฆษคำฉันท์ตอนปลายซึ่งเป็นพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นี้ ประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ และฉันทลักษณ์ต่าง ๆ ได้แก่

๑. กาพย์ฉบั้ง ๑๖
๒. กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘
๓. อินทวิเชียรฉันท ๑๑
๔. โศภกฉันท ๑๒
๕. วสันตดิถีฉันท ๑๔
๖. มาลีฉันท ๑๕
๗. ลัทธิละวีกกัฬิตฉันท ๑๙
๘. ลัทธราฉันท ๒๑

ท้ายเรื่องจบด้วยโคลงกระทู้ ๑ บท

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์สนองคำพูลอาราธนาของกรมหมื่นไกรสรวิจิตร พระสมุหบดีบาล และกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ด้วยความมุ่งมั่นพระหฤทัยที่จะทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ต่อให้จบสมบูรณ์ให้จงได้ เพื่อเป็นเครื่องแสดงว่าวิมิได้สูญสิ้นไปจากดินแดนสยาม นอกจากนี้ยังทรงปรารถนาผลานิสงส์จากพระวิริยะในการนี้ ให้พระองค์ได้ปฏิบัติเป็นอัครสาวกฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้า กับให้ทรงพระปรีชาญาณเลิศล้ำยิ่งกว่าอื่น

๔.๘ จักรทศปิณฑารโหโรศาสดร

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ครั้งที่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส

ลักษณะการนิพนธ์ พระอุตรมรณเถรได้รจนาไว้เป็นโคลงคาถา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงแปลเป็นภาษาไทย บางตอนเป็นเนื้อความอธิบายและบางตอนทรงพระนิพนธ์เป็นคำฉันท์

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อประทานแก่พระนัดดา คือพระองค์เจ้ากปิธดา (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์)

๕. ประเภทกลอน

กลอนเพลงยาวเจ้าพระ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สันนิษฐานว่าทรงพระนิพนธ์ประมาณระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๒-๒๓๘๕ หรือไม่เกิน พ.ศ. ๒๓๙๐ เพราะความในบทกลอนตอนหนึ่งกล่าวถึง “ตำหนักหลังมราช วัดหน้าพระธาตุ” ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ และมีบทกลอนอีกตอนหนึ่ง ออกพระนาม “กรมไกร” หมายถึงกรมหมื่นไกรสรวิชิต ซึ่งทรงกำกับกรมสังฆการี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒-๒๓๙๐

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นกลอนเพลงยาว รวมทั้งสิ้น ๑๔ บท เฉพาะงานพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คือ บทที่ ๑ บทที่ ๑๑ ซึ่งทำยบททั้ง ๒ นี้ มีโคลงกระทู้อย่างละ ๑ บท และที่บทที่ ๑๔

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อประทานพระนัดดาพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงผนวชอยู่จึงเรียกกันว่า กลอนเพลงยาวเจ้าพระ เพราะเป็นงานนิพนธ์เรื่องราวซึ่งเจ้านายที่ทรงผนวชทรงมิได้ตอบถึงกัน กลอนบทที่ ๑ ทรงแนะนำหลักการใช้อักษรวิธีอักษรไทย กลอนบทที่ ๒ ทรงอบรมสั่งสอนพระนัดดาให้ทรงตั้งพระทัยศึกษาเล่าเรียน มิให้ถ่วงลามาผนวชเพราะสตรีเป็นเหตุ และกลอนบทที่ ๑๔ ทรงบริภาษและภาคทัณฑ์พระนัดดาที่ทรงประพฤติผิดไม่เหมาะสม และมีได้ปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอน

๖. งานพระนิพนธ์ร้อยแก้ว

๖.๑ พระปฐมสมโพธิกถา

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ทรงเริ่มพระนิพนธ์ตั้งแต่เดือนยี่ พ.ศ. ๒๓๘๗ สำเร็จบริบูรณ์ในเดือน ๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ รวมเวลาประมาณ ๑ ปี กับ ๕ เดือน

ลักษณะการนิพนธ์ ทรงพระนิพนธ์เป็นร้อยแก้ว ทรงแปลและเรียบเรียง ขยายความให้

พิสดารจากพระคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาภาษาบาลี บางแห่งแทรกคาถาภาษาบาลีสั้นๆ ไว้ แล้วทรงอธิบายหรือแปลพระคาถาดอนั้นๆ ไว้อย่างละเอียด งานพระนิพนธ์เรื่องพระปฐมสมโพธิกถานี้แสดงเรื่องพระพุทธประวัติ โดยพิสดารด้วยพรรณนาโวหารอันไพเราะ มีเนื้อความแบ่งเป็นตอน เรียกว่าปริเฉท รวมทั้งสิ้น ๒๙ ปริเฉท ได้แก่

ปริเฉทที่ ๑	ว่าด้วยวิวาหมงคลปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒	ว่าด้วยตุลิตปริวรรต
ปริเฉทที่ ๓	ว่าด้วยคัพพานิกขมนปริวรรต
ปริเฉทที่ ๔	ว่าด้วยลักขณปริคคาหกปริวรรต
ปริเฉทที่ ๕	ว่าด้วยราชาภิเษกปริวรรต
ปริเฉทที่ ๖	ว่าด้วยมหาภิณิกขมนปริวรรต
ปริเฉทที่ ๗	ว่าด้วยพุทธกิริยาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๘	ว่าด้วยพุทธบูชาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๙	ว่าด้วยมารวิชัยปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๐	ว่าด้วยอภิสิทธิ์โพธิปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๑	ว่าด้วยโพธิสัมพันธ์ปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๒	ว่าด้วยพรหมสังฆสนปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๓	ว่าด้วยธัมมจักกปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๔	ว่าด้วยยศบรรพชาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๕	ว่าด้วยอุรุเวลคณปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๖	ว่าด้วยอัครสาวกบรรพชาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๗	ว่าด้วยกบิลวัดคณปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๘	ว่าด้วยพิมพ์าพิลาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๑๙	ว่าด้วยลักยบรรพชาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๐	ว่าด้วยเมตตโดยพยากรณ์ปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๑	ว่าด้วยพุทธปตุนิพพานปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๒	ว่าด้วยยมกปาฏิหาริย์ปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๓	ว่าด้วยเทศนาปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๔	ว่าด้วยเทโวโรหนปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๕	ว่าด้วยอัครสาวกนิพพานปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๖	ว่าด้วยมหานิพพานสูตรปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๗	ว่าด้วยธาตุวิวัชณปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๘	ว่าด้วยมารพันธิปริวรรต
ปริเฉทที่ ๒๙	ว่าด้วยอันตรธานปริวรรต

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตามพระราชประสงค์ในอันที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรสืบไป ผู้ทูลอาราธนาให้ทรงพระนิพนธ์ คือกรมหมื่นไกรสรวิชิต

๖.๒ คำประกาศบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเป็นปีเถลิงถวัลยราชสมบัติแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะคำประพันธ์ เป็นพระนิพนธ์ร้อยแก้ว เริ่มต้นด้วยคาถาบาลี และมีคำแปลภาษาไทย คำประกาศนี้ ทรงพระนิพนธ์เป็นบทร่าง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมข้อความบางตอน จัดลำดับใหม่ก่อนประกาศใช้

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นร่างคำประกาศ สำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งมีขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

เรื่องประกาศบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔ นี้ มีปรากฏอยู่ในหนังสือ ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๒ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ในหัวข้อเรื่อง “ประกาศเทวดาบมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๔”

๖.๓ พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ เป็นพระนิพนธ์ชิ้นสุดท้ายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ลักษณะการนิพนธ์ เป็นร้อยแก้ว เริ่มต้นพระคาถาศัพทราชาธรรม ต่อด้วยพระธรรมเทศนาเป็นภาษาไทย กล่าวถึงศัพทราชาธรรม และข้อธรรมอันเป็นราชวัตรแห่งพระมหากษัตริย์ จากนั้นเป็นเรื่องพระราชพงศาวดารโดยสังเขป เริ่มตั้งแต่การสร้างกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) จนถึงต้นรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แม้จะเป็นงานพระนิพนธ์ร้อยแก้ว แต่ทรงใช้ถ้อยคำหลายแห่งมีสัมผัสคล้องจองทำนองร่ายยาว ตอนท้ายของพระธรรมเทศนาทรงกล่าวถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ อันเป็นปีที่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ

๖.๔ พระราชพงศาวดารสังเขปและพระราชพงศาวดารย่อ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะเนื้อหา พระราชพงศาวดารสังเขป เริ่มจากเรื่องพระเจ้าเชียงราย สร้างเมืองไตรตรึงส์

และตำนานเรื่องท้าวแสนปม จากนั้นจึงลำดับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอยู่ทอง จนถึงรัชกาลพระเจ้าสุริยามรินทร์ ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในแต่ละรัชกาลโดยสังเขป

ส่วนพระราชพงศาวดารย่อ ทรงลำดับพระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งระบปีที่เสวยราชย์ และสวรรคต นอกจากนี้บางรัชกาลทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ที่สำคัญมากไว้อย่างย่อๆ

จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ทรงมีพระบรมราชโองการให้อารารนาให้ทรงเรียบเรียงพงศาวดาร

๖๕ คำอณูญ

ระยะเวลาที่ทรงพระนิพนธ์ ไม่ปรากฏศักราชที่ทรงนิพนธ์ ทราบเพียงว่า ฉบับพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ พระดิษฐานการภักดีเป็นผู้พบต้นฉบับและนำมาให้โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจจัดพิมพ์ เรื่องคำอณูญนี้ ทรงพระนิพนธ์ร่วมกับ สมเด็จฯ กรมพระยาเดชาดิศร และกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

ลักษณะงานพระนิพนธ์ เป็นอภินิหารศัพท์ทางวรรณคดีไทย มีทั้งศัพท์ภาษาบาลี สันสกฤต เขมร ลาว และโบราณศัพท์

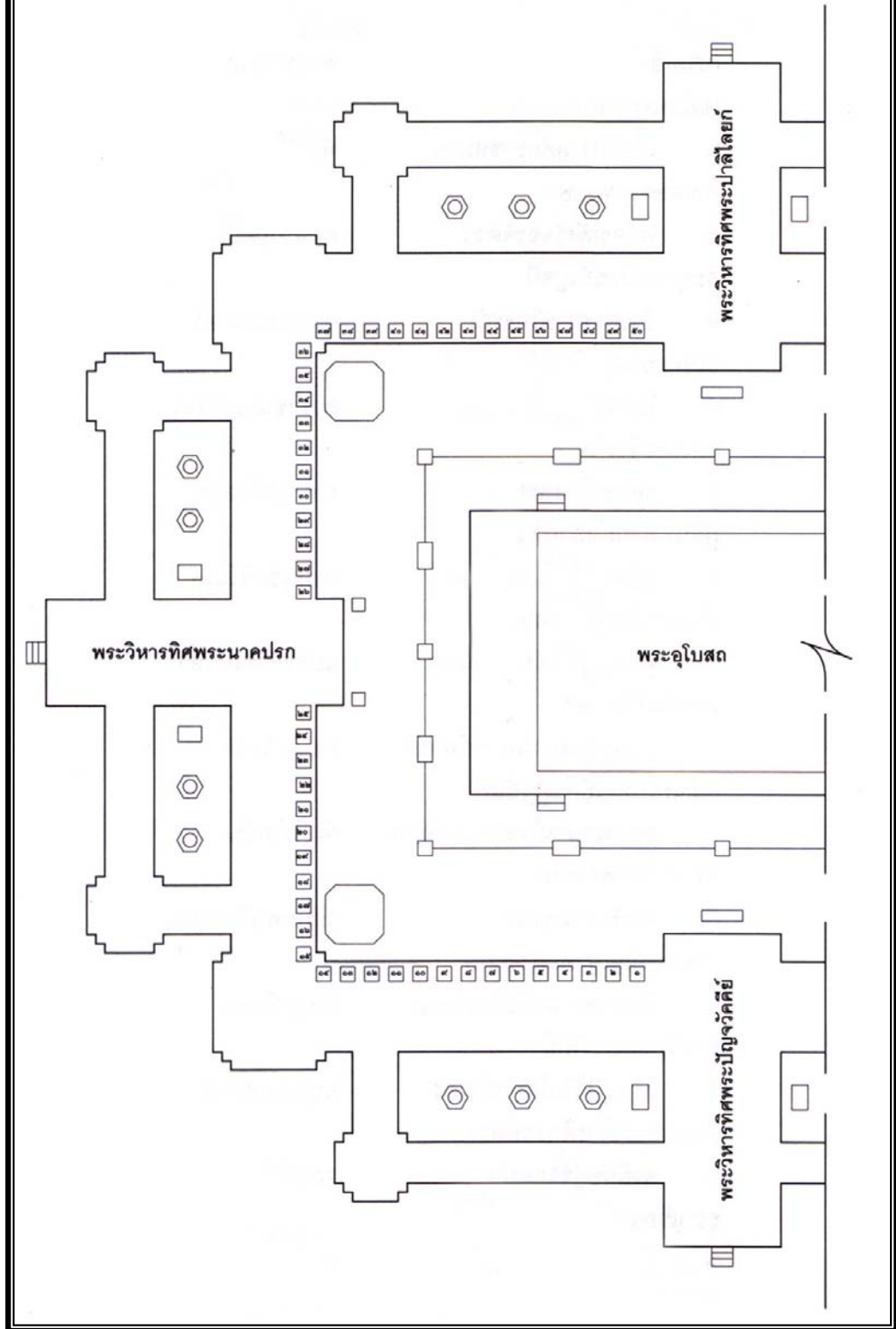
จุดมุ่งหมายของงานพระนิพนธ์ เพื่อให้ความรู้แก่บุคคลผู้สนใจศึกษาการแต่งคำประพันธ์ จะได้เข้าใจความหมายของศัพท์ที่นำมาประพันธ์ได้อย่างถูกต้อง

ภาคผนวก ข

ตำราฉันท์วรรณพฤติ

แผนผังตำราฉันทวรรณพฤติ ๕๐ ชนิด
รอบพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฉันทวรรณพฤติ ๕๐ ชนิด

๑. ชื่อตะนุฆัมฆาฉันท
๒. ชื่อกุมาระลพิตา
๓. ชื่อจิตรปทาฉันท
๔. ชื่อวิชขุมมาลาฉันท
๕. ชื่อมาณวะกะฉันท
๖. ชื่อหละมุขี
๗. ชื่อรุมะวตีฉันท
๘. ชื่ออุปฐิจิตาฉันท
๙. ชื่ออินทวิเชียรฉันท
๑๐. ชื่ออุเปนทวิเชียรฉันท
๑๑. ชื่ออุปชาติฉันท
๑๒. ชื่อสุมุขีฉันท
๑๓. ชื่อโทธะกะฉันท
๑๔. ชื่อสาลินีฉันท
๑๕. ชื่อธาดุมมิลสาฉันท
๑๖. ชื่อสุรละสิรีฉันท
๑๗. ชื่อโรธธดาฉันท
๑๘. ชื่อสวาดตาฉันท
๑๙. ชื่อภักทิกาฉันท
๒๐. ชื่อวังลัฐฉันท
๒๑. ชื่ออินทวงษฉันท
๒๒. ชื่อโตฏกฉันท
๒๓. ชื่อทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท
๒๔. ชื่อปุฏฐฉันท
๒๕. ชื่อกุสุมะวิจิตรฉันท
๒๖. ชื่อภุชงคปยาตฉันท
๒๗. ชื่อปิยงวทาฉันท
๒๘. ชื่อลลิตาฉันท
๒๙. ชื่อปมิตักขราฉันท
๓๐. ชื่ออุชลาฉันท
๓๑. ชื่อเวชเทวีฉันท
๓๒. ชื่อมรลัษฉันท
๓๓. ชื่อกมลฉันท
๓๔. ชื่อปหาสินีฉันท
๓๕. ชื่อรุจิราฉันท
๓๖. ชื่อปราศิตฉันท
๓๗. ชื่อปหรณะกุลิกาฉันท
๓๘. ชื่อวลันตติลกาฉันท
๓๙. ชื่อมาลีนีฉันท
๔๐. ชื่อปภักทกะฉันท
๔๑. ชื่อวาณินีฉันท
๔๒. ชื่อศิขิรีฉันท
๔๓. ชื่อหรณฉันท
๔๔. ชื่อมันท์กกันดาฉันท
๔๕. ชื่อกุสุมิตะลดาเวลิตาฉันท
๔๖. ชื่อเมฆวิบุษะตาฉันท
๔๗. ชื่อลัททิละวิกกีหิตะฉันท
๔๘. ชื่ออิทิลังฉันท
๔๙. ชื่อลัทธราฉันท
๕๐. ชื่อภักทกะฉันท

ตำราฉันทวรรณพฤติ

- ๑ โสลกฉันทวรรณพฤติพร้อม ปรากฏ โลกย์เฮย
- ปัญญาศอย่างกลบท แบบไว้
- กรรมนุชิตชิโนรส รจเรข ไว้แธ
- เฉลิมพระเกียรติยศไท้ ธเรศร์เจ้าจอมสยาม
- ๑ เบื้องบรรลุศักราชหมาย พันสองร้อยปลาย คือเศษจตุรพรรษา
- ๑ พยัคฆ์สังวัจนรจิตวา ศกสาวณะมา สะลุยกะปักขปัญจมี
- ๑ ชีวะวารกาลไถ้ธรรณี ศวรเกศธเรศตรี อโยทยาสายามินทร์
- ๑ โองการสารสังโดยจิน ดาราชนอุปดินทร์ ผดุงกระวีวรกิจ
- ๑ แด่กรมไกรสรวิจิต อารารณรังสฤษ ภูษิตพากย์หลากพจน์
- ๑ ตูผู้ผนวชนอนามยศ กรรมนุชิตชิโนรส รจิตประดิษฐ์แสดงสาร
- ๑ พฤตโตไทยฉันทดำนาน แปลเปลี่ยนโวหาร มคธคัมภีร์ภาษา
- ๑ แปลเปนสยามพากย์พจนนา ต่อเติมโบราณ ณะแบบบัญญัติฉันทฉันท
- ๑ ขอประณามไตรรัตน์ขจัดกัน จัญไรไถยัน ตรายบาราศอาตมา
- ๑ จักเริ่มรจเรขกถา วรรณพฤติคณนา กำหนดบัญญัติศอย่างถก
- ๑ อีกมาตราพฤติเพียรนิพนธ์ อัษฎาพิธดล ตำหรับแต่ปางไปมี
- ๑ สฤษฏีไว้ในโลกเฉลิมศรี อยุทธเยศธานี ทำนุกพระเกียรติกระษัตรา
- ๑ จงยืนอยู่ชั่วกาลปา วสานสืบสา ฤษณเขี้ยวเฉลิมยวเชลง
- ๑ ตั้งต้นตมัมชฌาเลบง เทำถึงพฤติเพลง คือคิวิโลกโสลกขาน
- ๑ เลือกสรรคอรธรรโมฬาร ล้วนลักษณูประการ ประกอบยุบลกลแถลง ฯ ๑

๑

๐

บาทหนึ่ง ๖ อักษร

สี่บาทแปดบาทหนึ่ง

ชื่อตะนุฆฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉ

(ภริยาชั่ว ๓ จำพวก)*

๐ จักกล่าวภริยาเจ็ด

สรรพเพชฌ จนารณแสดง

แห่งเหตุ ประจักษ์แจ้ง

จำแนกคะ ณะบรรยาย

๐ หญิงใดตรีะ พินาฆมา

ภรรดาพิ ปริตหมาย

มานัส ประพฤติชย

ชู้เล่นหะ ภริมยชม

๐ ผัวไถ่ระ ณะสารทพย

นับเปนภริยาสม

สวาติหอนท ทยารมณ

รักร่วมศุ ขปริดา

๐ คงหวังจะ ประทูลฐโทษ

มาโนศตริระ จะพาธา

นี้นามวะ ธกาสมา

ทาเรศดุ จบรรหาร

๐ นางใดและ ลุโลภจิตร

คิดปองอะ ทินาทาน

ลักทรัพย์ ยะศฤงคาร

ภรรดารี อริรัน

๐ ทำโทษะ อมิตรหมาย

ปองร้ายภริ จลิ่งสรรพ

นามโจริ สมาบรร

หญัตติอรรณะ ธิบายแถลง

๐ หญิงใดกระ มเลศคร้าน

ในการยศฤ หแสรังแสดง

ปากร้ายพะ รุสาแรง

สำหรับกร ศวาจา

๐ ยังผัวละ ณะอำนาจ

คือพาชะ ณะเคหา

นามอัยะ สมาปรา

ภริดังพ จนายล

๐ สามพวกดุ จบรรยาย

วายุชัพยนิ ริเยศดล

ด้วยเดชทุ จริตผล

บันดาลค ติแผกพร

๐ นี้คือตะ นุฆฉฉ

สมยาบ ทแบบฉฉ

ข้าสาธะ ภาะราพรณ

เสนอเนื่องคะ ณะเมธี ๐

* ในจารึกไม่มีหัวข้อกำกับไว้ แต่ในที่นี้ใส่ไว้เพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับผู้อ่าน แต่อยู่ในเครื่องหมาย

ประกาศนียบัตร ๗๕ ๐๐

๓

๐

บาทหนึ่ง ๘ อักษร

สี่บาทแปดบาทหนึ่ง

ชื่อจิตรปทาฉันท์ ดังนี้ ๓๐

(เหตุฉิบหาย ๖ ประการ)

๐	ปราชูประฏิบัติ ^๔	วรอรธหมาย ^๔	เหตุอุบาย ^๔	ศุขะวัฒนา ^๔
	เจอรอญศิริยศ ^๔	บริวารา ^๔	เว้นกิจจะทา ^๔	รณะอาธรรม ^๔
๐	โทษะณะพิธ ^๔	พิปริตผล ^๔	อย่าตริระะกิล ^๔	ผรุสาสรพ์ ^๔
	ดีมรคปา	นะสุราอัน	ชื่อชลจันท์	ดะมะเมามน
๐	เมระยะบาน	คณะพาลพ้อง	พึงมละปอง	บมิเปนตน
	สรพประหมาท	พิปลาศยล	โกะจะดล	ขยะประไลย
๐	อย่าจรัล	ณะวิถิตรอก	ยามรติออก	ขณะดับไถง
	เหตุอุบาท	จะพินาศไภย	เอกะและไคล	อริะโรมรัน
๐	อย่าทฤษนา	ละมะชาการย์	ทุกกิจจะงาน	มหุศพลสรพ์
	โมหพิกล	บมียลธรรม	โทษะอนรรต	ภยพึงแยง
๐	อย่าระตริระะปอง	จะคนองเล่น	สนุกนิบเหน	คุณะนักเลง
	ล้วนจะพินาศ	ธนะจงเกรง	โพ้นภพเพรง	นิรสรเสรอยุ
๐	อย่าปณิธาน	จะสมานจิต	ลามกะมิตร	ทุจริตเจอรอญ
	ยามคุขะสนิจ	บมิท่างเห็น	ทุกขะละเมิน	สละตนหนี
๐	อนึ่งตริระะโยชน	กิจจะโหดคร้าน	แห่งธุระงาน	คฤหะอันมี
	พึงเสาะสะสม	ธนะราชี	โดยอธิพี	ริยะจรรยา
๐	เหตุพินาศ	อนุสาคน์แสดง	ฉัพพิระแจง	นรปรีชา
	เชอญมละโทษ	ดุจพรรณา	จักยศลา	วรสวัสดิ
๐	ฉันทพิปราย	อธิบายบท	คามภีรพจน์	ศุภสารศรี
	จิตรปะทา	พฤตินามมี	จินตกระวี	ระนิพนธ์แถลง ๓๐

๔

๐

บาทหนึ่ง ๘ อักษร

สี่บาทแปดบาทหนึ่ง

ชื่อวิชชুমมลาฉันท ดังนี้ ๗๖ ๐

(โทษเสพยาสุรา ๖ ประการ)

- ๐ โทษเสพยาไชยบาน บรรเทาเหตุหูก ลัพพัญญูก จำแนกแจกแจง
แต่เวไนยชาติ อวยสาครน์สำแดง หลากหลายร้ายแรง ปราบกฏิลอก
- ๐ คือสุณสินทรัพย์ ย่อยยับบรรโลย เพื่อน้อมนำไป เสียค่าซื้อหา
ผิวเว้นฤเสบย คั่นเคยอาตมา ขาดลักเวลา ห่อนสุขเกษมสันท
- ๐ หนึ่งจกัวัฒนา กัลหาเหตุร้าย เกรี้ยวกราดมาดหมาย อุกคฤกรราญ
ติด้อยถ้อยเถียง แสร้งเสียงแข่งขาน ชุ่นเคื่องเรื่องพาล เพื่อฤทธิ์เหมาย
- ๐ หนึ่งเกอดโรคา นานาพยาธิไภย สบสรรพรรณใช้ กายสิ้นหวั่นหัว
บางบวมบางชรูป แผลกรูปผิดตัว เพื่อผลคนชั่ว กลั้วกล้าน้ำเมา
- ๐ หนึ่งเกอดดำเนียร บ่นเบียรยีนร้าย ชุมชนหญิงชาย ว่าชาติโศคนา
มาทมิศกัตยศ ย่อมลดหย่อนเยา ทัวผู้ดูเา มากหมิ่นถิ่นชา
- ๐ หนึ่งปราศจากอาย เว้นกายสังวร กอบกิจใดห่อน เกลียดกลัวนินทา
การยไปควรทำ ก่อกรรมนานา เชื่องบาปหยาบช้า เณกชาติเตียรฉาน
- ๐ หนึ่งเลื่อมปรีชา ปัญญาทุพล ห่อนเห็นเหตุผล ผิดชอบกอบการย
ถารู้บาปบุญ โทษคุณแก่นสาร โมหันต์บันดาล มิดมิดปิดงำ
- ๐ โทษาลามก เหตุหูกบรรหาร แห่งเสพยาชาน ปวงปราชงจำ
เลื่อมศีลเลื่อมทรัพย์ อัปรภาคมากำม วายชนม์ผลนำ ดลเหลาแหล่งอบาย
- ๐ เขียมั่นมั่นนิตย พินิจเห็นโทษ ออย่าเปรมปราโมท ในเหตุฉิบหาย
ยลอันสังษ องค์ศีลบรรยาย คือกิจบังวาย ว่างเสพยาสุรา
- ๐ ฉันทนี้บังคับ โดยฉบัคภาา วิชชุมมลา แกล้งแจ้งนามขนาน
แปลเปลี่ยนเขียนความ สยามพากย์พิศฎา ผู้ปรีชาชาญ ชอบรู้ดูกลอน๗๖ ๐

๕			
๐	ชื่อมาณวะกะฉันท		บาทหนึ่ง ๘ อักษร
สี่บาทแปดบทหนึ่ง	(โทษเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ)		ดังนี้ ๗๕
๐	โทษจรดล ^๔	หนถละมารค ^๔	เคหประจาก ^๔
	รตติวิกาล ^๔	พานภยรณ ^๔	พาทิจร ^๔
๐	โทษะณะเพธ	เหตุประกาศ	คือบมโอาจ
	สรพริปู	ผู้จะเสาะหา	สบทยา
๐	หนึ่งมละชา	ยาและดไนย	เบื่องบนไคล
	เอารสทา	ภริตริการย	เที่ยวทูลหาญ
๐	บุตรก็จะเสีย	เมียก็จะชั่ว	เหตุเพราะตัว
	จักทุจริต	ผิดกลบอง	ภักตรจะหมอง
๐	หนึ่งธนะสาร	ดาลจะพินาศ	เพื่อเพราะนินราศ
	โจระจะกระทำ	กรรมทูละไย	ทริยพะจะไชษย
๐	หนึ่งผิจะไคล	สไมย์รติกาล	มักจะพะพาน
	ลักธนะปลาศ	ปราศคฤหา	เจ้าคฤทคลา
๐	ไต่รู้รยงค์	ห่างฤประสบ	ภอปะพะภบ
	เขาก็จะจับ	ปรับครุทัณฑ์	โทษะมหรธต์
๐	หนึ่งจรดล	หนณะประตุ	แห่งคฤหผู้
	เขาจะพะโล	โจระประจาน	ไตสวะนะสาร
๐	หนึ่งจะอดูร	ภูลภยมาก	มักอะระขวก
	อิกอหิชาติ	กาจพิศมแรง	พาอะจะแสง
๐	ภูริตริะเหน	เปนชะระโทษ	ฉัพพิโรโปรด
	พึงมละเว้น	เข่นอภิปราย	ทุกขจะวาย
๐	ฉันทลิฬาศ	สาคนแสดง	โดยบทถกลง
มาณวะกะนาม	ตามบริหาร	ทวยอิธิญาณ	หย่างริะนิพนธ์ ๗๕

๖

๐ บาทหนึ่ง ๙ อักษร
 สองบาทแปดบาทหนึ่ง ชื่อหละมุขิดันท์ ดังนี้ ๗๖ ๐๓
 (โทษดูการมหรศพ ๖ ประการ)

๐ โทษจรัลณะมหุศพล	๐ ตรีสนุสนท์กลณฐะพิธา
๐ คืออเนกนุกิจสมชา	๐ หนึ่งสวานาคิตะวทิตะขาน
๐ หนึ่งสดับดุริยวิธีการย์	๐ เป้าผลสารสมมุติะแสดง
๐ หนึ่งและฟังพพิพจนะแถลง	๐ วัตถุแจ่งนิรชินะกถา
๐ หนึ่งสดับวิณะและรรณา	๐ คับทอาทิมธูระประโคม
๐ หนึ่งและฟังปหรณะคโครม	๐ เกริโหมมหรธีกะสนั่น
๐ ปราศจากคุณะหิตะมหรธ	๐ โทษอนรรตน์นิรยภผล
๐ ปัจจุบันนฤคุณะกียล	๐ ทรัพย์ดลขยวิจลลาญ
๐ คือจะเปลื้องปละสละธนสาร	๐ เหตุการย์กะบะบุษปนคณ
๐ เครื่องวิเลปนะสุจิติมล	๐ อาสกันธขจรรคณ
๐ หนึ่งจะเลื่อมธนะวุฒิมุดม	๐ เหตุสะสมวรวิวิพพัธ
๐ หนึ่งจะเปลื้องธนะศิริพิบัติ	๐ เหตุจัตราศวิวิโภชน
๐ หนึ่งจะเปลื้องธนะวิธประโยชน์	๐ เหตุประโมทมหุศพททาน
๐ หนึ่งจะป่วยกิจคฤหสถาน	๐ สรรพการย์ก็กะบะมิกะระทำ
๐ หนึ่งผิจะหญิงจะทฤษนรบำ	๐ คินณะด่าบละคฤหวิกาล
๐ ผัวจะหึงจะผรุสขาน	๐ จักประหารภยประทุฐะทัณท์
๐ โทษประการณะพิธิกัหัน	๐ ปัจจุบันประจุบริยาย
๐ เบื้องอนาคตภพอบาย	๐ ภูมิหมายธูทศคิตลา
๐ ปราชุมละเหตุทฤษนสนา	๐ แห่งมามหุศวตระการ
๐ ห่อนจะเหนคุณะวิบุลย์สาร	๐ สรรพพาลพิปริตะคต
๐ ฉันทพากะหละมุขี	๐ นามกระวีวณะก็ประกาศ
๐ เปนฉบัคณะวิธูชาติ	๐ โดยนุสาคนบวิฐาร ๗๖ ๐๓

๗

๐ บาทหนึ่ง ๑๐ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อรุมะวติฉันท** ดังนี้ ๗๕ ๐
 (โทษเป็นนักเลง ๖ ประการ)

๐ แสดงกลอาธรรม	พนันบมิแก่นสาร ^๕
แห่งชนะชาติพาล ^๕	ผดุงกิจจะนักเลง ^๕
๐ โทษะประการหก	ยกอธิบายเพรง
บัณฑิตยพิงเกรง	จงมละหไทยไกล
๐ คือชนะแก่ท่าน	ดาลอระจองใจ
เจ็บจะกระทำไผ	ผูกประภูเวรา
๐ แพ้ก็จะอาโศ	โคกบมิสมปรา
รพจะอดูรสา	หัสมุขหมองหมาง
๐ หนึ่งจะประโลยทรัพย์	อัปพละบกบาง
กาลกิฬกรรมปาง	ปราชุยในสนาม
๐ หนึ่งผิจะพาที	ที่วินิจไฉนความ
ลักขิบัตรถาม	เหตนิรลัตยา
๐ หนึ่งสุหชาชิด	มิตรคณะพงษา
ต่างก็จะเจรจา	ดำหนิเตเตียนขาน
๐ หนึ่งจะกระทำอา	วาทะประกอการย์
โหดกิจจะงาน	ห่อนลูประสงค์เอง
๐ เขามมีอำนาจ	อวยสละธิดาเกรง
เหตุเพราะนักเลง	เลี้ยงบมิเป็นผล
๐ โทษะฉะเภทแจ	แสดงอนุสนธ์ยล
ปราชุมละพิบัติดล	ด่งอภิปรายปราม
๐ ฉันทประชุมนุ	รุมะวตินาม
เสนอธิริโดยคาม	กริถาธรรม ๗๕ ๐

๘

๐ บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่ออุปฐิตาฉันท** ดังนี้ ๓๕
 (ปาปมิตร ๖ จำพวก)

๐ แกล้งลักษณะเล ^๕	๐ วนมิตรฉัพพรค ^๖ _{๑๑}	๐ พื้นปาปะมทรต ^๕
๐ ครุโทษเผ่าพาล ^๖ _{๑๑}	๐ ฐิตาณมิตร	๐ ทุจริตกอบการย
๐ ล่ำลึงศุขสาน	๐ ตสนุกนินักเลง	๐ มีอาทิสกา
๐ คณนาก็หลายเพลง	๐ ล้วนลามกเลบง	๐ ณะนาคทุกพรรณ
๐ โสณทาณมิตร	๐ กิริะกิจเสพสรรพ	๐ ลึงซึ่งครุทัณฑ์
๐ บรรทารกรรมแสง	๐ เสพยเพียญชนสุปภัต	๐ ผลชัจฉกพื้นแพง
๐ นานัครคแรง	๐ บริหานะโกคา	๐ หนึ่งมิตรนิจนาม
๐ กรคือปีปาสา	๐ เสพยเมรยนา	๐ นุประเภทสุราบาน
๐ มีดโมหประหมาท	๐ วิปลาโควิหาร	๐ ก่อเกิดคคิตพาล
๐ ภัยพ้อมพิบัติผล	๐ หนึ่งเนกติกา	๐ คณพาละชาติชน
๐ ชื่อมิตรพิกล	๐ ทุรลักษณ์บาปี	๐ กอบกฎะทุพา
๐ นิชกรรมราศี	๐ เลี้ยงชีพยกระลี	๐ กลเลศหลากหลาย
๐ หนึ่งวิญจนิกา	๐ ก็ประกาศนามสหาย	๐ มรรษาอภิปราย
๐ มละลัถยารธรรม	๐ เจนจัดตุฎา	๐ ษิตเภทรำพรรณ
๐ พื้นโทษอนรร	๐ ตอเนกทั้งผอง	๐ หนึ่งสาหลิกา
๐ ทุรมิตรจิตรจง	๐ กิจกักชะละปอง	๐ บรรพพิยลิบแสง
๐ โดยโจระประทุษ	๐ ฐพรุขร้ายแรง	๐ ผดุงชนมแสดง
๐ ทุจริตกรรมกาย	๐ หกมิตรอลัฟ	๐ ภิบนับจะเสพยหมาย
๐ ล้วนมล้างคุณมลาย	๐ ศิริวัฒน์ลวัลดี	๐ เชลงลักษณะฉัน
๐ ทอฐฐิตามิ	๐ สมเยศกระวี	๐ วรชอบประกอบกลอน ๓๕

৬৮

บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร ๒ กลอน

๒ บาทเป็นบาทหนึ่ง ชื่ออินทวิเชียรฉันทน์ ดังนี้ ฯะ ๐๙
(โทษเสียจรัล ๖ ประการ)

๕๕๕

กลหกประการแลลง ๑๑	๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐	๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
ด้วยเหตุหน้ายแห่ง	๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐	

กลบดินและเพี้ยนต้น หนาวนักรถจักร จะกระทำประการใด

๑๑. บางอันก็ร้อนนัก ดุจจักประไลยไป รวงสฤษฎิ์กิจใด

บมวิราษฎร์รอดคง © บางคาบก็ขานคำ ยลย่ำพระลบลอง

การยกอุปชบชบง มละก่อนและพ่อนเพื่อ © บางเพี้ยนรเมยลเข้า

พิจารณาว่าควรเมื่อ สายน้อยและค่อยเขือ จะกระทำทำงาน

๐ บางผิดณะขัดข้อง ฐะท้องรื้อนรณ ฤกษ์กะโชน์พล

กัทูปาทกปา © บางอ้อและอิมัตต อรรถพิศุเลาเพลา

ย่อหย่อนนุทรเรา ก็แรงฤทัยจกกล © หกเหตุครั้นคร้าน

กิจการและเพื่อนตน โดยดั่งงูบลยล บมียากจะภาคย์เพียร

๐ แสดงอรรถกถาหัชฐาทะ คุณโหดณะพาเหียร เปื่องบรรพชิตเรียน

ธุระธรรมทั้งสอง © คือคณฺฐพุทธวจน แลวิปคณาปอง

คร้านตนก็หมั่นหมอง บมิเสริญมิสมประสงค์ © แม้มีพิริยภาพ

จะละลาจ้าง ท้าวธรรมธำรงค์ คุณพินพิเศศสรรพ

๓ ทวยบัณฑิตาชาติ คณะปราชเฝ้าพินธ์ เว้นเกียจและเกียจกรร

จิตรมั่งผดุงเพียร © กอปกิจจกฤษฐวัต ประพฤติเล่าเรียน

โดยอรธอันเขียน อนุสาครันสนธ์สาร © พากย์นี้และมีนาม

กรตามโบราณาน คืออินทวิเชียรนาน กลพร้อมลอบงันท์

๐ เนื่องเนกเมธา ทฤษฎาฉบัปบรรพ์ พืงเพียร

นิพนธ์พรรณน พงศธรภัทรกุล ๗๖

๑๐

๐ บาทหนึ่ง ๑๑ อักษรสอง
 กลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่ออุเปนทวิเชียรฉันท** ดังนี้ ๗๕
 (อัญญะทัตถุฆทรมิตรมีลักษณะโทษ ๔ ประการ)

๐ ประเภะแห่งสหาย ^๕	อธิบายประจักษ์ ^๖	ชินานุสาสน์แสดง ^๕
คุณโทษบรรหาร ^๖	๐ ประกาศแก้มา ^{๑๑}	นพนามสฤงคาล
นิเทศพิศฎา	อดิเรกเนื่องนรรัตน์	๐ ทุมิตรบควรสมา
คณิกีสัพรค์	สุมิตรและควรสัน	ฐวเสพย์ก็สี่มี
๐ จะแจ้งทุมิตรนาม	กรตามพระบาฬี	ละพวกละผู้พิ
กลเลศเหลือหลาม	๐ สหายอึ่งอัญ	ทฤงหรานาม
ประกอบประการความ	จตุรงคบรรยาย	๐ จะสบจะสุหา
จรมามือมอดาย	ประนตประนามกาย	ก็ผสมผลารเฉลย
๐ ฝิจะชอบณะสิ่งใด	กลไชภิปรายเปรย	ตระบัดก็ชมเชย
และพิริพิไรขอ	๐ อนันมิได้	สละไปนักรอ
ลุลาลกลายยอ	บมิปลอดมิเปล้าครา	๐ อนึ่งจะค่านรร
ก็ละน้อยและนำมา	ประโยชน์แห่งหา	คุณชอบจะตอบทวิ
๐ อนึ่งฝิจะไภยพา	ธจะพึงก็ภักดี	ประดุจสวามี
และสนิจเสน่ห์สมาน	๐ ประเลห์คือกรรม	กรใช้ณงานการย์
ฝิจะพันพิบัติพาน	ก็ประลาคหลักตน	๐ อนึ่งจะคบหา
ก็เพราะภาระทำงาน	จะใช้จะชวนชวน	ธรรรื้อนแลรักแรง
๐ ลุกิจก็เพอกเฉย	มละเลยประหนึ่งแห่ง	พะพานก็दानแสดง
กลเลห์ห่างเหอน	๐ ประการประกิจโดย	จตุภทดำเนอร
จริตทุมิตรเจรอญ	อสรธรรมจारी	๐ อนึ่งและนามอัญ
ทฤงหรามี	บควรจะปราชูปริ	ดิสัมคสมาคม
๐ ประดิษประดัดัน	ทประกาศกระวีชม	
อุเปนทวิเชียรสม	มุดิแจ้งประจักษ์นาม	๗๕ ๐

๑๑

๐

บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร ๒ กลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง
 ปถมบาทกับจตุตถบาทเหมือนอุเปนทวีเชียรฉันท ทุตติบาท
 กับตติยบาทเหมือนอินทวีเชียรฉันท **ชื่ออุปชาติฉันท** ดังนี้ ฯะ ๐-
 (วิธีปรมมิตรมีลักษณะโทษ ๔ ประการ)

๐ ชินานุภาสิต ^๕	ทรมิตรยังสาม ^๖	จำแนกประเภทตาม ^๕
อนุสนทนุสาคนธ์ธรรม ^๖	๐ สมเยศหนึ่งนา	มวจิบรมอัน
อลัตยอธรรมพร	คประเภทประพฤทธิพาล	๐ ประกอบภูษาชิต
จตุพิธบรรหาร	แห่งเหตุบันดาล	ทุจริตวิจเถลง
๐ คืออรรถปราไศรย	กิจในอดีตแสดง	ขณะวารก็จัดแจง
อติเรกโกษา	๐ ธคลาณะวันนี	บมิมิฤทันหา
ลวงเล่ห์เจรจา	นฤลัตยวาที	๐ หนึ่งอ้างอนาคต
กลปดบบัดลี	พะหน้ากิกามี	ก็จะช่วยผดุงผดา
๐ ผิจะไปจะพึงพัก	ก็ผละผลักกับหันหา	ฤาเอื้อฤเอาภา
ระรับและกลับกลาย	๐ หนึ่งเรียกจะให้ป็น	กลวิญจนาธิบาย
เพราะแจ้งตระหนักหมาย	บมิเหนจะตามคำ	๐ อนึ่งก็พ้อลวง
กิจปวงธอย่าอำ	จักช่วยกระทำสำ	ฤทธิโดยประสงศ์สุ
๐ เบื้องบอกก็เบี่ยงบิด	ธุรกิจบแลดู	ผิจะเตือนก็เบือนหู
บสดับนุสนทแสดง	๐ อนี้และมินา	มวจิบรมแจ
แจกละศลีแถลง	พจนพื้นอลัตยสาร	๐ ไปควรจจะเสพย์สมา
คมมิตจริตพาล	ประพฤทธิสันดาน	ดุจหมูรีปูเป
๐ พิธิณะฉันทสาตร	อุปชาตินามเณ	เชลงลักษณะลำเค็ญ
กลนับสลับกัน	๐ นานะกบัณฑิตย	จะประกิจประ
กอปฉันท	พินิจฉบัพพรพ	บทแนตระหนักใจ ฯะ ๐-

๑๒

๐ บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบาทหนึ่ง **ชื่อสุมุขินันท์** ดังนี้ ๗๕ ๐๓
 (อนุปิยภาณิมิตรมีลักษณะโทษ ๔ ประการ)

๐ คณะมิตรพา ^๕	ลก็ปรากฏไ ^๖	ตติเยศไน ^๕
อนุกรมว ^๖	๐ ธสฤชดินาม	อนุปิยภณิ
๑๑	๐	
ทุระชาติกระลี	กลแก้อสธรรม	๐ ครุโทษเหตุ
จตุเภทกัป	บมิกวรจะสัน	ฐวเสพยภิรมย์
๐ กลหนึ่งจะแจ้ง	กิจบาปะกัชม	หลุโทษนิยม
อนุญาตบมิปรา	๐ วจนาทสา	ธูปสาทะกัตาม
ธูระนี้และงาม	นฤทุกษณ์ฤโทษ	๐ กลหนึ่งจะบอก
กิจบุญก็พิโรธ	พจห้ามประโยชน์	ทุจรัตนนิศคุณ
๐ ธนสาระเปลื้อง	ฤสวัสดิวิบุลย์	บมिरางจะสุน
ธรรยาวรผล	๐ กลหนึ่งก็ย่อ	ยศเกรียดิดกล
อภิภักตรดล	วรวัตนธิบาย	๐ ธิประสิทธิสร
พมโนรทหมาย	คุณะแลร้างภิปราย	เพราะจะชอบพทยา
๐ กลหนึ่งก็กล่าว	บรภักตร์ครหา	วจเนกนา
นุประการอนรรต	๐ บมิสุทธจิตร	สุจรัตนัน
ดรด้วยอธรรม	ทุจรัตนวิจล	๐ ทุฐุเลศลา
มกทารุณผล	จตุเภทกล	ก็ประกอบกุฎะวา
๐ จกพาลชาติ	แลนิราศสุภา	ษิตลัตยา
ธิกคุณะบม	๐ มิตรนี้และนาม	อนุปิยภณิ
คณะเนื่องกระวี	วรเวณมิลมา	๐ คมเปนลหาย
จะมลายศุขอา	ดุรวัฒนา	ยศกัคติถยล
๐ บทฉันทปรา	กฏินามนฤมล	สุมุขินิพน
ธวัฐรทฤษฏี		๗๕ ๐๓

๑๔

๐ บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร
 สองกลอนแปดบาทหนึ่ง สองบาทแปดบาทหนึ่ง แลมียติคือขาด
 คำลงในที่ ๔ ที่ ๗ อักษร **ชื่อสาลินีฉันท** ดังนี้ ฯ ๐-
 (อุปการมิตรมีลักษณะคุณ ๔ ประการ)

๕ ๖ ๕
 ๐ มิตรมีสันดานลัทธิ ๕ ๖ ๕
 สุมิตรล้วนจะควรสมาน ๐ ๑๑ ๑๑
 กอปกุณไพบูลย์ประมาณ ก็ลี้ถ้วนประมวญกล ๐ คือเป็นที่พึงพัก
 พิทักษ์เมื่อประหมาทตน ห่อนทั้งทำงานชวน และคุ้มไภยบให้พาน
 ๐ พางผู้รักษานุตร ประดุจคือบิดาปาน ดั่งนี้จักเสพย์สมาน
 สมรเสมอชีวิตร ๐ ๑๑ ๑๑
 เฝ้าเรือนเมื่อเพื่อนชวน และฝากไว้จะไกลจร ๐ ของใดจักลิมหลง
 ก็ตรรกสมัคสมร ๐ ๑๑ ๑๑
 ๐ หนึ่งเบื่องว่าไภยมิ ๐ ๑๑ ๑๑
 บทั้งทอดตระหลอดมลาย ๐ ๑๑ ๑๑
 เปนเพื่อนพำนักนี้สหาย ๐ ๑๑ ๑๑
 จะชุกเคื่องณะเรื่องความ ๐ ๑๑ ๑๑
 ๐ การยไคไปสรับเสจร ๐ ๑๑ ๑๑
 ประกอบกิจประสิทธิ์ประสงค์ ๐ ๑๑ ๑๑
 ไพบูลย์ด้วยคุณคง ๐ ๑๑ ๑๑
 ภิรมย์รักฤเสียแรง ๐ ๑๑ ๑๑
 ๐ ยิ่งญาติยิ่งเผ่าพงษ์ ๐ ๑๑ ๑๑
 บมีแท้ฤแปรใจ ๐ ๑๑ ๑๑
 ฤพ้องฤพานไภย ๐ ๑๑ ๑๑
 ลบอบบทกโสภา ๐ ๑๑ ๑๑
 ๐ มวญหมู่เมธาชาติ ๐ ๑๑ ๑๑
 ยายแจจ ๐ ๑๑ ๑๑

၇၁၃ ဇေ

Page 268 of 303

๑๘

๐

บาทหนึ่ง ๑๑ อักษร

สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อสวดตาฉันท** ดังนี้ ๗๕
(อคติ ๔ ประการ)

๐ มาตยาวิบุลย์ญาณ^๓

จะวิจารณ์ธรรม^๕
๑๑

ในอนกนุกิจสร^๓

พคตติล^๔
๑๑

๐

พึงประพฤทธิหยา

นฤเหตุผล

แห่งพิสัยอคติกล

จตุเภทา

๐

ฉันทไภยคติโท

ษะและโมหา

ห่อนจะเหนวิจารณ์า

ยุติในธรรม

๐ ฉันทคือฤทธารัก

ก็จะชักผัน

ผิดก็เพี้ยนพิกลกรร

และกระหลับชอบ

๐

เหตุอำมีคมนะม่ง

ก็ผดุงตอบ

แพ้วและแปรกลประกอบ

ชยบันดาล

๐

โทษะคือกรรมลไกรธ

และพิโรธขาน

โกธจิตรวิจลญาณ

ก็บ่ถ่องแกลง

๐ ล่วงละโทษะคติทุษ

ฐพิรุฑ์แสดง

เบาก็เบือนครุกระแรง

บมิดตรง

๐

โมหะคือกลพิณิจ

วิปริตหลง

ญาณฤหยังสุขุมะคง

ยุติหยาบยล

๐

ชอบบพันทฤษนอรรธ

ก็พิบัติดล

ดาลวิตัตถอนุสน

ทพิภาษา

๐ ไภยคือภริกชาติ

พิปลาคมา

โนศคณิงยคนุภา

วและคร้ามครัน

๐

แพ้วก็แปรชยอุปติ

นฤลัตถ์ธรรม

โทษะกระลายคุณมหร

ตบห่อนควร

๐

เหตุแห่งอคติจิตร

ทุจริตหวล

จัดดุราพิธประมวญ

ก็ประมาณหมาย

๐ เนื่องวินิจฉยอมาต

ยนิราศวาย

โทษะประกอบกลธิบาย

บทว่าพรรณ

๐

จักวิจารณ์ยุบล

ก็จะยลธรรม

เที่ยงบเบียงวิกลผัน

ณะอลัตถ์สาร

๐

พากยนี้ธิรประกาศ

พจนาทขนาน

สวาดตวคติบุราณ

รจนานาม

๐ เสนอกระวิคณะเนก

รจเรขตาม

แบบฉบับนิบุณะคาม

กิริพร้องเพรง

๗๕ ๐

๒๐

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง สองบาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อวังสฤษดิ์** ดังนี้ ๗๕
 (ทศกุศลกรรมบถเว้นปาณาติบาตมืองค์)

๐ จะแสดงกุศลกรรม ^๕	๐ บถธรรมะไตรทวาร ^๗ ๑๒	๐ ทศประมาณมาน ^๕
๐ มุนิราชานุสาสน์ ^๖ ๑๒	๐ ประกอบณะกรรมกาย	๐ กิฏยปรายประกาศยุบล
๐ ประเภทตริภัง	๐ สัจรัตนกัจจณกุล	๐ วิสสุภาสิต
๐ จตุพิธิวิธีวิบูลย์	๐ มนัสขจัดสุญ	๐ อกุลกลี่สามประการ
๐ จะกล่าวกุศลมูล	๐ บริบูรณ์ระกายทวาร	๐ ชินานุบรรหาร
๐ อธิบายและหลายลบบอง	๐ นิราศปาณา	๐ วรรการะมณอุปอง
๐ จะมล้างชีวาผอง	๐ ชคส์ตวิวิบัติปลง	๐ วิธีจะเข่นฆ่า
๐ คณนาณะบาปประสงค์	๐ ประกาศโดยอง	๐ คักทำประมณูประมาณ
๐ อนึ่งและลัตว์มี	๐ ชิวจิริถิติกาล	๐ บแผ้วบพ้องพาน
๐ ภัยอาจพิณาศนชนม์	๐ อนึ่งประจักษ์แจ้ง	๐ บมิแคลงคดีฉงน
๐ ชีพิตรคงตน	๐ ฤมลายณะกายประชา	๐ อนึ่งก็มีจิต
๐ ทูลคิดพิฆาฏชีวา	๐ ประโมทมณัศลา	๐ ธรบาบหลาบบเกรง
๐ อนึ่งพยายาม	๐ และฤชามฤย์ำฤเยง	๐ ประพฤทธิเพียรเอง
๐ กีบย่อบหย่อนบหยอน	๐ อนึ่งชีวิสัตว์	๐ วัตระบัดก็ม้วยก็มรณ
๐ เพราะทัณทกรรมกรรม	๐ วิริเยศประกอบประกล	๐ ประมณูก็เบญจาง
๐ คบว่างบเว้นยุบล	๐ ฤชาดฤแคลนดล	๐ บทกายกรรมกระทำ
๐ ฝิจะองค์บครันครบ	๐ กีบสบวิบากะกำม	๐ บอ้างบอาจนำ
๐ คติชรัตอุบัตื้อบาย	๐ ธิราคณาเนก-	๐ นิรเบกซ์กรรมลหมาย
๐ จะฆ่าประชาวาย	๐ ชิววอดฤพลอดสกันร	๐ อนึ่งและนามวัง
๐ สฤษดิ์งณบัพนิพนธ์	๐ ประกอบวิริยล	๐ บทแบบก็แยบขบวร
๐ ติเรกวิญญ	๐ ชนรู้และไคร่และครวญ	๐ สนุกนี้เสนอควร
๐ คุชจิตรประติษณะฉันท		๗๕ ๐

๒๑

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 สองกลอนแปดบาทหนึ่ง สองบาทแปดบาทหนึ่ง **ชื่ออินทวงษณ์** ดังนี้ ฯ ๑-
 (เว้นอุทินนาทานมืองค์ ๕)

๐ จักกล่าวอุทินนา ^๕	คหกายะกรรมมหารัต ^๗ ๑๒	แห่งโทษะอาธรรม ^๕
ทุจริตกนิศคุณ ^๗ ๑๒	๐ สมภาระเบญจาง	คและร้างนิราศะบุญ
โหดเหตุพิเศศสุน	ธรวัดน์ส่วสดีผล	๐ คือทรัพย์ก็มีเจ้า
ธนะเฝ้าและชวายและชวณ	ปกครองณะของตน	บมิวายรไวรวัง
๐ หนึ่งทราบสวามิศร์	และชิพิตรก็อยู่ก็ยั้ง	กอบกิจคุ้มชัง
ก็บร้างจะห่างจะแหน	๐ หนึ่งไถยจิตรคิด	พิปริตบกลัวบเกลน
จักลักจะล่องแดน	คฤหเขตรทุเรศคระไลย	๐ หนึ่งเพียรจะเบียดนค
และจะยกจะย้ายจะไหว	สิ่งทรัพย์ขยับไกล	จะประจากณะถิ่นณะถาน
๐ หนึ่งลักก็สมหวัง	ดุจดั่งงูสาหะน่าน	นำทรัพย์ล่าสาร
จระลาศนิวาสะคลา	๐ ครบองคบุรณเบญ	จักแปนอุทินะทา
นาเนกเวรา	นุวิบากก็มากก็มี	๐ หากให้วิบัติผล
ก็วิกลวิการกระลี	ลามกราดี	คติแท้แปรอบาย
๐ เบื้องวันณะไถยกรรม	สุกธรรมประพฤทธิ์ถวาย	บรรพญัตร์จัดกาย
สุจริตประกิจกุศล	๐ กรรมบถพิบูลย์บุรณ	ผลภูลเอนกอนนค์
จักตกจะแต่งตน	และจะตามผดุงผดา	๐ ดาลได้ภิรมย์กาม
ศุขตามจะปราถนา	มานุษยเทพา	ศิริโคคอุไถยดล
๐ บันดาคณากระวี	วรปรีชญาณแลยล	คุณโทษประโยชน์ผล
ประฏิบัติณะอรรณะธรรม	๐ พากย์นี้ก็นามยนิ	ยศอินทวงษณ์
เสนอเนื่องอเนกบัณ	ทิตยานรานิก	๐ พึงเพียรนิพนธ์พจน์
กลบทนิบุณะกลอน	แปนศรีสถาว	วุฒิเรื่องธเรศตรี ฯ ๑-

Page 274 of 303

๒๓

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร ๒ กลอน
 เปนบาทหนึ่ง ๒ บาทเปนบทหนึ่ง **ชื่อทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท** ดังนี้ ๗๕
 (ลัทธิ ๒๐ จำพวก)

๐ ชินกถาคนนา ^๗	วนิดาประมาณ ^๕ ๑๒	พฤตติเพรพิศฎา ^๗
อดิเรกภิปราย ^๕ ๑๒	๐ บิดุพิทักษ์บมี	ชนนีก็วาย
ชนมหนึ่งบิดุมลาย	ชีวมายุ้ง	๐ อนุชหนึ่งบิดุเรศ
และชเนคติทง	อุภยอยู่ก็รว้ง	นิจกาลบขาด
๐ พณิตหนึ่งนิรมา	ดุบิดาพินาศ	ตระกุลภาติกชาติ
ปริบาลก็มี	๐ อนุชโคตรพิทักษ์	๕และภักคินี
ประยุรญาติและชี	บริรักษ์ก็หลาย	๐ สรือนงค์คณะอัช
ฎและจัดธิบาย	บุรุษะลักรติหมาย	ลหุบาปประมาณ
๐ วนิตหนึ่งกุลสอง	สหพ้องสมาน	พจนุญาติประติญาณ
จะประกอบปวิวาท	๐ อนุชหนึ่งขติเยศ	วรเชษฐประชา
สฤชติทัณพะธณา	ธกัหวงก็ห้าม	๐ พณิตหนึ่งธนะกิต
และสนิจก็ตาม	กระมลลัณฐวากม	คณนาก็สอง
๐ คฤทุประโภคะปฎา	บริจาเคบอง	ภริตติอิกคณะผอง
กุลพงษ์ประสาตร	๐ บุรุษะรับครุภา	รศิริภักปราช
และภติกานุชทาษ	ภิริยาพงา	๐ วนิตเชลยและมเหตุ
อรนุชคณา	สมรเสนหสมา	คมะคู่รักก็ครอง
๐ ผิวะและจะนับคณะหญิง	ทศยั้งก็สอง	บุรุษะเสวนบอง
อธิโทษก็หนัก	๐ วิรุทธาติชนร้าง	บมิรางจะรัก
กุศลกรรมบถจัก	บริสุทธ์สุภา	๐ กลประกาสิตนาม
กรตามบุรา	ทุตะวิลัมพิตะมา	ลวิจิตรฉันท
๐ ธีรวิจารณ์ลักษ	ณอดักก็ครัน	ครุกะจิตรนิพน
ธบ่ง่ายบงาม		๗๕ ๐

๒๔

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 ๒ กลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง และมี
 ยติคือขาดคำลงในที่ ๔ ที่ ๘ อักษร **ชื่อปุณณัม** ดังนี้ ๐๓
 (เว้นมุสาวาทมีองค์ ๔)

๐ จรรจนกุศลธรรม	กรรมบถตาม	ชินวรก็เสนอความ
๑๒ โทษทุภาษิต	๐ อดละทุกกลมรรษา	พาละจิตคิด
๑๒ อกุศลทุจริตมีจ	ฉกถาแกล้ง	๐ จตุวิธทุสงคา
ทารุณาแสดง	ทุผลก็พิปลาศแสง	ลามกาก็
๐ วิปริตตะถาอัสถย	วัตถุเท็จทำ	สุจริตะบิสมล
ฤทธิถ่องธรรม	๐ กระมลก็ระริระตรงตฤก	นี้ก็จะแพกพร
พจนนิคุณะรำพรรณ	พร้อมบคงตรง	๐ วิริยและยุตะพรอกพรำ
คำก็คดคง	กลดจมนะจ้านง	นี้ก็จะอ้างพราง
๐ นรชนบรได้สดับ	คับท่อนขนาง	สทหนะบิรางหมาง
จิตรกังขา	๐ จตุพิธสริถ้วนองค์	คณะพุทฐภา
ษิตะครุฑมุขาวา	จกวจิกรรม	๐ คณะสุริวิธูราชาติ
ปราศจากวัฏ	จนะกะถะวิธาสรรพ์	โทษะทั้งผอง
๐ สุจริตะผลภิกฺโย	โสภณาสนง	วิบุลยคุณะในคลอง
กรรมบถเจรอญ	๐ อิธภักติเลื่องหล้า	สาธุสรวเสรอญ
บรภพคิตดำเนอร	แหล่งสุลาไลย	๐ จะภิรมย์ทิพย์สมบัติ
วัฒนาโอ	ศุริยก็สุขเกษมไภษย	ทุกขพาธา
๐ กลบทบุพรังสรค์	ฉันทนามา	ปุณณวุติวรากยา
ยากจะจ้านอง	๐ เพราะฤบมิเสนะหน่งนี้	ตฤกก็เหลือตรง
ดุจวิจและคนองฟอง	พัฒนาฝ่งฟง	๐ สติธิตวิริเยศหย่อน
อ่อนบรารัง	สฤษติบิสมหวัง	วัจนาทแสดง
๐ สุรพลพิริยาญาณ	หาญก็อาจแกล้ง	ระบะบทรจนาแจ
แจ้งประจักษ์กล		๐๓

๒๖

๐ ลหุปลายบาท
 นับเป็นครู บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร ๒ กลอนเป็นบาทหนึ่ง
 สองบาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อภุชงค์ยาดฉันท์ ดังนี้ ๗๘**
 (เว้นพสุสวาทเมืองค ๓)

๐ จะขานไขพิบัติเหตุ	ประเภทพจนานาฬ	พฤษอนาจารย์
วชิโรษโหดคุณ	๐ พิโรธเรื่องและเคื่องข้อ	ก็พร้อมอรรถพารุณ
๑๒ นิราศขาดคดีสุน	ธราสารประหารกรรม	๐ อโกสายุภาษิต
ขจิตรวัตถุหลายพรรณ	ภิปรายความก็หยามหยัน	และหยาบยั้งบกริงเกรง
๐ ประกาศชาติเผ่าพงษ์	และวงษาคณาเพรง	พิโรธ่าฤยาเยง
บย่อท้อแลพ้อแกล้ง	๐ ประกอบองคคงตรี	วชิกรรมแจกแจง
พฤษโษธโปรดแสดง	ประทุษเหตุเจตนา	๐ อนึ่งจิตรจองโทษ
จะโอษฐ์อ้างอโกสา	ประหมาทหมิ่นบราพา	ธจงเจิบประจารขาน
๐ อนึ่งจิตรกำเรอบ	และเออบเอื้อมจะโรมราญ	พยาบาทก็คาคการย์
จะกล่าวร้ายบวายนึง	๐ อนึ่งอันละพันพ้อ	และถ้อยถ้อยก็ถ้อยถึง
ตระคอกคึกกระอักอิง	ก็อ้อเออกระเกรอกความ	๐ ธิบายอรรถพิกต้อง
คคงถ้วนประมวญสาม	ประกาศิตขจิตรนาม	พฤษวาทณากำกัม
๐ วิบากบาปก็หยาบยก	จะตกแต่งและแสรงนำ	อุบัติเบื่องบាយทำ
อริโกษุโหดสนอง	๐ กระวีชาติฉลาดอรรถ	ขจัดพฤษวชิปอง
สุภาพากย์ฤแพกคลอง	กุศลกรรมบถแสดง	๐ จะนำสู่สุราโลกย์
วิโยคทุกขวิบากแสง	ประเสริฐคุณวิบุลย์แรง	ดิเรกผลอนนตประมาณ
๐ วิธีฉันทบรรจง	ภุชงค์ชาติปยาดขนาน	ฉบัพแบบบุราณกาล
ประกิจกลนิพนธ์กลอน	๐ ลบองบทก็เรียงเรียบ	รเบียบอรรถอักษร
สลายลักษณสุนทร	นุสนธ์สารสมานเสมอ	๐ คณาเนกเมธา
อุสาค์จิรจิตเสนอ	ประกาศเกียรติไฟเธอ	ธเรศเจ้าจุฬาสยาม ๗๘

Page 279 of 303

๒๘

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อลลิตาฉันท์** ดังนี้ ๗๕
 (มโนกรรม อภิขเฌา)

๐ จักแกลงมโนกุลศรธรรม ๘ ๔ กำหนดประเภะติริธา ๘
 พิธิธิบาย ๑๒ ๐ โดยพุทธภาษิตนุสาสน์ ๑๒ ประภาษธิปราย
 เว้นบาปะจิตรมละวาย วิบากะโทษ ๐ มลายโลละนามะอภิฌา
 คุณากัโหด บำราศพิพัฒน์ประโยชน์ มโนทวาร
 ๐ โสภากัปรากฎิธิเรก อเนกวิถาร โดยอักษฎาวิธประการ
 ประกอบภะระมล ๐ คือโสมนัศประยุตะจิตร และพิชฐิลล
 เกอดเองและเกอดณะบรพล กัณบอุโย ๐ อิกโสมนัศวิคตะพิช
 จุจิตรชไมย เกอดตณแลเกอดบรพิไส ยสองสสถาน
 ๐ แกลงทั้งอุเบกขยุตะจิตร และพิชฐิลลมาน สองดวงประคจบุรพสาร
 วิลัชนา ๐ แดผดุงอุเบกขณฤพิช จุจิตรทวา
 โดยแสดงนุสนทกลกถา ธิบายณะบรรรพ์ ๐ ครบอักษฎาลทมนัล
 ธจัดธสรรรค์ ล้วนโลภประกอบภะระมลฉัน ทจินตนา
 ๐ เสนอองคไทวิธประกิจ ประสิทธิวา จกเจรอญณะภะระมบถา
 ปบรราย ๐ คือทัพพของบรบุคค กัยลก็หมาย
 ทราบเหตุตระหนักกลมลาย วิมัตติณ ๐ หนึ่งนี้จะน้อมบรธนา
 และมาณะตน โดยมิจจจิตรอกุศล วิตกัฏตรอง
 ๐ นับองครบบทและถ้วน ประมวญก็สอง เกิดกำมโทษมุทิละหมอง
 วิบากอบาย ๐ ปราชูเว้นวิจารณะเหตุเหตุ นิเทศมลาย
 เบื้องบาปพิบัติผลวาย มโนมิฉา ๐ ฉันท์นี้ก็ปรากฎิวิธ
 คติบุรา บรพรหุติณามะลลิตา ประเภะสาตร
 ๐ เสนอเนื่องอเนกนรคณา ธิราภิชาต์ เณลียวลัษณอักษร
 และฉลาด วิจิตรวิจิ ๗๕ ๐

๒๙

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบาทหนึ่ง **ชื่อปมิตักขราฉน์** ดังนี้ ฯะ ๑๓
 (พยาบาท)

๐ จะวิไล ^๕ ชันนา	มนะวิมา ^๗ ฐะกระลี ^{๑๒}	กลบาปะ ^๕ กี
รุกวิบา ^๗ กปิปริต ^{๑๒}	๐ ริะวิเหรนา	บรรพยาบทคิด
อกุศลจิตร	มิฉะวิจารณ์พิปลาศ	๐ ละวิไสยโทษ
อดิพิโรธกัณจาก	จะกระทำพินาศ	ภยอเนกวิธี
๐ หิตวัฒนา	คุณะคุณาธิภูมิ	ศุขสวัสดิศรี
ศุภสถาพรผล	๐ ทุมไน้เกท	ประภูษะเหตุประกล
อุภยากระมล	พจธิบายกัวิฐาร	๐ มนะหนึ่งก็คิด
ประทุฐจิตรจะราญ	ชนอื่นแลดาล	วิตกะเพื่อพละตน
๐ มนะหนึ่งก็จิน	ตนะเพราะยีนอนุสนท์	บรรเหตุดล
กฐะอุบัติวิการ	๐ ก็ประดับทอง	คยุดิคงบริหาร
ผิบล้วนประมาณ	ผรุสผลกับมี	๐ กลหนึ่งกฐา
บรรประชาบมิปริ	ดิททยะคะกันี้	รหิตการุณธรรม
๐ กลหนึ่งก็ตฤก	ภยพิภกกัจอัน	จะพิฆาฐชีวัน
มรณนาคนมลาย	๐ คณนาทุกรรม	บถจะนำคติผาย
บรรโลกย์อบาย	กับมีพันผลสนอง	๐ คณะทวยธิรา
นิรพยาบทปอง	ประภูษิตีคลอง	กุศลกรรมถก
๐ สุจริตมนัศ	กัจะขจัดขระผล	ทุวิบากระบยล
สุคติโลกยะจะคลา	๐ บทฉันทนาม	สวณะตามบุรพา
ปมิตักขรา	พฤติประกาศกลกลอน	๐ กุลบุตรยล
พจนินพนธวร	รจนานุสร	วิริยญาณสถิตตรง

ฯะ ๑๓

๓๐

๑ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 ๒ กลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง **ชื่ออุสลาตันตั้งนี้ ๗๕**
 (เว้นมิฉฉาภิภูมิม้องค์ ๒)

๑	๗	๕	๗
จะระจิตะวรอรธ	ณมนักหมอง	อกุศลกลปอง	
๕	๑๒		
มิฉะทฤษฐิธรรม	๑	๑๒	พิปริตและพร
๑๒			
ทศนะวิตถะอัน	๑	๑๒	ทุจระติมะนะโท
พิธโมหสมาน	๑	๑๒	ดุริโยพิบัติ
๑	๑	๑๒	วิจิกระยะจัด
สทรคตอุเบกข	๑	๑๒	ขมศุขก็แสดง
๑	๑	๑๒	สริคณมะโน
หฤไทยแฉลง	๑	๑๒	ลึปิปากอบาย
๑	๑	๑๒	อุภยพิธและหมาย
อุทจะประยุตะแจง	๑	๑๒	ทุพิจาระพลาด
๑	๑	๑๒	กลทฤษฐิชอบ
ทวิโมหมิจ	๑	๑๒	กับกลายบกลับ
๑	๑	๑๒	มิฉทฤษฐิกลสรับ
พิวะจะคณณะอง	๑	๑๒	บถธรรมและปอง
๑	๑	๑๒	สกลวิธูชาติ
ดุจพุทธศาสน์	๑	๑๒	บประพทพิพิต
๑	๑	๑๒	จะจระตลสถิตย
อหิตะอคุณะปราศ	๑	๑๒	คณณันทภา
๑	๑	๑๒	ดุจกุสุมะก็กรอง
ก็ประกอบประกล	๑	๑๒	๗๕
๑	๑	๑๒	
ประดุจจวนอรธ	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
สร้องคสอง	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
วิธิกุศลคลอง	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
กัณิราศกระลี	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
อนุกุลกิจลัมะ	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
ติทศานุรา	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
ษิตวรอุชลา	๑	๑๒	
๑	๑	๑๒	
และฉลองสุบง	๑	๑๒	

๓๑

๐

บาทหนึ่งมี

๑๒ อักษร ๒ กลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง แลมียติคือขาด
 ค้างในที่ ๕ ที่ ๗ อักษร **ชื่อเวศเทวีฉันท** ดังนี้ ๗๖ ๐๓
 (แก้มงคลสูตรปฐมมงคล ๓ ประการ)

๐ จักแถลงมงคลอรรถ ^๕ พุทธบรรพต ^๗ ติธเทศนา ^๕ แก่เนื่องเนกเทพา
^๗ อาทิจำเรนทรเป็นประธาน ๐ สามสิบแปดบทธิบาย เหตุหลากหลายประการขาน
^{๑๒} พันผลมงคลการย์ สวัสดิ์ไพรบูลยภูลภิรมย์ ๐ แฝวไภยไชยชัยโทษทุกข์
 จิตรเขมศุขจะชื่นชม วัฒนาถาวรสม บวรณยศศักดิ์ศฤงฆาร
 ๐ คือท่อนเสพย์สมานสมัค ชาตอิปรหลักทูนพาล เลื่อมสุญลิ่งแก่นสาร
 สรรพไพรมณ์ศพิบัติเป็น ๐ เฉกคาหอคลุมเกล้า มัจฉะหมกเฝ้าก็คลั่งเหม็น
 โทษทุกข์ขุกลำเค็ญ คุณะบาราศนิรันดร ๐ พายนอกดูล่องถลก
 พิดก็ฟ้างผลอุทุมพร พายในพื้นหนองพอน ท่อนจะพร้อมเพรอตประเสริฐตา
 ๐ สบสรรพไภยันตราย ย่อมจะเกอดฝายณะพาลา ไปควรจักคบหา
 เสพย์แสวงมิตรสมาคม ๐ หนึ่งพึงผูกรักสนิจ เล่นบันเทิงิตยควรสม
 สมัคสมรร่วมอารมณ์ จักมละทุกข์ศุขกระเซมสรรพ ๐ เฉกสิ่งเสาวคนธ์จรร
 รคและหอมฟุ้งจรครัน ปลาชล้อมหอมทอพันธ์ กลิ่นก็กล้วทั่วสุคนธาร
 ๐ ศรีสวัสดิ์วัฒนายศ ศักติปรากฏศฤงฆาร เกอดเพื่อผลเสพย์สมาน
 มิตรหมู่ปราชูนิราศไภย ๐ หนึ่งพึงบูชาขอบ ผลจะก่อกอบบายไภษย์
 คือเคารพรัตนไตรย อาทิจุณควรจะวันทา ๐ เจริญไตรลิกขุชิต
 อีกและอามิศุขา บำเพญพุทธสาสนา ฝายณะนักบวคผนวตแสวง
 ๐ ฆราวาสจงนอบนบ วัตถุเคารพยั้งแจจง เซษฐาปัจจาแสดง
 มาตุมีอาที่นุสาสน์สาร ๐ ไตรเพธเหตุมงคล สาธุชาติชนประกอบการย์
 ภูลผลภิญโญนาน ไชยโลกย์เลศศเรศตรี ๐ เซลงฉันทรำพรรณพจน์
 เล่นอนะแบบบพุราณมี นามขนานเวศเทวี วากยแปลกเปลี่ยนก็เพี้ยนกล
 ๐ เมธีปรีชาชาญ ลักษณะอ้างอ่านวิจารณ์ยล รู้รอบขอบเพียรชวน
 จงมละคร้านการย์ประกิจกลอน

๗๖ ๐๓

๒ กลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง **ชื่อมรดกฉบับนี้** ๖๖๖
(แก้ทุกติคาถาบางคอล ๓ ประการ)

Page 284 of 303

๓๓

๐ บาทหนึ่ง ๑๒ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อกมลฉันท** ดังนี้ ๗๕ ๐๓
 (แก้ตติยคาถามงคล ๔ ประการ)

๐ จะวิไลสนาสาร	พิศภูวาก็หลายเลบง	ชินราชานุสาสน์เชลง
๖ จตุมงคลาแถลง	๑๒ ๐ กลเสาวนาพจน์	วรรคธรรมแสดง
๑๒ ศุภอรรถแจ้งแจจ	คุณโทษประโยชน์ขาน	๐ นวองคลาศนา
กวีถาระมากมาน	พหุสูตรราญาณ	ยลธรรมทั้งมวญ
๐ กุศลากุศลเหตุ	นุประเภททุกขบวร	ปฏิบัติโดยควร
กิจชอบประกอบตน	๐ ธกัจัดพิพัฒน์มง	คลคงพิบูลย์ผล
จะลู่โลกุตตล	จตุลัตยาญาณ	๐ กลรู้พิเศศสาตร
ศิลปชาติเชี้ยวชาญ	คฤหัสฐกอบการย์	กรกรรมแกล้งเกลา
๐ มณิการะเปนอาที	และฉลาดฉลักฉเลา	คุณะยิ่งถุหย่อนเยาว์
ยศเลื่องธราดล	๐ ผีพรหมจรรยา	บริขาระโกศล
จิรวาทิกรรมกล	ก็ประกิจขจิตรเปน	๐ ชินะนับสูงมงคล
ศิริยลประโยชน์เหน	อิธภพก็อัญเพญ	ผลวัฒนาปรา
๐ กุฎิลามและยศคัก	ติประจักประเจศสลา	กลโลกยภาษา
กิตติศบถสรรเสรอย	๐ กลหนึ่งก็พึงเพียร	วินยเรียนถุห่างเอน
คฤหาวศนิราศเจรอย	อกุศลณะไตรทวาร	๐ ชินพงษ์พุทธรบุตร
บริสุทธิ์ศิลาจาร	จตุรงค์ประมาณมาน	ก็อุสาหลังวร
๐ วรวัฒนมมงคล	นฤมลนิรันดร์	อุภพสถาพร
พฤตภาพไพโรบลย์	๐ กลกล่าวสุภาษิต	ทุจริตวิจิสุญ
พจนานุกุลภูล	ศุภลัตยาสาร	๐ ทวีโลกยภาคุณ
กวีบุลยบันดาล	อภิมงคลาลาญ	ทวิภาทวิบัติไทย
๐ คณะฉันทสรค์นาม	กรตามบุราณไซ	บทกลกรรมลไพ
เราะหพร้องลปองแสดง		๗๕ ๐๓

๓๔

๐ บาทหนึ่ง ๑๓ อักษร
 สองกลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง แลมียติคือ
 ขาดคำลงในที่ ๓ ที่ ๑๐ อักษร **ชื่อพหาลินีฉันท** ดังนี้ ๗๘
 (แก้จตุตถคาถามงคล ๔ ประการ)

๐ จักเสนอรรธรรวรา ^๔ หิตาอริก ^๕ มงคลเหตุวิวัฒนะ ^๖
^๕ ประจักษ์ประเจตผล ๐ ไพรบุลย์ศุขอดุลย์ดิเรก ^{๑๓} อเนกประโยชน์
^{๑๓} เจริญศรีสวัสดิ์วราวุฒิตล ประโยชน์ณะโลกา ๐ คือบำบวงบิดุชนนี
 และมีคุณาปรา กฐิโนโลกย์มหิตลธรา ฤทัยบถเทียมทัน
 ๐ พึงก่ออุปกิจอุปถาน ภิบาลพิบูลย์จรร ยายังสิ่งอุปบริภณ
 ทโศกทั้งผอง ๐ นวดพื้นคั่นสรีรพพ และนบนมัสปอง
 เปนบุพพาอภิครุสนอง คุณาพิเศษสมาน ๐ เสมอพรหมเมศมทิศสัตว์
 ก็จัดพระคุณปาน ไต่จักเปรียบก็จะมิตาน มิเท่ามิถึงสอง
 ๐ เพรอศพร้อมพรหมจตุรวิหาร อุฬารธิการกรอง เมตตารฤกฤณะก็ครอง
 อุเบกขมูทิตา ๐ หนึ่งพึงจิตรอนุเคราะห์บุตร และนุชพงาผา
 สุกสักการอุปกรณา นุภันท์ก็ปันปัน ๐ สั่งสอนสรรพกุศลวิธาน
 ประทานธรรมสุญ สิ่งบาปห่อนอนุกุละภูล ภิรมย์บอปปการย์
 ๐ เปื้องบำเพญภกริรียา หิตาพิสุทธสาร ทวยเทพย์ทั่วอมรพิมาน
 จะนบประนมเนื่อง ๐ หนึ่งตนขณะคฤหนิวาศ นิราศนิรัตถเปลื้อง
 เกล็ดขจัดวิริยก็เรื่อง กระมลก็เบิกบาน ๐ กอป่าชัยย์สุนฤอา
 กุลาทุกกิจการย์ บาปแสงธรรมสุจริตสาร กลวิณชกรรม
 ๐ เปนมงคลคุณะก็ประเสริฐ และเกอดณะปัจจุบัน บราภพห่อนจะวิกลสรร
 พศุขก็สมบูรณ ๐ ครบสี่สิ่งศุภจริยา มหาพิบูลย์ภูล
 เพ่อมผลเจริญศิริมิสุญ กุศลพิเศษแสดง ๐ ฉันทน์น้อมกรรจนา
 พหาลินีแถลง เสนอนาเนกคณะธีรแจจ ประจักษ์บุลกล ๗๘

๓๕

๐ บาทหนึ่ง ๑๓ อักษร
 สองกลอนแปดบาทหนึ่ง ๒ บาทแปดบาทหนึ่ง แลมียติคือขาด
 ลงในที่ ๔ ที่ ๙ อักษร **ชื่อรจนาฉันท์** ดังนี้ ๗๖
 (แก้ปัญจมาคาถาแมงคล ๔ ประการ)

๐ จะแถลงพิเศศสุวรรณวรรค ๙ นิพัทธ์นุสน ๔ ทเสนอนะเหตุวณณพิมล ๙
 ภิรมงคลา ๔ ๐ ดิเรกบทพจน์บริหาร ๑๓ วิถารกถา
 จตุตถเพชชินบวรา นุสาสน์ธิบาย ๐ สุกตบานะวิบูลยอา
 ทิกาก็หลาย ประการประกาศกรณภิปราย ก็แจกก็แจง
 ๐ วรามีศาศทศวิธวัด ๐ อธิวรรคแสดง วิเศศกุศลศุภผลแสง
 วิบากบรา ๐ อนึ่งธรรมะกถิตเหตุ ๐ ณะเทศนา
 วิภังชโทษคุณะกวีวิชา ๐ รบาปและบุญ ๐ ประพฤทธิกลกุศลอนก
 ดิเรกคุณ สกรรมมบทศอนุกูล ๐ ณะไตรทวาร
 ๐ อนึ่งและธรรมสมจริยา ๐ คุณาธิการ ๐ หิตานุกิจสุจริตสาร
 อุฬาระผล ๐ อนึ่งกระทำนุเคราะห์ประยูร ๐ สกุศลสกันธิ
 สัพพันธุพงษ์คณนรชน ๐ สกานโคตร ๐ ฌิระทุกขโมยพิกลวินศ
 วิบัติโทษ ประหารประหัตตอตุรมโนศ และสู่และหา
 ๐ ก็ควรก็คั่งหฤทยมุง ๐ ผดุงผดา ๐ หิริญพัตรอุทกอนา
 ก็ปันก็ปัน ๐ ยถาพลาณกุลประโยชน์ ๐ บโหดบสุญ
 กรุญกิจสกลประยูร ๐ สกุลงวงษ ๐ อนึ่งและเว้นวิวิธวชา
 นิราประสงค์ ๐ อนกบาปกรรมลง ๐ จะเจตนา
 ๐ ประพฤทธิบุญนิรภัยโทษ ๐ ประโมทศุขา ๐ ก็ล้วนประเสริฐพิสุธมหา
 คุณประการ ๐ วิจิตรฉันทวรจริรา ๐ กถาวิฐาร
 พิเศศอรรถถวจนพิศฎาร ๐ วิธีกถ ๐ ประกาศกระวีวรรคญาณ
 วิจารณนิพนธ์ ๐ ลบองฉบัปบุรพยุบล ๐ บร่ำบรา ๗๖

๓๖

๐ บาทหนึ่ง ๑๔ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อปราศิตฉันท** ดังนี้ ๗๕
 (แก้ฉุจฉฐมคคาถามงคล ๓ ประการ)

๐ จะรจิตวรอรธ ^๗	พิพัทธสูงมงคลา ^๗ ๑๔	อุดมคุณมหา ^๗
วิเศษะวิสุทธผล ^๗ ๑๔	๐ ทิวิวิบูลเหตุ	ประเภทประโยชน์ล
วรวณนก็ดล	ติเรกสุขาพิบูล	๐ วิรติอกุศลลา
ประการจตุตถคุณย์	ผรุสผลนุกูล	กิเลศะทุกรรมกิจา
๐ ชีวิตนิกรลัตว	วินศอทีนาคฤหา	รติบริกริยา
มุสาวจนารถคติ	๐ นิรจตุวิธเวร	แลเว้นบมิก่อกระลี
อรติวิรติมี	ชินานุภณานิเทศ	๐ บวรวิบูลอรธ
ธจัดอภิมงคล	สุจริตคุณเหตุ	ประโยชน์ชนมัยโลก
๐ ภิรมอุทกมัท	ขจัดทุคคิลาประโยชน์	ทุจริตกิจโมกข์
กัลังวรศีลคุณ	๐ สลิลพรุณบาย	ก็วายุวุฒิญาณสุน
ทรมทฤศณะบุญ	แลบาปพิบัติโทษ	๐ พิปริตทศนา
วิจารณ์ก็ปราศประโยชน์	กุศลพิสุทธโหด	ฤห์อนยุติไตรทวาร
๐ อุภยภพนิรา	คุณาหิตเหตุประหาน	กฎุกผลททาน
มนุษย์ยอบายภัย	๐ อปิวงลมหา	ก็ปรากฏบาปภษัย
สุวณณะคุณใน	ปรโลกยแลปัจจุบัน	๐ หลไทยอบมาท
บชาดกิจบุญญสรพ	สุจริตวิธธรรม	นิรันดรกาลประกอบ
๐ กลศุภจริยา	หิตาธิกรรมชอบ	อนุกุลบุรระบอบ
ชินังกรกฤษฎา	๐ สริจตุรประเภท	พิเศษสูงมงคลา
วรสุคตกถา	นุสาสนนุสนธิสาร	๐ สุปจนประพฤตินี้
ก็มีบทนามขนาน	คุรุจณบุราณ	ปราศิตฉันทพากย์
๐ นรชนธิรเรียน	แลเพียรแลนิพนธยาก	ครุกระกรรมลมาก
มีง่ายมีสวดวจะแสดง		๗๕ ๐

๓๗

๐ บาทหนึ่ง ๑๔ อักษร
 สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง ๒ บาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อปทรณะกุลิกาฉันท** ดังนี้ ฯะ ๐๓
 (แก้สัตตมคาถามงคล ๕ ประการ)

๐ ขษณจะรจนา	บวรวณะแกล้ง	วิบุลย์พจนแจ่ง
๐ สัจริต๊ะหิตม้ง	๐ คลคุณะสรีเบญ	จวิธกุศลสง
๐ เคราะหุตมิยุดิอง	๐ คอธิกจรียา	๐ ครุกิจจะประภีปัติ
๐ รตนตยวรา	๐ ชนกะชนนิภา	๐ ตุตระกุลธิปัติ
๐ พฤตมิครุอุปมา	๐ อุภยการฐลี	๐ นมสกระมลปรี
๐ ติภิมตอภิมย์	๐ ศุภผลคุณะเคา	๐ รพยจะศุขสม
๐ สุกตติศิริอุดม	๐ ทิพย์ยศบริบูรณ	๐ ผีวะมนุชยปฏิบัติ
๐ วรอุตัจจุสกุล	๐ อภิขิตยประยูร	๐ อิศิริยมทิมา
๐ กลนิจตุตติน	๐ กัถกลคณะปรา	๐ กฏินพพิธมา
๐ นนะนิหตะหญไทย	๐ วิทยพฤคภพิสาณ	๐ ดลภิชนะอุไภย
๐ คณะบรชนใด	๐ อปิยะกับมิมี่	๐ จะอภิติมันศ
๐ กรุณะมูทิตะปี	๐ ยอนุคหและนี	๐ รทุษณะภยพาน
๐ กลมละมทิดะจิตร	๐ อลู่ทะกระมลมาน	๐ อปิฉะวิตกะลาญ
๐ อกุศลอสรรวม	๐ บมิริอตฤณะโลก	๐ หฤทยกัถริะลัน
๐ ตุฐิกรณนิรัน	๐ ดรสุธนถุมล	๐ กลประพฤทธิกัตถุ
๐ ญวุตมิสุจิตระกล	๐ นิรทฐนรชน	๐ บพคุณะอุปการ
๐ ก้อนุสรคณิง	๐ ประภีคุณะอภิมาน	๐ ยุติตลชีวลาญ
๐ กัปปิมละสติหวัง	๐ กลสวณสธรรม	๐ สุกตะพจนฟง
๐ อภิมุทนบกัง	๐ ชนุกุลกิจคง	๐ คณนะบวรเบญ
๐ จะวิบุลยสุมง	๐ คลภพทวิธรง	๐ ศิริศุขวณนา
๐ กลบทคณะฉัน	๐ ทคติบุรกกา	๐ ปทรณะกุลิกา
๐ กัริจิตะพฤตินาม		๐ ฯะ ๐๓

๓๔

๐

บาทหนึ่ง ๑๔ อักษร

สองกลอนเป็นบาทหนึ่ง สองบาทเป็นบทหนึ่ง **ชื่อวลันตติลกฉันท** ดังนี้ ฯ๐
 (แก้อัฐฐมคาถามงคล ๔ ประการ)

๐ เสนออรรรถพิพัทธศุภมิ่ง คลลัษณ์ประจักษ์ความ^๖ ครบสี่และมีบุลตาม^{๑๔}
 ชินราชประกาศแสดง^๖ ๐ ขันดีกีนีรมนะโทษ ฤทธิโรธร้ายแรง^{๑๔}
 ออมอดทุพจน์พฤษแถลง ก็บตอบบต่อคำ

หนังสือฉบับและรับรศนุสาสน์

คณะปราชญ์เอยย่า สอนง่ายบหมายวิตกทำ ทฤฐิมานะอาการ
 ๐ หนึ่งทัศนาสมณเพศ ก็พิเศศกุศลสาร เสวยผลวิมลวิมุตติญาณ
 วียอุลลภาสกุณ ๐ หนึ่งสนทนาวินยอรรถ บรมรรณสูตร์สุน
 ธารธรรมคำภีรพิบุลย์ ยุติกาลเวลา ๐ เรื่องรุ่งผดุงสติถกกล
 พลภาพปรีชา เฉลียวเลอคประเสรฐคุณวรา ธิกญาณยิ่งยง
 ๐ ล้วนสิ่งสวัสดิ์วัฒนธา วรสาธชนประสงค์ สิ่งสี่คดียุคตมมง
 คลถ้วนประมวญหมาย ๐ ปวงปราชูและอาจประปฏิบัติ ดุจวันบรรยาย
 จักเจอญคุณานุหิตหลาย อธิโลกยภูลผล ๐ ภาพหน้าอนาคตจะเสร็จ
 กิจเผด็จเกลศดล ด้วยเดชวิบากวิบุลย์ยล คิวโมกข์มไหศวรรย์
 ๐ พากย์นี้กระวีบุรพแสดง กลแต่งฉบับฉันท์ เสนอนามกรวรวลัน
 ตติหลกบรหาร ๐ แสงรั้งเช้าและร่ำพจนิพนธ์ บทกลบุราณมาน
 ฉลองบาทบตีศรภิบาล ภาพเฝ้าไฟไท ฯ๐

๓๙

๐ ลหุปลายบาท
 นับเป็นครู บาทหนึ่ง ๑๕ อักษร ๓ กลอนเป็นบาทหนึ่ง
 แลบาทหนึ่ง เป็นบทหนึ่ง มียติคือขาดคำ
 ลงในที่ ๓ ที่ ๔ อักษร **ชื่อมาลินีฉันท** ดังนี้ ๐-
 (แก่นวมคาถามงคล ๔ ประการ)

๐	จะพจนวินิโยไน ^๔	มงคลาไพ ^๔	รุไพบูลย์ ^๓ ๑๕
๐	จตุวิธคุณะเพ่อมภูล	ผลบเลื่อมสุญ	พิเศศครัน
๐	ตระบะวฒนะอเนกนรรต	อินทริยาสร	พล้งวร
๐	อธิกวิริยราญรอน	เกียจขจัดสมร	สมรรถเพียร
๐	ปะหิณะมิฉะวิตกเปียน	จิตรเจอรอนเรียน	ภิรมย์ฌาน
๐	นิวรณก็ประหารผลาญ	ศุขกระเชมสานต์	สุมงคล
๐	วิรติภริติกามกล	เมณฺฆนาชวน	อพรหมจรรย
๐	ประพฤทธิสมณธรรมอัน	วายุวิจารณ์ปัญ	จกามา
๐	นิรอกุศลนানা	พรหมจรรยา	กัยรรยงค์
๐	ศิริศุขหิตะคุณคง	วัฒนามง	คเลศถกกล
๐	จตุรอรียสัจยล	มรรคมุ่งผล	พิมุติญาณ
๐	อภิสมยวิโมกขฌาณ	เกลศมลายลาญ	ฤไทยใน
๐	สกลติวิธบาปโทษย์	เผด็จอบายไทย	กัลวงเลอย
๐	ปถมอรียธรรมเสวอย	เสกขศุขเผย	นิพานทวาร
๐	ผิจะละจตุถอเสกขสาร	อัคมรรคญาณ	กัลลัทธิ
๐	อมฤตยภิรมย์จิตร	บรรพชิตกิจ	นิบุญดล
๐	วิมุติคุณประเสริฐผล	ทิสฐะธรรมยล	ศิวาโลย
๐	จตุวิธคณะนาใน	มงคลาไซ	กถาธรรม
๐	บทพฤติบุรรงงสรรค	มาลินีฉันท	ทนามมี
๐	บุณะรจนจะเสนอกระวี	อรรทฤษดี	ฉบบแสดง

๐ สติวิธีประกอบแสดง ลักษณะประจักษ์แจ้ง ประจักษ์กาล ๗๕ ๐

๔๐

๐ บาทหนึ่ง
 ลิบห้าอักษร ๓ กลอนแปดบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่ง
 เปนบทหนึ่ง **ชื่อปัทมกะฉันท** ดังนี้ ๗๕ ๐
 (แก้ทศมคาถามงคล ๔ ประการ)

๐	๓	๔	๕
๐	จะขจิตะสารนุสนท์	ศุภยุบล	วิฐารกถา ๑๕
๐	วรหิตมมงคลา	จตุพิธา	นิเทศธิบาย
๐	วิบุลยคุณก็หลาย	บทภิปราย	อนเอนรรัต
๐	อฐะวิธโลกธรรม	ผู้รู้ก็ฝัน	ทนากรรมล
๐	ผิจะยศและมาละดล	মনะวิจล	ก็เปรมก็ปรี
๐	ผิจะและนिरยศก็มี	ทุมนะพี	กลามุขา
๐	ผิจะและละติเรกลา	ภททยา	ก็ขึ้นก็ชม
๐	ผิจะบมิละลาภสม	ฤทยกรรม	อดูรวิการ
๐	ผิจะสุตะปลั่งชะสาร	กรรมลบาน	ประมุทมน
๐	ผิจะครหะสดับก็โท	มนักโก	ธนาคนึง
๐	ผิจะและสุขบันลู่ถึง	ททยพิง	กระเชมฤดี
๐	ผิจะและกิจทุกขมี	วิตกะทวี	ก็เทวศกระสรรัต
๐	นिरอฐโลกธรรม	ธอรหรร	ตจิตรขจัด
๐	อริยมนาภิวัฒน์	วรสวัส	ติมงคลเสศ
๐	อวิละปะโคกเหตุ	หิตะวิเศศ	สุมงคลา
๐	วิระชะลภาทุษา	มุทประกา	รภทไตร
๐	วิริหิตะโยคะโกษย์	จตุรไภย	พิบัติผล
๐	นिरบุนะขันธดล	บประภูสณ	ทลีบรมรา
๐	สุวุติปัทธกา	รจิตะนา	มกรประกาศ
๐	บทคณะฉันทสาตร	นิกรปราชู	ประพฤทธิเพียร
๐	พจนพิจิตรเรียน	อลสะเนียร	มนิวิจารณ์

Page 293 of 303

๑ บุปผทวารกยวรร ณัฐติฉัน ทวาณีนีนาม ๗๖ ๐

৫৬

๐ บาทหนึ่ง
สิบเจ็ดอักษร ๓ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง
มียติคือขนาดคำลงในที่ ๖ ที่ ๑๑ อักษร **ชื่อศิขรินฉันท** ดังนี้ ฯะ ๐๐๐
(ราชวสดิวัตรว่าด้วยสำรวมกาย ๖ อย่าง)

๑	คณามาตย์พึงพยายาม	กลดูลยวัตตาม	ขัตติยกิจ ๑๗
๒	จะดำหัดตรัสใช้ชิต	บลุ่ขอคติจงจิตร	จตุพิธา
๓	ประพฤทธิ์ชื่อลัตย์ธรรมดา	สุจริตบมายา	ยุบลธรรม
๔	ประกอบกิจราชทุกพรณ	รติทิวฤเว่นวัน	กัปมคร้าน
๕	ผิจะทองฉนวนแนวสกลสถาน	คณะอนุชภูบาล	บทพระไล
๖	ฤควรร่วมมรรคาไค	อดิอุดรภูลไภย	พรุขทัณฑ์
๗	อนึ่งพึงเว่นล้ำสรรพ	สมะขติยะปวงปัญ	จพิธกาม
๘	ผิจะภูษิตรพัชตราทรา	บนฤมลเจื่อนงาม	มหิศรา
๙	ผิจะลุปไล้เสาวคนธา	ธรรกฤษุมมาลา	กัปมสมาน
๑๐	จริตจรรยาอาการ	บทจรและสำนาน	วิกิลา
๑๑	กระทำตำจิตรเจียมอาตม์	วียยุคณลงบา	นฤบดี
๑๒	อนึ่งสมเด็จภูมิ	สกลคณะเสนี	นิกรแห
๑๓	ประพฤทธิ์ย่าแยงเกรงกล	บริจริตดูแคล	กลวิสา
๑๔	อนึ่งจอมจักราราช	คณะอนุชนางนาฏะ	กะบริวาร
๑๕	ธเสด็จเสวยบรมย์สำราญ	นฤประยุตอาการ	ทฤชนา
๑๖	มละเหตุเคยคั่นคบหา	บมิวิจลกายา	วยพะเสี่ยม
๑๗	บทกแต่งอาตม์โอเอี่ยม	นิรอุทจะจิตรเจียม	ฤทรร
๑๘	พิจารณญาณภิญโญ	อหิตธรรปลดปลง	บปลิโพ
๑๙	ประดิษฐ์สำรวมมาโนค	คุณวิบุลย์มลายโทะ	ทูลกระ
๒๐	ประเสริฐล้งวรอินทรี	ฉพิระดุจวาที	ชินนิเทศ
๒๑	บุราณสารไสลกแถลงเล	พถติพจนสมเยศ	คิขิริณี ๗๕ ๑๗

๔๓

๐

บาทหนึ่ง

ลิบเจ็ดอักษร ๓ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง
 มียติคือขาดคำลงในที่ ๔ และ ๖ ที่ ๗ อักษร **ชื่อพรรณฉันท** ดังนี้ ฯะ ๑-
 (ราชวสดีวัตร)

๐	นรคณะอมายุผู้ปรี ^๔	ชาญาณพี ^๕	รียเจรอญญา ^๕ ๑๗
๐	สุวสดีพิพัทธ์วัดสา	ธิกรรรมภา	ษิตสาคนสาร
๐	บมิริะตริะคนองกิจการย์	ลอบเล่นแลขาน	พจนาทสุภา
๐	อรนุชอนงค์เนืองนา	ริราชรหา	ศนถานสถิตย์
๐	บมิริะตริะประโยชน์โดยมิจ	ฉาธรรมแลคิด	อทีนาเคราะห์หา
๐	ธนศิริประโศคนานา	ในโกฏคา	ริกราชนรินทร์
๐	บมินิทรอเนกโดยถิ่น	มิถัมภ์จะกิน	รสบานสุรา
๐	บมิกิจประโยชน์เหตุหา	แห่งข่ามฤคา	พนพฤษขอไอย
๐	บมิริะจะสถิตย์ร่วมใน	บรรล้งกไท	ภทรมิฐฐราช
๐	บมิริะจะสถิตย์ร่วมอาศน์	แก้อัสสิหาคน์	รถยานดุรงค์
๐	บมิริะตริะจะร่วมสารธรง	นาเวคอลง	กฏิสีวิกา
๐	นรธิปธเรศเกษมา	นุษย์เนืองประชา	และบควรรคนี้
๐	ชนิศรฤไทยพอฟัง	ตูไครบถึง	กับเท่าบเทียม
๐	สติและตริะสงบงามเสงี่ยม	สงวนจิตรเจียม	จะภิบาลบดินทร์
๐	อธิกิจวิจารณ์ญาณถวิล	จักผ่านริน	ทรห่อนจะไกล
๐	และบมิจะสถิตย์ใกล้ไท	พอยินธไซ	วรพจนประจักษ์
๐	ทฤษณะพระองค์ตรงภักตร์	จักตรัสทัก	และจะส่งนุสนท์
๐	คณะชนอมายุควรดล	สถานสถิตย์ตน	กลอรรถแกลง
๐	วรพฤติประกาศแจกแจง	สมยศธแสดง	หรณีนนาน
๐	บุพพทณบไพโรธ	ฤาไพเราะหลสาร	สวณานิพนธ์ ฯะ ๑-

๔๔

๐ ลหุปลายบาทนับ
 เป็นครู บาทหนึ่ง ๑๗ อักษร ๓ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง
 มียติคือขาดคำลงในที่ ๔ ที่ ๖ ที่ ๗ อักษร **ซ็อมันทักกันตาฉันท์** ดังนี้ ๗ะ ๑๗
 (ราชวสดีวัตร)

๐	มาตยาอย่าพึงมนะตริระพิกล	การยบควรตั้น	จะจินดา ^๓
๑๗
๐	ตุนีเส้นห์สนิจนิจกับนิรา	ร้างนเรนทรา	ประดุจสหาย
๐	ตุนีเคยคู่กิหะและอภิปราย	เคยบคลาศคลาย	วิสาสสมาน
๐	เหตุนี้มนตรีกัมละมนะสิการ	จงพิจารณาญาณ	วิธีธรรม
๐	ธรรมดาสมเด็จพระกิตุภพลัน	เจียรตจาวัญ	กระทบเนตร
๐	โนยนาสลายมลายศุขทุพลเภท	โภยพิบัติเหตุ	จะกลับถึง
๐	เหยี่ยมนั้นบัณฑิตยคณะสุพริพิง	โทษทรทึง	ฤควรรคิด
๐	ตนดูใหญ่ยิ่งยศก็วรสถิตย์	ไถ้บุชิต	และโปรดปราน
๐	อย่าอาจอ้างอรรถพระพุพจขาน	แต่่นราบาล	ณะทุมชน
๐	แม้จะมีโอภาศรและเฉพาณูเคราะห์ตน	ห่อนจะเกียจกล	ฤแคลงความ
๐	เข้าออกทวารวงบมิตริะกิจขาม	รัตติไสมยยาม	นิรันดร
๐	อย่าพึงเคยคุ่นมนะมละอนุสร	เขษมแลอวาร	ประหมาทหมาย
๐	พึงตั้งจิตรเจียรชนกัจรกลาย	ใกล้ลิขีการ	รุ่มร้อน
๐	เกรงเฟาผลาญลาญชีวะจะรู่ระมรณ	นีกตรหนักสมร	ก็ปานกัน
๐	หนึ่งองค์ขัตติเยศปียะพระวรพันธุ์	พงษองค์อรร	คเอารส
๐	อำนวยคามเขตรปุระและชนบท	เพื่อผดุงยศ	ธำบำนาน
๐	พึงดูษติภาพบมิจะพลสาร	โทษและคุณขาน	ฤควรรแถลง
๐	แม้จะท่านไท้ให้ยศและธนะแจจ	แจกนราแรง	ณรงค์รอน
๐	คือทวยหาญสารรแทะและบทจร	ผ่องพลากร	และมาตย์มวญ
๐	อย่าทูลทัดลามศิริกัปมิควร	ควรจะเสี้ยมสงวน	วจิตน
๐	มันทักกันตาพฤติกัตริระนิพนธ์	โดยประการกล	กระทำฉันท์ ๗ะ ๑๗

๔๕

๐ ลหุปลายบาท
 นับเป็นครุ บาทหนึ่ง ๑๔ อักษร ๓ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง
 มียติคือขาดคำลงในที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ อักษรชื่อ **อักษุมิตะลดาเวลิตานันท์** ดังนี้
 (ราชวสดีวัตร)

๐	๑๑ มนตรีมาตย์ผู้ฉลาดมละทุจริตรธรรม	๔ พึงผดุงสรว	๓ ลึงส์วส์ดี
๐	แสดงกายน้อมนอบนบเฉพาะพระวรกระษัตริ์ เณรณูตัต		๑๔ คะค้อมกลาง
๐	พึงหวั่นไหวเพื่อไภยจะพะชีวะก็พาง	ไพสุล่ำกลาง	และลมพาน
๐	ไปควรคิดทารุณจะริะอริะและราญ	คุณนราบาล	จุธาธเรศ
๐	อย่าอ้ำอรรธวัจนาทแลทุพรุชเหตุ	แห่งวสิเภาท	กระล่ำพร
๐	พึงมลายโลภโลมบมากบริยะจะมทุท	เพียรณะคั่นศร	อดมาทม
๐	จงขานคำควรเหตุและมละอลิกลม	แถลงก็ลัตย์สม	บมากมวญ
๐	แม้มนัษยาเสพย์เหตุก็มิมีหิฉะหวล	ภักษภอควร	ประโยชน์ตน
๐	กอบปัญญาแก้กล้าและตรีสุขุมดล	โดยวิจารณ์ยล	ภโยญาน
๐	อย่าครุ่นครากาเมศและริะภิริติสมาน	เมณูการย	นิรันดร
๐	มักสุญสิ้นปรีชาและมละคุณบวร	เดชะเลื่อมสยอน	ประภาพพล
๐	จักเจรอุญโรคาพาธจะพะภยพิกล	สรวพพยารีตล	ก็หลากหลาย
๐	พึงโรยแรงแสงโทษแลจะทรทะกาย	กอบกระवलกระวาย	วิการมาน
๐	หนึ่งพึงสำรวมโอษฐ์จะพจนขาน	เหลือประมาณสาร	และทูลไท
๐	อย่าพึงดุชติภาพและบพจนไซ	สรวพลบไสมย์	ฤควรกล
๐	แม้วะกาลดลตนและจะวจนุสนท์	พึงภิปรายยุบล	ก็ภอควร
๐	หนึ่งมีความโกรธน้อยและบจะทรหวล	กล่าวประเทียบทวน	บราชน
๐	เชลงสารลัตย์อรรธอันเสนาะห้ก็มีพิกล	เปสุณขวน	ฤห์อนขาน
๐	ลัมผัสปลามฤจฉามละและบพจมาน	ปราศลิ่งสาร	พิเศศสุทธี
๐	เสวกพึงศึกษาณะสุวสติอุต	ตมดิเรกดุจ	วิฐารกถา
๐	ฉันทันนี้เรศอ้างอักษุมิตะลดา	เวลิตานา	มกรขนาน ๗๕ ๐

๑๒	๔	๓	
๑	คณามาศยราชมนตรีและอริคุณญาณ	สุทธสันดาน	กัตถุ ๑๙
๑	ประพฤทธิบำเรอห่มารดาและบิดาดูनु	เชษฐกุลครู	คุณาจารย์
๑	กระทำเคารพยำเียงและกิจบริหาร	ทุกทิวากาล	รติไสมย์
๑	ประกอบโอดปล้ำซี้และสติธิติไพ	จิตรเจรอญใน	มนารมณ
๑	จริตมารยาตล้ำสาตรกัณิบุญอุดม	ล้วนและล้ำสม	พิเศศสาร
๑	นิราศพยศอันร่ายมลายมละณะวิธวาท	ห่อนจะลาการ	ณะลาภยศ
๑	ขจัดกั๊กขลาอากับกัมมุนะอด	โทษะเจือดงด	สงบงาม
๑	สงวนจิตรมิจฉาธรรมประอะคุณะขาม	ควรพยายาม	ณะคุณคง
๑	ประพฤทธิอ้อมาพราชกิจสุจริตณะองค์	ขัตติเยศตรง	ธราธาร
๑	ประกอบปอาการสอาดฉาฉาฉาฉาฉาฉา	สรรพราชการ	ก็หมั่นสมัค
๑	บคร้านงานบำเรอให้หมั้นหิบริรักษ์	โดยอุสาห์รัก	ติฎุเบศ
๑	อนึ่งอย่าพึงคบหาณะหุตะบรเทศ	ดลสกาเขตร	บุริรมย์
๑	บควรเจรจาขอขบิตและจะภริตีสม	เสพย์ลมาคม	ณะแยกคลา
๑	เพราะเพื่อเปนที่กินแห่งณะพระนฤปลวา	มิศราชา	ธิฐธร
๑	ผิจะท้าวด้าวแดนใดไคลณะบวรนคร	ตนบควรจร	จะสู่หา
๑	ฤควรเสพย์สมัคสมานมอภิมยสมา	คมและวาจา	จะเสนห์สนิจ
๑	ก็ชอบแต่ภูเรศใช้จะจรรอนุกิจ	โดยประกาศิต	ธสงงสาร
๑	บควรโดยลำพงจิตรและจะคมนาการ	แพกพิรุทธาญ	ฤไทยไท
๑	คณามาศยราชเสวกกัวิจารณ์ใน	ลักษณลิขิตไซ	นุสนท์สอน
๑	ขบวรเลบงเพรงพากย์พร้อมก็เพราะพจนกลอน	เสนอกระวีวร	ทฤษฎี
๑	ลบองเมฆวิบุษตาสุตติกลมี	ฉันทคำกริ	พฤโตไทย ๖๕

๑๒	๕	๒
๑ เสวกพึงปฏิบัติวัตรวิธใน	กิจกอบกุศลไมย	มหรธต์ ๑๙
๑ คือสัหาสมณาและพราหมณประพฤธิธรรม	ศีลาพิเศศสร	พคุณ
๑ ผู้พหุสตุพิศาลญาณอดิอดุลย์	รอบรู้ณะบาปบุญ	วิบาก
๑ ควรเคารพยสดับและรับบวรวากย์	โอวาทนุสาสน์มาก	ประโยชน์
๑ เจริญอัญญาางคิกศีลสละกามะปลิโพธ	อุโบสถกัปราโมท	กรรมล
๑ อีกเบญจางคิกศีลสังวรอจล	เนื่องนิจกาลดล	บชาด
๑ ถวายทานบรพพิตและทวิชคณะปราชู	โภชาทิอัมอาดม	ฤแคลน
๑ อาจวัฒนาศุภผลจะดลสุตุมิแสน	ตราบปางประเวคแดน	นิพาน
๑ หนึ่งเบื่องบรูพระพะตระกุลและกอบปนุกิจทาน	อย่าพึงมลายลาญ	พิบัติ
๑ จะเนื่องนิจอนุกุลฤสุญบวรวัต	โดยวงษแจกจัด	บจาจ
๑ บำเพญทานบรจาคณะยาจกมิหมาง	มาโนศฤแห่งขนาง	กุศล
๑ อย่าพึงห้ามวณิกใดและจรดล	ด้าวทานมณฑล	อุหาร
๑ ฤาเลือกตณชนผู้จะรับวิธิตาน	วัดถาทิอันะบาน	ประสาตร
๑ จงสมจิตรประสงคสรพรนรชาติ	ปรีเปรมประกาศสา	อุพร
๑ หนึ่งหยั่งญาณะวิจารณ์ท่งสุขุมกรณ	ลัมมานุสรกิจ	ประกอบ
๑ สบสำสรพรสงงักรวงสฤษดิชอบ	โดยราชรบอบเบื่อง	บุราณ
๑ รู้นัษัตรประเทศและเหตุนิมิตรกาล	เนเมตรเพทชาญ	ฉลาด
๑ รอบรู้เชองชยราญอริธรรนาศ	พิพธยาก็สามารถ	ณรงค์
๑ รอบรู้ภูมิพยุหุทธพุลุมง	คลควรบควรคง	ผจญ
๑ มวญหม่มาตยประพฤทธิตังบทยุบล	บรหารนุสนท์เสนอ	เสนาะหักรรณ
๑ แสดงอรรถลัทธิทละวิกกีพิตะกลฉันท์	ข้าแบบฉบัพบรรพ์	ธิบาย ๗๕ ๐๗

๔๘

๐ ละหุปลายบาท
 นับเป็นครู บาทหนึ่ง ๒๐ อักษร สามกลอนเป็นบาทหนึ่ง
 แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง **ชื่อ อธิสังฉันท์** ดังนี้ ๗๘
 (ราชวสดีวัตร)

๐ เสวกาสาหกรรมกาย	ประกอบณะวัตรบรรยาย	นุสาคน์สาร ^๓
๒๐
๐ ทราบสไมเหตุโดยประมาณ	อดิตอนาคตานุญาณ	ขจ่างใจ
๐ ชอบและผิดพินิจตระหนักฤไทย	มละบาปะธรรมะโทษไทย	ก็เว้นหวัง
๐ จงอุสาหาราชกิจรวง	จะตื่นก็ก่อนจะนอนก็หลัง	กระษัตริ
๐ คอยสดับและรับพระเสาวนี้	จะใช้จะส่งงยุบลคติ	ประการใด
๐ พึงประพฤทธิโดยพระราชฤไทย	บชัฒบข้องบคลาศบโคล	จะหลีกตน
๐ ห่อนประหมาทณะราชการย์ก็ชวน	ประดุดงดงธสงักัดล	ประสงศ์สฤทธิ
๐ หนึ่งผิจะเคหตณสกนธกิจ	จะแจงจะจัดก็จงพินิจ	บหน้างาน
๐ จรณะไร่คระไลย์ณะนาและลาน	ประเทศพฤคภสฤติยสถาน	บวางวาย
๐ พึงประเมอลณะธัญชาติหมาย	ก็ถูกก็ถ้วนประมวญฤคสาย	ฤคลาตคง
๐ ดวงณะยั้งและหุงก็ภอประสงศ์	อเนกนราคณณะวง	นิวาศถาน
๐ ควรประโยชนโภชนภักษประมาณ	บเสียบสูญบเหลือบลาญ	ณะตณทุลา
๐ หนึ่งอนุชและบุตรพันธุ์ภา	คิไณยแม่ประพฤทธิทา	รณากรรม
๐ ไปประกอบณะศีลลัตยสรวพ	บควรสฤติยถณะอัน	อุดมคักดี
๐ ควรมละคือบให้จะพึงจะพัก	บชอบจะชูปจะเลียงจะรัก	จะอุปถำ
๐ เหตุอันธพาลและพึงจะนำ	นิราศนิวาคณควรกระทำ	ขจัดจาก
๐ ปานประหนึ่งกระลึงคะราและชา	อครทะเท้งและทอดและลาก	สุสานสง
๐ ห่อนจะให้คระไลย์ณะคามณะคลวง	ก็ปรามก็ห้ามก็แหนก็หวง	บทฤชนา
๐ ยังประจาระทาษประสาตรปฏา	และโภชนภักษภอฤดา	ก็ขับโคล
๐ แม้วชนทุพลชาติใด	ประเสรอฐณะลัตยศีลไพ	รฎาณยงค์
๐ อีกอุสาภาพและอาจรรง	อิศิริยาธิยศคง	ก็มอบหมาย

๑ ฉันทสรรคนามะตามธิบาย วิธีฉะฉิตสังกัปราย ประกาศกล ฯ๑

๔๙

๑

บาทหนึ่ง ๒๑ อักษร ๔ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง
 มียติคือขาดคำลงในที่ ๓ ที่ ๗ อักษร **ชื่อลัทธิราชันท์** ดังนี้ ฯ๑
 (ราชวสดีวัตร)

๑	หม่อมมาตย์ผู้ปรีชาญาณ ^๓ ยล	วรวจนนุสนท์ ^๓	สรรพเพญผล ^๔
กัณฐนา ^๓ ๒๑	๑	เจรณุศลลัตยวัตะจรรยา	นิรมหิณะและปรา
รพภจินดา	ประโยชน์สนอง	๑	สมเด็จไท้เรศผู้ครอง
ภพมหิตลปอง	สวามิภักดีคลอง		กระตัญญู
๑	กัถเวที่ธรรมเชอดชู	สุจรัตนินทุ	รยศในภู
วนัดไตร	๑	กอบกิจโดยราชอาณาไศรย	บพพิพจนไท
ตรัสคดีไซ	แลสงสาร	๑	เหตุแจ่งแสดงเหตุร้ายการย
กลวิธีวิธราญ	ราชบรรหาร		ก็เสด็จสม
๑	ทุกสิ่งสฤทธิหัทยารมณ	มกุฎิภพอุดม	เดชชื่นชม
จะบำนาน	๑	ภิญโญยศศักดิ์ศฤงฆาร	อิศริยบริวาร
วัฒนาการ	ประกอบผล	๑	จงแจ่งจิตรจอมธราดล
ธจะตริะยุบลกล	ไดนุกุลยล		ประพฤทธิ์ตาม
๑	ห่อนขัดขึ้นแขงและแขงความ	วียกลหะบงาม	ควรจะคร้ามขาม
พระอาชา	๑	ย่าเยงเกรงราชโทษา	อสทิสปรมา
นุชยเจรจา	ประดุงใจ	๑	พึงดูรู้อัทยาไท
กฤษณะภริติไฉน	เสนอนุสนท์ไซ		ก็ก่อควร
๑	อย่าแกล้งแห่งวัจนลามลวน	นฤบดิอติศวร	พึงจะเสงี่ยมสงวน
วจิตน	๑	อรรถแสดงแห่งเหตุพิเศศผล	นิกรวิธูรชน
เชอญประกอบกล	ประกาศสาร	๑	รงงสรรคณันทพากย์โบราณ
บุณะรจนวิการ	ลัทธิราชนาน		ณะนามกร ฯ๑

๕๐

๐ บาทหนึ่ง ๒๒ อักษร
 ๔ กลอนเป็นบาทหนึ่ง แลบาทหนึ่งเป็นบทหนึ่ง มียติคือ
 ขาดคำลงในที่ ๑๐ ที่ ๑๒ อักษร **ชื่อภักทกะฉันท** ดังนี้ ๗๕
 (ราชวสดีวัตร)

๐ เสวกภูบดินทร์	๐ คุณะนรินทร์นุสร	๐ ประดุจดั่งงีบิตร
๔ และชนนี	๐ ควรรีรณลงพระบาท	๐ นฤบราชบดี
๒๒ ชลมล้ำทุลี	๐ บทยกุล	๐ กาลบพิตรพลัด
๐ วิบุลย์พัตรพิมล	๐ ชขณะไสรจสกันธ์	๐ อุทกสนาน
๐ แม้วพระจักพิโรธ	๐ ปะระไทะททาน	๐ ครุกะทันทราญ
๐ ผรุสโย	๐ อย่าทมนัคคิด	๐ ประทุจจิตรกีไภษย์
๐ บมิตระโกรธไท	๐ ธิปจุธา	๐ หนึ่งนฤนารถไ
๐ กรุณะให้สยา	๐ ศนะและวัดถอา	๐ วศถะถาน
๐ อิกหยวหาหนคช	๐ บวรระถระการ	๐ พิพิธราชยาน
๐ และบริลัษ	๐ ลำศิริโคภักถ์	๐ ยศมหารัตม์หัท
๐ ธนะพิเศสวัสดี	๐ ภิรมยา	๐ เสนอชนะเมฆถ่งง
๐ สลิลหลั่งนภา	๐ ละดุจปราถนา	๐ กีบมิขาด
๐ ควรรจะรภกพระเดช	๐ มหิเศเรศภิวาทน์	๐ พระคุณะภูวนารถ
๐ นิจประนาม	๐ เนืองคณะมาตย์กระวี	๐ ทฤษฏีณะความ
๐ วสดีวัตะตาม	๐ บทลิต	๐ พิงประภูปัติรบอบ
๐ วิริยกอบพินิจ	๐ สกลราชกิจ	๐ วิวิธการย์
๐ ลักษณะพากยแสดง	๐ พจนะแกลงวิฐาร	๐ บุนพบัพประมาณ
๐ บทกับัง	๐ ญาศยุติโดยประมวญ	๐ กลกัถ้วนณะวรณ
๐ พฤติสะภักถฉัน	๐ ทบริบูรณ	๐ เฉลอมกิตยคยอุท
๐ ธะมกุฎีถสุญ	๐ ศิริพิพัทธ์อดุลย์	๐ กิจิรกาล ๗๕

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ พระมหาวิเชียร ลีวิฑูโน (ไกรฤกษ์ศิลป์)
เกิด วันศุกร์ที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗
สถานที่เกิด บ้านเลขที่ ๒๘๐/๒ หมู่ที่ ๔ ตำบลหอมศีล อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา
อุปสมบท วันอาทิตย์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔
สังกัด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม คณะ ต.๒๐ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๗	สอบได้ประโยค ป.ธ.๔ วัดโสธรวราราม สำนักเรียนคณะจังหวัดฉะเชิงเทรา
พ.ศ. ๒๕๔๕	สำเร็จปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) รุ่นที่ ๔๗ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๙	สำเร็จปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) รุ่นที่ ๑๗ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๔๔-ปัจจุบัน	ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม สำนักเรียนวัดพระเชตุพน
พ.ศ. ๒๕๔๕	กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา
พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน	- เจ้าหน้าที่ประจำสำนักงานวัดพระเชตุพน - เจ้าหน้าที่ประจำแผนกในฝ่ายงานกลาง วัดพระเชตุพน - เจ้าหน้าที่ประจำแผนกทุนศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ ฝ่ายศาสนศึกษาและศึกษาสงเคราะห์ วัดพระเชตุพน
พ.ศ. ๒๕๔๗-ปัจจุบัน	- กรรมการฝ่ายงานกลาง วัดพระเชตุพน - ผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะใต้ วัดพระเชตุพน